STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07467

VEGVAYZER FAR DOYRES

Samuel Ber Wiener

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שמואל ווינער / וועגווייזער פאַר דורות

שמואל ווינער

וועגווייזער פאַר דורות

עסייען

איקוף פאַרלאַג

ניו-יאָרק, 1971

SAMUEL WIENER

TRAILBLAZERS FOR GENERATIONS

Essays on: *Maimonides, Ibn Gabirol, Spinoza, Marx, Einstein, Marxism and Ethics, Epicurus, Francis Bacon, Zhitlovsky, Peretz.*

Published by the YKUF

Copyright 1971 by S. Wiener
New York. N.Y.

הילע געצייכנט פון משה קיש

צו
מיין פרוי חנה,
טאָכטער רות,
זון מילטאָן.

To
My Wife Anna,
Daughter Ruth,
Son Milton.

דאַנק אויסדרוק!

איך וויל דאָ אויסדריקן אַ דאַנק די פריינט, חברים און בפרט די משפחה-מיטגלידער פאַר זייער מאָראַלער און פינאַנציעלער הילף ביים אַרויסגעבן דאָס בוך.

נאָך אַמאָל — אַ האַרציקן דאַנק.

ש. ווינער

שמואל ווינער

שמואל ווינער געהערט צו דעם זעלטענעם מין יידישע פאָלקס־אינטע־ליגענטן וואָס, כאָטש אַליין־דערצויגענע, האָבן זיי דערגרייכט אַ הויכע קוואַליטעט אין דעם געביט, וואָס זיי האָבן פאַר זיך אויסדערוויילט. ש. ווינער האָט נאָך באַוויזן, אין זיין אַנטוויקל־פּראָצעס, באַווירקט צו ווערן פון עטלעכע גרונט־שטראָמען, וואָס האָבן אויסגעשטאַלט דאָס יידישע לעבן די לעצטע 75־100 יאָר.

געבוירן אין כעלם, אין יאָר 1891, אין אַ מיטלקלאַס־משפחה, וואָס איז שפּעטער פאַראָרעמט געוואָרן, האָט דער פאָטער, דער משכיל, ווען דער קליינער שמואל איז אַלט געווען 8 יאָר, אים אַרויסגענומען פון חדר. עט־לעכע פאַרמעגלעכע יידן האָבן אַראָפּגעבראַכט קיין כעלם אַ געבילדעטן יונגן מאַן, חיים (בריסקער) פינקלשטיין, ווי אַ לערער פאַר זייערע קינדער. ער האָט מיט זיי געלערנט תנ״ך, דיקדוק, אַריטמעטיק, אויך רוסיש. די תלמידים האָבן געמוזט קענען גאַנץ ישעיה און אַנדערע סאָציאַלע נביאים אויף אויסנווייניק. אונטערן לערערס איינפלוס איז דער יונגער שמואל געוואָרן ציוניסטיש געשטימט. כאָטש דער זיידע פלעגט מיט אים יעדן אָונט נאָך לערנען אַ בלאַט גמרא, איז אָבער דער עיקר איינפלוס שוין גע־קומען פון דער העברעאישער השכלה־ליטעראַטור. דאָס יונגע בחורל האָט שוין געלייענט און געווען אונטער דער השפּעה פון מאַפּו, סמאָלענסקין, ברוידעס, גאָטלאָבער, יהודה לייב גאָרדאָן און — גאָר אין גיכן — חיים נחמן ביאַליק. צווישן די העברעאישע פּובליציסטן, וואָס האָבן אים משפּיע געווען, געדענקט ער אחד־העם, יוסף קלויזנער, ראובן ברײנין און אַנדערע. אָט־די ליטעראַטור, צוזאַמען מיט דער זשורנאַליסטיק פון דער צייט („די הצפירה", „דער השילוח", „דער האסיף" און אַנדערע), וואָס האָט זיך געפונען אין הויז ביים טאַטן דעם משכיל, האָבן באַווירקט און אויס־געשטאַלט דעם יונגן שמואל. צוזאַמען מיט זיין ציוניזם האָט זיך אויך אַנטוויקלט אַ שטאַרקע צוגעבונדנקייט צו דער העברעאישער שפּראַך, און ער איז שוין אין די יונגע יאָרן געוואָרן אַ מיטגליד אין דער „חובבי שפת־עבר"־גרופּע אין כעלם.

דער געפאַלענער עקאָנאָמישער מצב פון דער משפחה האָט געצוואונגען דעם 14־יאָריקן שמואל אַוועקגיין אַרבעטן און זיך לערנען דרוקעריי, פריער אין כעלם און שפּעטער (אין 1907) אין וואַרשע. אין וואַרשע איז ש. ווינער אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער ס.ס. פּאַרטיי, געוואָרן אַקטיוו, און אין 1910 שוין געזעסן אין טורמע. גלייכצייטיק גייט ער אָן מיט זיין לערנען, געפינט זיך אין אַ סביבה פון יידישע שרייבער, אַראַנזשירט אַפילו אַן אויפטריט פאַר י. ל. פּרצן אין כעלם און שלעפּט שיר נישט אַריין, נישט ווילנדיק און אומגערן, נאַטירלעך, דעם גרויסן פּרץ אין אַ צרה. די צאַרישע פּאָליציי זוכט אַרום דעם יונגן שמואל און ער מוז אַנטלויפן קיין אַמעריקע.

ער איז אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק סוף דעצעמבער, 1912, געאַרבעט עטלעכע יאָר אין אַ דרוקעריי און זינט דער אַנטשטייאונג פון „טאָג" געוואָרן דער קאָרעקטאָר אין דער צייטונג, אַן אַמט וואָס ער האָט אָנגעהאַלטן אין משך פון 47 יאָר (פון נאָוועמבער 1914 ביז 1960). אין „טאָג" ווערט ער באַפריינדעט מיט דר. זשיטלאָווסקין, וועלכער ווערט זיין וועגווייזער אין דער ספערע פון פילאָזאָפיע.

אין 1918 איז ש. ווינער געווען אַ מיטגליד אין דער ערשטער יידישער פילאָלאָגישער קאָמיסיע אין אַמעריקע. אין ניו־יאָרק האָבן דעמאָלט עקזיסטירט פינף טעגלעכע יידישע צייטונגען. יעדע צייטונג האָט געהאַט איר אייגענע אָרטאָגראַפיע, דער כאַאָס אין אויסלייג איז געווען אַ מוראדיקער. די איניציאַטאָרס פון דער קאָמיסיע צו פאַראייניטלעכן דעם אויסלייג זענען געווען: אַלעקסאַנדער האַרקאַווי, יהואָש, ש. ניגער, און אַנדערע. דער סעקרעטאַר פון דער קאָמיסיע איז געווען יעקב לעווין. ש. ווינער האָט רעפּרעזענטירט דעם „טאָג". דער „טאָג" איז, אגב, געווען די איינציקע צייטונג וואָס האָט אָנגענומען די כללים, וואָס די קאָמיסיע האָט, נאָך לאַנגע חדשים מי, אויסגעאַרבעט.

ש. ווינער איז געווען מער ווי אַ קאָרעקטאָר. ער איז ניט בלויז געווען אַן אינטעליגענטער לייענער, נאָר מיט אַ סענסיטיוון חוש האָט ער אָפּגעשאַצט די ווערט פון די מאַנוסקריפּטן און זיי פאַרהיט פאַר דער צוקונפט. אַ דאַנק זיין זאָרגעוודיקייט געפינען זיך איצט אין ייִוואָ, און אין אַ צאָל אַנדערע יידישע ביבליאָטעקן איבער דער וועלט, זעלטענע מאַנוסקריפּטן פון שלום־עליכם, י. ל. פּרץ, דר. חיים זשיטלאָווסקי, ש. ניגער, ש. אַנ־סקי, ה. לייוויק, י. אָפּאַטאָשו און אַנדערע.

אָנהייב צוואַנציקער יאָרן איז שמואל ווינער געווען צווישן די גרינדער פון דער „שפּינאָזע־געזעלשאַפט", אונטער דער אָנפירונג פון דר. י. שאַצקי. ווען די געזעלשאַפט גיט אַרויס, אין 1931, דאָס באַוואוסטע „שפּינאָזע־בוך", צום 300סטן געבוירן־יאָר פון גרויסן פילאָסאָף, באַטייליקט זיך ווינער אין דער זאַמלונג מיט אַן איבערזעצונג פון לאַטיין פון אַ ווינציק־באַקאַנט יוגנט־ווערק פון שפּינאָזען, „טראַקטאַט וועגן דער אויסבעסערונג פונעם אינטעלעקט".

אַרום 1927 איז ער געווען צווישן די גרינדער און ערשטע אָנפירער פון דעם אַמעריקאַנער אָפּטייל פון ווילנער ייִוואָ, אין 1937 — צווישן די ערשטע וואָס האָבן געהאָלפן שאַפן דעם אַמעריקאַנער איקוף.

אין דער זעלבער צייט האָט ש. ווינער אָנגעהויבן שרייבן אי אייגענע ווערק און אי איבערזעצונגען, דער עיקר אין די געביטן פון פילאָזאָפיע און געשיכטע. אין 1943 איז אַרויס זיין איבערזעצונג פון דעם קלאַסישן ווערק אין דער פילאָזאָפיע פון מאַרקסיזם — „לודוויג פייערבאַך און דער אויסלאָז פון דער קלאַסישער דייטשישער פילאָזאָפיע", פון פרידריך ענגעלס.

נאָך דעם קומט אַ צאָל וויכטיקע קלענערע און גרעסערע ווערק: אין 1952, „אינדיווידועלע און סאָציאַלע פרייהייט" (בראָשור); אין 1956, „דער רמב"ם, צו זיין 750סטן יאָרטאָג" (בראָשור); אין 1957, „שפינאָזע, דער געבענטשטער", צום 300סטן יאָרטאָג פון חרם; אין 1963, שפינאָזעס „עטיק", איבערגעזעצט פון לאַטיין, מיט אַ ברייטן אַריינפיר פון 50 זייטן פון איבערזעצער.

א חוץ דעם, האָט ש. ווינער זיך באַטייליקט מיט אַ גרויסער צאָל אַרטיקלען אין די זשורנאַלן „יידישע קולטור", „זאַמלונגען" און אַנדערע.

• • •

די עסייען, וואָס זענען צונויפגעקליבן אין דעם בוך זענען דער סך־הכל פון די לעצטע יאָרן זשורנאַליסטישער טעטיקייט פון ש. ווינער.

עטלעכע גרונט־שטריכן כאַראַקטעריזירן ש. ווינערס שאַפן. ראשית, די זעלטענע פעאיקייט מסביר צו זיין אַן ענין אַזוי פשוט און אַזוי לויטער, אַז דער טיפסטער געדאַנק און דער קאָמפּליצירטסטער רעיון זאָלן ווערן פאַרשטענדלעך פאַרן לייענער. ש. ווינער לערנט מיטן לייענער אַ בלעטל רמב"ם אָדער שפינאָזע, אַ קאַפּיטל מאַרקסיזם, אָדער איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע מיט אַזויפיל קלאָרקייט און בהדרגהדיק, לאָגישער טרעפּ נאָך לאָגישן טרעפּ, אַז דער לייענער גייט אים דרייסט נאָך, האָט נישט די מינדסטע מורא, אַז „דאָס וואַסער ווערט צו טיף". אַ ווערטפולע פּעדאַגאָגישע מידה.

זיין פאָרש־אַרבעט איז אַן אָרנטלעכע, אַן אויסשעפּלעכע און אַן עקזאַקטע. מיט גרויס פאַרזיכט פאָרשט ער נאָך און קלייבט אָפּ די מקורים אין עטלעכע לשונות. זיין אינפאָרמאַציע איז אַ פאַרלאָזלעכע, די ציטאַטן פּרעציז און גענוי רעגיסטרירט.

ש. ווינער שרייבט „בטבע" מיט ברען, אָפט מיט אַ לירישן טאָן. דאָס איז נישט בלויז אַ ליטעראַרישער סטיל, נאָר גיכער אַ ליידנשאַפטלעכקייט פון אַ מענטשן וואָס שטעלט זיך איין פאַרן אמת. ער איז באַשטימט אויפן צד פון די וועגן וועמען ער שרייבט. ער פאַרטיידיקט די סאָציאַליסטישע איינשטעלונגען פון פרידריך ענגעלס, אָדער קאַרל מאַרקס מיטן זעלבן ברען, ווי ער שטעלט זיך איין פאַר די עטישע און סאָציאַלע אידעאַלן פון ברוך שפּינאָזע, אָדער פאַר דעם ראַציאָנאַליזם פון רמב"ם. און געטאָן ווערט עס נישט ווי אַ מליץ־יושר פון די וועגן וועמען ער שרייבט, נאָר ווי אַן אינערלעכער מיטשותף און מיטטיילער פון זייערע איינשטעלונגען און אידייעס. זיך צו באַניצן מיט אַ פאַרגלייך פון דער מאָדערנער טעכנאָלאָגיע: ווי ער וואָלט אַרויסגעשיקט זיין ראַדיאָ־טראַנסמיסיע דירעקט פון א י נ ע ו ו י י נ י ק, פון דער אידייען־וועלט וואָס ער פּרוּווט אויסטייטשן. דעם לייענער איז לייכט מסכים צו זיין מיט אים, מחמת דער שכל אַליין, ווי דער מחבר האָט עס אים באַוויזן, פירט אים צו דעם הסכם.

שמואל ווינערס אויפקלערעריי וואָרצלט נישט בלויז אין זיין ליידנשאַפט־

לעכער גרייטקייט זיך צו ראַנגלען פאַרן אמת, און ניט אַפילו בלויז אין זיין אייפעריקן פאַרלאַנג אַז דער אמת זאָל ווערן אַ רשות הרבים, ווי אין זיין טיפער איבערצייגונג, אַז אמת און גוטסקייט זענען צוויי זייטן פון דער ווערטיקסטער מטבע — דער הומאַניזם, די מענטשלעכקייט אַליין.

ער שטרייכט אונטער, אַז די גרויסקייט פון אַלבערט איינשטיין באַשטייט אין דעם, וואָס „ער האָט אין זיך פאַראייניקט דאָס הויך־אינטעלעקטועלע מיטן טיף־עטישן . . . ער איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער מענטש, נאָר אויך אַ גוטער מענטש, פול מיט רחמים און מיטגעפיל צו זיינע מיט־מענטשן" (ז. 131), און דעם עיקר וואָס ער געפינט אַרויס אין שפינאָזיזם איז „דאָס וואָס ער איז דורך און דורך אַדורכגענומען מיט הומאַניטעט, מיט ליבשאַפט פאַרן מענטשן . . ." (ז. 71) און אַזוי כסדר אין יעדן פון די גרויס־גייסטער וועגן וועמען ער שרייבט.

ניט באַניצנדיק זיך מיט דעם פראָנאָם „איך" קיין איין מאָל אין די עסייען, שפירט זיך אָבער בולט די פערזענלעכקייט פון שרייבער אין יעדער אַרבעט. דער געניטער לייענער וועט, ביים לייענען דאָס בוך, אויך דערפילן דעם מחברס אייגענע סאָציאַלע און עטישע איינשטעלונגען. פון דעם נעמט זיך, ווי אויבן דערמאָנט, דערליידנשאַפטלעכער — און אַפילו לירישער — טאָן פון בוך. דאָס גיט צו אַן אייגנאַרטיקייט, אַ וואַרעמקייט, אַ ספּעציפישקייט.

דאָס בוך, דער סך־הכל פון אַ סך יאָרן ערנטלעכער און פאַרטיפטער אַר־בעט, איז אַ וויכטיקער צושטייער צו דער פאָרשונג פון פאָרגעשריטענעם געדאַנק, וואָס האָט באַאיינפלוסט דעם גאַנג פון דער מענטשלעכער גע־שיכטע אין משך פון צענדליקער דורות, אַ זעלטענע מתנה פאַר דעם יידישן לייענער.

איטשע גאָלדבערג

ר מ ב ״ ם

דער גרויסער יידישער פילאָזאָף, מעדיקער און הומאַניסט אינעם מיטלאַלטער

צום 750סטן יאָרצייט פון דעם פילזייטיקן גאון — 1135-1204

רמב״ם (רבי משה בן מיימאָן)

.1

זיבן הונדערט און פופציק יאָר זענען פאַרביי זינט דער רמב״ם איז אוועק פון דער וועלט, און אין משך פון די אַלע הונדערטער יאָרן האָבן אין כמעט

* אַרויס אין אַ בראָשור אין איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1956.

אַלע ציוויליזירטע לענדער פון דער וועלט, אין די פאַרשידנסטע שפּראַכן, נישט אויפגעהערט אַרויסצוקומען ביכער, טראַקטאַטן, אויפקלערונגען און קאָמענטאַרן וועגן רמב״ם און זיין גייסטיקער ירושה. אין דער טעאָלאָגיע האָבן זיינע פאַרהערער אים פאַרגליכן מיט משה רבינו—ממשה ועד משה לא קם כמשה — פון משה רבינו ביז משה בן מיימאָן איז נישט אויפגע־שטאַנען נאָך אַזאַ משה. אין דער פילאָזאָפיע איז ער פאַרגליכן געוואָרן מיטן גרעסטן גריכישן דענקער, דער „פּרינץ פון די פילאָזאָפן" — אַריס־טאָטל, און אין דער מעדיצין, מיטן פאָטער פון דער מעדיצין — היפּאָקראַ־טעס.

קודם אָבער, עטלעכע ווערטער וועגן דעם קולטור־היסטאָרישן הינטער־גרונט, וועלכער האָט צוגעגרייט דעם באָדן פאַרן אויפקום פון דעם דאָזיקן אוניווערסאַלן גאון — דער רמב״ם, אָדער מיימאָנידעס, ווי ער איז באַקאַנט אין דער נישט־יידישער וועלט.

אין צענטן יאָרהונדערט רוקט זיך איבער דער צענטער פון דער יידישער קולטור פונעם מזרח צום מערב — פון בבל צו שפּאַניע.

יידן דערגרייכן אַ הויכע מדרגה אינעם עקאָנאָמישן לעבן פון די בליענ־דיקע מוריש־אַראַבישע מדינות אויפן פּירענעאישן האַלב־אינדזל (שפּאַניע), און אין הסכם מיט זייער עקאָנאָמישן איינפלוס שפּילן זיי דאָרט אַן אָנגע־זעענע ראָלע אויך אין פּאָליטישן לעבן. זיי גענימן פון גלייכע רעכט באַ־גלייך מיט די מוסולמענער און פאַרנעמען אָפט הויכע מלוכה־פּאָסטנס. דער באַריר מיט דער אייגנאַרטיקער און רייכער אַראַבישער קולטור אין יענער צייט, מיטן אַראַבישן רענעסאַנס, דער רעזולטאַט פון אַ גרויסן עקאָנאָמישן און פּאָליטישן אויפשוואונג, גיט אַ שטאַרקן שטויס פאַראויס דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער פילאָזאָפיע. ס'טרעפט צומאָל אויך, אַז יידישע געלערנטע זאָלן אפילו שטיין בראש פון דער דעמאָלט באַרימטער אַקאַדעמיע אין קאָרדאָווע — דער צענטער פון אַראַבישער געלערנטקייט אין שפּאַניע. אין אָט יענער צייט, ווען דער קולטורעלער מצב אין די קריסטלעכע מערב־אייראָפּעאישע לענדער איז שטאַרק געפאַלן, האָט די אַראַבישע אַקאַדעמיע אין קאָרדאָווע דערגרייכט אַ הויכע מדרגה אין פּי־לאָזאָפיע און אין עקספּערימענטאַלע וויסנשאַפטן.

יענע עפּאָכע אין שפּאַניע פירט אַרויס אַ היפשע צאָל באַדייטנדיקע יידישע געלערנטע, פּאָעטן, פילאָזאָפן, וויסנשאַפטלייט, און ווערט אין דער יידישער היסטאָריע באַצייכנט ווי די „גאָלדענע עפּאָכע". (געדויערט האָט די גאָלדענע עפּאָכע אַן ערך דריי הונדערט יאָר — פון אָנהייב צענטן ביזן סוף צוועלפטן יאָרהונדערט).

אין הגם די יידישע פילאָזאָפיע איז דעמאָלט געשטאַנען אַזוי נאָענט צו דער אַראַבישער, ווערט זי אָבער אין איר נישט בטל. אין דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דער פילאָזאָפיע פאַרנעמען די יידישע פילאָזאָפן פון יענער

עפּאָכע און זייער פילאָזאָפיע אַ באַזונדער חשוב קאַפּיטל אונטערן נאָמען: „די יידישע פילאָזאָפיע אינעם מיטלאַלטער". אינעם ברייטן פילאָזאָפישן שטראָם פליסט אַ באַזונדערע יידישע שטרעמונג, אַ באַזונדערער יידישער אָפּצווייג, וואָס האָט אין מיטלאַלטער געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פונעם פילאָזאָפישן געדאַנק אין אייראָפּע. צווישן יענער פלעיאַדע גרויסע יידישע דענקער, פילאָזאָפן און וויסנשאַפטסלייט פאַרנעמט אָן שום ספק דעם סאַמע אויבנאָן דער רמב"ם.

געבוירן געוואָרן איז דער רמב"ם — די ראשי־תיבות פון רבי משה בן מיימאָן — מערץ 30, 1135, אין קאָרדאָווע, שפּאַניע, דער זון פון אַ הויך־געלערנטן דיין, רבי מיימאָן בן יוסף.

די צייט פאַר יידן דעמאָלט, אין מיטן צוועלפטן יאָרהונדערט, איז שוין נישט מער וואָס געווען. די אַזוי־גערופענע גאָלדענע עפּאָכע נעמט זיך דערנענטערן צו איר סוף. ס'זענען דעמאָלט אָבער נאָך שעפעריש־אַקטיוו די גדולים פון יענער עפּאָכע. די שטרייטיקייטן פון די פעאָדאַלן צווישן זיך אין אַראַבישן טייל שפּאַניע האַלטן אין איין וואַקסן. אַט דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אויף דער לאַגע פון די יידן דאָרטן, וועלכע ווערט אַלץ ערגער. צו דעם האָבן די קריסטלעכע פעלקער אין נאָמען פון יעזוסן, אין זייערע אַגרעסיווע מלחמות קעגן די שפּאַנישע מוריש־אַראַבישע מלוכות, געריסן פון זיי שטיקער. דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז צו דער מאַכט זאָלן איצט קומען די סאַמע פאַנאַטישסטע מוסולמענישע סעקטעס. די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פונעם פרייען פילאָזאָפישן געדאַנק אין דער אַראַבישער וועלט נעמט ביסלעכווייז אָפּשטאַרבן און ווערט מיט דער צייט אין גאַנצן דער־שטיקט און זייערע ווערק ווערן פאַרלוירן. אויב ס'זענען צו אונדז דאָך דערגאַנגען די ווערק פון די אַראַבישע פילאָזאָפן, איז עס מייניסטנס צו פאַר־דאַנקען די איבערזעצונגען אויף העברעאיש און לאַטייניש, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן דורך יידן.

מאַסן יידן ווערן דעריבער געצוואונגען אויסצוואַנדערן פון די מוסול־מענישע טיילן אין שפּאַניע. טייל באַזעצן זיך אין פּראָווענס, דרום־פראַנק־רייך, אַ וויכטיקער יידישער קולטור־צענטער אין יענער צייט, אַנדערע אין די קריסטלעכע טיילן פון שפּאַניע, אויך אין איטאַליע און אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער.

איבער די שווערע רדיפות דורך דער מוסולמענישער פאַנאַטישער אַלמאָ־האַדן־דינאַסטיע, וועלכע האָט אין 1148 פאַרכאַפּט די מאַכט אין קאָרדאָווע, ווערט די מיימאָן־פאַמיליע געצוואונגען צו פאַרלאָזן זייער היים־שטאָט, קאָרדאָווע. דער רמב"ם איז דעמאָלט דרייצן יאָר אַלט געווען. עלף יאָר וואַנדערט די מיימאָן־פאַמיליע איבערן קריסטלעכן טייל שפּאַניע. באַזעצט זיך דערנאָך אין פעז, מאַראָקאָ, אין יאָר 1160. איבער אַ מסירה אַז זיי האַלטן זיך אין דער יידישער אמונה, וועלכע איז געווען פאַרווערט אונטער

טויט־שטראָף, ראַטעווען זיי זיך פון דאָרטן קוים מיטן לעבן, אַ דאַנק דעם רמב״מס אַ מוסולמענישן פריינט, אַ פּאָעט און טעאָלאָג. זיי פאָרן קיין ארץ־ישראל און פון דאָרטן קיין עגיפּטן. זיי באַזעצן זיך ענדלעך אין פאָס־טאַט, אַ פאָרשטאָט פון קאַירא אין 1165. דער רמב״ם איז דעמאָלט אַלט געווען דרייסיק יאָר. פינף יאָר שפּעטער נעמט ער זיך צום פּראַקטיצירן מעדיצין. ער ווערט מיט דער צייט איינער פון די באַרימטסטע מעדיקער. מ׳ברענגט צו אים חולאים אויך פון אַנדערע לענדער.

דער רמב״ם ווערט אויך דער נגיד (ראש־הקהל) פון דער יידישער קהלה אין קאַירא. זיין אויטאָריטעט ווי אַ יידישער פירער און גרויסער געלערנ־טער שפּאַנט ווייט אַריבער אויסער די גרענעצן פון עגיפּטן. קיין צרות פעלן דעמאָלט נישט, ווענדט מען זיך צו אים פון אומעטום מיט כּלערליי פּראָבלעמען, וואָס פאַרביטערן יידן דאָס לעבן. אַ דראַמאַטישער דאָקומענט פון יענער צייט איז זיין „אגרת תימן״ (אַ בריוו קיין תימן), וואָס איז אויסגעוואַקסן אין אַ היפּש ווערק. געווען איז עס אַן ענטפער אויף אַ ווענדונג נאָך אַן עצה פונעם תימנער רב יעקב אַלפיומי. יידן אין תימן ווערן דעמאָלט שטאַרק גערודפט. טייל מוזן אָננעמען לפּנים דעם מאַכמע־דאַניזם. מ׳איז פאַרצווייפלט איבער דער שפּלדיקער לאַגע אין וועלכער מ׳געפינט זיך. אין זיין ענטפער באַגרינדעט דער רמב״ם די יסודות פון דער יידישער אמונה, און מיט רירנדיקע ווערטער טרייסט ער די יידן אין תימן און שטאַרקט זיי, זיי זאָלן נישט זיין געפאַלן ביי זיך. ער דערמאָנט זיי, אַז אויך די יידן אין מערב (אין אייראָפּע) זענען איצט אין אַן עת צרה. זיי געפינען זיך אינעם זעלבן אומגליק. דאָס איז געווען די צייט פון די קרייצצוגן.

זיין שם אַלס דאָקטאָר וואַקסט אַלץ מערער. נאָכן פּראַקטיצירן צוואַנציק יאָר, ווערט ער גערופן צו ווערן לייב־דאָקטאָר אינעם קיניגלעכן הויף פונעם קאַליף „דער גרויסער סאַלאַדין״, אין קאַירא. דעם דאָזיקן פּאָסטן האַלט ער אַן ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. געשטאָרבן איז דער רמב״ם דעצעמבער 13 (כ׳ טבת), 1204, אינעם עלטער פון 69 יאָר.

2.

דאָס הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק פונעם רמב״ם — דער „מורה נבוכים״ („אַ וועגווייזער פאַר בלאָנדזשענדיקע״ אָדער „אַ לערער פאַר וואַקלענדיקע״) איז אָריגינעל געווען אין אַראַביש און איז אַרוים אין יאָר 1190, אין עגיפּטן. דער אַראַבישער נאָמען פון דעם ווערק איז: „דאַלאַאַט אַל חייריין״. די אַראַבער האָבן דעם רמב״ם מיט כּבוד באַטיטלט מיט דעם לאַנגן, חשובן נאָמען, „אַבו אימראַם מוסאַ איבן מיימאָן איבן אַבדולאַ״. צען יאָר שפּעטער איז דאָס ווערק אַרוים אין דער ערשטער העברעאישער איבערזעצונג דורך

שמואל איבן תיבון אונטערן נאָמען: „מורה נבוכים". ס'ווערט אויך אין קורצן איבערגעזעצט אין לאַטייניש, די קולטור־שפּראַך אין אייראָפּע, אונ־טערן נאָמען: Doctor Perplexum און איז היינט איבערגעזעצט אין אַלע הויפּט־שפּראַכן. אויף יידיש איז אין 1935 אַרויס אין ניו־יאָרק אַ „קיצור מורה נבוכים" פון א. ד. אַגוז, און אין וואַרשע איז אין 1936 אַרויס דער ערשטער טייל פונעם „מורה נבוכים", איבערגעזעצט אויף יידיש פון יעקב לאַנדא און רעדאַקטירט פון דר. מרדכי ראָזנער. (ס'איז אויך אין 1935 אַרויס אין ביאַליסטאָק אַ באַנד געקליבענע שריפטן פונעם רמב"ם, אונטערן נאָמען, „רמב"ם אין יידיש". די יידישע איבערזעצונג פון די פראַגמענטן פונעם רמב"מס ווערק, וואָס זענען אַריין אין אָט דעם באַנד, איז געמאַכט געוואָרן פון פסח קאַפּלאַן).

געשריבן דעם „מורה נבוכים" האָט דער רמב"ם, ווי געזאָגט, אין אַראַביש, הגם דאָס ווערק איז געמיינט געוואָרן פאַר דער יידישער אינטעליגענץ, זיכער נישט דערפאַר וואָס ס'איז פאַר אים גרינגער געווען זיך אויסצודריקן אין אַראַביש. ווייט דערפון. מיט זיין גרויס רבניש ספר אין פערצן טיילן, „משנה תורה" האָט ער געוויזן, אַז ער פאַרמאָגט אַ קלאָרן און פּרעציזן העברעאישן סטיל. איז אָבער פאַר זיין צייט און אָרט אַראַביש געווען די נאַטירלעכע שפּראַך פאַר פילאָזאָפיע — אויך פאַר דער יידישער אינטע־ליגענץ. ס'האָבן זיך אָבער צום „מורה נבוכים" אויך צוגעכאַפּט די אַראַ־בישע אינטעלעקטואַלן.

ס'איז דער רמב"ם געווען נישט דער איינציקער אין דער אַזוי־גערופענער גאָלדענער עפּאָכע, וואָס האָט זיינע ווערק געשריבן אין אַראַביש. שוין פריער מיט צוויי הונדערט יאָר, נאָך איידער דער רמב"ם איז געבוירן גע־וואָרן (אין יאָר 933), ווען סעדיה גאון האָט אין בבל אַרויסגעלאָזט זיין רעליגיעז־פילאָזאָפיש ספר „אמונות ודעות", אין וועלכן ער פּאָלעמיזירט שאַרף מיט די קאַראַימער, איז עס אויך אָריגינעל געווען אין אַראַביש. אַזוי מיט אַלע אַנדערע פאַרן רמב"ם און נאָך אים. זאָל דאָ, אַגב, קלאָר ווערן, אַז אָט דאָס איז געווען דער פאַל נישט נאָר ביי יידן. אויך ביי די כלערליי פעלקערשאַפטן און מדינות אונטערן אַראַבישן קאַליפאַט, וועלכער האָט ווייט אַריבערשפּאַנט די פריערדיקע רוימישע אימפּעריע און זיך געצויגן פון שפּאַניע אין אייראָפּע איבער צפון־אַפריקע און גאַנץ פאָדער־אַזיע ביז די גרענעצן פון כינע — אַז אויך ביי זיי, פעלקער מיט אַלטע קולטורן, איז אַראַביש געווען די הויפּט קולטור־שפּראַך אין מיטלאַלטער.

געפירט דעם רמב"ם אַרויסצוגעבן זיין מאָנומענטאַל־פילאָזאָפיש ווערק, דער „מורה נבוכים", האָט אַ בריוו פון זיינעם אַ תלמיד, יוסף איבן אַקנין. ער האָט געבעטן זיין רבין ער זאָל אויפקלערן על־פּי שכל יענע ערטער אין תנ"ך, וואָס מיטן פשוטן שכל איז זיי שווער משיג צו זיין. למשל, די וועלט־באַשאַפונג, ווי ס'ווערט דערציילט אין בראשית, צי די מעשה מרכבה ביים

נביא יחזקאל, ווי אויך אַנדערע אויסטערלישע פּאַסירונגען און נסים — פראַגן וואָס האָבן שטאַרק געעקבערט דעם מוח דער דעמאָלטדיקער הויך־געבילדעטער יידישער אינטעליגענץ. אויס דעם ענטפער אויף זיין תלמידס בריוו איז אויסגעוואַקסן אַ גרויס און גרינטלעך, אַלץ־אַרומנעמענדיק ווערק, אַ ספר, וואָס האַלט אין זיך דעם קווינט־עסענץ פונעם גאַנצן יידיש־פילאָזאָפישן געדאַנק ביז זיין צייט — עפּעס, וואָס קיינער ביז אים איז נישט ביכולת געווען עס צו טון.

אינעם „מורה נבוכים" ווענדט זיך דער רמב"ם צו יענע אַלע, וואָס מחמת זייער פאַרנעמען זיך מיט פילאָזאָפיע, האָט זיך ביי זיי געשאַפן אַ קאָנפליקט מיט דער רעליגיע. דערוועַרבנדיק, אַ דאַנק זייער אָפּגעבן זיך מיט פילאָזאָפיע, געזונטע השגות (קאָנצעפּציעס) — ווערן זיי מבולבל און פאַלן אַריין אין אַ טעמפּן ווינקל, צוליב די צווייפיייטיקייטן און סימבאָלישע אויסדרוקן, וואָס מ'טרעפט אַזוי אָפט אָן אין די הייליקע שריפטן. דער רמב"ם שטעלט זיך דעריבער דעם ציל צו דערווייזן ווי יודאַאיזם שטימט זיך צונויף מיט אַריסטאָטעלס ראַציאָנעלער פילאָזאָפיע. כדי, בכן, צו דערווייזן, אַז תורת משה שטימט זיך צונויף מיט דער פילאָזאָפיע, טייטשט ער אויס אין אַן אַלעגאָרישן זין אַלע יענע אויסדרוקן אין תנ"ך, וועלכע זענען אין קאָנטראַדיקציע, אין סתירה צו די דורך דער וויסנשאַפט פעסטגעשטעלטע הנחות. אויף אַט דעם אופן באַמיט זיך דער רמב"ם ברענגען צו אַן אויסגלייך, מאַכן אַ פּשרה צווישן רעליגיע און פילאָזאָפיע, און צו דערווייזן די נישט־אויסגעהאַלטנקייט פון יהודה הלוי אין זיין „הכוזרי" און פונעם אַראַבישן פילאָזאָף־מיסטיקער אַל־גאַצאַלי, וועלכע האָבן אָפּגעוואָרפן די מעגלעכקייט פון אַ צונויפשטימונג, פון אַ הסכם צווישן רעליגיע און פילאָזאָפיע.

דער רמב"ם פאַרנעמט זיך דאָרטן אויך מיט אַ ברייטער קריטיק פונעם קאַלאַם. דער קאַלאַם איז געווען די מוסולמענישע פילאָזאָפישע ריכטונג, וואָס האָט געדינט ווי אַן אָנשפּאַר פאַרן אָרטאָדאָקסאַלן מאַכמעדאַניזם, פאַרטיידיקנדיק די הנחות פון דער מוסולמענישער טעאָלאָגיע. מיט באַזונדערער קראַפט אַטאַקירט ער דעם קאַלאַם פאַר זיין אָפּלייקענען די נאַטיר־לעכע געזעצמעסיקייט אין דער נאַטור און דעם געזעץ פון קאַוזאַליטעט. (שוין אין פאַרצייטיקן גריכנלאַנד האָט דער גרויסער פילאָזאָף־מאַטעריאַליסט, דער ערשטער באַגרינדער פון דער אַטאָם־טעאָריע, לעאוקיפּ, דער לערער פון דעמאָקריטן, געגעבן די ערשטע קלאָרע, קורצע פאָרמולירונג פונעם פּרינציפּ פון קאַוזאַליטעט מיט אַט די ווערטער: „קיין שום זאַך געשעעט נישט אָן אַ גרונט פאַר דעם, נאָר אַלצדינג געשעעט דורך אַ סיבה און אויס נויטווענדיקייט").

דעם עיקר ציל אָבער, וואָס ער שטעלט זיך אין דעם דאָזיקן ווערק זיינעם, דעם „מורה נבוכים", איז צו ראַציאָנאַליזירן די יידישע טעאָלאָגיע אויפן

יסוד פון דער לערע פונעם „פרינץ פון די פילאָזאָפן" — אַריסטאָטל. אָט דאָס איז, נאָך זיין מיינונג נאָך, דער איינציקער ריכטיקער וועג אויף וועלכן ס'דאַרפן זיך פאַרנעמען אַלע די „בלאָנדזשענדיקע און וואַקלענדיקע". גלייבן, לערנט דער רמב"ם, דאַרף מען בלויז אין דעם, וואָס איז נישט אין קאָנטראַדיקציע, אין סתירה צום שכל. דאָס מיינט אָבער נישט, טענהט דער רמב"ם, אַז טאַקע אַלצדינג קאָן דורכן שכל פּאָזיטיוו דערוויזן ווערן. דער טעקסט פון די הייליקע שריפטן טאָר נישט אויסגעטייטשט ווערן בוכ־שטעבלעך, אות באות. דאָס איז שוין אַן ענין פאַרן רוח הקודש.

פילאָזאָפיע, לויטן רמב"ם, פירט דעם מענטש צו שלמות, צו פּערפעקט־קייט — אינטעלעקטועלער, מאָראַלישער און קערפּערלעכער. שלמות באַשטייט אין קולטורעלקייט און אין וויסן. צו געפינען דעם העכסטן אמת — אָט דאָס איז דער סאַמע העכסטער ציל פונעם מענטש, און דערגרייכט ווערן קאָן דאָס נאָר מיט דער הילף פונעם וויסן.

דאָס גוטע דאַרף דער מענטש זוכן נישט אויס מורא פאַר שטראָף, אָדער אין דער האָפענונג אויף באַלוינונג, נאָר צוליב דעם גוטן אַליין. אין גוטע מעשים, אינעם גוטס גופא, וואָס מע טוט, געפינט מען שוין די פאַרגיטיקונג.

ווי געזאָגט, איז פאַרן רמב"ם אַריסטאָטל דער אַבסאָלוטער אויטאָריטעט אין דער פילאָזאָפיע — דאָך אָבער ביז אַ באַשטימטער גרענעץ. אָט אַזוי ווייט גייט ער מיט אַריסטאָטלען, און נישט ווייטער. מיט אַריסטאָטלען איז ער מסכים וועגן אַלצדינג וואָס איז נוגע דער „וועלט אונטער דער לבנה", די וועלט אין וועלכער ס'באַוועגט זיך דער מענטש. בנוגע אָבער דער העכערער וועלט, „איבער דער לבנה", שטימט ער שוין מיט אים אין אַ סך פּרטים נישט אייַן.

מיט אַריסטאָטלען שטימט ער נישט איין וועגן דער אייביקייט פון דער וועלט. אַריסטאָטלס ראיות, אַז די וועלט איז נישט קיין „יש מאין", ד"ה, אַז זי איז באַשאַפן געוואָרן פון גאָרנישט, אַז מאַטעריע איז דורך קיינעם נישט באַשאַפן געוואָרן, זענען פאַרן רמב"ם נישט גענוג איבערצייגנדיק. דאָ, אין אָט דער פראַגע, מאַכט ער אַ גרויסע קאָנצעסיע דער רעליגיע. אָנשפּאַרנדיק זיך אויפן אויטאָריטעט פון די הייליקע שריפטן, האַלט ער פאַר מעגלעך אַרויסצושטעלן די היפּאָטעזע וועגן דער וועלט־באַשאַפונג דורך גאָט. ער, דער רמב"ם, נעמט דערביי אָבער אויס, אַז וואָלט אים אַריסטאָטלס טעאָריע אויסגעזען איבערצייגנדיק, וואָלט ער די טעאָריע

אַנגענומען, נישט געקוקט דערויף, וואָס זי איז אין קאָנטראַדיקציע צו דער תורה. אין אַט דעם פאַל, ווען ער וואָלט באמת געווען איבערצייגט אין דער ריכטיקייט פון אַריסטאָטעלס טעאָריע, אַז די וועלט איז דורך קיינעם נישט באַשאַפן געוואָרן, אַז זי איז אַ קדמון, שוין פון אייביק אָן, וואָלט ער אין הסכם מיט אַט דער טעאָריע, געוועז געמאַכט אַ פּרואוו אויסצוטייטשן אין אַט דעם זין יענע אויסדרוקן אין תנ״ך, וועלכע שטימען נישט מיט דער טעאָריע וועגן דער אייביקייט פון דער מאַטעריע.

(ווערט דערביי דאָ כדאי זיין צו נאָטירן, אַז צווישן די דריי גרויסע יידישע אַריסטאָטעליאַנער אינעם מיטלאַלטער — דער ראב״ד (1110-1180), דער רמב״ם (1135-1204), און דער רלב״ג (1288-1344), האָט דער לעצטער, דער רלב״ג, אין אַט דער פראַגע אָפּגענייגט פונעם רמב״ם. אין זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק, „מלחמות אלהים״ (אויך אָריגינעל אין אַראַביש), האָט ער הונדערט יאָר נאָכן „מורה נבוכים״ געמאַכט שאַרפע איינווענדונגען קעגן די וואָס האַלטן, אַז די וועלט איז אַ „יש מאין״, אַז זי איז באַשאַפן געוואָרן פון גאָרנישט. ער מיינט, אַז מאַטעריע, הגם אַ פאָרמלאָזע, האָט עקזיסטירט פון אייביק אָן).

ווייטער האַלט דער רמב״ם, אַז די רעליגיעזע דאָגמע וועגן תחיית־המתים קאָן על־פּי שכל נישט דערוויזן ווערן. ער האַלט נישט פון קיין קערפּערלעכן תחיית־המתים, אַז די טויטע וועלן צוריק לעבעדיק ווערן. די נידעריקע נשמה (פון חיות און געוויקסן) איז, לויט זיין מיינונג, שטערבלעך. השארת הנפש — די עקזיסטענץ פון דער „שכלדיקער נשמה״ נאָכן טויט — טייטשט ער אויס אין אַ גייסטיקן זין.

אין קורצן קאָן מען זאָגן, אַז דער גרויסער היסטאָרישער פאַרדינסט פונעם רמב״ם איז באַשטאַנען אינעם סיסטעמאַטישן דערלערנען דעם אַריס־טאָטעליזם און אין זיין ברייטן באַנוץ פון אַריסטאָטעלס פילאָזאָפיע.

האָט אָבער דער דאָזיקער פּרואוו זיינער צו שאַפן אַ סינטעז צווישן דער יידישער רעליגיע און דער אַנטיקער גריכישער פילאָזאָפיע, ווי אויך זיין בולטע ראַציאָנעלע טענדענץ, אויפגעהויבן קעגן אים די עקסטרעם יידישע אָרטאָדאָקסיע אין שפּאַניע און פראַנקרייך. אינעם רמב״מס לערע, אַז וויסן איז נישט אָפּהענגיק פונעם גלויבן, און אין זיין סובאָרדינירן צום וויסן דעם זין פון טייל אויסדרוקן אין תנ״ך, האָבן די קעגנער געזען אַ מין באַגרענע־צונג פון דער אויטאָריטעט פון דער תורה, און האָבן אים באַשולדיקט אין „פאַרקויפן די הייליקע שריפטן צו די גריכן״. די קריגערייען פאַר און קעגן רמב״ם נעמען צייטנווייז אָן ממש אַן אכזריותדיקן כאַראַקטער.

די פאַנאַטיקער לייגן דעם רמב״מס ווערק אַריין אין חרם, און דעם רמב״מס אָנהענגער ווידער ענטפערן די פאַנאַטיקער מיט אַריינוואַרפן זיי אין חרם אַריין. צו דער פאַרביטערונג איז שוין מער קיין גרענעץ נישטאָ. אין זייער קאַמף קעגן דעם רמב״מס אָפּנייגונג גייען זיי אַזוי ווייט ווי אַריינ־

צוציען אין דעם דיספוט די קאַטוילישע קירך. אַרום 1234 — דרייסיק יאָר נאָכן רמב״מס טויט — פאַרמשפּט די קאַטוילישע אינקוויזיציע דעם רמב״מס ווערק צום פאַרברענען.

דער דאָזיקער שריט פון די פאַנאַטיקער האָט אָבער געהאַט אַ פּונקט פאַרקערטן עפעקט און גאָר געהאָלפן דעם רמב״מס אָנהענגער. אָנגעהויבן האָט זיך דער דאָזיקער קאַמף באַלד נאָכן רמב״מס טויט און זיך געצויגן אין משך פונעם גאַנצן דרייצנטן יאָרהונדערט.

אין דער אייגענער צייט ווערט דעם רמב״מס פילאָזאָפיע געשמאַק שטודירט אין מערב־אייראָפּע. זיין איינפלוס אויף דער שפּעטערער סכאָלאַסטיק דאָרטן איז גאַנץ באַדייטנדיק. די גרויסע קריסטלעכע פילאָזאָפן־טעאָלאָגן אינעם מיטלאַלטער — אַלבערטוס מאַגנוס, דונס סקאָטוס, בפרט דער ביי די קאַטויליקן פאַרהייליקטער „פּרינץ פון די טעאָלאָגן", טאָמאַס אַקווינאַס (1225־1274), האָבן זיך פאַרטיפט אין רמב״מס פילאָזאָפיע און פון דאָרטן אַ סך געשעפּט. אין זיין „סומאַ טעאָלאָגיאַ" האַלט טאָמאַס אַקווינאַס אין איין פאַררופן זיך און ציטירן דעם „ראַבי מאָיסעס" (רמב״ם). צווישן אויפגעקלערטע יידן ווידער איז דער „מורה נבוכים" געווען אַ וועגווייזער פאַר אַ משך פון הונדערטער יאָרן. אַזאַ פילאָזאָף ווי שפּינאָזע האָט זיך געהאַלטן פאַרן רמב״מס אַ תלמיד. דאָס זעלבע אויך שלמה מיימאָן און משה מענדעלסאָן.

.3

דער אייגענער משה בן מיימאָן, וואָס זיין „מורה נבוכים" איז געווען די הויפּט־פעסטונג פון ראַציאָנעלע אידעען אין דער יידישער פילאָזאָפיע אינעם מיטלאַלטער, איז אויך דער שאַפער פונעם מאָנומענטאַלן רבנישן ווערק „משנה תורה". אין אָט דעם גרויסן טעאָלאָגישן ספר אין פערצן טיילן האָט דער רמב״ם צונויפגעזאַמלט און קאָדיפיצירט אַלע הלכות, דינים, מנהגים, טראַדיציעס וואָס זענען צעשפּרייט און צעזייט אינעם גרויסן ים התלמוד — בבלי און ירושלמי, ווי אויך אין אַלע אַנדערע ספרים פון די תנאים און אמוראים, ווי ספרא, ספרי, תוספתא און פון אַנדערע קוואַלן און זיי אַלע סיסטעמאַטיש קלאַסיפיצירט אין אַ לאָגישן סדר און מיט אַ צוגאָב פון זיינע אייגענע חריפותדיקע אויפקלערונגען און קאָמענטאַרן.

דער „משנה תורה" ווערט אויך גערופן „יד החזקה" (די שטאַרקע האַנט), צוליב די פערצן חלקים אין וועלכע ער איז איינגעטיילט (י״ד מיינט פערצן). אין דער לומדישער וועלט איז דער „משנה תורה" באַקאַנט ווי „דער רמב״ם" — און הונדערטער יאָרן ווי לומדים קנייטשן די שטערנס צו פאַרענטפערן אַ האַרבן רמב״ם:

די דאָזיקע ווערסאַטילע, פילזייטיק־שעפערישע און אומגעוויינלעך פּראָדוקטיווע פערזענלעכקייט, דער רמב״ם, האָט אויך איבערגעלאָזט ווערק

וועגן אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק, לאָגיק און נאָך אַנדערע. אויך אַט די זענען, פונקט ווי דער „מורה נבוכים”, אָריגינעל געווען אין אַראַביש. אַפילו זיין פירוש אויף משניות איז אין אַראַביש.

דער עיקר אָבער איז ער, ווי שוין דערמאָנט, געווען איינער פון די גרעסטע מעדיקער אין זיין צייט. פון אַלע וויסנשאַפטן, האַלט ער, איז די סאַמע וויכטיקסטע פאַר יעדן מענטש — די מעדיצין. אין „מורה נבוכים” זאָגט דער רמב"ם: „דע כי הרפואה חכמה הכרחית לאדם מאד, בכל זמן ובכל מקום, לא בעת החולי בלבד, אלא אפילו בזמן הבריאות” (זאָלסט וויסן זיין, אַז מעדיצין איז אַ זייער נייטיקע וויסנשאַפט פאַרן מענטש אין יעדער צייט און אין יעדן אָרט, נישט נאָר דעמאָלט ווען מ'איז קראַנק, נאָר אויך ווען מ'איז געזונט). ער איז דער מחבר פון העכער אַ צענדליק ווערק אין דער מעדיציניִשער וויסנשאַפט, וועלכע האָבן טיילווייז נישט פאַרלוירן זייער באַדייט אויך היינט, און זענען איבערגעזעצט אין אַלע וויכטיקע וועלט־שפּראַכן.

קודם קומט זיין קלאַסיש ווערק אין צוויי טיילן, „וועגן גיפטן און קעגנ־גיפטן”. זיין מעטאָדע וואָס צו טון ווען אַ מענטש ווערט געביסן פון אַ גיפ־טיקער שלאַנג, ווערט היינט נאָך אַפילו אָנגעווענדט. ווי אַ טראַפּיש לאַנד, זענען אין עגיפּטן, וואו ער האָט געוואוינט, געווען זייער אַ סך פּאַלן, ווען מענטשן זענען געביסן געוואָרן פון גיפטיקע שלאַנגען. נאָך אַ וויכטיק ווערק זיינס איז וועגן היגיענע און דיעטעטיק. אין אַט דעם בוך לערנט ער ווי זיך אויפצופירן היגיעניש אין טאָג־טעגלעכן לעבן און ווי זיך צו דער־נערן, כדי זיך אויסצוהיטן פון קראַנקהייט. נאָך אַנדערע ווערק און טראַק־טאַטן אין וועלכע ער פאָרמולירט גרונט־פּרינציפּן בנוגע וויסנשאַפטלעכן דיאַגנאָז פון קראַנקהייטן, זייער באַהאַנדלונג און פאַרהיטונג, און קעמפט קעגן די אין זיין צייט פאַרשפּרייטע אָבערגלויבנס און מאַגיק, אַפילו צווישן דאָקטוירים, ביי דער באַהאַנדלונג פון קראַנקע. ער שרייבט קאָמענטאַרן און אַ קריטיק אויף די זעקצן ביכער פונעם גרעסטן מעדיציניִשן אויטאָריטעט אין מיטלאַלטער, גאַלען. צו דעם האָט אין יענער צייט זיך געפאָדערט גרויס קוראַזש. זיין בוך מעדיציניִשע אַפאָריזמען און אויך קאָמענטאַרן צו היפּאָקראַטעסעס אַפאָריזמען, איז לעצטנס אויף דאָס ניי איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעאיש דורך דר. ל. פרידמאַן און איז אַרויס אין תל־אביב. ער האָט אויך אַ ווערק וועגן פאַרמאַקאָלאָגיע.

לסוף דאַרף דאָ נאָך צוגעגעבן ווערן דאָס וואָס מיט אַזוי פיל הונדערטער יאָרן צוריק קומט ער צו אַזוי נאָענט צום סאַמע לעצטן אין דער היינטציי־טיקער מעדיצין — צו דער פּ ס י כ אָ ס אָ מ אַ ט י ק. (די פּסיכאָסאָמאַטישע מעטאָדע גייט אַרויס פון דער הנחה, אַז קראַנקהייטן קאָנען אויך אַרויסגע־רופן ווערן דורך דעם, וואָס ס'ווירקן איינס אויף דאָס אַנדערע פּסיכישע און פיזישע פאַקטאָרן). מיט איין וואָרט, ער העלפט אויסלייגן נייע וועגן פאַרן

פאראויסמארש פון דער מעדיצין נישט נאר פאר זיין צייט, נאר אויך פאר שפעטערע דורות.

זייט ביי זייט מיט די גרויסע גרונטלייגער אין דער מעדיצין — היפאָ־קראַטעס, גאַלען, אַוויצענאַ — פאַרנעמט דאָקטאָר מאָזעס מיימאָנידעס (רמב״ם) אַ חשוב אָרט אין דער געשיכטע פון מעדיצין.

אין זיין טאָג־טעגלעכער מעדיצינישער פּראַקטיק, פּונקט ווי אין זיינע שריפטן, אַנטפּלעקט זיך דער רמב״ם ווי אַן ערנסטער וויסנשאַפטסמאַן און פאַראַנטוואָרטלעכער מעדיקער, פול מיט מיטלייד צום קראַנקן. פונעם דאָקטאָר פאָדערט ער, ער זאָל אין זיין טעגלעכער פּראַקטיק זיך אויפפירן עטיש און זיין ערלעך מיטן חולה. ער איז נישט נאָר אַ נאה דורש, נאָר אויך אַ נאה מקיים. ער אַליין איז אין זיין צייט געווען באַרימט מיט זיין הומאַ־ניזם און ווי אַ העכסט עטישע פּערזענלעכקייט.

צו אילוסטרירן זיין טיפע ליבשאַפט צום מענטשן, זאָרג פאַרן קראַנקן, ווי אויך זיין ענוות, וועט דאָ כדאי זיין צו ציטירן עטלעכע שורות פון זיין טעגלעכער „תפילה פון אַ דאָקטאָר", יעדן פרימאָרגן, איידער ער האָט זיך גענומען צו זיין מעדיצינישער פּראַקטיק:

„. . . באַוויליק, כ׳זאָל זיין פול מיט ליבשאַפט פאַר מיין קונסט
און פאַר מיינע מיטמענטשן.
זאָל דער דאָרשט נאָך געלט־געווינסן און דער באַגער צו באַרימטקייט
ווייט אַוועקזיין פון מיין האַרץ.
וואָרום די דאָזיקע זאַכן זענען די שונאים פון רחמנות און די שליחים פון האַס.
באַוויליק, כ׳זאָל זיין ביכולת צו ווידמענען זיך, מיטן קערפּער און נשמה
צו דיינע קינדער, וואָס ליידן יסורים.
היט אויף מיין קראַפט, כדי כ׳זאָל זיין בכוח צוריקצושטעלן די כוחות
ביים רייכן און אָרעמען, ביים גוטן און שלעכטן, ביים פריינט און פיינד.
לאָז מיך אינעם ליידנדיקן זען בלויז דעם מענטש.
ווען קליגערע מענטשן לערנען מיך, לאָמיך זיין באַשיידן צו לערנען,
וואָרום דער מענטשלעכער שכל איז דאָך אַזוי שוואַך און די הייל־קונסט
אַזוי גוואַלדיק גרויס.
. . . לאָמיך זיין אָנגעצילט אויף איין זאַך, אָ, דערבאַרעמדיקער פאָטער —
שטענדיק זיין פול מיט רחמים צו דיינע ליידנדיקע קינדער".

גרויס איז געווען זיין מיטגעפיל צום מענטשן־מין, אָבער נישט קלענער איז געווען דער ביטערער האַס זיינער צום מין מוסרים. אַ טרויעריקע צייט געווען דעמאָלט פאַר יידן. אין מוסולמענישע לענדער ווערן יידן גערודפט, דערנידעריקט און מיט גוואַלט אַריינגעצוואונגען אינעם מאַכמעדאַניזם. אין די קריסטלעכע לענדער אין אייראָפּע איז נאָך ערגער — יידן ווערן גע־שאַכטן און גענייט צו שמד דורך די פינצטערע קרייץ־טרעגער. מוסרים,

אייגענע, לייגן צו אַ קנייטל, העלפן די שונאים פאַרוויסטן און פאַרפינצטערן
דאָס יידישע לעבן. דער רמב״ם, ווי דער פּראָמינענטסטער יידישער פירער, שטעלט זיך אַרויס מיט זיין גאַנצן פּרעסטיזש און אויטאָריטעט אַנטקעגן די מוסרים. זיין גרענעצלאָזע שנאה צו דעם דאָזיקן מענטשן־אָפּפאַל — להשמיד ולהרוג — האָט געקוואָלט טאָקע פון זיין הויך־עטישער נאַטור, און דערביי זיך אויך סומך געווען אויפן יידישן דין און טראַדיציע. אַט זענען דעם רמב״מס ווערטער ווי זיך צו באַגיין מיט מוסרים שוין אַפילו נאָכן טויט:

„ווען ס׳שטאַרבט אַ מסור, וואָס האָט געמסרט און פאַרשאַפט דערמיט יסורים און שאָדן, טאָרן זיינע נאָענטע קרובים נישט וויינען און נישט טרויערן נאָך אים. זיי טאָרן לויטן דין נישט טראָגן נאָך אים קיין טרויער־קליידער. זיי דאַרפן אָנטון ווייסע קליידער, וואָס זאָלן אויסדריקן פרייד, און זיי דאַרפן זיך פרייען מיטן טויט פונעם מסור דורך פּראַווען אַ סעודה. מ׳טאָר נישט באַערדיקן דעם מסור לעבן אַ פרומען ייד. קיין שום אָרנט־לעכער ייד טאָר זיך נישט באַטייליקן אין דער לוויה פון אַ מסור".

ס׳האָט אויך דער רמב״ם אינעם אחרית הימים, וואָס איז אָנגעקינדיקט געוואָרן דורך די נביאים, געזען אַ צייט פון אייביקן שלום, פון שפע און וויסן פאַר יעדן און אַלעמען.

„דעמאָלט — זאָגט דער רמב״ם — וועט נישט זיין נישט קיין הונגער און נישט קיין מלחמות, נישט קיין קנאה און נישט קיין קאָנקורענץ. וואָרום די שפע פון גוטס וועט גרויס זיין און די בעסטע מאכלים וועלן זיין ווי דער שטויב פון דער ערד. און די גאַנצע וועלט וועט זיך פאַרנעמען מיט איינזאַמ־לען וויסן".

צום 750סטן יאָרצייט פון משה בן מיימאָן, ווערט, בכן, אָפּגעגעבן כבוד דעם ליכטיקן אָנדענק נישט נאָר פון אַן אומשטערבלעכן לערער און פירער, אַ וויסנשאַפטסמאַן, פילאָזאָף און מעדיקער, נאָר אויך דעם הומאַניסט און איידעלער, עטישער פּערזענלעכקייט, וועלכער האָט געדינט ערלעך און מיט אחריות די מענטשהייט און פאַרשאַפט כבוד זיין פאָלק.

1955.

שלמה איבן גבירול

דער גרויסער פּאָעט און פילאָזאָף אין דער „גאָלדענער עפּאָכע" אין שפּאַניע

צו זיין 900סטן יאָרצייט — 1069-1969

.1

געוועזן פּאָעטן פאַר גבירולן, געוועזן אויך פּאָעטן אין זיין צייט, אָבער לויט דער אָפּשאַצונג פון דער קריטיק האָט ער זיי אַלע איבערגעשטיגן ווי דער מייסטער פון סטיל און אינהאַלט. אַזוי ווייט ווי מיט אַכט הונדערט יאָר שפּעטער, אין ניינצנטן יאָרהונדערט, האָט היינריך היינע, דער גרעסטער יידישער פּאָעט אין דער מאָדערנער צייט, אין זיין באַרימטער פּאָעמע „ראָמאַנצעראָ", אין זיין סאַטירע דאָרט איבער די הויך־געבילדעטע יידן אין דייטשלאַנד פאַר זייער אָפּגעפרעמדטקייט פון דער יידישער ליטעראַטור, ווערט ביי אים שלמה איבן גבירול אויסגעטיילט ווי דער דענקער צווישן פּאָעטן און דער פּאָעט פאַר דענקער.

דער גרויסער פּאָעט, ווען און אויב ס'גיט זיך אים איין צו כאַפּן אַ קוק אויפן לעבן אין דער גאַנצער דערהויבנקייט, קאָן ער עס אַמאָל זען מער פולשטענדיק, מער אין דער טאָטאַלקייט, און ער קאָן אַמאָל אין אַן אויפבליץ פון אינספּיראַציע אויפכאַפּן דאָס, וואָס נעמט דעם וויסנשאַפטלעכן פאָרשער יאָרן אַרבעט.

דער גייסט פונעם פּאָעט איז אַ העכסט דעליקאַטער אינסטרומענט, וואָס איז אויסערגעוויינלעך וואַך צו אַלעם דעם מיט וועלכן ער קומט אין באַריר. דער קאָליר פונעם זון־אונטערגאַנג, דער קנאַל פונעם דונער, די פאַרפום פון די וועלדער — דאָס אַלץ שפּיגלט זיך אָפּ, קלינגט אָפּ אָדער אָטעמט אַרויס פון זיין פּאָעזיע. פאַרשטענדלעך, אַז צייט און אָרט האָבן פאַרן פּאָעט אַ גאָר גרויסן באַטייט. אָבער דאָס וויכטיקסטע פאַר אים איז, נאַטירלעך, דער סאָציאַלער אַרום — דער הערשנדיקער סאָציאַלער סדר אין זיין צייט.

דערמוטיקונג איז פאַרן פּאָעט דער אָטעם פאַר זיינע לונגען; אַרונטערייסן אים איז ווי דאָס בייזע וואָיען פונעם שטורעמווינט. און פאַרקערט — אין אַן אַטמאָספערע פון וואַרעמער סימפּאַטיע, וועט זיין גע‎ניוס אַרויסברענגען די פיינסטע פרוכט פון זיין אימאַגינאַציע, פון זיין פאַרשטעלונגסקראַפט. אין אַ סביבה אָבער פון קאַלטן קריטיציזם, וועט זיין גייסט איינשרומפּן און זיך צונויפקאָרטשען, ווערן מאַכטלאָז.

* פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", חודש־שריפט, אַפּריל און מאַי, 1969, ניו־יאָרק.

לאַמיר, אָבער, אויך נישט פאַרגעסן, אַז שלמה אבן גבירול איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער פּאָעט, נאָר פּונקט אַזוי אויך אַ גרויסער פילאָזאָף. זיין וויזיע איז געווען ברייט און חריפותדיק. ער האָט דעריבער געזען ווייטער ווי אַ געוויינלעכער פּאָעט, און געפילט טיפער ווי דער פילאָזאָף. זיין געניום האָט אָבער געבליט אין אַן אַטמאָספערע פון אויסערגעוויינטלעכער אומסטאַ־בילקייט — אַט וואַרעם, אַט קאַלט; אַט פריינדלעך, אַט מיט סטימולירנ־דיקער וואַרעמקייט; און אַט די כסדרדיקע ענדערונגען אינעם מצב פון זיין אַרום האָבן זיך פּונקט אַזוי געשפּיגלט אינעם געמיט פון זיין פּאָעזיע.

צו כאַפּן אַן אַדעקוואַטן בליק אויפן לעבן פון אַט דעם פּאָעט־פילאָזאָף, וועט דעריבער נייטיק זיין זיך אַרויסכאַפּן פונעם היינט און אַריבערשפּרייזן איבער יאָרהונדערטער און קאָנטינענטן, זיך אַריבערטראָגן אין יענע גע־מיטלעכע שטעט פון שפּאַניע אין זיין צייט. איז אָבער דער ביאָגראַפישער מאַטעריאַל אַזוי מאָגער און אין טייל פאַלן דערצו נאָך אַזוי פול מיט ווי־דעראַנאַנדן, אַז אַלץ וואָס מ׳קאָן וועגן אים פאַקטיש זאָגן מיט זיכערקייט מוז צונויפגעזאַמלט ווערן אויס די גאַנץ־צופעליקע אַרויסזאָגונגען צווישן דער גרויסער צאָל פערזן זיינע. און היות דעם פּאָעטס פערזן זענען אָפט אומפאַרשטענדלעך, ביז זיי ווערן נישט אויפגעקלערט דורך די געשעענישן אין זיין לעבן, קאָן מען דאָ צומאָל זיך אַרומבלאָנקען ווי אין אַ פאַרכישופטן קרייז, ווען מ׳פּרובירט אַרויסקריגן אַביסל פאַקטן וועגן זיין לעבן, אַזוי אַז די פאַקטן פון זייער זייט זאָלן אונדז העלפן פאַרשטיין זיינע פערזן.

שלמה בן יהודה אבן גבירול איז געבוירן געוואָרן אין מאַלאַגאַ, אַ שטאָט אין דרום־שפּאַניע, אַרום דעם סוף פון יאָר 1021 אָדער אָנהייב 1022. זיין פאָטער יהודה האָט געשטאַמט פון קאָרדאָוואַ, פון וואַנעט ער האָט, אַפּנים, זיך איבערגעצויגן קיין מאַלאַגאַ, בעתן אויפברויז דאָרטן אין יאָר 1012. זייער יונג ווערט שלמה פאַריתומט, אַן אַ טאַטן און אַן אַ מאַמען. „עלנט און אָרעם, בין איך אַליין, אָן אַ ברודער און אָן פריינט, בלויז מיט מיינע רעיונות״. (פון זיינער אַ יוגנט פּאָעמע). ווייזט דאָס אונדז, אַז ווען זיין פאָטער איז געשטאָרבן איז ער געבליבן אָן אַ קרוב און אָן אַ גואל.

אין מאַלאַגאַ איז ער געבליבן בלויז אין זיין קינדהייט. אין זיינע פאָרמאַ־טיווע יאָרן, האָט ער זיך שוין געפונען אין סאַראַגאָסאַ, אַ וויכטיקער יידי־שער קולטור־צענטער אין שפּאַניע אין יענער צייט. אין סאַראַגאָסאַ האָט דעם יונגן עלנטן פּאָעט באַפריינדעט אַ פּראָמינענטער ייד, יקותיאל אבן כאַסאַן, און אים באַזאָרגט מיט די מאַטעריעלע מיטלען פאַר זיין אויסקו־מעניש. דער דאָזיקער יקותיאל וואָלט געבליבן אומבאַקאַנט אין דער גע־שיכטע. אָבער דורך זיין פריינטשאַפט מיטן יונגן פּאָעט, ווערט ער פאַר־אייביקט אין זיינע פּאָעמעס. אַ דאַנק דעם דאָזיקן מעצענאַט האָט אבן גבירול נישט געהאַט קיין מאַטעריעלע זאָרגן און איז געווען ביכולת צו אַנטוויקלען זיינע כוחות.

דעם צוטריט וואָס דער יונגער איבן גבירול האָט געהאַט אין יקותיאלס רייכער ביבליאָטעק צו די גריכישע קלאַסיקער, האָט שטאַרק אויסגעברייי־טערט זיין לעבנס־בליק. אין זיין ערשטן פילאָזאָפיש־דילעטאַנטישן ווערק ברענגט ער ציטאַטן פון די יידישע חכמים — פון תנ״ך און תלמוד, פון מדרש און אגדה. ער ציטירט דאָרט אויך דעם „געטלעכן סאָקראַטעס״, אַזוי גוט ווי זיינע תלמידים, פּלאַטאָ און אַריסטאָטל. שוין אין זיין ערשטן נאָך נישט אויסגעצייטיקטן פילאָזאָפישן ספר, ווייזט ער אַרויס אויסערגעוויינ־לעכע איינשטעלונגען און אַריינבליקן אין דער מענטשלעכער נשמה און אין וועלטלעכע ענינים בכלל. (זע גרעץ, יידישע געשיכטע, באַנד 3, זייט 267, ענגלישע איבערזעצונג).

דעם יונגן פּאָעטס דאַנקבאַרקייט צו זיין בענעפאַקטאָר, יקותיאל האָט זיך אויסגעדריקט נישט נאָר אין באַזינגען אים ביים לעבן, נאָר נאָך מער אין באַקלאָגן אים אין אַן עלעגיע נאָכן טויט.

ידיעות וועגן איבן גבירולס יאָרן אין סאַראַגאָסאָ געפינען מיר אויך ביי משה איבן עזרא אין זיין גוט־באַקאַנטן אויטאָביאָגראַפישן ווערק אין אַראַ־ביש, „דיסקוסיעס און זכרונות״.

זיין ליטעראַרישע אַקטיוויטעט הייבט ער אָן זייער פרי. באַקאַנט זענען פינף פּאָעמעס וואָס ער האָט געשאַפן אינעם עלטער פון קוים זעכצן יאָר, צווישן זיי אַ גרויסע ליטורגישע פּאָעמע וועגן די תרי״ג (613) מצוות, באַ־קאַנט אונטערן נאָמען „אזהרות״, וואָס ווערט נאָך עד־היום אויסגעזונגען אין די ימים־נוראים אין שולן. דאָס איז נישט געווען די איינציקע, נאָך אַ מאַסע אַנדערע פּיוטים זיינע זענען אַריין אין דער ליטורגיע פאַר יעדן יום־טוב.

באַשענקט מיט אויסערגעוויינלעכע פעאיקייטן, איז קיין חידוש נישט וואָס דער יונגער איבן גבירול האָט זיך דערוואָרבן אַלץ וואָס ס׳איז געווען צו לערנען, אַלע וויסנשאַפטן אין זיין צייט. דער איינציקער צווייג פון וויסן מיט וועלכן ער האָט זיך נישט אָפּגעגעבן איז געווען מעדיצין. ס׳דאַרף אונדז אויך נישט וואונדערן, וואָס ער איז געווען באַוואוסטזיניק וועגן זיינע כוחות נאָך באַלד ביים אָנהייב פון זיין ליטעראַרישער קאַריערע. האָט דאָס געמוזט אַרויסרופן אַן אַנטאַגאָניזם צווישן די מענטשן אין זיין צייט צו הערן ווי אַ זעכצן יעריק בחור פּראָקלאַמירט זיך אין זיין פּאָעזיע, אַז ער שטייט מיט זיין וויסן העכער פון יעדן איינעם אין זיין דור.

אָט איז זיינס אַ יוגנט־ליד, איינע פון זיינע גאָר ערשטע פּאָעמען:

איך בין דער זינגער, און די ליד איז מיר אַ קנעכט,
אַ פידל פאַר אַלע זינגער און שפּילער איז מיין יונג לעבן.
מיין קערפּער גייט אַרום דאָ האַרט ביי דער ערד,
און איבער די וואָלקנס מיין גייסט טוט שוועבן.

און איצט, ווען זעכצן יאָר מיר ווערט,
איז מיין פאַרשטאַנד, ווי כ'וואָלט אַכציק שוין לעבן.

(איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך ליפּע רעזניק, יידיש-סאָוועטישער פּאָעט. פאַרעפנט-לעכט אין „סאָוועטיש היימלאַנד", נומער 6, יוני, 1965, מאָסקווע. ליפּע רעזניק איז אומ-געקומען אין שלאַכט אין דער מלחמה קעגן היטלערן).

האָט דאָס ליד גבירולס, זעט אויס, געקלונגען פאַר די מענטשן אין זיין דור, ווי פּוסטע באַרימעריי. מיר אָבער ווייסן, אַז דאָס איז נישט געווען קיין פּוסטע באַרימעריי. גיכער איז דאָס געווען דער זעלבסט-אויסדרוק פון אַ יונגנטלעכן מיט אַ גרויסער שפע פון וויסן.

מיר, וואָס זענען פון אים אָפּגערוקט מיט אַ טויזנט יאָר כמעט און ווייסן די גרויסע מעלות פון זיינע ווערק, פילן אַז ער האָט זיך נישט איבערגע-שאַצט. ער איז באמת געווען דער גרעסטער פּאָעט אין זיין צייט און איי-נער פון די געציילטע גרויסע פּאָעטן פון אַלע צייטן. אַפילו קריטיקער ווי משה איבן עזרא און יהודה אַל-חריזי, וואָס זענען געווען פון אים אָפּגע-רוקט מיט בלויז איין אָדער צוויי דורות, האָבן געפילט דאָס זעלבע וועגן אים און אים אַוועקגעשטעלט איבער אַלע אַנדערע פּאָעטן פון זיין צייט. אָבער זיינע צייט-חברים האָט שוין גאָר פאַרדראָסן זיין דערקלערונג וועגן זיין סופּעריאָריטעט. זיי האָבן זיך געפילט דערפון געטראָפן. זייער אַנטאַ-גאָניזם וואַקסט ביסלעכווייז אויס אין גרויסער אומצופרידנקייט און די אומצופרידנקייט אין שנאה. זייער האַס, ווידער, האָט בלויז אויפגעוועקט זיין כעס און ביי אים אַרויסגערופן אַזוינע ברענענדיקע שורות ווי אָט די:

זיי באַרימען זיך, אַז זייערע שירים זענען העכער ווי מיינע,
ווען זיי פאַרשטייען זיי גאָר אַפילו נישט . . .
פּיצלעך מוראַשקעס, וואָס זיי זענען,
פאַרגונען זיי זיך צו פאַרגלייכן מיט מיר.

ער האָט שוין גאָר גוט געקענט די „איידעלע" קונסט צו מאַכן זיך שונאים. משה איבן עזרא זאָגט וועגן אים אָט דאָס: „הגם וואָס ס'איז נוגע זיינע אינטעלעקטועלע דערגרייכונגען איז ער געווען אַ פילאָזאָף, האָט דאָך אָבער זיין גרימצאָרן גענומען די אייבערהאַנט איבער זיין פאַרשטאַנד. ער איז נישט געווען ביכולת צו קאָנטראָלירן זיינע עמאָציעס, און ער פלעגט זייער גרינג דערפּירט ווערן צום אָפּלאַכן פון גרויסע מענטשן און זיי אונטער-וואַרפן צו פאַראַכטונג אין זיינע שריפטן". דער פאַקט איז, אַז ער אַליין האָט צוגעגעבן אָט די שוואַכקייט זיינע, ווי מיר קאָנען עס זען פון אָט די שורות זיינע:

ווען מיין גרימצאָרן ווערט אויפגעוועקט,
ברומען אויך די הימלען מיט מיין דונער . .

און איך בין נישט דער מענטש,
וואָס רעדט צאַרטע רייד און בייגט זיך און איז ביי זיך געפאַלן.

אין אַ צייט ווען מ'האָט ליטעראַרישע מחלוקות גענומען זייער ערנסט, האָבן אַזוינע שורות ווי די פריערדיקע געקאָנט פאַרשאַפן גרויסע צרות זייער מחבר, כל־זמן אָבער ס'האָט געלעבט זיין פּראָטעקטאָר, יקותיאל, האָבן איבן גבירולס שונאים אים נישט געקאָנט טון קיין שלעכטס. אָבער ווען יקותיאל אַליין איז געפאַלן אַ קרבן דורך די הענט פון זיינע פּאָליטישע שונאים, איז ער איצט געבליבן אויפן גנאָד פון זיינע קעגנער. קעמפן מיט גבירולס געוועהר האָבן זיי טאָקע נישט געקאָנט, אָבער פאַרביטערן אים דאָס לעבן אַזוי, אַז ער זאָל מוזן פאַרלאָזן סאַראַגאָסאַ, אָט דאָס האָט זיך זיי יאָ איינגעגעבן. ער בלייבט זיי אָבער נישט שולדיק קיין חוב. מיט זיין שאַרפער פען רייסט ער פון זיי שטיקער, ווי נאָר ער האָט געקענט.

אין דער פּאָעמע מיט וועלכער ער געזעגנט זיך מיט דער שטאָט זאָגט ער:

מיין וואוין־אָרט איז צווישן שטרויספייגל,
צווישן כלערליי צעדרייטע און נאַראָנים, וואָס האַלטן זיך פאַר גאַנצע חכמים . . .
זייערע טאַטעס וואָלט איך מיך געמיאוסט אַפילו זיי זאָלן זיין הינט ביי מיין סטאַדע . . .
ווי איז דעם וויסן און ווי איז מיר, וואָס דאַרף וואוינען צווישן אָט אַזוינע מענטשן.

2.

נישט געקוקט אָבער אויף אַלע זיינע שוועריקייטן און צרות, גייט ער אָן מיט זיין ליטעראַרישער אַקטיוויטעט מיט גרויס אימפּעט, און איין מייסטערווערק נאָכן אַנדערן האַלט אין איין אַרויספליסן פון אונטער זיין פען. ס'איז דאָ שוין פריער אָנגעדייט געוואָרן וועגן די פּאָעמעס, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אינעם עלטער פון זעכצן יאָר. אין אָט דעם פריען פּעריאָד אין זיין לעבן האָט ער געשריבן די פאַרשידענע פּאַנעגיריקס וועגן יקותיאלן. ווען ער איז געשטאָרבן איז איבן גבירול נאָך קיין פולע אַכצן יאָר נישט אַלט געווען. צו ניינצן יאָר שאַפט ער אַ פּאָעמע פון פיר הונדערט פערזן אין וועלכע ער האָט אויסגעשטעלט מיט אַ סדר אַזאַ טרוקענעם ענין ווי די כללים פון דער העברעאישער גראַמאַטיק. אין יאָר 1045, איידער ער האָט פאַרלאָזט סאַראַגאָסאַ, ווען ער איז געווען נאָך אין זיינע פריע צוואַנציקער יאָרן האָט ער פאַרענדיקט זיין אַראַביש ווערק וועגן עטיק מיטן נאָמען: „אויסבעסערונג פון די מאָראַלע אייגנשאַפטן". אין דער העברעאישער איבערזעצונג איז דער נאָמען פון דעם ווערק: „תיקון מידות הנפש". מיט רעכט האָט גרעץ אָנגענומען, אַז אינעם שילדערן דאָרט געוויסע נישט־שיינע כאַראַקטער־שטריכן, האָט ער געהאַט אין זינען אַ צאָל רייכע תקיפים אין דער סאַראַגאָסער קהילה, פון וועלכע ער האָט געהאַט געגנוג אויסצוּשטיין. ער איז אין זיין כאַראַקטעריזירונג געווען אַזוי געוואַגט, אַז ער האָט

אויף זיך אַרויפֿגעצויגן די ביטערע שנאה פֿון יענע לייט, וואָס האָבן זיך געפֿילט געטראָפֿן, פֿון וועלכע ער האָט אַראָפּגענומען די ריכטיקע מאָס. דאָס האָט געפֿירט דערצו, אַז גבירול זאָל זיין געניײט צו פֿאַרלאָזן די שטאָט, וואו ער האָט אַדורכגעלעבט זיין יוגנט און זיך אַריבערציען קיין גראַנאַדע.

מ׳וועט נישט מאַכן קיין טעות ווען מ׳וועט אָננעמען, אַז זיין אָפּט קלאָגן אין זיין פּאָעזיע האָט נישט געהאַט צו טון מיט מאַטעריעלע דאגות. גיכער איז עס געווען זיין שלעכט געזונט, דאָס אָפּטע נישט זיין מיט אַלעמען, און די רייבונגען מיט זיינע פֿריינט, וואָס האָט אים געקוועלט. אַ דאַנק דעם פֿריי זיין פֿון מאַטעריעלע דאגות האָט ער געקענט ווידמען די גאַנצע ענערגיע פֿאַר זיינע ליטעראַרישע באַשטרעבונגען. ער האָט קיין אַנדערע ליידנשאַפֿטן נישט געהאַט אין זיין לעבן ווי נאָר די ליידנשאַפֿט פֿאַר חכמה און אמת. זיין גאַנצע אַמביציע איז געווען, ווי מ׳קאָן דאָס זען פֿון זיין פּאָעזיע, צו שטודירן, צו לערנען און צו געניסן די פֿריינטשאַפֿט פֿון גרויסע מענטשן. זיין יאָגן זיך נאָך וויסן האָט אַרויסגעבראַכט ליטעראַרישע מאָנומענטן, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן דעם שטראָם פֿון כמעט אַ יאָר טויזנט און וועלן אָן שום ספֿק בלייבן אויף זייער פּעדעסטאַל פֿאַר נאָך דורות און דורות.

נאָך דעם ווי מ׳האָט אומגעבראַכט זיין פּראָטעקטאָר יקותיאל, בלייבט דער יונגער, נאָך קיין פֿולע אַכצן יאָר נישט אַלט גבירול, אָן אַ באַשיצער, אָן אַ טייערער היים, נישט האָבנדיק מיט וואָס אַ טאָג איבערצוקומען. זיין שווינדערמאָנטע עלעגיע נאָך יקותיאלס טויט האָט געקאָנט אַ שטיין רירן. ער נעמט זיך וואַנדערן פֿון שטאָט צו שטאָט, ביז ער באַזעצט זיך ענדלעך אין גראַנאַדע. דאָרטן פֿאַרנעמט דער באַרימטער שמואל הנגיד איבן נאַגרעלאַ דאָס אָרט פֿון זיין פֿריערדיקן פּראָטעקטאָר, יקותיאל. אָבער דאָ האָט אים שוין געפֿעלט יענע וואַרעמע געטריישאַפֿט וואָס ביי יקותיאלן. שמואל הנגיד איז נישט נאָר געווען איינער פֿון די די גרויסע געלערנטע אין זיין צייט, נאָר אויך אַ העכסט־פֿאַרמעגלעכער מענטש, דערצו נאָך הויכגעשטעלט אין דער רעגירונג, דער גרויס־וויזיר [העכסטער רעגירונגס־באַאַמטער] פֿון גראַנאַדע. דאָרט נעמט זיך איבן גבירול ערנסט צו פֿילאָזאָפֿיע, וואָס איז געוואָרן, ווי ער זינגט, זיין מ ו ט ע ר:

וויי אַזוי קאָן איך פֿאַרלאָזן די חכמה?
איך האָב דאָך מיט איר געשלאָסן אַ בונד.
זי איז מיין מוטער און איך איר טייער קינד!
זי האָט מיר פֿאַרפֿעסטיקט די צירונג אַרום מיין האַלדז,
זאָל איך אַוועקוואַרפֿן אין אַ זייט דעם דאָזיקן גלענצנדיקן אָרנאַמענט?
כל־זמן לעבן איז מיין, זאָל מיין גייסט שטרעבן

צו אירע הימלישע הייכן און דימענטענע ווענט.
איך וועל נישט רוען ביז איך וועל געפינען איר ריכטונג.

(פון העברעאיש איבערגעזעצט דורך י. ב. ביילין)

דער דאָזיקער באַגאַבטער פּאָעט, וואָס זיינע שירים האָבן דערפרייט די נשמה און אויפגעליייזט דאָס האַרץ פון טרויער, האָט בפירוש זיך געקאָנט פאַרגינען צו רעדן וועגן חכמה ווי זיין מוטער.

נאָך שמואל הנגידס טויט נעמט איבער זיין זון, יוסף, זיין וויזיר־שטול. ער האָט אָבער נישט פאַרמאָגט, נישט דעם פאָטערס חכמה און נישט זיין טאַקט. איבן גבירולן האַלט ער אָבער ווייטער אין זיין הויף בכבוד, פּונקט ווי זיין פאָטער. אין זיין פּאָזיציע אָבער ווי דער גרויס־וויזיר האָט ער גע־הערשט מיט אַן אייזערנער האַנט. ער האָט נישט געפּרואווט געווינען דעם צוטרוי פון עולם, פאַרריכטן קריוודעס. זיין פּאָזיציע נעמט זיך שאָקלען. די רעוואָלט־שטימונג צווישן פאָלק קעגן אים צעפלאַקערט זיך אַלץ מערער און מערער. ביז ס'איז געקומען דערצו, וואָס מ'איז באַפאַלן זיין הויף און אומגעברענגט נישט נאָר אים, נאָר אויך אַ סך פון זיינע הויפּלייט, אונ־טערגעצונדן זיין פּאַלאַץ און אים אין גאַנצן צעשטערט. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון אַנדאַלוזיע און בפרט פון גראַנאַדע האָבן פאַנאַטיש־מאַכמעדאַנישע מאַסן זיך גענומען באַפאַלן און פאַגראָמירן יידן.

איבן גבירולס לידער פון יענער צייט זענען די אומעטיקסטע, די טרויע־ריקסטע. מיט זיינע אויגן האָט ער געמוזט צוזען ווי ס'ווערט אויס מיט דער יידישער גדולה אין גראַנאַדע.

אין איינער פון זיינע לעצטע עלעגיעס אין יענער צייט איבערן גורל פון יידישן פאָלק קלאָגט ער:

אונדזערע יאָרן גייען אַוועק אין אומגליק און צרות,
מיר קוקן אויס די אויגן אויף ליכט, אָבער חושך און דערנידערונג באַפאַלט אונדז.
ביז זי איז געפאַלן האָט בבל מיך באַהערשט.
רוים און יוון (פּערסיע) האָבן זיך אויף מיר אָנגעזעצט און מיך צעשפרייט אין מרחקים.
און ס'איז שוין איבער פיר הונדערט יאָר, אַז ישמעאל באַרויבט מיך.

(פון העברעאיש איבערגעזעצט דורך י. ב. ביילין)

וועגן זיין לעבן, אַחוץ זיינע שטודיעס, איז, ווי געזאָגט, זייער ווייניק באַ־קאַנט. אַפילו די דאַטע פון זיין טויט איז אוממעגלעך אַקוראַט פעסט צו שטעלן. טייל זענען אפילו מיט דער מיינונג, אַז ער איז געשטאָרבן נאָך איידער ער האָט דערגרייכט זיין דרייסיקסטן יאָר. ס'איז אָבער אַלגעמיין אָנגענומען, אַז ער האָט געלעבט ביזן יאָר 1069, ביז זיין זיבן און פערציק־סטן אָדער אַכט און פערציקסטן יאָר.

ס'האָט דעריבער, מחמת דער אומזיכערקייט בנוגע דער לענג פון זיין

לעבן, געקאָנט פּאַסירן דאָס, וואָס אין 1960 זאָל דער ניו־יאָרקער מעיאָר, וואַגנער, ווי אַ זשעסט פאַר דער יידישער געמיינדע, פּראָקלאַמירן דאָס יאָר 1960 פאַר אַ שלמה איבן גבירול יאָר אין ניו־יאָרק, צו זיין 900סטן יאָר־צייט. ס׳זענען אין יענעם יאָר אין ניו־יאָרק אַדורכגעפירט געוואָרן וויכטיקע קולטור־פּראָגראַמען, אין וועלכע ס׳איז געקומען צום אויסדרוק דער ביישטייער פון די ספרדישע יידן צו דער וועלט־קולטור, דער עיקר אין די יאָרן פון דער „גאָלדענע עפּאָכע" אין שפּאַניע.

.3

שלמה איבן גבירולס ליטעראַרישע אַקטיווּיטעט ווערט געוויינלעך קלאַסיפיצירט אונטער אַט די אָפּטיילונגען: אַ פּירוש אויף תנ״ך, גראַמאַטיק, פילאָזאָפיע און עטיק, און דער עיקר, נאַטירלעך, פּאָעזיע. אַז ער זאָל באמת האָבן געשריבן אַ פירוש אויף תנ״ך איז אַ ספק, אָבער, ווי ס׳ווייזט אויס, זאָל ער נישט האָבן אין גאַנצן פאַרנאַכלעסיקט דעם תנ״ך. אברהם איבן עזרא אין זיין פּירוש אויפן תנ״ך, ציטירט גבירולן ביי עטלעכע געלעגנהייטן. איין מאָל אין זיין פּירוש אויף ישעיה, צוויי מאָל אין זיין פּירוש אויף תהלים, און איין מאָל אין זיין פּירוש אויף דניאל. אַלע די פאַלן אָבער, אין וועלכע ער ציטירט גבירולן, זענען מוסטערן פון דער אַלעגאָרישער מעטאָדע פון אויסטייטש, און ס׳איז גאַנץ מעגלעך, אַז זיי זענען אַרויסגענומען פון גבירולס אַ פילאָזאָפישן ווערק אָדער פון אַ וואָסערן עס איז אַנדערן ספּעציעלן ווערק אויף דער טעמע וועגן ביבלישער אַלעגאָריע. דער פאַקט איז, אַז מיר האָבן אויך צוויי ציטאַטן פון גבירולן אין רדק״ס (דוד קימחי) פּירוש אויף תהלים (23, 8-37), וועלכע זענען אַרויסגענומען אוים גבירולס עטישן ספר „תיקון מידות הנפש".

בנוגע זיין ווערק אינעם פעלד פון העברעאישער פילאָלאָגיע, פאַרמאָגן מיר אַ מער אָנזעעוודיקן באַווייז אין דער פריער־דערמאָנער פּאָעמע וועגן דער העברעאישער גראַמאַטיק, וועגן וועלכער אברהם איבן עזרא רעדט מיט העכסטער לויב. אונדז האָט אָבער בלויז דערגרייכט איין פערטל פון די פיר הונדערט פערזן וועגן די כללים פון דער העברעאישער גראַמאַטיק. שוין אין צוועלפטן יאָרהונדערט איז די רעשט פון אָט דער פּאָעמע געווען פאַרלוירן. דאָך אָבער, אַפילו אוים דעם פראַגמענט וואָס מיר פאַרמאָגן, קאָן מען איבערצייגן זיך, אַז ער האָט דעם דאָזיקן ענין פולשטענדיק באַהערשט. געזעץ, מעדיצין און אַפילו מאַטעמאַטיק זענען אַלע דעמאָלט באַטראַכט געוואָרן ווי לעגיטימע טעמעס פאַרן פּאָעט. ס׳האָט אָבער גבירול, אַפּנים, דאָך געשפּירט, אַז אָט די טעמעס קלעפּן זיך נישט צו צו דער פּאָעטישער פאָרם. זיין פאַרענטפערונג איז געווען, אַז ער האָט פאַר די טעמעס גענוצט די פּאָעטישע פאָרם כדי ס׳זאָל גרינגער זיין זיי צו פאַרגעדענקען.

בעת זיינע רעליגיעזע פיוטים זענען היינט נאך פונקט אזוי פריש און פול מיט באטייט, ווי זיי זענען געווען ווען זיי זענען געשריבן געווארן, זענען אבער זיינע וועלטלעכע, סעקולערע פאעמעס שווער צו פארשטיין. איבער דעם וואס מיר זענען אזוי ווייט אפגערוקט פונעם לעבן אין יענער צייט, קאנען דעריבער אט די פאעמעס צו אונדז נישט אזוי אפעלירן ווי צו די מענטשן אין זיין צייט. מיר זענען נישט מער ביכולת פולשטענדיק צו באנעמען יענע אלוזיעס [רמזים] און מעטאפארן [מליצות] דערפאר ווייל זיי זענען, אין א גרויסער מאס אויסגעבארגט פון אראביש, די קולטור־שפראך אין יענעם וועלט־טייל אין יענער צייט. וועט דעריבער דאס גלייכסטע זיין צוריקצוגיין צו יענע מיטלאלטערלעכע קריטיקער וועלכע זענען געווען אין א בעסערער לאגע, צו קאנען געבן א ריכטיקע אפשאצונג פון איבן גבירולס פאעזיע.

משה איבן עזרא (1070־1138), אליין א גרויסער פאעט, שרייבט אין זיין פריער־דערמאנטן אויטא־ביאגראפישן ווערק אט די ווערטער וועגן איבן גבירולן:

„כאטש ער איז געווען יונגער פון זיינע צייט־חברים, האט ער זיי איבערגעשטיגן אין דער קונסט פון אויסדריקן זיך, הגם זיי האבן, בכלל גענומען, זיך אויסגעצייכנט מיט זייער לשון, וואס איז געווען פארטרעפלעך און פול מיט זיסקייט. בעת זיי האבן זיך אונטערגעשיידט צווישן זיך לויט יעדן איינעמס באזונדערע מעלות, האבן זיי אבער אלע גלייך פארנומען א הויכע פאזיציע מיט דער שיינקייט פון זייער סטיל און דעם צויבער פון אויסדרוק. ער אבער [שלמה איבן גבירול] איז געווען א שלימותדיקער אויטאר און אן עלאקווענטער שרייבער, וואס האט זיך געמאכט פארן הערשער איבער אט דעם, וועלכס פאעזיע באטראכט ווי איר ציל. ער האט דערגרייכט דעם צוועק וועלכן ער האט געהאט אין זינען און איז צוגעקומען צום ציל. אין זיינע שריפטן האט ער גענוצט די פיינסטע מליצות, אימיטירנדיק די מאדערנע אראבישע פאעטן. מ'האט אים גערופן דער ריטער פון סטיל און דער הערשער איבערן פערז. צוליב דער געשליפנקייט פון זיין סטיל, די פליסיקייט פון זיין אויסדרוק און דעם צויבער פון די טעמעס וועלכע ער האט טראקטירט. אלעמענס אויגן זענען געווען געווענדט צו אים און איטלעך איינער האט אויף אים געטייטלט מיט באוואונדערונג. ס'איז געווען ער, וואס האט דער ערשטער געעפנט די טיר צו דער לערע פונעם פערזגעבוי פאר די יידישע פאעטן, און יענע וואס זענען ארויף נאך אים אויפן זעלבן וועג האבן געמאכט זייער געוועב פון זיין מאטעריאל . . . ”

אין א כמעט־הומאריסטישן טאן האט יהודה אל־חריזי (1170־1230) אן אפשאצונג איבער שלמה איבן גבירולס פאעזיע אין זיין „תחכמוני”, אינעם קאפיטל וועגן די פאעטן פון שפאניע. געשריבן איז דאס קאפיטל אין א מין ריטמישער פראזע. זאגט ער דארטן:

„פאַרן שיר פון שלמהן — ווערן, לויט אונדזער מיינונג נאָר, אַלע גרויסע פּאָעטן פאַרמינערט. זינט דעם געבורט פונעם העברעאישן לשון — האָט נאָך קיינער קיין מאָל נישט דערגרייכט צו זיין מדרגה. באַשענקט מיט אומ־געווייטלעכע פעאיקייטן — טורעמט ער הויך איבער זיין דור . . . ער אַליין בלויז איז אַרויפגעשטיגן צום סאַמע שפּיץ פונעם פּאַרנאַס — די חכמה פון די מוזן משיג צו זיין. קונסט האָט אים פּראָקלאַמירט פאַר איר בכור — און מיט אַ שאַרלאַך־רויטן פאָדעם זיין אָרעם באַצירט. אַלע פּאָעטן וואָס האָבן פאַר אים געזונגען — האָבן ווי דער ווינט איבערן לעערן רוים זייערע שטימען געקלונגען. ס'האָט נאָך ביז היינט קיין איינער אַזאַ ווי ער זיך נישט באַוויזן — מאַכט נישט אויס ווי שטאַרק זיי האָבן דערצו געשטרעבט. ער איז דער האַר איבער זיי אַלע — און זיי שפּאַנען אים נאָך אין זיינע פוס־טריט. דער אייבערשטער האָט אים געזאַלבט פאַרן מלך פון זיין פאָלקס געזאַנג — און זיין פערל איז דער שיר השירים. אפילו פאַר גרויסע פּאָעטן קומט אָן שווער — משיג צו זיין דעם מיין פון אָט דעם דיכטער. וואָרום זיין סטיל איז צו דורכדרינגלעך — זיין טיפקייט קאָן קיינער נישט דערגרונ־טעווען".

בקיצור, מיר מוזן אָננעמען דעם אורטייל פון די צוויי קריטיקער, און אויב טייל פון זיינע פּאָעמעס קוקן פאַר אונדז אויס נישט אין גאַנצן קלאָר, מוזן מיר עס, בייניאַנד מיט חריזין, צושרייבן נישט צו גבירולס צווייידייטי־קייט פון סטיל, נאָר צו זיך אַליין; צו אונדזער נישט זיין היינט ביכולת צו דערגרונטעווען זיך צו זיין מיין.

אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער פּאָעזיע אין שפּאַניע געהערט גבירול צו דער דריטער תקופה. אָנגעהויבן זיך מיט מנחם בן סרוק און דונש איבן לברט און קאָנטינואירט דורך זייערע תלמידים יצחק בן קפרון, יהודה בן ששת און אַנדערע, אַזוינע ווי יוסף איבן אביתור און יצחק בן שאול פון לוצענאַ — האָט די העברעאישע פּאָעזיע דערגרייכט איר העכסטע פאָרם פון אַנטוויקלונג אין דער צייט פון שמואל הנגיד, דער עלטערער בן־דור פון גבירולן. ווען איבן גבירול האָט זיך באַוויזן אויף דער סצענע, איז שוין דאָרט געווען אַ גוט־עטאַבלירטע ליטעראַרישע טראַדיציע, סיי אין וועלט־לעכער ווי אין רעליגיעזער פּאָעזיע; דאָך אָבער, איבער דעם וואָס ער האָט דערפירט די קונסט פון דער העברעאישער פּאָעזיע צו שלימות, קאָנען מיר אים, בייניאַנד מיט משה איבן עזרא און יהודה אַל־חריזי, באַטראַכטן ווי דער גרינדער פון אַ נייער שול. ער האָט איבערגעשטיגן זיינע צייט־חברים נישט נאָר מיט דער קוואַליטעט פון זיינע קאָמפּאָזיציעס, נאָר אויך מיט זייער קוואַנטיטעט. ער האָט מחבר געווען מער ווי דריי הונדערט פּאָעמעס, איין העלפט פון זיי וועלטלעכע און די אַנדערע העלפט רעליגיעזע, און אָט דאָס אַחוץ זיין „כתר מלכות" און די „אזהרות". וואָס יעדע איינע פון זיי מאַכט אויס אַ קליינעם ספר פאַר זיך אַליין. זיינע וועלטלעכע, סעקולערע פּאָע־

מעם זענען מיינסטנס פון א פערזענלעכן כאראקטער; זיינע ליטורגישע פיוטים זענען כמעט פאר אלע רעליגיעזע געלעגנהייטן פונעם יאר. אויב אין דער טעכניק פון זיין סעקולערער פאעזיע איז ער געווען דער וועג־אויסטרע־טער פון זיין דור, איז ער אין דער סטרוקטור פון זיינע רעליגיעזע קאמ־פאזיציעס געגאנגען אויפן אויסגעטרעטענעם וועג. אין זיין סעקולערער פאעזיע האט זיך אנגעזען דער איינפלוס פון דער אראבישער קולטור; אין זיינע רעליגיעזע קאמפאזיציעס האט ער ארויסגעוויזן א ברייטע באקאנט־שאפט מיט יידישער לומדות. פון זיינע פיוטים קאן מען גרינג זען, אז ער איז געווען גוט באהאוונט אין תלמוד און מדרש.

אן אינטערעסאנטן גרוס פון גבירולס רעליגיעזער פאעזיע, קריגן מיר מיט איבער אכט הונדערט יאר שפעטער אין שלום אשם „דאס שטעטל". ס'איז סוף ניינצנטן און אנהייב צוואנציקסטן יארהונדערט, ערב דער צעפאלונג פונעם קליינעם פרומען יידישן שטעטל אין פוילן, איידער דאס אלטע, איינ־געפונדעוועטע יידיש לעבן איז צעברעקלט געווארן. ס'איז נאך העט־ווייט פארן חורבן היטלער, ימח שמו. די צייט איז אין מיטן זומער, אין די „דריי וואכן", אז אומעטיקע צייט אין יענע ליבע פוילישע שטעטלעך. לאמיר איצט לאזן אשן אליין רעדן. שרייבט ער דארטן אין זיין „שטעטל":

„אין פעלד אין גראז ליגן קופקעלער חסידים הינטער דער שטאט און זינ־גען [שלמה איבן גבירולס] יאושדיקן:

> שוכני בתי חומר,
> למה תשאו עין,
> ויתרון אדם מן הבהמה אין.

מיטן ניגון פון דעם חזן, וואס מ'האט אים לעבעדיקערהייט באגראבן. און דאס קול קלינגט איבער די קברים, וואס שטייען אויפן בערגל, און די קברים אויסגעמישט מיט גאטס ערד, פארטרונקען אין ימים גרינס, לעבן דא זייער שטיל, שווייגנדיק לעבן ..."

את איז א פרייע איבערזעצונג פונעם „שוכני בתי חומר":

> אָ, איר איינוואוינער אין ליימענע הייזלעך,
> וואָס פאררייסט איר אַזוי די אויגן?
> ווען דער מענטש האָט גאָר נישט מיט וואָס זיך צו איבערנעמען —
> קעגן דער בהמה, וואָס איז שטערבלעך.

דער גורל, וואס איז באפאלן שלמה איבן גבירולס פאעמעס, סיי וועלט־לעכע ווי אויך רעליגיעזע, איז געווען דער זעלבער ווי פאר אלע אונדזערע מיטלאלטערלעכע קלאסיקער. מיטן אויסנאם פון זיין „כתר מלכות" און די „אזהרות", וועלכע זענען גוט באקאנט, זענען זיינע אנדערע רעליגיעזע פיוטים צעזייט און צעשפרייט אין אלטע סידורים און מחזורים, וועלכע

זענען פונקט אזוי אומצוגענגלעך ווי, לאמיר זאגן, מאנוסקריפטן, בעת זיינע וועלטלעכע פאעמעס זענען ביז היינט אזוי שלעכט רעדאקטירט, אז ס'איז פאקטיש אזוי גוט ווי זיי וואלטן גאר קיין מאל נישט געזען די שיין פון טאג.

מיט איבער הונדערט יאר צוריק, אין 1858, האט דער געלערנטער, לעאפאלד דוקעס פארעפנטלעכט אין דייטשלאנד א באנד פון גבירולס וועלטלעכע פאעמעס, וועלכע ער האט צונויפגעזאמלט פון מאנוסקריפטן אין אקספארד, פארמא און ווין („שירי שלמה”, האנאווער, 1858). דער דאזיקער באנד, וועלכער באשטייט בלויז פון 69 פאעמעס, האט מיט זיך פארגעשטעלט כמעט אלץ וואס איז געווען דעמאלט באקאנט פון גבירולס וועלטלעכער פאעזיע. צען יאר שפעטער, אין 1868, האט סעניאר זאקס געמאכט א פרואוו צונויפצוזאמלען און דערקלערן די רעליגיעזע פאעזיע גבירולס.

נישט דוקעס און נישט זאקס האבן געגעבן א וואסערן עס איז אנדייט צי זיי האבן געזען א פולשטענדיקן דיוואן (א זאמלונג פון שירים פון איין מחבר) פון גבירולס פאעמען. אין 1913 האט אין אמעריקע פראפעסאר ישראל דאווידזאן אנטדעקט אין דער שעכטער־טעילאר קאלעקציע א פראגמענט פון א גבירול־דיוואן, וועלכער האט צוגעשטעלט נאך מער און אנטשיידנדיקע באווייזן, אז אינעם ווייטן אמאל זענען גבירולס פאעמעס געווען צונויפגעזאמלט אין א פולשטענדיקער זאמלונג.

א נייע פולע צונויפזאמלונג פון גבירולס פאעזיע, וואלט באמת געקאנט דינען ווי א דויערהאפטיקער מאנומענט פאר זיין גרויסער פערזענלעכקייט, א מאנומענט געבויט נישט אוים פשוטע ציגל און צעמענט, נאר אוים די אוצרות וועלכע ער האט אונדז געלאזט. זיין ליריק וואלט באמת געקאנט ווערן א הייליק פלאץ צו וועלכן פאראומערטע הערצער זאלן זיך ווענדן נאך טרייסט, די באקומערטע אין גייסט זיך לאזן פירן, און אלע די וואס ליבן דאס שיינע צו האבן א חלק אין דעם וואס איז א פרייד פאר תמיד.

.4

א סך שווערער ווי אין דער פאעזיע זענען אים, זעט אוים, אנגעקומען זיינע ארבעטן אינעם פעלד פון פילאזאפיע און עטיק, פאר וועלכן ער האט, ווי אלע אנדערע אין זיין צייט, זיך באנוצט מיט אראביש, די לאנד־שפראך. און זאל דא אנגעוויזן ווערן, אז דאס וואס האט אונדז דערגרייכט פון גבירולס פילאזאפישע ווערק, רעפרעזענטירט מיט זיך בלויז א קליינעם טייל פון זיינע ארבעטן אין אט דעם פעלד. אין איינער פון זיינע פאעמעס האט ער אנגעמערקט, אז ער איז געווען דער מחבר פון צוואנציק ביכער.

צום באדויערן האבן אונדז דערגרייכט נישט מער ווי די נעמען פון אט די ווערק, און די אפשאצונג פון גבירולן דעם פילאזאף, מוז דעריבער זיך אנשפארן אויף בלויז צוויי פון זיינע ווערק, וועלכע האבן איבערגעלעבט די

צעשטערונגען פון דער צייט. און אפילו פון אט די צווי, איז זיין גרעסער און מער באדייטנדיק ווערק נישטא מער אינעם אריגינאל און מ׳קאן עס בלויז שטודירן אין א לאטיינישער איבערזעצונג און אין א טיילווייזער העברעאישער איבערזעצונג. זיין הויפט־ווערק אין פילאזאפיע, „מקור חיים" (דער קוואל פון לעבן), איז איבערגעזעצט געווארן פון אראביש אין לאטיין אין מיטן פון צוועלפטן יארהונדערט, דורך דאמיניק הונדאסווילי, אונטערן נאמען Fons Vitae, און אין א טיילווייזער העברעאישער איבערזעצונג אין דרייצנטן יארהונדערט, אונטערן נאמען, „ליקוטי ספר מקור חיים", דורך שם־טוב פאלקיירא (1225־1292). אין אט דעם ווערק מאכט איבן גבירול א פרואוו צו דערקלערן דעם מענטשנס ציל אין לעבן. פון דעמאלט אן איז דער „מקור חיים" אדער ווי מ׳האט אים גערופן אין לאטיין Fons Vitae, פאר הונדערטער יארן געווען אן אנגענומען ווערק אין דער וועלט פונעם סכאלאסטיציזם. און פונקט ווי דער אראבישער פילאזאף איבן סינא איז דורך די לאטיינישע שרייבער פארגרייזט געווארן אויף אוויצענא, פונקט אט אזוי איז ביי זיי איבן גבירול געווארן פריער אוויצעבירא אין דערנאך אוויצעבראן; און די קאטוילישע סכאלאסטיקער אין מיטלאלטער, וואס האבן זיך געאמפערט ארום זיין פילאזאפיע האבן נישט געהאט די מינדסטע אנונג, אז ער איז געווען א ייד, וועלכער האט דערצו נאך זיך שטארק אויסגעצייכנט און בארימט געווען ווי א שרייבער פון רעליגיעזע הימנען, וואס ווערן נאך עד־היום אויסגעזונגען אין שולן אין די ימים נוראים, ווי אויך זיינע פיוטים פאר אלע אנדערע יום־טובים. די סיבה פאר אט דער קאנפוזיע איז, אפנים, געווען דאס, וואס מחמת דעם כאראקטער פון יענעם פילאזאפישן ווערק איז גבירולן נישט אויסגעקומען ספעציעל צו דערמאנען וועגן זיין יידישקייט, אדער צו ציטירן דארטן מאמרים פון תנ״ך אדער תלמוד.

אט אזוי איז פאר הונדערטער יארן דאס דאזיקע ווערק פון שלמה איבן גבירול אדורכגעגאנגען דורך די פילאזאפישע שולן פון דער מיטלאלטער־לעבער אייראפע נישט אונטער זיין נאמען, נאר אונטער נאמען פון אוויצעבראן, טייל אננעמענדיק אים פאר א קריסט און אנדערע פאר א מאכמעדאנער, קיינער נישט חושד זייענדיק, אז ער איז געווען גאר א ייד. ערשט אזוי שפעט ווי אין ניינצנטן יארהונדערט, ווען פראפעסאר שלמה מונק האט געפונען שם־טוב פאלקייראס העברעאישע ליקוטים פון גבירולס פילאזאפישן ווערק און די ליקוטים פארגליכן מיט הונדאסווילים לאטיינישער איבערזעצונג פונעם „מקור חיים", האט ער פארריכט דעם היסטארישן טעות. אין נאוועמבער 12, 1846, איז די געלערנטע וועלט איבערראשט געווארן דורך דער ארבעט פונעם געלערנטן שלמה מונק, אין דער יידיש־דייטשישער צייטשריפט, „ליטעראטור־בלאט דעם אריענטעס", אין וועלכן ער ברענגט ארויס מיט קלארע ראיות, אז דער גוט־באוואוסטער סכאלאס־

טישער פילאָזאָף אַוויצעבראָן, איז נישט קיין אַנדערער, ווי נאָר דער נאָך מער באַוואוסטער יידישער פּאָעט, שלמה אבן גבירול.

דזשאָרדאַנאָ ברונאָ (1548־1600), באַרימטער איטאַליענישער פילאָזאָף פונעם רענעסאַנס, אַ געוועזענער דאָמיניקאַנער מאָנאַך, האָט אין זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק „וועגן דער סיבה, דעם פּרינציפּ און דעם איינציקן", אָנגעוויזן, אַז נאָך די פילאָזאָפן אינעם אַנטיקן גריכנלאַנד, דעמאָקריט און עפּיקורוס האָט אויף זיין וועלט־באַנעם אַ גאָר באַזונדערן איינדרוק געהאַט „דער אַראַבישער פילאָזאָף אַוויצעבראָן [אבן גבירול], דער אויטאָר פונעם באַרימטן פילאָזאָפישן ווערק "Fons Vitae". ברונאָס איינפלוס אויף שפּעטערע פילאָזאָפן, ספּעציעל אויף שפּינאָזען און לייבניצן איז געווען גאָר באַדייטנדיק. די אינקוויזיציע קריגט אים סוף כל סוף אַריין אין איר הענט און ער ווערט פאַר זיין אַפּיקורסות פאַרברענט אויפן אויטאָ־דאַ־פע.

ס'וועט דאָ איצט כדאַי זיין צו ברענגען אַ קורצע עקספּאָזיציע וועגן שלמה אבן גבירולס פילאָזאָפישן סיסטעם. איינע פון די בעסטע געפינען מיר אין דער „געשיכטע פון פילאָזאָפיע" (רוסיש), מאָסקווע, 1940, באַנד 1, זז. 452 און 453. לייענען מיר דאָרטן:

„דער סאַמע באַדייטנדיקסטער צווישן די יידישע נעאָ־פּלאַטאָניקער, און איינער פון די גלענצנדיקסטע רעפּרעזענטאַנטן פון דער יידישער מיטלאַלטערלעכער פילאָזאָפיע איז געווען שלמה אבן גבירול. ער איז געווען ברייט באַקאַנט אין דער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע אונטערן נאָמען אַוויצעבראָן. ער האָט זיך אויסגעצייכנט ווי אַ פילאָזאָף און רעליגיעזער פּאָעט.

„זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק 'דער קוואַל פון לעבן' איז געשריבן געוואָרן אין אַראַביש. דער אָריגינאַל איז פאַרלוירן געוואָרן, און צו אונדז זענען דערגאַנגען די באַאַרבעטונג פון דעם ווערק אין לאַטייניש ווי אויך אין העברעאיש.

„פאַר אַוויצעבראָנס לערע איז כאַראַקטעריסטיש דאָס, וואָס אים איז פרעמד דאָס פּאַרטיידיקן אַ וואָסער עס איז באַשטימטע רעליגיעזע לערע און קולט, הגם ער היט אויף אַ רעליגיעזן גלויבן..

„אַוויצעבראָן האָט זיך אָנגעשטרענגט צו פאַראייניקן דעם פּרינציפּ פון דער וועלט־באַשאַפונג דורך גאָט פון גאָרנישט, מיט דעם, לויט איר תמצית, פּאַנטעאיסטישער אידעע וועגן עמאַנאַציע [אויסשטראַלונג]. גאָט, אָדער די ערשטע סובסטאַנץ, באַשאַפט דעם זיין [די וועלט] אויס גאָרנישט, דורך דער פאַרמיטלונג פון זיין ווילן, אָט דאָס איז דאָס, וואָס מ'רופט עס אַז 'דאָס וואָרט' [לאָגאָס]. דער רעזולטאַט פונעם ערשטן און איינציקן אַקט פון דער באַשאַפונג, איז געווען דער אויפקום פונעם קאָסמישן פאַרשטאַנד, וואָס האָט אין זיך איינגעשלאָסן די אוניווערסאַלע מאַטעריע און פאָרם. די גאַנצע ווייטערדיקע וועלט בילדעט זיך אויס אויפן וועג פון דער עמאַנאַציע, לויט דער געוויינלעכער נעאָ־פּלאַטאָנישער סכעמע: אַ וועלט־נשמה, אינ־

דיווידועלע נשמות, די נאַטור. אויף אַט דעם אופן באַגרענעצן זיך איינס דאָס אַנדערע די אידעען וועגן דער באַשאַפונג און וועגן דער עמאַנאַציע.

„די מטושטשדיקייט אין דער פראַגע וועגן דער באַשאַפונג ווערט פאַרשטאַרקט דורך דער צעשוואומענקייט פון זיין אויסטייטשן דעם ׳געטלעכן ווילן׳. דער ווילן [פון גאָט] און נישט דער געדאַנק איז פאַר אים די שאַפנדיקע סיבה פון דער וועלט, איז דער אמתער ׳קוואַל פון לעבן׳. דער ווילן — איז נישט גאָט גופא, וועגן וועלכן מיר קאָנען גאָר נישט אַפירמירן, נאָר גאָט ווי ער מאַניפעסטירט זיך אין אַקטיוויטעט, ווי ער ׳אַנטפּלעקט זיך׳ צו אונדז. אויף דער פראַגע וועגן דעם ווי אַזוי ס׳קומט פאָר די צווישנאַנאַנדיקע באַציאונג צווישן גאָט און דעם ווילן, גיט נישט אַוויצעבראָן קיין קלאָרן ענטפער. ער וואַקלט זיך צווישן דעם באַנעם פונעם ווילן ווי עפּעס, וואָס שיידט זיך אונטער פון גאָט און ווי אַ כוח וואָס איז מיט אים אידענטיש (דאָס מיינט, וואָס איז איינס און דאָס זעלבע ווי גאָט).

„דער ראַציאָנעלער, דער שכלדיקער עלעמענט אין זיין פילאָזאָפיע באַשטייט אין זיין אָנערקענונג פון אַן איינציקער אוניווערסאַלער מאַטעריע, וועלכע איז דער יסוד סיי פון דער קערפּערלעכער ווי אויך פון דער גייסטיקער עקזיסטענץ. מאַטעריע איז דער אוניווערסאַלער טרעגער פון פּאָטענצן, פון מעגלעכקייטן. פאָרם, כדי זיך צו מאַניפעסטירן [זיך אָנזען], נייטיקט זיך אין מאַטעריע פאַר איר סובסטראַטום (יסוד). די פונדאַמענטאַלע געמיינשאַפטלעכקייט צווישן זאַכן און דער איינהייט פון דער וועלט קאָן נישט זיין די פאָרם, וועלכע שאַפט פאַרשידנקייטן, נאָר בלויז די מאַטעריע.

„די אוניווערסאַלע מאַטעריע ספּעציפיצירט זיך ביי אים ווי אַ קערפּערלעכע און גייסטיקע מאַטעריע, וואָס ווערט אין הסכם דערמיט דעפינירט ווי אַ ׳קערפּערלעכע פאָרם׳ און אַ ׳גייסטיקע פאָרם׳. בלויז גאָט איז פריי פון מאַטעריע, געפינענדיק זיך ׳אויף יענער זייט׳ פון מאַטעריע און פאָרם.

„די לערע וועגן מאַטעריע ווי דער יסוד פון דער איינהייט פון דער וועלט איז ביי אים איינגעשלאָסן אינעם פּלאַטאָנישן סיסטעם. די נאַטירלעכע וועלט, לויט זיין לערע, שפּיגלט אָפּ די הויכע וועלט פון שכלדיקייט, פונעם אינטעלעקט, וואָס ברענגט אַרויס אַקטיוויטעט און באַוועגונג. דער קערפּער פאַרמאָגט נישט אין זיך זעלבסט דעם כוח פאַר אַקטיוויטעט. דעם כוח פאַר באַוועגונג קריגט ער דרויסן פון זיין קערפּער, פון דער הייך. די דערקענטעניש פון העכערע גייסטיקע קאַטעגאָריעס (פונעם געטלעכן ווילן), איז, לויט זיין מיינונג נאָך, מעגלעך אויף אַן אינטואיטיוון אופן בלויז, אין צושטאַנד פון עקסטאַז.

„אין דער קריסטלעכער סכאָלאַסטיק האָט מען מיט גרויס דערפאָלג זיך באַנוצט מיט אַוויצעבראָנס [איבן גבירולס] פאַרגלייכן די וועלט צו אַ בוים. די וואָרצלען פונעם בוים בילדן די מאַטעריע, די צווייגן — די פאַרגייענדיקע סובסטאַנצן, די בלעטער — אינדיווידואַליזירטע צייכנס. די בליאונג

פונעם בוים זענען די נשמות, און די פּרוכטן — זענען די מלאכים". (סוף פון דער ציטאַטע).

אַ חוץ זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק, דעם „מקור חיים" [דער קוואַל פון לעבן], האָט איבן גבירול געלאָזט, ווי שוין אָנגעוויזן, נאָך צוויי ווערק: 1. אַ מוסר ספר, „תיקון מידות הנפש" וועגן עטיק און 2. אַ זאַמלונג פון אַפאָריזמען, משלים און עטישע סענטענצן אונטערן נאָמען „מבחר הפנינים" [די אויסגעקליבנסטע פּערל]. בעט זיך דאָ צו ברענגען כאָטש איין פּערל זיינעם:

„זאָלן אין דיינע אויגן נישט זיין צופיל טויזנט פריינט, און זאָל נישט זיין צו ווייניק אין דיינע אויגן איין שונא".

די דאָזיקע צוויי ווערק זענען צו אונדז דערגאַנגען אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון אַראַביש, דורך יהודה איבן תיבון (1190־1120).

בעת מ׳קאָן אָנטרעקן פילאָזאָפישע שטריכן אין אַ סך פון גבירולס פּאָע־מעס, בפרט אין זיינע רעליגיעזע פיוטים, איז די סאַמע לענגסטע פילאָזאָ־פישע פּאָעמע זיינע, דער גוט־באַוואוסטער לאַנגער רעליגיעזער הימן „כתר מלכות" (די קיניגלעכע קרוין).

אין אַן אַנדער פילאָזאָפישער פּאָעמע זיינער מיטן נאָמען, „אהבתיך כאהבת איש", (איך ליב דיך מיט דער ליבע פון אַ מענטש), רעזומירט ער זיין טעאָריע וועגן מאַטעריע. מאַטעריע, האַלט ער, איז אַן עמאַנאַציע [אַן אויסשטראַלונג] פון גאָט. אָבער כל־זמן די מאַטעריע האָט קיין פאָרם נישט, פאַרמאָגט זי בלויז אַ פּסעוודאָ־עקזיסטענץ; דעריבער כדי צו מאַכן איר עקזיסטענץ פאַר אַ רעאַליטעט, שטרעבט מאַטעריע נאָך פאָרם, ווי איין פריינט גלוסט צו אַ צווייטן פריינט. די דאָזיקע אידעע איז אַריינגע־אַרבעט אין דער פּאָעמע אין אָט די צוויי פערזן:

> חכמים אָמרו כי סוד היות־כל למען כל אשר הכל בידו
> והו נכסף לשומו יש כמו־יש כמו חושק אשר נכסף לדודו.

אין אַ פרייער יידישער איבערזעצונג קאָן מען עס איבערגעבן אָט אַזוי:

> די חכמים האָבן געזאָגט, אַז דער אָפּשטאַם פון דער גאַנצער מאַטעריעלער עקזיסטענץ
> ליגט אינעם אַלץ־אַרומנעמענדיקן איינס, וואָס האָט אַלץ אין זיין האַנט,
> פּונקט ווי דער לעבעדיקער שטרעבט צו זיין פריינט, פּונקט אַזוי בענקט די מאַטעריע
> צו פאָרם, אַז איר פּסעוודאָ־עקזיסטענץ זאָל זיך פאַרוואַנדלען אין אמתער עקזיסטענץ.

• • •

ווי מיר האָבן שוין געזען, איז פון משה איבן עזרא און יהודה אַל־חריזי, אַליין גאָר באַדייטנדיקע פּאָעטן, וועלכע האָבן געלעבט בלויז אַ פּאָר דורות נאָך גבירולן, ביז היינריך היינען, גרעסטער יידישער פּאָעט אין ניינצנטן יאָר־הונדערט, ביז דער ליטעראַטור־קריטיק אין היינטיקער צייט, גיבן אַלע צו,

אַז שלמה איבן גבירול האָט אין זיין פּאָעזיע דערגרייכט דעם סאַמע שפּיץ פונעם העברעאישן פּאַרנאַס, און ס'איז שוין גאָר נישט קיין קליינקייט דאָס וואָס ער איז געבליבן לעבעדיק און פריש אין די הערצער פון מענטשן כמעט אַ טויזנט יאָר. ס'האָט געמוזט זיין אין אים עפּעס־וואָס אייביק־דויערנדיקס כדי איבערצולעבן די שטורעמדיקע שטראָמען פון ליטעראַרישן געשמאַק און די זיך ענדערנדיקע שטרעמונגען און מיינונגען, וועלכע ס'האָט די יידישע קולטור אַדורכגעמאַכט זינט די גאָלדענע טעג פון דער שפּאַנישער עפּאָכע. ס'האָט דאָך אין זיין פּאָעזיע געמוזט זיין אָט דאָס וואָס אַפּעלירט פּערמאַנענט צו די עמאָציעס, אַספּיראַציעס און ליידנשאַפטן פון די מענטשן. ס'איז נישט נאָר דער סטיל, ס'איז אויך נישט די מייסטערשאַפט פון זיינע פערזן בלויז — ס'האָט אין זיין פּאָעזיע געמוזט זיין עפּעס־וואָס פונדאַמענטאַלס, עפּעס וואָס קומט אין באַריר מיט דערהויבנקייט, מיטן פרילינג־שטראָם, מיט מענטשלעכע פריידן און ליידן, וואָס מאַכט זיין פּאָעזיע אַזוי אינספּירירנדיק היינט, ווי מיט איבער ניין הונדערט יאָר צוריק. ס'איז אָנגענומען, אַז מיר מוזן זיך ווענדן צו פּאָעזיע כדי צו אינטערפּרעטירן פאַר אונדז דאָס לעבן, צו געפינען טרייסט, צו קאָנען זיך האַלטן, און אָט דאָס איז אַקוראַט וואָס מיר געפינען ביי גבירולן אין זיין ליריק, אין דער רעליגיעזער אַזוי גוט ווי אין דער סעקולערער, דער וועלטלעכער. אַמאָל רירט ער אויף אונדזערע האַרץ־סטרונעס און שפּילט אויף זיי די מעלאָדיע פון אייביקער האָפענונג. אַמאָל אַנטבלויזט ער דאָס פאַרוואונדעטע יידישע האַרץ און לאָזט דערויף שפּריצן אַ שטראָם פון היילנדיקע וואַסערן, וואָס לינדערן און באַרואיקן, און אַמאָל שטעכט די אַגאָניע פון זיין פאָלק אַזוי טיף זיך אַריין אין זיין נשמה, אַז ער הייבט אויף אַזאַ געיאָמער, וואָס לעכערט אַדורך דעם הימל.

צום אויסלאָז — אַזוינע פּאָעטן ווי שלמה איבן גבירול זענען פּראָדוקטן פון אַ נייעם פרילינג אין דער געשיכטע. ער איז געווען איינער פון די גלענצנדיקסטע שטערן אין דער „גאָלדענער עפּאָכע" ביי די יידן אין שפּאַניע. ער איז אָבער געווען מער ווי איין שטערן. ער איז אויך געווען גרויס אין נאָך אַ פעלד — אַ באַדייטנדיקער פילאָזאָף, וועלכן מ'האָט פלייסיק שטודירט פאַר יאָרהונדערטער. ער האָט געלייגט זיין שטעמפּל אויף דער אינטעלעקטועלער אַנטוויקלונג פונעם מיטלאַלטער אין אייראָפּע.

אין שטורעם און געוויטער

פון שלמה איבן גבירול

(איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך ליפע רעזניק, סאָוועטיש־יידישער פּאָעט. פאַר־עפנטלעכט אין „סאָוועטיש היימלאַנד”, נומער 6, יוני, 1965, מאָסקווע. ליפע רעזניק איז אומגעקומען אין שלאַכט אין דער מלחמה קעגן היטלערן.)

כמאַרעס האָבן אין דער הייך גערעוועט ווי די אָקסן,
ווייל דער ווינטער האָט געוויטערט מיט אַ בייזן צאָרן,
און געיאָגט פון דעם געוויטער האָבן שוואַרצע וואָלקנס,
ווי די האָרן אויף געיעג, געבלאָזן אין האָרנס.

אין אַ פינצטערניש די הימלען האָבן זיך פאַרלאָרן,
זי האָט אַלע מאָרגנשטערן מיט דער שיין פאַרשלונגען.
ס׳האָט די זון איבער דער וועלט די וואָלקנס אומגעטראָגן,
ביז זיי האָבן אויפגעפּלאַצט, צעפּראַלט זייערע שלונגען.

בלעכן רעגן האָבן ווינטן אויסגעקלאַפּט פון וואָלקנס
און צעהאַקט אויף דראָטן, וואָס ביז אָפּגרונטן דערגייען,
האָבן זיי די אַקערערד צעווייקט און אויפגעשלאָגן,
און די בייטן אויף די פעלדער צוגעגרייט צום זייען.

און אַנטפּלעקט די זעט פון בערג, וואָס איז געווען פאַרבאָרגן,
ווי די סודות, וואָס אַ מענטש באַהאַלט, מע זאָל נישט וויסן.
וואָלקנס האָבן ביטערלעך געוויינט אַ גאַנצן ווינטער —
ביז פון טויט האָבן אויפגעלעבטביימער און געוויקסן.

שפינאָזע ווייזט דעם וועג צו אַ פולער מענטשלעך לעבן

זיינע עטישע און סאָציאַלע אידעאַלן

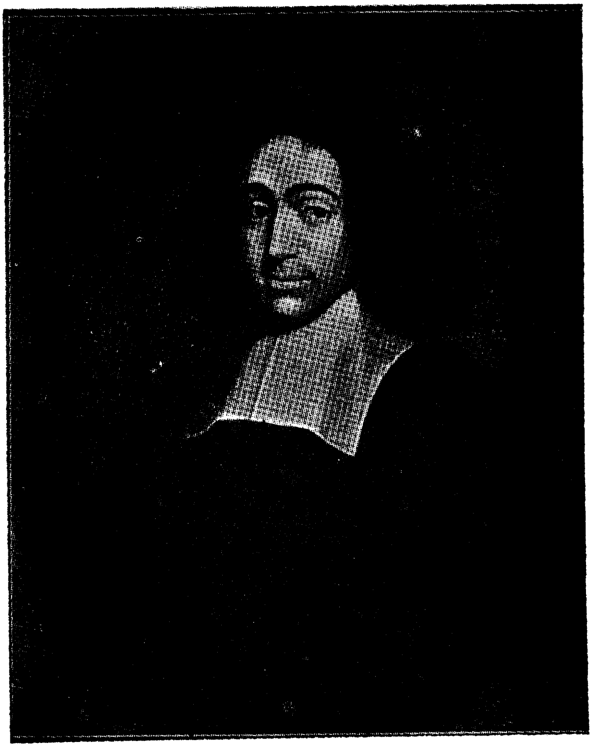

ברוך שפינאָזע

.1

יענע יידן וואָס פילן זיך פאַרבונדן מיט די גרויסע גייסטער וואָס מיר האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן, קאָנען באמת שטאָלץ זיין מיט דער אומאויפ־הערלעכער און כסדרדיקער פאַרמערונג פון שפינאָזע־שטודיעם אומעטום

טיילן פון דער אַרבעט פאַרעפנטלעכט אין „זאַמלונגען", פערטליאָר־שריפט, נומער 25, פרילינג, 1962, און נומער 27, ווינטער, 1963, ניו־יאָרק. אויך אינעם אַריינפיר צו דער נייער איבערזעצונג פון שפינאָזעס „עטיק", דורכן שרייבער פון די שורות. אַרויס אינעם י. ל. פרץ פאַרלאַג, תל־אביב, 1963.

ביי אלע קולטור־פעלקער. דורות זענען געווען באצויבערט, אמאל אויך געפלעפט איבערן פענאמען פון דעם דאזיקן איינזאמען, הגם שוין גאר נישט איזאלירטן דענקער.

היינט איז אלגעמיין אנגענומען, אז שפינאזע איז איינער פון די געציילטע צווישן דער וועלטס גרויסע פילאזאפן, כאטש אין פארגלייך מיט די אנדערע איז די גייסטיקע ירושה זיינע, וואס איז נאך אים געבליבן, נישט קיין גרויסע. ער האט אין משך פון זיין קורץ לעבן, געשאפן לערך ווינציק און דערצו נאך אין א סטיל וואס איז שטארק צונויפגעפרעסט און קאמפאקט.

• • •

ווען ברוך שפינאזע נעמט זיך אפקערן פון די גלויבונגען פון זיינע פרומע אבות, די מאראנען, גלויבונגען וועגן וועלכע ער האט שוין לאנג געהאט ספקות, איז ער געווען נאך גאנץ יונג. די יידישע קהילה אין אמסטערדאם ווענדט דעמאלט אן קעגן 24־יעריקן ברוך ד׳עספינאזא די הארבסטע שטראף פאר א ייד אין יענער צייט — דעם חרם. האט ער נאך גוט אפגעשניטן. ס׳איז זיין גליק געווען וואס ער איז געווען א ייד. דזשארדאנא ברונא, א געוועזענער דאמיניקאנער מאנאך, שפינאזעס א פארגייער אין דער פילאזאפיע, איז פאר זיינע פרייע געדאנקען דורך דער אינקוויזיציע פארברענט געווארן אויפן שייטערהויפן אין רוים אין יאר 1600.

דער יונגער ברוך שפינאזע טרעפט זיך דעמאלט מיט דר. וואן דען ענדען, דעם גרינדער און אנפירער פון א שולע פאר דער אויפגעקלערטער יוגנט אין אמסטערדאם. דער דאזיקער קאסמאפאליטישער גייסט, א געוועזענער יעזויט וואס איז געווארן אן עפיקורעער, איז געווען א העכסט טאלענטירטע פערזענלעכקייט. אין אט דער שולע ווערט שפינאזע א לערער פון העברעאיש.

צו פילאזאפיע כאפט ער זיך צו גאנץ יונג נאך. ער באקענט זיך גרינטלעך מיט די ווערק פון די מיטלאלטערלעכע יידישע פילאזאפן־ראציאנאליסטן און קריטישע דענקער, ווי אברהם איבן עזרא, דער רמב״ם, רלב״ג, חסדאי קרשקש (קרעסקאס), און אנד. דא ביי וואן דען ענדען אין שולע שטודירט ער פלייסיק די גריכיש־רוימישע פילאזאפיע און פארטיפט זיך אויך אין די נייע אידעען פון דזשארדאנא ברונא, פראנסעס בעיקאן און דעקארט. זיין אויסבילדונג אונטער די דאזיקע איינפלוסן נעמט אן א וועלטלעכן, ראציאנעלן און אנטי־מיסטישן כאראקטער. ס׳ליגט זיך דעריבער אויפן שכל, אז אן אט די נייע אידעען, וועלכע זענען געווארן דער סטימול פאר זיין דענקען, וואלט שפינאזע מסתמא זיין אייגענעם פילאזאפישן סיסטעם קוים געקאנט ארויסברענגען.

ווען דער 28־יעריקער שפינאזע ווערט געצוואונגען דורך דער מאכט צו פארלאזן זיין היים־שטאט, אמסטערדאם, באזעצט ער זיך אינעם שטעטל ריינסבורג, לעבן דער אלטער האלענדישער אוניווערזיטעט־שטאט לײדען.

ריינסבורג איז דעמאָלט געווען דער צענטער פון די האָלענדישע פריי־גייסטער, די עטיש־קריסטלעכע סעקטע „קאָלעגיאַנטן". עטלעכע יאָר פאַר־נעמט ער זיך דאָרטן מיט לערנען און שרייבן. דאָרטן פירט ער אויך דע־באַטן מיט די קאָלעגיאַנטן און מיט סטודענטן פונעם אוניווערזיטעט אין לײדען.

אין 1663 ציט ער זיך צוריק צו אָפּגעזונדערטקייט און באַזעצט זיך אין שטעטל וואָרבורג, נאָענט צו האַאַג. דאָרטן, אין דער שטילקייט פון זיין אָפּזונדערונג, נעמט ער זיך פאָרמולירן דעם סיסטעם פון זיין הויפּט־פילאָ־זאָפיש־ווערק, די עטיק. אין 1670 ציט ער זיך איבער אין דער נאָענטער גרויסער שטאָט האַאַג. אין אָט דער צייט פאַרעפנטלעכט ער זיין טעאָ־לאָגיש פּאָליטישער טראַקטאַט. איז נישט נאָר ווערט אויף דעם ווערק נישט אָנגעגעבן שפּינאָזעס נאָמען, נאָר אַפילו דער נאָמען פונעם דרוקער און ארויסגעבער און די שטאָט וואו דאָס בוך איז געדרוקט געוואָרן זענען געווען פיקטיווע, אויסגעטראַכטע. ס'נעמט נישט לאַנג און מ'דער־וויסט זיך ווער ס'איז דער מחבר פון דעם בוך און אַ מבול פון מסירות און העצעס, שאַרפע קריטיקן נעמען זיך שיטן אויף אים.

אין האַאַג פאַרענדיקט ער די לעצטע זיבן יאָר פון זיין קורץ לעבן. גע־שטאָרבן איז שפּינאָזע פון טובערקולאָז, מאָנטיק, פעברואַר 22, 1677, אינעם יונגן עלטער פון 44 יאָר. (געבוירן געוואָרן איז ברוך שפּינאָזע אין אַמסטערדאַם, נאָוועמבער 24, 1632).

ווען שפּינאָזע האָט שמאָל, דאָס לעבן זיינס נעמט זיך לעשן, ברעכט אוים די באַלעבאָסטע זיינע, אַ פרומע קריסטין, אין אַ שטאַרק געוויין, פון איר האַלדז רייסט זיך אַרוים: אָרא פּראָ נאָבים, סאַנקטע ספּינאָזאַ — „זיי פאַר אונדז אַ גוטער בעטער, הייליקער שפּינאָזע".

לוקאַס, שפּינאָזעס ערשטער ביאָגראַף, וועלכער האָט אים גוט געקענט, זאָגט אין זיין ביאָגראַפיע:

„ס'איז פאַר שפּינאָזען נישט קיין קליין גליק געווען, דורכן טויט זיך צו ראַטעווען פונעם שטורעם, וואָס די שונאים זיינע האָבן זיך געגרייט אויפ־צוהייבן אַקעגן אים. זיי האָבן געמאַכט דאָס פאָלק אים צו האַסן, ווייל ער האָט אָנגעוויזן אויף די מיטלען ווי אַזוי צו אונטערשיידן אמתע פרומקייט פון היפּאָקריטסטווע, און ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון אַבערגלויבן. מ'דאַרף דעריבער באמת לויבן אונדזער פילאָזאָף, נישט נאָר צוליב זיין באַרימט ווערן ביים לעבן, נאָר אויך צוליב די אומשטענדן פון זיין טויט. ער איז אים געגאַנגען אַנטקעגן מיט מוטיקע אויגן, ווי ער וואָלט געוועזן צופרידן זיך מקריב צו זיין פאַר זיינע שונאים, אַז ס'זאָל זייער נאָמען נישט פאַראומריי־ניקט ווערן דורכן אומברענגען אים".

קאָן מען דערפון גרינג איינזען, אַז בלויז דער פריער טויט זיינער האָט אים געראַטעוועט פון אַ טראַגישן סוף.

• • •

דורות האָבן אַריינגעלייגט אין זייערע שפּינאָזיסטישע טעאָריעס פּערזענלעכע גלויבונגען ווי נישט־גלויבונגען. וואָס מ׳האָט אַלץ נישט געמאַכט פֿון אים! מ׳האָט אים געמאַכט פֿאַר אַ גאָט־זוכער און אַן אַטעאיסט, אַ מיסטיקער און אַ פֿאַרדאַרבער פֿון רעליגיעס, אָדער גאָר פֿאַר אַ גרינדער פֿון אַ נייעם גייסטיק־העכערן גלויבן. דער דאָזיקער געראַנגל פֿון מיינונגען הערט נאָך עד־היום נישט אויף.

שפּינאָזען האָט מען שוין נישט מער געקאָנט איינשטילן, ווי דאָס איז געווען ביי זיין לעבן, ווען ער איז פֿאַרדאַמט געוואָרן נישט נאָר דורך די רעליגיעזע אויטאָריטעטן, נאָר אויך דורך די פֿון רעליגיע־אויסגעטונענע הערשער אין האָלאַנד — ווי אויך אַנדערשוואו — ווי אַן אַטעאיסט, ווי דער אַרכי־הערעטיקער, און איז נאָך זיין טויט, אין משך פֿון אַ גאַנצן יאָרהונדערט, טראַקטירט געוואָרן ווי אַ „טויטער הונט”, ווי ס׳האָט מיט וויטיק זיך אויסגעדריקט לעסינג.

צו פֿאַרשטיין אַ פֿילאָזאָפֿיע טאָר מען נישט אויסלאָזן פֿון אויג דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן און פּאָליטישן כאַראַקטער ווי אויך אינטעלעקטועלן הינטערגרונט פֿון דער עפּאָכע אין וועלכער זי איז אויפֿגעקומען. שפּינאָזע איז געבוירן געוואָרן אין זיבעצנטן יאָרהונדערט, וואָס איז אַלגעמיין אָנגענומען ווי דאָס ראַציאָנעלע יאָרהונדערט. דאָס יאָרהונדערט וואָס האָט אָנגעצייכנט דעם קלימאַקס פֿונעם רעוואָלט קעגן אויטאָריטעט און טראַדיציע, וועלכן די רעפֿאָרמאַציע און דער רענעסאַנס האָבן אָנגעהויבן. דאָס איז געווען אַן איבערגאַנגס־פּעריאָדע, וועלכע האָט אַרויסגעפֿירט אַ נייעם געזעלשאַפֿטלעכן שיכט אויף דער אויבערפֿלאַך — דעם ניי־אויפֿשטייגנדיקן מיטלקלאַס.

די נאַכט פֿונעם מיטלאַלטער האַלט נאָך אַלץ דעם הימל פֿאַרדעקט. אָבער די ערשטע גראָע פּאַסן אויפֿן מזרח נעמען אָנזאָגן דעם באַגינען פֿון אַ נייער עפּאָכע, אַן עפּאָכע אין וועלכער וויסנשאַפֿט רייסט זיך צו פֿאַרנעמען דעם אויבנאָן. קאָפּערניקוס מיט זיין רעוואָלוציאָנערער טעאָריע האָט פֿאַרן אויג אַנטפּלעקט אַ הימלישע פּאַנאָראַמע, וואָס האָט פֿאַרטושט די רייכסטע פֿאַנטאַזיע. דאָס ביז־איצטיקע בילד פֿון אונדזער ערד, פֿון אויבן איבערגעדעקט מיט אַ האַלב־רונדן הימל פֿון וועלכן עס סטאַרטשעט אַרויס אַ זון, און איז באַשפּרענקלט מיט שטערן, איז פֿאַרביטן געוואָרן דורך אַן אומענדלעכן שטח, אָן אַן אָנהייב און אָן אַ סוף, מיט אַן אומענדלעכער צאָל שטערן און פּלאַנעטן. און צווישן זיי אַלע איז אונדזער ערד נישט מער ווי אַ פֿינטל בלויז, וואָס דרייט זיך מיט אַ קיינמאָל זיך נישט אָפּשטעלנדיקער רעגולערקייט. גאַלילעי מיט זיין וויסנשאַפֿטלעכן עקספּערימענט האָט דערוויזן די אַבסאָלוטע רעגלמעסיקייט און אוניפֿאָרמיקייט פֿון די נאַטור־דערשיינונגען. הויגענס האָט מיט זיין טעלעסקאָפּ דורכגעבויערט די שטערן אַזוי

נאָענט, גלייך מיטן אויג צו דערלאַנגען. ס׳קומט דעמאָלט פאַר אַן אמתע וויסנשאַפטלעכע און קולטורעלע רעוואָלוציע.

האָבן אָט די אַלע אַנטדעקונגען און עקספּערימענטן געגעבן די מעגלעכקייט צו דערבליקן אַן אוניווערס, וואָס איז גיגאַנטיש אין פאַרנעם און הערלעך אין אויסקוק. די דאָזיקע וויזיע האָט געפאַנגען דעם קאָפּ און דאָס האַרץ פונעם יונגן ברוך שפּינאָזע.

פאַר אָט די אַלע אויפדעקונגען אין דער נאַטור־וויסנשאַפט, איז דער פונדאַמענט אויף וועלכן זי האָט געבויט אירע היפּאָטעזן געווען די מאַטעמאַטיק — די קיניגן איבער אַלע וויסנשאַפטן. דאַרף דערפאַר קיין וואונדער נישט זיין, וואָס שפּינאָזע האָט אין זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק, די עטיק, זיך אָנגעשטרענגט צו דעמאָנסטרירן זיינע אידעען אין אַ שטרענג־מאַטעמאַטישער פאָרמולירונג. שפּינאָזע באַמיט זיך אין זיין פילאָזאָפיע צו געבן דעם פולסטן אויסדרוק פון דער דאָזיקער קאָלירפולער עפּאָכע.

דאָס סאַמע באַדייטנדיקסטע אין זיין פילאָזאָפיע איז דאָס, וואָס אַליין נישט געהערנדיק צום ניי־אויפשטייגנדיקן מיטלקלאַס אין האָלאַנד, האָט ער אויסגעדריקט די אידעאַלן פונעם סאַמע פאָרגעשריטנסטן, פּראָגרעסיוון שיכט צווישן דער בורזשואַזיע, ווען זי איז געווען אַ רעוואָלוציאָנערער קלאַס און געפירט אַ מלחמה אויף לעבן און טויט מיטן פינצטערן פעאָדאַליזם. זייענדיק דער געוואַגטסטער אַדוואָקאַט פון אַן אידעאַלער פרייער רעפּובליק, אַ וועלטלעכע ווי אַן אינטעלעקטועלע, האָט ער אָבער פאַר זיך אַליין גאָר נישט געזוכט, נישט געהאַט קיין אייגענע פערזענלעכע אינטערעסן און אַמביציעס. דער ריינער שׂכל בלויז איז געווען זיין וועגווייזער, אומדערשראָקן האָט ער נאָכגעפאָלגט דאָס ליכט פונעם ראַציאָנאַליזם.

שפּינאָזע נעמט זיך אויסאַרבעטן אַ פול־אָפּגערונדעטן פילאָזאָפישן סיסטעם לויטן מוסטער פון דער קלאַסישער טראַדיציע.

אַקצעפּטירנדיק אין זיין פילאָזאָפיע די ראַציאָנאַליסטישע קאָנצעפּציע פונעם פראַנצויזישן פילאָזאָף דעקאַרט, וועלכער האַלט, אַז אמתדיק וויסן ווערט דערגרייכט דורכן שׂכל, אָן דער הילף פון די חושים, ווי אויך צו זוכן תמיד דעם אמת אויפן גרונט פון קלאָרע און דייטלעכע אידעען און אויסצומיידן צעמישעניש דורך שׂכלדיקע מאַטעמאַטישע אויפווייזן, וואַרפט אָבער שפּינאָזע גלייכצייטיק אָפּ דעקאַרטס רויען דואַליזם.

להיפּוך צו דעקאַרטס דואַליזם, דאָס הייסט, די טעאָריע זיינע, אַז די וועלט באַשטייט אויס צוויי זעלבסטשטענדיקע סובסטאַנצן — אַ באַזונדער מאַטעריעלע סובסטאַנץ און אַ באַזונדער גייסטיקע סובסטאַנץ — האַלט שפּינאָזע, אַז דער אוניווערס איז איין סובסטאַנץ. וועלכע ער רופט אָן „דעאוס סיווע נאַטוראַ״ — גאָט אָדער נאַטור, מיט אַן אומענדלעכער צאָל אַטריבוטן (אייגנשאַפטן). ער האַלט ווייטער, אַז פון דער סובסטאַנצס אַלע אַטריבוטן זענען אונדז באַקאַנט בלויז צוויי הויפּט־

אַטריבוטן — די קראַפט צו רענקען (גייסט) און אויסשפּרייטונג (מאַטע־ריע), דאָס הייסט, די נאַטור גופא אין איר פולשטענדיקייט און גאַנציקייט מיט אַלץ מיט אַן אַנדער אין איר, ד ע ם מ ע נ ט ש א י י נ ג ע ר ע כ נ ט.
מיט אַט דער מאָניסטישער לייזונג זיינער פונעם קאַרדינאַלן פּראָבלעם אין יעדן פילאָזאָפישן סיסטעם — די שייכות צווישן מאַטעריע און גייסט — האָט שפּינאָזע אין גאַנצן זיך צונויפגעשטימט מיט די וויסנשאַפטסלייט אין זיין צייט — אויב מיר נעמען אַן נאַטירלעך, אַז וויסנשאַפט איז אַ סיס־טעם פון אָבסערווירונג, עקספּערימענטירונג און היפּאָטעזן, אַ סיסטעם וואָס שפּאַרט זיך אָן אויף דער הנחה, אַז די וועלט איז אַ מאַטעריעלער פּראָ־צעס, רעגולירט דורך די נאַטור־געזעצן.
אינעם לשון און דורך די שטרענגע סימבאָלן פון מאַטעמאַטישע אויפ־ווייזן ברענגט שפּינאָזע אַרויס אַזוי בולט די דערפאַרונג פון אַן אויפשטייגנ־דיקער נאַטור־וויסנשאַפט, און וואַרפט דערמיט אַן אַרויסרוף צו אַלע יענע רעאַקציאָנערע טענדענצן פון זיין צייט, — ווי אויך פון שפּעטערע צייטן — דורכן דערקלערן די וועלט ווי איר אייגענע סיבה, אַז זי איז נישט קיין טויטע מאַטעריע, וועלכע איז אַ פּראָדוקט פון אַ באַשעפער וואָס געפינט זיך דרויסן פון איר און איבער איר, נאָר אַז זי איז אַ לעבעדיקער זיך זעלבסט באַשאַפנדיקער אוניווערס; אַז די וועלט איז צייטלאָז, אַן אַן אָנהייב און אַ סוף, אַז זי איז אַ דענקענדיקע סובסטאַנץ, אַ נויטווענדיקע דורך געזעצן וואָס זענען צווישן זיך געקניפּט און געבונדן, אַ וועלט אין וועלכער גאָט האָט פאַרלוירן זיין פּלאַץ, סיידן ווען מען אידענטיפיצירט גאָט מיט נאַטור, דאָס הייסט, אַז גאָט און נאַטור איז איינס און דאָס זעלבע.
היות דער מענטש איז, ווי געזאָגט, פולשטענדיק און אין גאַנצן איינגע־שלאָסן אינעווייניק אינעם נאַטור־סיסטעם, איז ער דעריבער אונטערגע־וואָרפן צו פונקט אַזאַ שטרענגן דעטערמיניזם, ווי דער וואָס עקזיסטירט אין דער גאַנצער נאַטור, אין וועלכער ס'הערשט אַ שטרענגע קאַוזאַליטעט.
(אונטער קאַוזאַליטעט דאַרף דאָ פאַרשטאַנען ווערן, אַז יעדע זאַך אָדער דערשיינונג מוז האָבן פאַר איר אויפקום אַ נאַטירלעכע סיבה; אַז אַלצדינג געשעט דורך אַ סיבה און אויס נויטווענדיקייט).
קאָן דעריבער דער מענטש נישט זיין סובאָרדינירט, אונטערגעוואָרפן צו אַ וואָסערע עס איז איבערנאַטירלעכע, הימלישע כוחות, צו אַ מין העכערן וועזן, אָדער צו פּרינציפּן וואָס געפינען זיך דרויסן פונעם איין און איינציקן נאַטור־סיסטעם. דאָס העכסטע וועזן פאַרן מענטש איז גיכער ווי אַלץ דער מענטש אַליין.
בכן, אַזוי ווי גאָט, וואָס מיינט ביי שפּינאָזען די נאַטור אין איר אַבסאָלו־טער אומענדלעכקייט, איז די באַווירקנדיקע סיבה פון אַלצדינג וואָס עקזיס־טירט, איז דערפון געדרונגען, אַז דער מענטש איז נישט פריי צו טון אַלצדינג וואָס נאָר ס'קאָן אים איינפאַלן. וואָרום אויב דער מענטש וואָלט

פריי געווען צו טון אַלצדינג וואָס נאָר ס׳וואָלט זיך אים געגלוסט, וואָלט ער דאָך מער ניט געווען קיין טייל פון דער נאַטור. פרייער ווילן איז דעריבער אַן אילוזיע. בלויז קליינע קינדער האָבן דאָס געפיל פון אומענדלעכער פרייהייט צו טון וואָס נאָר ס׳פאַלט זיי איין. די איינציקע פרייהייט וואָס דער מענטש פאַרמאָגט יאָ, איז זיך אויסצולערנען צו דערקענען, צו פאַרשטיין די נויטווענדיקייט, דאָס הייסט, די געזעצן וואָס אָפּערירן אין דער נאַטור.

אויף וויפיל, דעריבער, דער מענטש פאַרשטייט נישט די נויטווענדיקייט וואָס הערשט אין דער נאַטור, דאָס הייסט, אויף וויפיל ער פאַרשטייט נישט די קאָנדיציעס פון זיין עקזיסטענץ, איז ער איר שקלאַף, און קאָן נאָר חלומען וועגן ווערן פריי. „נויטווענדיקייט איז בלינד אויף אַזוי פיל נאָר, אויף וויפיל זי ווערט נישט פאַרשטאַנען” (העגעל). וואָס מערער אָבער דער מענטש לערנט זיך אויס צו פאַרשטיין די געזעצן וואָס הערשן אין דער נאַטור, אַלץ גיכער קאָן ער זיך אויפהייבן איבער דער פאַרשקלאַפטקייט זיינער צו דער דרויסנדיקער וועלט — צו די פיזישע, כעמישע און פיזיאָלאָגישע געזעצן.* דער מענטש איז די דאָזיקע געזעצן אונטערגעוואָרפן אויף אַזוי פיל נאָר ווי ער פאַרשטייט זיי נישט. ווען אָבער ער לערנט זיך אויס זיי צו פאַרשטיין, האָט זיך אים שוין איינגעגעבן צו באַפרייען זיך פון זיי דורכן קאָנטראָלירן די געזעצן אויף אַ סיסטעמאַטיש־וויסנשאַפטלעכן אופן און זיי אויסצונוצן פאַר זיין טובה וועגן. דאָס מיינט צו ווערן פריי. דערמיט האָט שפינאָזע אָפּגעשפּיגלט דעם האַסטיקן וויסנשאַפטלעכן פּראָגרעס אינעם זיבעצנטן יאָרהונדערט.

איז פונעם פריער־געזאָגטן גרינג איינצוזען, אַז אָנערקענענדיק דעם דעטערמיניזם, דאָס הייסט, אַז קיין שום זאַך אָדער דערשיינונג קאָן נישט געשען אָן אַ סיבה פאַר דעם, אויך דער קאָנצעפּט זיינער, אַז דעם מענטשנס „ווילן” ווערט דעטערמינירט און קאָנדיציאָנירט דורך דער סביבה (ד״ה, דורך דער הערשנדיקער סאָציאַל־עקאָנאָמישער אָרדענונג), ווי אויך דורך דערציאונג און ירושה, וואָס איז היינט אַ וויסנשאַפטלעך־באַשטעטיקטער פּרינציפּ, איז שפינאָזע ווייט פון צו זיין אַ פאַטאַליסט. סיבה (נאַטור) און

* פיזישע געזעצן — וועגן פיזיק קאָן מען זאָגן, אַז זי איז די וויסנשאַפט, וואָס גיט זיך אָפּ מיטן אויפפיר פון דער מאַטעריע. כעמישע געזעצן — כעמיע איז די וויסנשאַפט וואָס גיט זיך אָפּ מיט דעם פון וואָס די מאַטעריע איז צונויפגעזעצט. זי פאָרשט דעם פּראָצעס ווי אַזוי פאַרשידענע מינים פון מאַטעריע קאָמבינירן זיך, צעטיילן זיך, ענדערן זיך, ווי זיי רעאַגירן איינער אויפן אַנדערן, און וואָס ס׳קומט פאָר ווען זיי טוען דאָס. פיזיאָלאָגישע געזעצן — פיזיאָלאָגיע איז די וויסנשאַפט, וואָס גיט זיך אָפּ מיט די פּראָצעסן אָדער פונקציעס פון לעבעדיקע אָרגאַניזמען. די פיזיאָלאָגיע פון לעבעדיקע באַשעפעניש נעמט אין זיך, נאַטירלעך, אויך אַריין די מענטשלעכע פיזיאָלאָגיע.

עפעקט (מענטש) ווירקן, לויט שפינאָזען, כּסדר איינס אויף דאָס אַנדערע. אַז עפעקט ווערט טאַקע פּראָדוצירט דורך אַ סיבה, אָבער אין דער אייגענער צייט איז דער עפעקט נישט פּאַסיוו, נאָר ווירקט צוריק אויף זיין סיבה. ווען דער מענטש לערנט זיך אויס צו פאַרשטיין די נויטווענדיקייט, דאָס הייסט, די געזעצן פון דער נאַטור, גיט זיך אים איין, אַ דאַנק דעם, צו קאָנטראָלירן די נאַטור־געזעצן און זיי אויסצונוצן פאַר זיין וואוילזיין. דערמיט האָט שפּינאָזע אָפּגעוואָרפן דעם אַבסאָלוטן מעטאַפיזישן דעטערמיניזם און פאַ־טאַליזם, לויט וועלכע דער מענטש קאָן זיך נישט אַקטיוו אַריינמישן אין דער נאַטור, ווי אויך אין דער געזעלשאַפט, און זיי ענדערן. דער פאַקט איז, אַז דער אַבסאָלוטער מעטאַפיזישער דעטערמיניזם און פאַטאַליזם איז בפירוש אין קאָנטראַדיקציע, להיפּוך צו דער אַקטועלקייט, צו דער ווירקלעכקייט, וועלכע ווייזט אַז מענטשן ענדערן יאָ און בייטן כּסדר און אומאויפהערלעך זייער וועלט, ווי אויך זייער געזעלשאַפט. און הגם דער דאָזיקער פּראָצעס איז אַ פּאַמעלעכער און גייט נישט צו גרינג, איז פול מיט שטרויכלונגען, יסורים און פּיין, און איז יאָרהונדערטער שווער געוועזן צו באַמערקן — האָט אָט דער פּראָצעס דאָך קיינמאָל נישט אויפגעהערט, קיינמאָל זיך נישט אָפּגעשטעלט.

פּונקט ווי דער מענטש קאָן ביסלעכווייז זיך באַפרייען פון זיין פאַר־שקלאַפטקייט צו דער דרויסנדיקער נאַטור, איז ער פּונקט אַזוי אויך בכוח זיך צו באַהערשן און זיך אויפהייבן איבער דער פאַרשקלאַפטקייט צו זיינע אַנטי־סאָציאַלע עמאָציעס, אימפּולסן, ליידנשאַפטן. אויף וויפיל אַ מענטש נעמט דערקענען די געזעצן פון זיינע עמאָציעס און ווילן — אויף אָט אַזוי פיל קאָן ער זיך ביסלעכווייז אויסלערנען זיך איינצוזימען, צו קאָנטראָלירן, צו באַהערשן זיי און זיי אויסצוניצן פאַר זיין וואוילזיין, פאַר זיין אינערלעכער באַרואיקונג, פאַר זיין מנוחת הנפש; ער קאָן זיך ביסלעכווייז אויסלערנען צו ענדערן זיך, צו איבערפורעמען און צו ענדערן זיין כאַראַקטער — דאָס הייסט, צו ווערן פריי. נישטאָ קיין פאַרטיקע פרייהייט. פרייהייט פונעם מענטשלעכן ווילן איז נישט עפּעס אַזוינס מיט וועלכן מיר ווערן געבוירן. נאָר אויף וויפיל דער מענטש לערנט זיך אויס צו ניצן די געזעצן פון זיין נאַטור, אויף אָט אַזוי פיל קומט טריט ביי טריט זיין באַפרייאונג.

אַ מענטש איז נישט פריי בלויז דערפאַר ווייל ער איז אַ מענטש. ווען דער מענטש הייבט אָן צו אַנטוויקלען זיין פאַרשטאַנד, זיין אינטעלעקט, און נעמט זיך צו זיי צוהערן — הייבט ער אויך אָן אין דער אייגענער צייט צו ווערן פריי. און ווען ער קומט צו צו דער מדרגה, אַז ער קאָן שוין זיין אַ ראַציאָנעלער, שכלדיקער מענטש, דאָס מיינט, אויב ער איז שוין ביכולת זיינע טואונגען, זיינע מעשים צו דירעקטירן דורך ראַציאָנעלע, שכלדיקע מאָטיוון און נישט דורך די כּסדר זיך בייטנדיקע עמאָציעס און מאָמענטאַנע אימפּולסן — וועט ער אַליין מערער ווערן פריי. אַ מענטש וואָס פאַלט גרינג

אריין אין גרימצאָרן, וואָס פאַרלירט גיך דעם קאָנטראָל איבער זיך, און ווערט איבערוועלטיקט פון בלינדן, אומבאַרעכטיקטן האַס; ווען ער פאַרשטייט נישט זיין אייגענעם כעס, ווען ער שטעלט זיך נישט אַנטקעגן זיין צערייצטקייט און קריגערישקייט, און צוימט נישט איין זיין האַס, ווערט ער זיין אַ שקלאַף צו זיין כעס ווי אויך צו זיין האַס, און זיינע רייד און מעשים וועלן אַנשטאָט באַהערשט צו ווערן דורך זיין שכל, דאָמינירט ווערן דורך זיינע עגאָאיסטישע עמאָציעס, ליידנשאַפטן, דורך יענע דעסטרוקטיווע, געפערלעכע אימפּולסן, קעגן וועלכע מיר מוזן תמיד זיין אויף דער וואַך.

וואָס בעסער אַ מענטש קען זיך אַליין, אַלץ מערער ווערט זיך אים איינגעבן צו באַפרייען זיך, צו ווערן אַ באמת פרייער מענטש. אַ פרייער מענטש איז יענער, וואָס ווייסט ווי זיך צו באַנוצן מיט דער טייערסטער מתנה וואָס דער מענטש פאַרמאָגט — מיט זיין שכל.
(„עטיק")

מיט אַט דעם אַבסאָלוטן און אולטימען פאַרלאָזן זיך אויף די כוחות פונעם מענטשלעכן שכל, האָט שפּינאָזע צוריקגעבראַכט דעם מערב־אייראָפּעאישן געדאַנק צו יענעם באַזונדערן אויסקוק פון דער גריכישער פילאָזאָפיע.

ווייטער, האַלט שפּינאָזע, האָט יעדער איינצלנער טייל אין דער נאַטור, אָדער יעדער אינדיווידואום, אַן אייגענעם ציל און תכלית אין לעבן, וועלכן ער שטרעבט אַנצוהאַלטן און וויל דער ציל זאָל דערפילט ווערן.

איז דערפון געדרונגען, אַז טוגנד, גוטע מידות, מיינט צו טון דאָס, וואָס שטימט מיט די געזעצן פון אונדזער אייגענער נאַטור. אויף וויפל אַ זאַך האַרמאָנירט מיט אונדזער אייגענער נאַטור, העלפט אויפצוהאַלטן אונדזער קיום, אויף אַט אַזוי פיל איז זי גוט. טוגנד איז מאַכט, די מאַכט צו דירעקטירן דעם אייגענעם גורל. „גליקלעכקייט — זאָגט שפּינאָזע — באַשטייט אין דעם מענטשנס מאַכט צו פּרעזערווירן דעם אייגענעם זיין. וואָס מערער שטרענגט זיך אָן און איז בכוח צו זוכן דאָס וואָס איז פאַר אים ניצלעך, אַלץ מערער איז ער באַשענקט מיט טוגנד". („עטיק")

דעם מענטשנס לעבן אויף דער וועלט איז תמיד פול מיט מורא, האָפענונג און מיט באַגערן — אַ וועלט, וואָס ווערט אים אין מיינסטע פאַלן אַנטוישן אין זיינע הייסטע באַגערן און וואונטשן, אַ וועלט פון אומזיכערקייט, וואַקלעניש, און וואָס אין אירע הענט עס ליגט זיין גורל. קיין שום זאַך, האַלט שפּינאָזע, איז דעם מענטשן, דעריבער, נישט מער ניצלעך ווי דער מענטש. דעם מענטשנס מאַכט, וואָס איז זיין טוגנד, פאַרגרעסערט זיך מיט יעדן שריט זיינעם צו אַ וואָס נענטער קאָאָפּעראַציע, צוזאַמענאַרבעט מיט אַנדערע מענטשן. אַזאַ קאָאָפּעראַציע בינדט צונויף זיין מאַכט מיט דער מאַכט פון אַנדערע מענטשן.

„די געזעלשאַפט — זאָגט שפּינאָזע — איז זייער ניצלעך און אין דער

העכסטער מאָס נויטווענדיק, נישט נאָר פאַר דעם כדי זיך צו באַשיצן דאָס לעבן אַנטקעגן שונאים, נאָר אויך כדי זיך צו פאַרשאַפן אַ סך זאַכן. וואָרום אויב מענטשן וואָלטן נישט געוואָלט אַרויסווייזן קיין געמיינשאַפטלעכע הילף איינער דעם אַנדערן, וואָלטן נישט געקלעקט קיין פעאיקייטן און קיין צייט זיך צו דערנערן און צו דערהאַלטן זיך אויף וויפיל ס׳איז נאָר מעגלעך, מחמת נישט אַלע זענען גלייך מסוגל צו אַלץ, און נישט איטלעכער איינער וואָלט געווען בכוח זיך צו פאַרשאַפן דאָס אַלץ, וואָס ער דאַרף אַזוי שטאַרק האָבן. כוח און צייט וואָלטן נישט געקלעקט ביי יעדן איינעם, ווען ער וואָלט אַליין באַדאַרפט אַקערן, זייען, שניידן, מאָלן, קאָכן, וועבן, נייען און טון נאָך אַ סך אַנדערע זאַכן, וואָס זענען נייטיק כדי זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן, שוין אָפּגערעדט וועגן קונסט און וויסנשאַפטן, וואָס אויך זיי זענען אין אַ גרויסער מאָס נייטיק פאַר דער פערפעקציע, שלימותדיקייט פון דער מענטשלעכער נאַטור און פאַר זיין גליקלעכקייט". („טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט", קאַפּיטל 5).

ווייזט אונדז דערמיט שפינאָזע, אַז אַן קאָאָפּעראַציע צווישן מענטשן, זינט די סאַמע פרימיטיווע צייטן ביזן היינטיקן טאָג, וואָלט גאָר דער מענטש נישט געקאָנט האָבן קיין קיום. אַ פאַקט וואָס ווערט באַשטעטיקט דורך דער היינטצייטיקער אַנטראָפּאָלאָגיע.

פאַר זיין זעלבסטדערהאַלטונג, ווי פאַר דער אַלזייטיקער פאַרבעסערונג פונעם לעבן, פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט און פון זיינע פעאיקייטן, נייטיקט זיך דער מענטש, ווי מען זעען עס דאָ, אין אַן אָרגאַניזירטער געזעלשאַפט. אַן דער געזעלשאַפט איז נישטאָ קיין קולטור, קיין וויסנשאַפט, קיין קונסט, אַפילו דער פאַרשטאַנד, וואָס שפּילט ביי שפינאָזען די ראָל פונעם אָנפירער מיטן מענטשן און איז דער איינצווייער פון זיינע עמאָציעס, ליידנשאַפטן. וואָלט דען ווער עס איז געקאָנט איינער אַליין לעבן ווי אַ מענטש אַן אַנדערע מענטשן, אַן אַ מענטשלעכער געזעלשאַפט מיט אירע אינסטיטוציעס, געזעצן, מנהגים, טראַדיציעס? איז דאָך אָט דאָס, די מענטשלעכע געזעלשאַפט, געשאַפן געוואָרן דורכן מענטשן פאַר וואוילזיין פון די איינצלנע טיילן זיינע. איז דען אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפט פאַראַן אַזאַ מין גוטס וואָס שטייט איבערן און אויסערן לעבן פון די איינצלנע מענטשן אין דער געזעלשאַפט? נאָר אין אַ געזעלשאַפט קאָן דער מענטש דערגרייכן דאָס העכסטע גליק. דערמיט שטעלט ער פעסט ווי ניצלעך די געזעלשאַפט איז פאַרן מענטש.

איינע פון די הויפּט־פראַגן וואָס ווערן אָפט געשטעלט בנוגע עטיק, איז אָט די: וואָס איז דאָס, וואָס טרייבט און פירט דעם מענטש אַרויסצוטראָגן מאָראַלע אורטיילן און פאָרמולירן אידעען וועגן דעם גוטן? איז דער ענטפער דערויף, אַז אַלע אידעען וועגן דעם גוטן קומען אויף אויס די נויטן, אינטערעסן און באַגערן פון די מענטשלעכע ברואים און דריקן זיי אויס.

דער דאָזיקער געדאַנק ווערט דורך שפּינאָזען אויסגעדריקט אַזוי פּשוט, וואָס פּשוטער קאָן גאָר דאַכט זיך נישט זיין. זאָגט שפּינאָזע אין דער „עטיק" (טייל 3, אָנמערקונג צו פּראָפּאָזיציע 9), אויף זיין אַפּאָריסטישן שטייגער, אָט אַזוי: „אין קיין שום פֿאַל שטרעבן מיר, ווילן מיר, גלוסטן און באַגערן עפּעס וואָס, נישט דערפֿאַר ווייל מיר האַלטן עס פֿאַר גוט, נאָר פֿאַרקערט, מיר האַלטן פֿאַר גוט עפּעס, דערפֿאַר ווייל מיר שטרעבן דערצו, ווילן עס, גלוסטן עס און באַגערן עס". דערמיט האָט שפּינאָזע אָוועקגעשטעלט דעם כּלל, אַז מענטשן באַגערן נישט עפּעס ווייל ס'איז גוט, נאָר פֿאַרקערט, זיי רופֿן אָן גוט דאָס, וואָס זיי שטרעבן דערצו, ווילן עס, גלוסטן עס און באַגערן עס. ער האָט דערמיט געוואָלט אויך אָנדייטן, אַז דאָס גוטע נייטיקט זיך נישט אין קיין איבערנאַטירלעכע, הימלישע סאַנקציעס, אַז עטיק ווערט געשאַפֿן דורך די מענטשן אויף דער ערד פֿאַר די מענטשן און אַז דעם מענטשנס מאָראַלע אידעאַלן האָבן זיך אויסגעשיילט אויס זיין טאָג־טעגלעכער דערפֿאַרונג. מיינט דאָס, בכן, אַז אַלע אונדזערע אורטיילן וועגן מאָראַלע ווערטן, וועגן גוט און שלעכט, גערעכט און אומגערעכט, פֿרייהייט און קנעכטשאַפֿט, זענען אַ פּראָדוקט פֿון מענטשלעכע האָפֿענונגען, וואונטשן און באַגערן אין די קאָנקרעטע, ממשותדיקע קאָנדיציעס פֿון לעבן. די ממשותדיקע זאַכן, למשל, וועלכע מענטשן באַגערן געוויינטלעך און צו וועלכע זיי שטרעבן, זענען געזונט, עקאָנאָמישע זיכערקייט, ליבשאַפֿט, פֿריינטשאַפֿט, קינדער אד"ג. זיי ווילן אַרבעט און פֿאַרוויילונג, רעספּעקט פֿון זייערע מיטמענטשן, די מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען ספּעציעלע טאַלענטן און פֿעאיקייטן. זיי ווילן זייערע קינדער זאָלן אָט די אַלע זאַכן האָבן מערער ווי זיי אַליין האָבן זיי געהאַט. אָנצואווענדן אָט דאָס פֿריער־געזאָגטע צו דער אידעע וועגן פֿרייהייט, מיינט דאָס, אַז מענטשן באַגערן פֿרייהייט נישט סתם דערפֿאַר, ווייל ס'איז עפּעס אויף אַ מין אַבסטראַקטן אופֿן גוט, נאָר זיי רופֿן אָן פֿרייהייט די פֿעאיקייט זייערע צו דערגרייכן דאָס וואָס זיי באַגערן. אויס אָט דעם שפּינאָזיסטישן בליק, איז אַ גוטס וואָס קיינער וויל עס נישט, אַ וואָרט וואָס האָט מיט גוטס גאָרנישט וואָס צו טון, אַ וואָרט וואָס איז זיך אַליין סותר.

דער מענטש איז בטבע אַ מאָראַלישער בעל־חי, און אין אַלע ציוויליזאַציעס און געזעלשאַפֿטן באַשאַפֿט ער זיך יענע אידעאַלן לויט וועלכע ער וואָלט געוואָלט זיין לעבן זאָל אָנגיין. די דאָזיקע פֿעאיקייט פֿונעם מענטשן זיך אין געדאַנק פֿאָרשטעלן אַ בילד וועגן דעם ווי ער וואָלט געוואָלט זיין לעבן זאָל אויסזען, שיידט דעם מענטש אַזוי שאַרף אויס פֿון אַלע אַנדערע בעלי־חי. און אויף וויפֿיל מענטשן און געשעענישן העלפֿן אָדער שטערן אים צוצוקומען צו אָט די אָנגעצייכנטע אידעאַלן, אויף אָט אַזוי פֿיל אורטיילט ער צי זענען זיי, לויט זיין מיינונג נאָך, גוט אָדער שלעכט.

• • •

איז הגם ס'איז אין שפּינאָזעס עטישע טעאָריעס גוט אָנזעעוודיק דער איינפלוס פון די מאָראַלע אידעאַלן אין אונדזערע מיטלאַטערלעכע מוסר־ספרים, אידעאַלן, וועלכע ער האָט אין זיך איינגעזאַפּט נאָך יינגלווייז אין דער תלמוד־תורה עץ־חיים אין אַמסטערדאַם, האָט ער אָבער אַבסאָלוט אָפּגעוואָרפן יעדן מין אַסקעטיש־פאַרזאָרגטע, לעבנס־פאַרלייקענענדיקע אידעען, וועלכע זענען געווען די הערשנדיקע אינעם מיטלאַלטער. און דאָס נישט דווקא נאָר ביי יידן, נאָר אויך ביי קריסטן.

שפּינאָזיזם איז אַדורכגעדרונגען מיט אַ מונטערער לעבנספרייידיקייט, מיט אַ ליכטיקן אָפּטימיזם און איז פאַר דער אַלזייטיקער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. ער איז קעגן פּאַסיוון אַדורכשטופּן דאָס לעבן, און שטעלט זיך קעגן דער פאַרקנעכטונג פונעם מענטש און דער אונטערדריקונג פון זיינע נאַטירלעכע נייגונגען. דאָס דאָזיקע ווערט פאָרמולירט אין טייל 4 פון דער „עטיק" (אָנמערקונג צו פּראָפּאָזיציע 45) מיט אָט די ווערטער:

„קיין שום זאַך, באַמת, אַחוץ פינצטערער און טרויעריקער אַבערגלויבן, פאַרווערט נישט דעם מענטש זיך צו פרייען. דען פאַרוואָס זאָל עס זיין מער געזעצלעך צו שטילן דאָרשט און הונגער ווי צו פאַרטרייבן מעלאַנכאָליע? ... ס'איז פאַרן חכם צו ציען נוצן פון זאַכן, און אויף וויפיל נאָר מעגלעך פון זיי הנאה האָבן (דערביי אָבער נישט איבערכאַפּן די מאָס, וואָרום דעמאָלט איז עס שוין נישט מער קיין הנאה). ס'איז פאַרן חכם, זאָג איך, מיט אַ מאָס זיך צו דערקוויקן און קרעפטיקן מיט געשמאַקע מאכלים און געטראַנקען, ווי מיט שמעקנדיקע ריחות, מיט דער איידעלער שיינקייט פון בליענדיקע פלאַנצן, מיט לייטישער קליידונג, מיט מוזיק, מיט גימנאַסטישע שפּילן, מיט טעאַטער און דאָס גלייכן, אַלץ אַזוינע זאַכן פון וועלכע איטלעכער איינער קאָן געניסן אָן שום שאָדן פאַרן צווייטן".

שטעלט דערמיט שפּינאָזע פעסט, אַז מענטשלעכע באַגערן שטעלן צונויף דאָס גוטע, דעטערמינירן מאָראַלישע ווערטן. די פראַגע בלייבט אָבער, וועלכע מענטשלעכע שטרעבונגען, באַגערן, וואונטשן, און אין וואָס פאַר אַ באַדינגונגען, שטעלט צונויף אַן אָביעקטיוו גוטס, דאָס הייסט, אַזאַ גוטס וואָס איז מערער ווי די באַזונדערע וואונטשן און באַגערן פון אַ וואָסערן עס איז מענטש? כדי אַ גוטס זאָל זיין אָביעקטיוו, מוז עס זיין גוט נישט נאָר פאַר מיר אָדער פאַר דיר, אָדער פאַר אַ באַזונדערער פּריווילעגירטער גרופּע, אָדער קלאַס, נאָר פאַר אַלע מענטשלעכע ברואים, נישט געקוקט דערויף וואָס דער אָדער יענער דענקט אָדער פילט אַמאָל. וואָס שפּינאָזע גלייבט פאַקטיש איז, אַז ווען די באַגערן פון אַ יחיד זענען איינגעשטעלט שכלדיק, ראַציאָנעל און קומען נישט אין קאָנפליקט מיט די באַגערן פון אַלע איבעריקע יחידים, קאָן דעמאָלט זייער רעאַליזירונג באמת צופרידנשטעלן דעם יחיד און אין דער אייגענער צייט זיין האַרמאָניש מיט די באַגערן און

וואונטשן פון די אַנדערע יחידים. דערמיט האָט שפּינאָזע שאַרף אָפּגע־גרענעצט די יעניקע וואָס ווערן געפירט דורכן שכל, דורך גוטע מידות, צו זוכן נאָר אַזוינע זאַכן וואָס אַלע קאָנען זיי האָבן, פון יענע מענטשן, גרופּן, אָדער קלאַסן, וועלכע פּאָלגן אויס זייער זשעדנעקייט, זייערע ליידנשאַפטן און זוכן אַזוינע צילן, וואָס מ׳קאָן זיי, לויט זייער נאַטור נאָך, האָבן נאָר אויפן חשבון פון אַנדערע מענטשן.

זאָגט שפּינאָזע: „דער וואָס לעבט לויט דער אָנפירונג נאָך פון שכל, באַגערט אויך פאַר אַנדערע דאָס גוטע וואָס ער באַגערט פאַר זיך אַליין". („עטיק", טייל 4). אין אַן אַנדער אָרט זאָגט ער: „. . . דאָס גוטע וואָס יעדער איינער וועלכער גייט אויפן וועג פון טוגנד, פון גוטע מידות, באַגערט פאַר זיך, וועט ער עס אויך באַגערן פאַר אַנדערע מענטשן". („עטיק", טייל 4).

איז דערפאַר אָט די פאָרמולירונג שפּינאָזעס פון אַן אַלמענטשלעכער עטיק, טאַקע אַ גוטע — אַן עטיק וואָס קאָן אָנגענומען ווערן פון אַלע מענטשן.

(די פראַגע איז נאָר צי אָט די שפּינאָזיסטישע לייזונג פונעם עטישן פּראָבלעם קאָן אַרבעטן אין אַזוינע געזעלשאַפטן, וועלכע זענען צעשפּאָלטן אין אַנטאַגאָניסטישע קלאַסן, איינער אַנטקעגנגעשטעלט קעגן דעם אַנדערן; וואָס ס׳איז גוט פאַר איין קלאַס, טויג דאָך במילא נישט פאַרן צווייטן קלאַס).

מיט זיין דיקטום: „נישט וויינען, נישט לאַכן, נאָר פאַרשטיין", שטעלט שפּינאָזע פאַר זיך אַ ציל די באַפרייאונג פונעם מענטשן דורכן — פאַר־שטיין די נאַטור אויסערהאַלב דעם מענטש, אַזוי גוט ווי זיין אייגענע נאַ־טור, און פאַרשטענדעניש צווישן מענטש און מענטש. דער צוועק זיינער איז צו העלפן דעם מענטש אויסוואַקסן, כדי צו מאַכן דאָס לעבן פול מיט באַדייט, דורכן אַנטוויקלען די איינגעבוירענע פעאיקייטן ביי יעדן יחיד. אָט אַזאַ לעבן, האָט ער געהאַלטן, איז כדאי צו לעבן.

אַנטקעגן דעם פּעסימיסטישן אויסקוק פון שפּינאָזעס בן־דור, דעם ענג־לישן פילאָזאָף טאָמאַס האָבס, אַז „מלחמה פון אַלע קעגן אַלע", מלחמה צווישן פעלקער, קלאַסן, יחידים, אין וועלכער די שטאַרקע טוען וואָס זיי קאָנען און די שוואַכע טוען וואָס זיי מוזן, אַז אָט דאָס איז אַ נאַטירלעכער צושטאַנד ביי דער מענטשהייט, אַז „דער מענטש איז דעם מענטשן אַ וואָלף", קומט שפּינאָזע מיט זיין ליכטיקן אָפּטימיזם און גלויבן אינעם מענטשן, און שטעלט אַרויס זיין פּאָסטולאַט: „דער מענטש איז דעם מענטשן אַ גאָט!" שטעלט ער דערמיט זיך אַוועק קעגן קנאה און שנאה צווישן מענטשן, קעגן פיינטשאַפט צווישן פעלקער, קעגן מלחמה. תמיד דאַרף דער מענטש זיך באַמיען אויפצולעבן אין זיך די נאַטירלעכע נייגונ־גען, דאָס הייסט, די אמת מענטשלעכע, הומאַניסטישע נייגונגען זיינע.

כסדר זיך אָנשטרענגען אָפּצוטעמפּן די שאַרף פון אונדזערע עגאָאיסטישע עמאָציעס. קיינמאָל נישט פאַרלירן דעם גלויבן אין מענטשלעכקייט.

„ס'איז פאַרן מענטש — זאָגט שפּינאָזע — נישטאָ גאָרנישט אַזוינס, וואָס זאָל אים זיין מער ניצלעך ווי דער מענטש — גאָרנישט, זאָג איך, קאָנען מענטשן, פאַר דער פּרעזערווירונג פון זייער זיין, קיין מער ווערטפולס זיך ווינטשן ווי דאָס, אַז אַלע זאָלן צווישן זיך צונויפשטימען מיט אַלצדינג, אַז ביי אַלע אינאיינעם זאָלן די גייסטער און קערפּערס זיך אַזוי אויספורעמען, ווי זיי וואָלטן געווען אַלע איין גייסט און איין קערפּער, און אַז אַלע זאָלן מיט איין דעה שטרעבן, אויף וויפיל ס'איז נאָר מעגלעך, צו פּרעזערווירן זייער זיין, און אַלע זאָלן אין דער אייגענער צייט זוכן דאָס וואָס איז ניצלעך פאַר אַלעמען. איז דערפון געדרונגען, אַז מענטשן וואָס לאָזן זיך פירן פונעם שכל, דאָס הייסט, מענטשן וואָס זוכן דאָס וואָס איז פאַר זיי ניצלעך לויט דער אָנווייזונג פונעם שכל, גלוסטן נישט פאַר זיך גאָרנישט אַזוינס וואָס זיי באַגערן אויך נישט פאַר אַלע אַנדערע מענטשן, און זענען דאַדורך אין זייער אויפפיר במילא שוין גערעכט, ערלעך און ערנהאַפטיק". („עטיק", טייל 4, אָנמערקונג צו פּראָפּאָזיציע 18).

איז מיט אָט די אידעען זיינע שפּינאָזע זיך צונויפגעקומען מיט אַריסטאָטלען. דאָס איז אַריסטאָטל געווען דער ערשטער צווישן די גרויסע פילאָזאָפן זיך צו דערטראַכטן צום טיפן געדאַנק, אַז מענטשלעך גליק באַשטייט נישט אין זעלבסטאינטערעס, אין אייגננוציקייט. גליקלעכקייט, לערנט אַריסטאָטל, באַשטייט אין אַן אַקטיוו לעבן, אינעם פולן אויסנוצן די אייגענע קרעפטן — אַ פאַקט וואָס ווערט אויך באַשטעטיקט דורך דער היינטיקער פּסיכאָלאָגיע. נישטאָ אָבער, זאָגט ער, פאַרן מענטש קיין בעסערער וועג אויסצונוצן די אייגענע קרעפטן, אַקטיוו צו זיין, ווי נאָר דורכן זוכן ביי יעדער געלעגנהייט צו העלפן אויסשפּרייטן און פאַרגרעסערן אַלעמענס וואוילזיין, פונקט אַזוי אויך האָלט שפּינאָזע, ווי מיר זעען עס דאָ, אַז די שטרעבונג צו אַלגעמיינעם וואוילזיין, צו אַ בעסער לעבן נישט פאַר זיך אַליין, נאָר פאַר אַלעמען, שטעלט מיט זיך פאָר דאָס העכסטע גליק פאַר יעדן יחיד. איז אָט דער מאָראַלער אַקטיוויזם זיינער דערצו אויך באמת דער העכסטער פּראָדוקט פון דער מענטשלעכער עוואָלוציע.

גלייבנדיק, אַז אין תוך גענומען איז דער מענטש אַ ראַציאָנעלע און אָרנטלעכע בריאה, וועלכעס איז פונקט פאַרקערט דערפון וואָס יענער וואולגאַרער פּסיכאָלאָגיזם, וועלכער שפּיגלט אָפּ די רעאַלע קאָנדיציעס אין דער היינטיקער עקזיסטירנדיקער סאָציאַל־עקאָנאָמישער אָרדענונג, זוכט צו באַווייזן, אַז ס'איז פאַרן מענטש נאָרמאַל צו פונקציאָנירן אויפן באַזיס פון זעלבסט־אינטערעס, פון אייגננוציקייט, דאָס מיינט, אַז בטבע איז דער מענטש נישט גוט נאָר שלעכט — איז שפּינאָזיזם דאָך ווייט פון יענעם

פלאַכן אָפּטימיזם, וואָס מיינט אַז כדי אַרויפצופירן די מענטשהייט אויפן וועגן פון הומאַניזם, פון שכלדיקייט, איז אַלץ וואָס ס'איז פאַר דעם נייטיק זענען רייד בלויז. אויב די קראַפט פון רייד אַליין וואָלט באמת אַזוי גרויס געווען — וואו וואָלטן מיר שוין היינט באַדאַרפט אַנשפּאַרן? ס'וואָלט דאָך שוין היינט געווען אַ גן־עדן אויף דער ערד. ניין, שפּינאָזיזם פאַרזעט נישט די סאָציאַלע, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע קאָנדיציעס וועלכע באַאיינפלוסן און דעטערמינירן דעם מענטשנס עמאָציעס און זיינע טואונגען צום גוטן ווי צום שלעכטן.

זאָגט שפּינאָזע אין טייל 4 פון דער „עטיק“:

„... קיין שום זאַך איז נישט מער ניצלעך דעם מענטשן ווי אַ מענטש וואָס לעבט לויט דער אָנפירונג נאָך פונעם שכל... דאָך אָבער טרעפט עס זעלטן, אַז מענטשן זאָלן לעבן לויט דער אָנפירונג נאָך פונעם שכל, מחמת זאַכן זענען צווישן זיי אַזוי איינגעשטעלט, אַז ווי אַ כלל זענען זיי זיך מקנא און איינער איז דעם אַנדערן אַ לאַסט“.

האָט שפּינאָזע מיט אָט די לעצטע ווערטער זיינע: „מחמת זאַכן זענען צווישן זיך אַזוי איינגעשטעלט“, אאַז"וו, געוויזן, אַז ער האָט געהאַט אַ זין פאַר דער רעאַלקייט, פאַר די היסטאָרישע פּראָצעסן און ענדערונגען, וואָס הערן קיינמאָל נישט אויף. מ'קאָן אין דעם געפינען אַן אָנוואונק אויף די סיבות, וואָס פירן מענטשן צו קנאה און צו שנאה און די אַנדערע אומגע־זונטע אַנטי־סאָציאַלע עמאָציעס פון אָט דעם מין. זיינע ווערטער זענען אַן אָנדייט אויף דער צעטיילונג און צעריסנקייט, אויף די קריגערייען און די אַנדערע איבלען אין אַלע ביז־היינטיקע צעשפּאָלטענע קלאַסן־געזעלשאַפ־טן, וועלכע האָבן עס אַרויסגעבראַכט אָט די אַלע „שיינע“ מידות, וואָס האָבן אַזוי טיף זיך איינגעשניטן אין דער מענטשלעכער פּסיכיק, און פון וועלכע ס'קומט היינט אַזוי שווער אַז פּטור צו ווערן — אַפילו אויך דאָרטן וואו די געזעלשאַפט איז שוין נישט מער צעשפּאָלטן אין אַנטאַגאָניסטישע, אַנטקעגנגעשטעלטע קלאַסן.

דאָס מיינט אָבער אויך נישט, אַז פּערזענלעכע מאָראַלע ווערטן, ווי ער־לעכקייט, דאָס קאָאָפּערירן מיטן צווייטן און פּשוטע מענטשלעכע וואַרעמ־קייט — אַז אָט די אַלע פיינע מענטשלעכע מידות זענען גאָר נישט בנמצא, נישטאָ גאָר. ניין! די דאָזיקע אַלע מידות טובות זענען דאָ היינט, פּונקט ווי זיי זענען געווען אין אַלע צייטן, אויך אונטער אַלע ביז־היינטיקע אַנטאַ־גאָניסטישע סאָציאַלע סיסטעמען. וואָרום אַז זיי וואָלט די וועלט גאָר קיין קיום נישט געקאָנט האָבן. און ווי וואָלט מען אַז זיי בכלל גאָר געקאָנט האָפן אויף אַ בעסערער וועלט? די צרה איז נאָר, וואָס אין אַ צעשפּליטער־טער, צעריסענער געזעלשאַפט, אין וועלכער ס'גייט אַן אַן אייביקע מלחמה צווישן דער פּריווילעגירטער מינאָריטעט, די באַלעבאַטים איבערן לעבן, מיט

דער נישט־פּריווילעגירטער מערהייט פון דער באַפעלקערונג, ווערן אַט די אַלע גוטע מידות שוין גאַר נישט דערמוטיקט.

(ווערט דאָ אַגב כדי זיין אָנצואווייזן אַז אַנטראָפּאָלאָגן האָבן שטאַרקע באַווייזן דערויף, אַז אין דער עוואָלוציע פונעם מענטש, זינט ער האָט גע־נומען שטעלן די ערשטע טריט זיינע אויף דער ערד, ביזן אויפקום פון צע־שפּאַלטענע, אַנטאַגאָניסטישע קלאַסן־געזעלשאַפטן, איז די נייגונג זיינע געווען גיכער אין דער ריכטונג פון קאָאָפּעראַציע ווי פון קאָנפליקט. ווערט דאָ מיט „קאָאָפּעראַציע" געמיינט די שטרעבונג ביי אַלעמען צו דערגרייכן אַזוינע צילן, וואָס זענען פאַרן וואוילזיין פון אַלעמען. אַט דאָס איז די מיינונג פון גרויסן אַמעריקאַנער אַנטראָפּאָלאָג אַשלי מאָנטאַגיו: „ס'איז אין יענע געזעלשאַפטן, זאָגט ער, געקומען צום אויסדרוק דער באַגער פון די מענטשלעכע וועזנס צו לעבן ביינאַנד אין פרידן און אין שאַפנדיקער האַר־מאָניע".

אין זיין נייסטן ווערק*) ווייזט דער אָנגעזעענער אַמעריקאַנער אַנטראָפּאָ־לאָג אַשלי מאָנטאַגיו, אַז ס'איז אַ גרויסער טעות די פאַלשע איינרעדעניש אַז פאַרן מענטש איז מלחמה אומפאַרמיידלעך, און דאָס וואָס ס'ווערט אונ־טערגעשאַצט די טענדענץ צו קאָאָפּעראַציע און ליבשאַפט צווישן מענטשן, וועלכע מיר געפינען אין דער געשיכטע און אין דער מענטשלעכער נאַטור. אין אַט דעם ווערק זיינעם האָט מאָנטאַגיו אין זיינע אַנטראָפּאָלאָגישע פאָר־שונגען אָנגעזאַמלט איבער גענוג פאַקטן וואָס ווייזן ווי פאַלש ס'איז די מיינונג, אַז דער מענטש איז דורך עוואָלוציאָנערער נויטווענדיקייט דיספּאָ־נירט צו אינדיווידועלער אַגרעסיע און קאָלעקטיווער מלחמה. ער שטעלט פעסט, אַז צווישן מענטשן איז סאָציאַלער און קאָאָפּערירנדיקער אויפפיר אַזוי אַלט ווי דאָס לעבן אַליין, און איז פונקט אַזוי „נאַטירלעך" ווי אַגרעסיע. מלחמה, אויב מען מיינט דערמיט די אַטאַקע פון איין מענטשלעכער גע־מיינדע אויף אַן אַנדערער, איז אומבאַקאַנט אין דער נאַטור־געשיכטע, און נעמענדיק אין חשבון די הונדערטער טויזנטער יאָרן וואָס דער מענטש לעבט אויף דער ערד, איז וואָס איז נוגע די מענטשן, מלחמה פאַרהעלטנישמעסיק נאָך אַ גאַנץ פרישע געשעעניש. ער האַלט, אַז די טענדענץ פון דער עוואָלו־ציע ביים מענטש איז געווען צו אַ וואָס מערער קאָאָפּערירנדיקן אויפפיר. „ווען סאָציאַלער אויפפיר איז נישט קיין קאָאָפּערירנדיקער", זאָגט ער, „איז עס קראַנקהאַפטיקער אויפפיר".

נאָך קיינמאָל נישט אין דער גאַנצער לענג פון דער מענטשלעכער געשיכ־טער איז קאָאָפּעראַציע צווישן מענטשן און פעלקער געווען אַזאַ לעבנסנויט־ווענדיקייט ווי היינט. מענטשלעכע ווערטן, דער סענטימענט פאַר סאָלי־דאַרישקייט צווישן מענטשן און פעלקער זענען היינט אַבסאָלוט נייטיק

*) Man in Process, by Ashley Montagu, New York, 1962-

פאַר דער פּרעזערווירונג פון יענער ציוויליזאַציע וואָס מיר פאַרמאָגן און פאַר דער דערגרייכונג פון אירע אמת־מענטשלעכע צילן.

בקיצור, אונטער אַט די אומשטענדן, מוז דעריבער איטלעך איינער כסדר און אומאויפהערלעך אויף זיך אַרבעטן, נישט פאַרשלונגען צו ווערן פון דער קנאה און שנאה און די אַלע אַנדערע ליידנשאַפטן און עמאָציעס פון אַט דעם מין, אַז זיי זאָלן איבער אים נישט קריגן די איבערמאַכט — ווי אין פּרק שטייט: „איזהו גיבור הכובש את יצרו” — דער איז אַ גיבור, וואָס באַגוועלטיקט זיינע עמאָציעס. ס'איז אינעם מענטשנס לעבן קיינמאָל נישט צו פרי אַנצוהייבן פּראַקטיצירן קאָנטראָל איבער די אַנטי־סאָציאַלע עמאָציעס, זיי איינצוצוימען, איבערוועלטיקן, און ס'איז קיינמאָל נישט צו שפּעט. דער פאַקט, אַז אַט די עמאָציעס און ליידנשאַפטן, גיסנדיק זייער סם אין מוח אַריין, זענען אין אַן אומענדלעכער, קיינמאָל נישט־אויפהערנ־דיקער מלחמה מיטן שכל. זיי, די עמאָציעס, ווייסן אַז פאַרשטאַנד, אַז ווייסן זענען זייערע טויטלעכע שונאים, זייערע פּאָטענציעלע באַהערשער.

דעם לעצטן, פינפטן טייל פון דער „עטיק”, פאַרענדיקט שפּינאָזע מיט אַט די ווערטער:

„אויב דער וועג וואָס פירט דאָרט אַהין, וואוהין איך האָב אָנגעוויזן, זעט אויס צו זיין אַן אומגעהייער שווערער, קאָן מען אים אָבער דאָך אויס־געפינען. אַוודאי מוז שווער זיין דאָס וואָס ווערט אַזוי זעלטן געפונען. וואָרום ווי וואָלט עס מעגלעך געווען, ווען דאָס גליק וואָלט געווען גרייט גלייך צו דער האַנט, און מ'וואָלט עס געקאָנט געפינען אָן גרויסער אָנ־שטרענגונג, אַז ס'זאָל דורך אַלעמען פאַרזען ווערן?

„אָבער אַלץ דאָס וואָס איז דערהויבן, איז פונקט אַזוי שווער ווי זעלטן”...

● ● ●

מיט אומשטערבלעכקייט, מיט אייביקן לעבן, האָט שפּינאָזע ניט געמיינט די רעליגיעזע דאָגמע וועגן אַ לעבן נאָכן טויט, נאָר דאָס דערגרייכן ביים לעבן אַ הויכע קוואַליטעט אינעם דענקען און אין טואונגען, איז גוטע מעשים. מיט זיין דעפיניציע, אַז דער טויט איז דער פינאַל פונעם מענטשנס לעבן, לייקנט ער אַ וואָסער עס איז קוואַליטאַטיוו אַנדער לעבן פאַר אַ „נשמה” נאָכן טויט.

זאָגט שפּינאָזע: „דער גייסט קאָן זיך פאַרשטעלן וואָס עס איז, אָדער זיך דערמאָנען אין זאַכן פון דער פאַרגאַנגענהייט, אַזוי לאַנג נאָר, כל זמן דער קערפּער עקזיסטירט”. („עטיק”, טייל 5, פּראָפּאָזיציע 21).

ס'איז נישט די לענג פון אַ מענטשנס טעג אויף דער ערד, וואָס מאַכט אים אומשטערבלעך, נאָר די הויכע קוואַליטעט פון זיינע געדאַנקען און טואונגען, וואָס ער האָט דערוואָרבן ביי זיין לעבן. קיין שום זאַך איז נישט אייביק. דער שטראָם פון עוואָלוציע טראָגט אַלצדינג אַוועק אַלץ ווייטער און ווייטער — קערפּערס פונקט אַזוי גוט ווי געדאַנקען, איינצלנע מענטשן

נישט ווינציקער ווי גאַנצע פעלקער. דאָך אָבער בלייבן אַלע זאַכן אייביק אין זייער אייגענעם סטאַטוס. צו זען זאַכן אונטער דער פאָרם פון אייביקייט, ווי שפינאָזע דריקט זיך אויס, מיינט צו זען זיי נישט ווי זיי קוקן אויס ווען זיי פליסן פאַרביי, נאָר ווי זיי פאַרבלייבן נאָך דעם ווי זיי זענען שוין אַוועק.

ווען אַ מענטשנס לעבן איז פאַראיבער, בלייבט דער אמת, אַז ס׳איז געווען אַזאַ און אַזאַ מענטש, און נישט קיין אַנדערער. אַ מענטש וואָס קאָן זיך זעלבסט זען אונטער דער פאָרם פון אייביקייט, ווייסט, אַז ער קאָן נישט שטאַרבן אין גאַנצן, אַפילו ווען ער שטאַרבט. וואָרום נאָך זיין טויט בלייבט אַלץ דער אמת וועגן זיין לעבן. האָבנדיק אין זינען דאָס אייביקע, הערט ער אויף אין זינען צו האָבן יענעם טייל פון זיך וואָס קאָן שטאַרבן. איז אמת טאַקע אַזאַ מין אומשטערבלעכקייט אַן אידעאַל וועלכן ס׳איז גאָר נישט אַזוי גרינג צו דערגרייכן. דער פאַקט איז, אַז די מורא פאַר אינדיווידועלן און אוניווערסאַלן טויט, איז ביי דער גאָר גרויסער מערהייט מענטשן דער דאָמינירנדיקער געפיל און אַ קוואַל פון פיין. דער אָבער, וואָס קומט־צו צו יענער הויכער מדרגה און לעבט שוין ביי זיין לעבן אין דער אייביקייט, לעבט ער טאַקע צוליב דעם נישט לענגער, נאָר ס׳ליגט אים שוין מער פשוט נישט אין זינען דער טויט. איז הגם דער טויט האָט נישט פאַרלוירן זיין רעאַליטעט, האָט ער אָבער פאַרלוירן זיין שאַרפן שטאָך און הערט אים אויף צו פאַראומערן דאָס לעבן. אָט דאָס וויסן, אַז ער מוז שטאַרבן, הייבט אים אַריבער, אין אַ זין, איבער דער שטערבלעכקייט, דורך מאַכן אים פאַר אַ מיטבאַטייליקטן אין דער וויזיע פון אָט דעם אייביקן אמת. ער ווערט אַ צוקוקער צו זיין אייגענער טראַגעדיע. איז דער דאָזיקער אמת טאַקע אומדערבאַרעמדיק טראַגיש, ער מאַכט אָבער פריי יענעם וואָס וואַרפט זיך אונטער דעם אומפאַרמיידלעכן גורל און מאַכט שלום מיט אָט דעם טרויעריקן אמת.

זאָגט שפינאָזע אין טייל 4 פון דער „עטיק", (פּראָפּאָזיציע 67) : „אַ פרייער מענטש טראַכט וועגן קיין זאַך נישט שום אַזוי ווינציק ווי וועגן טויט, און די חכמה זיינע איז נאָכצוקלערן נישט וועגן טויט, נאָר וועגן לעבן".

.2

וויפיל פון שפינאָזעס סיסטעם איז אָנגענומען היינט? די פראַגע וואָלט באַדאַרפט אייגנטלעך זיין אַזאַ : האָבן די קאָנצעפּציעס וועלכע ער האָט קלאָר געמאַכט, אויסגעהאַלטן די פּראָבע פון דער צייט? איז דער ענטפער, אַז דער שפיץ פון זיין פילאָזאָפישן סיסטעם, די קאָנצעפּציע זיינע וועגן דער איינהייט פונעם אוניווערס, דאָס הייסט, אַז פאַראַן איז בלויז איין איינציקע אוניווערסאַלע סובסטאַנץ, וועלכע איז אונדז באַקאַנט דורך די צוויי אַטרי־

בוטן: אויסשפרייטונג (מאַטעריע) און דענקען (גייסט) — אַז אַט די טעאָריע זיינע שטימט זיך פולשטענדיק צונויף, נאָך דריי הונדערט יאָר, מיט דער היינטצייטיקער ביאָלאָגישער וויסנשאַפט. ווען מ'האָט דערצו נאָך אויך אין זינען, אַז אין זיין צייט, אין זיבעצנטן יאָרהונדערט, האָט מען נאָך ווייניק וואָס געוואוסט וועגן ביאָלאָגיע און עוואָלוציע, מ'האָט נאָך באַדאַרפט וואַרטן כמעט צוויי הונדערט יאָר אויף דאַרווינס „דער אָפּשטאַם פון די מינים". וועט דאָ גענוג זיין אַט דער איינער ביישפּיל: לויט דער היינטיקער ביאָלאָגיע זענען די געהירן — דער מוח — דער סאַמע העכסטער און קאָמפּליצירטסטער טייל פונעם נערוון־סיסטעם, וועלכער האָט דער־גרייכט זיין פולסטע אַנטוויקלונג אינעם מענטש. דער מוח, וואָס איז פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַרן אויפקום פונעם דענקען און באַוואוסטזיניקייט, באַ־שטייט פון מאַטעריע, פון צעלן וואָס זענען אָרגאַניזירט אויף אַ באַשטימטן און ספּעציעלן אופן. דענקענדיקער גייסט איז דעריבער נישט, ווי ס'האָט געהאַלטן דעקאַרט, אַ מין באַזונדערע סובסטאַנץ, צוגעגעבן צו דער מאַ־טעריע, נאָר ווי ס'האָט שפּינאָזע אויפגעוויזן, אַן אַטריבוט, אַן אייגנשאַפט פון דער איין און איינציקער סובסטאַנץ, אַ פונקציע פון אַ באַשטימטן מין מאַטעריע.

וועט דאָ ביי דער געלעגנהייט, אַגב נישט זיין איבערגעטריבן צו זאָגן, אַז מיינסטע מענטשן, אַפילו היינט, זענען נאָך אַלץ אָנהענגער פון דעקאַרטס דואַליסטישער פילאָזאָפיע, אַליין נישט וויסנדיק דאָס. דאָס הייסט, זיי זענען אָנהענגער פון זיין טעאָריע, אַז די וועלט באַשטייט אויס צוויי באַ־זונדערע, זעלבסטשטענדיקע סובסטאַנצן — איינע אַ מאַטעריעלע און די אַנדערע אַ גייסטיקע. די פּאָפּולערע פילאָזאָפיע צווישן מענטשן, באַגרינ־דעט אויף דער יידישער טראַדיציע — ווי אויך אויף דער קריסטלעכער — צעטיילט דעם מענטש אויף קערפּער און נשמה. דער קערפּער איז צונויפגעג־שטעלט אויס מאַטעריע, ווי ס'שטייט געשריבן: „עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית, י"ט) — שטויב ביסטו און צו שטויב זאָלסטו זיך אומקערן. און די נשמה ווערט באַטראַכט ווי אַ באַזונדערע סובסטאַנץ, אַ חלק אלוהי ממעל — אַ טיילכל פון דער העכערער גאָטהייט, און זי, די נשמה, בלייבט, אין הסכם דערמיט, אויך לעבן נאָכן טויט פונעם קערפּער.

איז הגם שפּינאָזיזם פאַרזיכערט, אַז דענקען, אַז גייסט קאָן נישט זיין אָן דער אַנדערער העלפט זיינער, אָן אַ קערפּער, דאָס הייסט, אָן מאַטעריע, און איז פון איר אָפּהענגיק, פּראָקלאַמירט ער אָבער אין דער אייגענער צייט די פּעאיקייט פונעם מענטשלעכן גייסט צו באַהערשן די מאַטעריע. שפּינאָזיזם איז אַ סיסטעם, וואָס גלייבט און אָנערקענט אָן שום באַגרענעצונגען אָדער רעזערוואַציעס די אומענדלעכע פּאָטענציעלקייטן פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. זיין גלויבן אין דער מענטשלעכער נאַטור איז אָן אַ גרע־נעץ. דערמיט האָט ער זיך געשטעלט אַנטקעגן די מעכאַנישע מאַטעריאַ־

ליסטן אין זיין צייט. ווי גאָסענדי, דע ראַי, ווי אויך קעגן די שפּעטערדיקע, מיט דעם וואָס יענע האָבן לחלוטין איגנאָרירט די וועלט פון גייסט, דער־קלערנדיק אַז ס'איז דאָ נאָר איין וועלט — די וועלט פון נישט־דענקענדיקער מאַטעריע.

זיין הויפּט־אַרבעט איז צו העלפן דעם מענטש וואָס אַקצעפּטירט אַ וויסנ־שאַפטלעך־נאַטוראַליסטישן וועלט־באַנעם, זיך צו פילן זיכער און אין דער היים, סיי מיט זיך אַליין, אַזוי גוט ווי אין דער נאַטור, און צו מאַכן אים מסוגל פאַר אַ ציל־געווענדטע, סאָציאַל־פאַראַנטוואָרטלעך לעבן דאָ, אויף ד ע ר ־וועלט און אַט איצט.

דאַרף דאָ נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז מיט זיין מאָניסטישער לייזונג פונעם גרונט־פּראָבלעם אין יעדן פילאָזאָפישן סיסטעם, דורך זיין אידענטיפיצירן מאַטעריע מיט גייסט, דאָס הייסט, די איינהייט פון גייסט און קערפּער ביים מענטש, ווי אויך מיט זיין לערע וועגן די עמאָציעס, ליידנשאַפטן — אַ ביז איצט אומאיבערגעטראָפענער אַנאַליז, לויט זיין טיפקייט און קראַפט פון איבערצייגונג, וועגן דעם מעכאַניזם פון דער מענטשלעכער פּערזענלעכקייט — אַז מיט אַט די טעאָריעס זיינע האָט שפּינאָזע געלייגט אַ גרונטשטיין פאַר דער מאָדערנער, היינטצייטיקער פּסיכאָלאָגיע.

אויך דאָס לעצטע אין דער מעדיצינישער וויסנשאַפט, די פּסיכאָסאָמאַ־טישע טעאָריע, איז געבויט אויף אַט דער שפּינאָזיסטישער קאָנצעפּציע וועגן דער איינהייט פון גייסט און קערפּער. די פּסיכאָסאָמאַטיק זעט דעם באַזיס פון אַ סך קראַנקהייטן אינעם מענטשנס עמאָציאָנעלע קאָנפליקטן. לויט אַט דער טעאָריע קאָנען פּסיכישע (גייסטיקע) פאַקטאָרן אַרויסרופן קערפּערלעכע, אָרגאַנישע קראַנקהייטן, ווי האַרץ־קראַנקהייט, מאָגן־קראַנק־הייט, אַסטמע, אַלערגיעס, כעמישע צערודערונגען אין קערפּער, און אַנדערע. אַט די טעאָריע ווייזט, אַז פּסיכישע סיבות האָבן אַ גלייכן חלק מיט פיזישע אין קערפּערלעכער צערודערונג. די דאָזיקע טעאָריע האָט פעסטגעשטעלט דעם פאַקט, אַז אַזוינע עמאָציעס, למשל, ווי כעס, קריגערישקייט, שרעק אָדער זאָרג קאָנען זיין די סיבות פאַר ערנסטע פיזישע קראַנקהייטן. די פּסיכאָסאָמאַטיק פאַרזיכערט, אַז גייסט און קערפּער באַווירקן איינס דאָס אַנדערע אין קראַנקהייט ווי אין געזונט.

איינער פון די גרעסטע אַמעריקאַנער אויטאָריטעטן אינעם פעלד פון פּסי־כאָסאָמאַטישער מעדיצין, פראַנץ אַלעקסאַנדער, האָט אין זיין בוך „פּסיכאָ־סאָמאַטישע מעדיצין" (ענגליש), געגעבן אַ דעטאַליזירטן שטודיום איבער די עמאָציאָנעלע סיבות פון קראַנקהייטן. ער ווייזט דאָרטן אַז ווי אַזוי היי־פיבער, אַלערגיעס פון פאַרשידענע מינים, אַסטמע, אַלסערס, צרות מיטן בלוט־דרוק, האַרץ־קראַנקהייטן קאָנען אָפּשטאַמען אויס נישט אויפגעלייזטע אינערלעכע קאָנפליקטן.

וואָס די פּסיכאָסאָמאַטישע מעדיצין זוכט היינט איז וואָס מערער צו

דערגיין וועגן די צווישנאנאנדיקע באציאונגען צווישן קערפער און גייסט, און וואס ס׳קאן געטון ווערן, אז די דאזיקע באציאונגען זאלן וואס מערער הארמאנירן צווישן זיך. זי באמיט זיך צו פארווארפן א בריק צווישן די פיזישע און פסיכישע דערשיינונגען.

ווייטער, די אידעע זיינע אז די נאטור איז זעלבסט־עקזיסטירנדיק אין אירע מאניפעסטאציעס פון לעבן, אז זי איז איר אייגענע סיבה, אז נישט זי דארף און נישט זי נייטיקט זיך אין דרויסנדיקער הילף, און אז אויך גאט אליין איז אונטערגעווארפן צו די אייגענע געזעצן ווי די גאנצע נאטור, אין וועלכער ס׳הערשט א שטרענגע קאוזאליטעט — איז אויך אט די שפינאזיסטישע קאנצעפציע האט אויסגעהאלטן די פראבע פון דער צייט. מיטן איינציקן חילוק נאר, וואס נוצנדיק די דאזיקע שפינאזיסטישע קאנצעפציע האט אבער די וויסנשאפט היינט די פולע ברירה צו רעדן גיכער וועגן נאטור ווי וועגן גאט, נישט ווי ס׳האט זיך פראקטיצירט אין שפינאזעס צייטן.

קוקנדיק צוריק, מוז מען זאגן, אז הגם אין זיין הויפט־פילאזאפיש ווערק, די „עטיק", ווארפט זיך כסדר אין די אויגן די טאפל־שפיל, אמאל גאט און אמאל נאטור, האט אבער, ווי מיר האבן געזען, שפינאזעס „גאט" גארנישט וואס צו טון מיט א וואסערן עס איז טראדיציאנעל־רעליגיעזן וועלט־באנעם. אט אזוי איז זיין גאט דער שטארקסטער ביישפיל פאר דעם, ווי שפינאזע האט אין זיין וועלט־באנעם זיך געקאנט אויפהייבן איבער אלע צייטן. איז ער אבער אין זיין אויסדרוקס־פארם, אין זיין שפראד־באנוץ קיינמאל נישט געווען זיכער נישט צוריק צו פאלן צו דער סכאלאסטיק מיט אירע מעטאפיזישע אויסדרוקן. זיכער איז אבער דאס, אז ער איז געווען א דענקער אן מורא און אן טאדל. ס׳איז אפשר אין זיבעצנטן יארהונדערט קיין איין מענטש נישט אזוי פריי געווען ווי ער פון די פענטעס פונעם מיטלאלטער, פענטעס וועלכע האבן בלינד אונטערגעווארפן דאס דענקען ווי די מאראל צו דער רעליגיע.

אויב ווידער ס׳קאן ביי אונדז היינט אויסזען אומלאגיש די הארציקע פרייד זיינע מיט דער „אינטעלעקטועלער ליבע צו גאט" — דארף מען דערביי אין זינען האבן, אז שפינאזע האט גאנץ אפט גענוצט א צווייידייטיק לשון, צוליב סיבות וואס וועלן שפעטער אויפגעקלערט ווערן. ווען ער רעדט בכן וועגן „אינטעלעקטועלער ליבע צו גאט" — האבן ביי אים סיי די „ליבע" און סיי „גאט" קיין שום שייכות נישט מיט די טראדיציאנעל אנגענומענע דעפיניציעס וועגן אט די אויסדרוקן. דעמאלט זעט די זאך שוין אויס גאנץ אנדערש. „ליבע" ווערט דורך אים געוויינטלעך דעפינירט ווי די פעאיקייט, די קאפאציטעט ארומצוכאפן, צו באנעמען די אומענדלעכע מעשים פון גאט, און גאט ווידער ווערט דורך אים דעפינירט ווי די נויטווענדיקייט אין דער נאטור, אין און אויסערהאלב דעם מענטש. האט דאך שפינאזע געהאלטן, ווי שוין פריער געוויזן, אז אונדזער וואוילזיין, אונדזער פרייהייט איז אפ־

הענגיק דערפון ווי קלאָר מיר קאָנען אַרומכאַפּן, באַנעמען די נויטווענדיקייט. דאָס העכסט־מעגלעכע גליק, האַלט ער, איז צוצוקומען צו קאָסמישער באַוואוסטזיניקייט, פּול צו ווערן מיט דערהויבענער פרייד, איבערן סובלימירטן גראַנדיאָזן ספּעקטאַקל, וואָס די איינהייט פון דער גאַנצער רעאַליטעט, פונעם אוניווערס, שטעלט מיט זיך פאָר.

אומלאָגיש מוז אונדז היינט אויך אויסקוקן דאָס וואָס אָט דער איידעלער מענטש, וועלכער איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַזוי פיל אומגערעכטיקייטן אין לעבן — ער, וועלכער האָט אַזוי שאַרף געקעמפּט קעגן פּאָראורטיילן און אַבערגלויבנס, זאָל דאָך זיך ביי אים האָבן אַריינגעכאַפּט אַן אויסדרוק וואָס שמעקט מיט פּאָראורטייל קעגן פרויען. איז פאַר דעם, ווייזט זיך אַרויס, געווען אַ סיבה. וואָס אָבער ס'זאָל נישט געווען זיין די סיבה, בלייבט דער פאַקט, אַז אָט דער אינטעלעקטועלער ריז און הומאַניסט, איז נישט געווען בכוח זיך אויפצוהייבן פולע הונדערט פּראָצענט איבער די פּאָראורטיילן קעגן פרויען, וואָס האָבן געהערשט אין זיין צייט.

אויב מיר געפינען ביי אים ערגעץ וואו אַ שפּאַלט אָדער אַ בלייז, איז עס פשוט דערפאַר ווייל ער האָט דאָך אין זיינע ווערק, נאָך אַלעמען, נישט געקאָנט קלאָר מאַכן אַלע נויטן פון אונדזער היינטיקער צייט. דאָס וואָס זעט היינט, בכן, אויס אַמאָל אומלאָגיש אין שפּינאָזעס סיסטעם, איז עס אַזוי געוואָרן נאָך דריי הונדערט יאָר פון סאָציאַלע און וויסנשאַפטלעכע רעוואָלוציעס. שפּינאָזען דאַרפן מיר דעריבער אַקצעפּטירן אין זיין היסטאָרישן באַדייט.

דער פאַקט בלייבט דאָך אָבער, אַז בכלל גענומען איז ביי שפּינאָזען גאַנץ ווינציק דאָ אַזוינס וואָס שפּעטערדיקע אַנטוויקלונגען זאָלן נישט האָבן גערעכטפאַרטיקט . . .

מחמת דער אַבסאָלוטער אומאייגננוציקייט פון זיין גרינדער, אויף וואָס ס'ווייזט אָן זיין אָרעם לעבן, נישט האָבנדיק אַליין קיין חלק אין די געווינסן און פּריווילעגיעס פון דער ניי־אויפשטייגנדיקער בורזשואַזיע, זייענדיק דער אידעאָלאָג פון איר פּראָגרעסיוון אָפּשניט, האָט דער רעוואָלוציאָנערער כאַראַקטער פונעם שפּינאָזיזם ווייט אַריבערגעשטיגן די ענגע פּערספּעקטיוון פון די מענטשן אין זיין צייט. איבער זייערע קעפּ האָט ער אַריבערגעשליידערט אידעען, וועלכע האָבן ערשט געקאָנט אויפגענומען ווערן הונדערט יאָר נאָך זיין טויט. זיינע לערעס שטעלן מיט זיך פאָר אַ רעוואָלוציאָנערן כוח. האָבן זיי דעריבער, ווען די צייט איז פאַר זיי געקומען, געשטויסן צום אויפּפּראַל פון יענע אידעען, וועלכע האָבן עטאַבלירט אַ נייע אָרדענונג (די פראַנצויזישע רעוואָלוציע, די אויפקלערונג אינעם אַכצנטן יאָרהונדערט).

אַז שפּינאָזיזם זאָל אויך האָבן געהאָלפן אויספורעמען דעם מאַרקסיזם קאָן גאָר קיין פראַגע נישט זיין. דער מאַרקסיסטישער וועלט־באַנעם איז אויף פאַרשידענע אופנים פאַרבונדן און קומט זיך צונויף מיטן שפּינאָזיזם.

דאָ וועט גענוג זיין אָנצואווייזן אויף דעם איינעם, למשל, וואָס ביידע, סיי שפּינאָזיזם און סיי מאַרקסיזם, האָבן צוריק אויפגעלעבט יענעם לאַנג־פֿאַר־געסענעם אידעאַל פֿון הומאַניזם, וועלכן ס'האָט פּראָקלאַמירט דער פֿאַר־צייטיקער גריכישער פֿילאָזאָף פּראָטאַגאָראַס, מיט זיין דיקטום, אַז „דער מענטש איז די מאָס פֿאַר אַלע זאַכן". מאַרקסיסטן, אָנהייבנדיק מיט די גרונטלייגער פֿונעם מאַרקסיזם, שעצן זייער הויך שפּינאָזען. דעם שפּי־נאָזיסטישן פּרינציפּ: „נישט וויינען, נישט לאַכן, נאָר פֿאַרשטיין", וואָס איז אַ גרונטשטיין אין שפּינאָזעס סיסטעם, האָט מאַרקס געמאַכט פֿאַר זיין מאָטאָ. שפּינאָזע איז געווען איינער פֿון די, וועלכע זעענדיק די אומגערעכ־טיקייטן אין דער געזעלשאַפֿט, האָט ער געקעמפֿט פֿאַר סאָציאַלער ענדערונג מיט יענע אינטעלעקטועלע מיטלען, וועלכע זיין צייט האָט אים געקאָנט צושטעלן.

• • •

שפּינאָזעס קרוינווערק די „עטיק" האָט איבערגעלאָזט אַ דויערהאַפֿטיקן איינדרוק אויף די וויכטיקסטע דענקער אין די לעצטע פֿאָר הונדערט יאָר. האָט אָבער דער דאָזיקער באַנד, אַ חוץ צווישן פּראָפֿעסיאָנעלע פֿילאָזאָפֿן, נישט גענאָסן פֿון יענער גרויסער פּאָפּולאַריטעט, וועלכע ער האָט פֿאַרדינט. נישט נאָר דער געוויינטלעך אינטעליגענטער לייענער, נאָר אויך יענער וואָס איז היימיש אין דער פֿילאָזאָפֿישער ליטעראַטור, שטויסט זיך אָפֿט אָן אויף שוועריקייטן.

איבער דעם וואָס ער האָט די נייע געדאַנקען זיינע געמוזט אַריינשפּאַרן אין דער אַלטער רעליגיעז־סכאָלאַסטישער טערמינאָלאָגיע, און מחמת דעם וואָס ער האָט זיך פֿעסט געהאַלטן אין דער געאָמעטרישער פֿאָרם, קומט נישט גרינג אָן איינצובייסן די שטרענג־מאַסיווע סטרוקטור פֿון זיין אַרט שרייבן. די זאַצן זיינע זענען איבער דעם פֿעסט־געשלאָסענע. זיי זענען פֿול מיט אימפּליקאַציעס, און דאָ און דאָרט פֿילט זיך צומאָל אַפֿילו לייכטע איראָניע. בכלל גענומען אָבער, זענען זיי פֿול מיט דערהויבענער פּראַכט און פּערפֿעקטקייט.

איז דאָס, אייגנטלעך, וואָס מאַכט שפּינאָזעס „עטיק" נישט גענוג צו־גענגלעך פֿאַרן היינטיקן לייענער און איינס פֿון די שווערסטע ווערק אין דער פֿילאָזאָפֿישער ליטעראַטור, נישט אַזוי פֿיל אַן אינערלעכע ווי אַן אויסער־לעכע שוועריקייט — צוליב דער פֿאָרם אירער. דאָס איז די מאַטעמאַטישע פֿאָרם וועלכע האָט אין שפּינאָזעס צייט געדינט נישט נאָר ווי אַ מיטל פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרמולירונג, נאָר אויך אין דער פֿילאָזאָפֿיע — אַ פֿאָרם וועלכע איז אָבער היינט געוואָרן פֿרעמד און נישט צוגענגלעך פֿאַרן היינט־צייטיקן לייענער. מחמת דער געאָמעטרישער פֿאָרמולירונג פֿון די אויפֿ־ווייזן אין דער „עטיק", מיטן גאַנצן קלאַפּערגעצייג וואָס איז דערמיט פֿאַר־בונדן — מיט דעפֿיניציעס, פּאָסטולאַטן, אַקסיאָמען, פּראָפּאָזיציעס. קאָראָ־

לאַרים — האַלט דער לייענער אין איין פֿאַרלירן דעם פֿאָדעם פֿונעם געדאַנק און מוז זיך כּסדר צוריק אומקערן צו די פֿריערדיקע אויספֿירן, וועלכע פֿירט אים אַוועק פֿון דער גלייכער ליניע פֿון דער אַנטוויקלונג. אָט דערפֿאַר איז די „עטיק״, אינעם אייגנטלעכן זינען, נישט פֿון די גרינגע ווערק פֿאַרן לייענער. אַלבערט איינשטיין, אַ גרויסער שפּינאָזע־פֿאַרערער, האָט זיך באַקלאָגט דערויף, וואָס „צווישן די גרויסע קלאַסישע דענקער איז שפּינאָזע איינער פֿון יענע וואָס זענען צום ווינציקסטן צוגענגלעך, מחמת זיין שטרענגן אָנהאַלטן זיך אין דער געאָמעטרישער אַרגומענטיר־פֿאָרם״. ס׳איז זיין מיינונג, אַז שפּינאָזעס אויסדרוק־פֿאָרם, זיין סטיל, איז גאָר קיין פֿאַרגלייך נישט מיט דער קלאָרקייט און רייכקייט פֿון זיין געדאַנק.

איז הגם שפּינאָזע האָט אין דער „עטיק״ פֿון איין זייט זיך אָנגעשטרענגט צו דעמאָנסטרירן זיינע אידעען אויף אַ שטרענג מאַטעמאַטישן אופֿן, און פֿון דער צווייטער זייט האָט ער פֿאַר זיין נייער פֿילאָזאָפֿיע געמוזט זיך באַנוצן מיט דער איר צייט שוין איבערגעלעבטער אַלטער רעליגיעז־סכאָלאַסטישער טערמינאָלאָגיע און סטיל — האָט אָבער דאָס אָפּגעבן זיך מיט פֿילאָזאָפֿיע פֿאַר אים נישט געמיינט קיין אַקאַדעמישע חקירות, סתּם זיך פּילפּולן, נאָר אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע וואָס קומט אַנטקעגן די נויטן און באַדערפֿענישן פֿונעם מענטשן.

ס׳איז אין זיבעצנטן יאָרהונדערט, די גאָלדענע עפּאָכע פֿונעם ראַציאָנאַליזם, אַ יאָרהונדערט אָנגעפּאַקט מיט קאָלירפֿולע וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿטואונגען, שפּינאָזע נישט געווען דער איינציקער צו באַנוצן זיך אין זיינע ווערק מיט מאַטעמאַטישע אויפֿווייזן. ווי אַלע גרויסע דענקער אין זיין צייט, איז אויך ער געווען אַ מאַטעמאַטיקער. האָט ער געהאַט אַ שטאַרקן דראַנג אָנצוואָווענדן די מאַטעמאַטישע לאָגיק. דאָס האָט אים אויסגעזען צו זיין אַ מין פֿעסטער אַנקער, וועלכער לאָזט נישט צו קיין ספֿיקות און גיט זיכערקייט אין מיטן ים פֿון די כּסדר זיך בייטנדיקע מיינונגען, השערות אָדער גלאַט טרעפֿענישן. אין יענער צייט האָט מען נישט נאָר אין דער וויסנשאַפֿט און פֿילאָזאָפֿיע, נאָר אויך אין אַנדערע קולטור־פֿעלדער, ערלעך געגלייבט אין דער איבערמאַכט פֿון פּיקסירטע, פֿעסטע כּללים אין יעדער ספֿערע פֿון לעבן. גרויסע גייסטער האָבן זיך דעמאָלט גאַנץ געמיטלעך באַוועגט לאָגיש און פֿריי אינעווייניק אין די ענגע גרענעצן פֿון דער מאַטעמאַטיק.

אַז שפּינאָזע זאָל מוזן אַריינשפּאַרן אַן אויפֿגעברויזט אינערלעך לעבן אינעווייניק אין די ענגע גרענעצן פֿון געאָמעטרישע אויפֿווייזן, זעט אונדז היינט כּמעט אויס ווי אַן אוממעגלעכקייט. ווען מ׳האָט דערצו נאָך אויך אין זינען אַז דאָס וואָס דער קען־צייכן זיינער איז געווען נישט צו דענקען אַבסטראַקט, נאָר צוליב אַ באַשטימטן, קאָנקרעטן, ממשותדיקן ציל, ווי אויך די קרישטאָל־קלאָרע לאָגיק פֿון זיינע געדאַנקען.

מאַקסים גאָרקי, דער גרויסער רוסישער שרייבער און הומאַניסט, אַליין אַ פאַרערער פון שפּינאָזען, דריקט אויס זיין באַדויער איבער שפּינאָזעס מאַטעמאַטישער פאָרם מיט אָט די ווערטער: „וואָס פאַר אַ טעות איז עס געווען, וואָס שפּינאָזעס דענקענדיקער גייסט איז געווען אַ געאָמעטרישע מאַשין, וואָס זיינע געפילן זענען געווען קאַלט, וואָס ער איז פריי פון עמאָציעס". דער אמת איז אָבער, אַז שפּינאָזעס קאַלטער, שטייפער סטיל, איז געווען אַ מאַסקע אונטער וועלכער ס'האָט זיך באַהאַלטן אַ וואַרעמע נאַטור און אַן עקסטאַז, וואָס האָט געברענט אומאויפהערלעך זינט ער איז געווען נאָך אַ יינגל ביז דער שעה פון זיין טויט. זיין צוריקגעהאַלטנקייט ווייזט בלויז אַז ער האָט פאַרמאָגט דעם כוח זיך צו באַהערשן, אַז ער האָט זיינע עמאָציעס סובלימירט, געלייטערט אינעם אינטעלעקט. „די רפואות קעגן די עמאָציעס" ליגן דעריבער נישט אינעם אָפּוואַרפן זיי מיט פאַראַכטונג, ווי ס'האָבן געלערנט די סטאָיקער, נאָר אינעם פאַרשטיין זיי, אינעם סובלימירן, דערהייבן און לייטערן זיי, און אינעם אויסנוצן אָט די גרעסטע שונאים פונעם מענטשנס באַפרייאונג, ווי פאַרבינדעטע. צו קאָנטראָלירן און מעַסיקן די עמאָציעס איז שפּינאָזעס ציל. דאָס איז אַן אַרבעט פאַר יעדן מענטש וואָס זוכט זיין פרייהייט.

נאָך אַ שטערונג פאַרן היינטצייטיקן לייענער, אמת, אַ קלענערע ווי די פריער־דערמאָנטע, איז געווען דאָס וואָס שפּינאָזע האָט, ווי שוין פריער געזאָגט, פאַר זיין נייער פילאָזאָפיע געמוזט זיך באַנוצן מיט דער טערמינאָלאָגיע פון דער אַלטער, רעליגיעז־מיטלאַלטערלעכער סכאָלאַסטיק, — ווי גאָט, סובסטאַנץ, אַטריבוטן, עסענץ, אומשטערבלעכקייט, און דאָס גלייכן, — מאַכט נישט אויס וואָס ער האָט אין דער סכאָלאַסטישער טערמינאָלאָגיע אַריינגעגאָסן אַ נייעם אינהאַלט און באַדייט. איז דאָס געווען נישט נאָר דערפאַר וואָס אָט די טערמינאָלאָגיע איז אין אַ גרויסער מאָס נאָך אַלץ געווען די אַלגעמיין־אָנגענומענע אויסדרוק־פאָרם אין דער פילאָזאָפיע אין זיין צייט. געווען איז פאַר דעם אַ נאָך וויכטיקערע סיבה. ס'איז געווען דעמאָלט אַ געפערלעכע צייט. פון איין זייט דער פאַנאַטיזם פון דער קריסטלעכער קלעריקאַלער אָרטאָדאָקסיע, און פון דער אַנדערער זייט די רעאַקציאָנערע פּאָליטישע אַספּיראַציעס פון דער קעניגלעכער דינאַסטיע אין האָלאַנד, האָט געמאַכט אוממעגלעך פאַר שפּינאָזען ער זאָל אין זיין לעבנס־צייט קאָנען אויף אַ נאָרמאַלן אופן אַרויסברענגען זיינע אידעען. איז הגם ס'האָט אים קיין קוראַזש נישט געפעלט, האָט שפּינאָזע, ווייזט אויס, געמוזט אויך דאָס טון נישט נאָר צוליב דער אייגענער זיכערקייט און פרייהייט, נאָר אויך מערער אפשר, פאַר דער זיכערקייט און פרייהייט פון יענע פריינט זיינע און אָנהענגער, וואָס זענען זיך דעמאָלט אויסגעשטאַנען שווערע רדיפות מצד דער מאַכט — אויספאַרשונגען, פאַרזעצונגען אין תפיסה און אַפילו פייניקונגען. איינער פון שפּינאָזעס אָנהענגער, קערבאַג, וועלכער האָט

ביינאַנד מיט אַ ברודער זיינעם פאַרשפּרייט שפּינאָזעס אידעען אויף געהיימע פאַרזאַמלונגען, איז דעמאָלט פון תּפיסה נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. ער איז אין תּפיסה פאַרפייניקט געוואָרן צום טויט.

ס׳איז דעריבער געווען נייטיק, דאָס דאָזיקע ווערק זיינס, די „עטיק" זאָל אַזוי געשריבן ווערן, אַז די רעליגיעזע אויטאָריטעטן, אויך די מלוכה־מאַכט, זאָלן נישט קאָנען האָבן קיין תּירוץ זיך צו טשעפּען, צו פאַרשאַפן צרות. איבער אָט דעם, אַפּנים, אויך די צווייִדייטיקייט פון טייל אויסדרוקן אין דער „עטיק". כּדי אויף אַ מינוט זיך נישט צו פאַרגעסן, האָלט ער תּמיד פאַר די אויגן דעם פּאַראָל זיינעם — דאָס לאַטייניש וואָרט Caute (זיי זייער געהיט) — וואָס איז געווען אויסגעקריצט אויף זיין רינג, וועלכן ער לאָזט קיינמאָל נישט אַראָפּ פון פינגער.

שפּינאָזעס רינג

נישט געקוקט אָבער אויף די אַלע באַוואָרענישן איז די געפאַר דאָך געווען אַזוי גרויס, אַז ביי זיין לעבן האָט שפּינאָזע זיך נישט דערוועגט צו פאַרעפנטלעכן זיין קרוינווערק. אין אַ בריוו צו זיין פריינט בלייענבערג, שרייבט דעמאָלט שפּינאָזע, אַז מחמת דעם וואָס „די טעאָלאָגן לויערן אויף מיר פון אַלע ווינקלען, האָב איך באַשטימט אָפּצולייגן די צוגעגרייטע פּובליקירונג [פון דער „עטיק"] ביז יענער צייט, ווען איך וועל זען מיט וואָס דאָס אַלץ וועט זיך אויסלאָזן". ס׳האָט פונדעסטוועגן די „עטיק" שטיקלערהייט צירקולירט אין מאַנוסקריפּט, און איז צווישן די מיינסטע אינטעלעקטועלע פירער אין מערב־אייראָפּע געווען באַקאַנט נאָך ביי שפּינאָזעס לעבן.

די רויִע באַהאַנדלונג און מיאוסע זידלערייען, וואָס שיטן זיך אויף אים אָן אויפהער, נעמט ער אויף מיט יענער פילאָזאָפישער רואיקייט, וועלכע ער רעקאָמענדירט אַנדערע.

אָט וואָס ער שרייבט צו אַ פריינט: „איך באַמי מיך מיין לעבן אויסצולעבן נישט אין טרויער און אין זיפצן, נאָר אין רו און אין פרייִדיקייט.

„נאָר דער פינצטערער און טרויעריקער אַבערגלויבן פאַרבאָט אונדז זיך אָפּצוגעבן מיט פרייד. וואָס גרעסער ס׳איז אונדזער פרייד, צו אַלץ אַ גרעסערער פּערפעקטקייט, שלימות דערגרייכן מיר".

קאָלערוס, איינער פון זיינע ערשטע ביאָגראַפן, וואָס האָט געקענט שפּינאָזען, שילדערט זיין אויסזען און שטייגער לעבן מיט אָט די ווערטער:

„ער איז געווען אַ מענטש פון מיטעלן וואוקס, זיין פּנים האָט געהאַט זייער פּראָפּאָרציאָנעלע שטריכן, די הויט עטוואָס ברוין, די האָר שוואַרצע און געקרייזלטע, די ברעמען לאַנגע און שוואַרצע, דאָס גאַנצע אויסזען זיינס זייער איינגענעם.

„. . . געפירט האָט שפּינאָזע אַ רעגלמעסיק לעבן, ער האָט תּמיד קאָנ־

טראַלירט זיינע עמאַציעס — מ'האָט אים קיינמאָל נישט געזען צו טרויעריק אָדער צו פרייליך.

„. . . ווען ער האָט זיך געפילט מיד נאָך זיין אַרבעט און זיינע פילאָזאָפישע פאָרשונגען, פלעגט ער אַרויסגיין פון זיין צימער און שמועסן מיט די הויז־לייט [ביי וועמען ער האָט געוואוינט] וועגן זייערע געוויינטלעכע זאַכן, מעשה שטוב־מענטש, אפילו וועגן קליניקייטן".

אַן אַנדער ביאָגראַף וויסט צו דערציילן, אַז שפינאָזע איז געווען גוט און איינגענעם מיט מענטשן, אַז ער האָט פאַר איטלעך איינעם אין זיין סביבה געהאַט אַ וואַרעם וואָרט — ער האָט אָבער אויך געוואוסט זיין אָרט.

אַ פּאָר אינטערעסאַנטע שטריכן צו דער שפינאָזעס פערזענלעכקייט געפינען מיר אין זיינעם אַן ענטפער אויף אַ בריוו פון זיין פריינט בלייענבערג, יאַנואַר, 1665. שרייבט דאָרטן שפינאָזע:

„. . . וואָס איז נוגע מיר פערזענלעך, האַלט איך, אַז ס'איז גאָר נישטאָ אין דער וועלט קיין העכערס ווי אַ פריינטשאַפטלעכער בונד צווישן מענטשן וואָס האָבן באמת ליב די וואָרהייט.

„איך גלייב, אַז אין דער וועלט וואָס איז אויסער אונדזער מאַכט, קאָנען מיר גאָר נישט ליב האָבן מיט אַ גרעסערער גייסטיקער פרייד ווי אָט אַזוינע מענטשן.

„ס'איז גאָר אוממעגלעך, אַז אָט אַזאַ ליבשאַפט, ווען זי שפּינט זיך אויס, זאָל קאָנען צעשטערט ווערן, פונקט ווי ס'איז אוממעגלעך דאָס, אַז מ'זאָל זיך אַליין אָפּקערן פונעם אמת צו וועלכן מיר זענען אַמאָל דערגאַנגען; אויב נאָר אָט דער געפיל איז געבויט אויף דער ליבשאַפט פוןביידע צדדים צו דערגיין צום אמת.

„אָט די ליבשאַפט איז, חוץ דעם, דאָס העכסטע און איינגענעמסטע פון אַלעם דעם, וואָס מ'קאָן געפינען אין די רעאַלע דערשיינונגען, וואָס געפינען זיך אויסער אונדזער מאַכט".

אָפּזאָגנדיק זיך פון ירושות און פענסיעס, ציט ער זיין מאָגערע חיונה פון שלייפן אָפּטישע גלעזער, און אַלץ וואָס מיר וויסן וועגן זיין לעבן, ווייזט אַז ער איז אויפן שטרענגסטן אופן געווען ערלעך און אויפריכטיק; אַז זיין ליבע צום אמת איז געווען אָן אַ גרענעץ. ער האָט נישט געהאַט קיין אינטערעס צו שטייגן פערזענלעך העכער. ווען מ'לייגט אים פאָר די קאַטעדרע פאַר פילאָזאָפיע אינעם היידעלבערגער אוניווערזיטעט, איז אים זיין „פריהייט צו פילאָזאָפירן", ווי ער דריקט זיך אויס, בילכער ווי דער פּאָסטן אין דעם געהויבענעם אוניווערזיטעט. ווייטער ענטפערט ער: „איך זוך נישט קיין שום העכערע וועלטלעכע פּאָזיציע ווי די וואָס איך געניס איצט". ווייניק פילאָזאָפן, מוז מען צוגעבן, האָבן געוויזן אַזאַ פעסט־אויסגעהאַלטענעם, נאָבעלן כאַראַקטער. בכלל האָט ער זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין פּראָפעסיאָנעלן פילאָזאָף.

און ווען די „עטיק" האָט דורך זיינע פריינט און פאַרערער ענדלעך דערזען די ליכטיקע שיין, אין אָקטאָבער, 1677, אַכט חדשים נאָך זיין טויט (אויך איצט נישט אונטער זיין נאָמען, בלויז מיט זיינע איניציאַלן, ב. ד. ס.), הייבן די רעליגיעזע אויטאָריטעטן גלייך אויף אַ ווילדע העצע אַנטקעגן דעם „אַטעאיסטישן ווערק". און ס'ווערט אויך באַלד פאַרבאָטן דורך דער מלוכה־מאַכט, אונטערן סטראַשונעק פון לאַנגע תפיסה־טערמינען און שווע־רע געלט־שטראָפן. און אין דער אַלטער האָלענדישער אוניווערזיטעט־שטאָט, לײדען, האָט דער בירגערמייסטער פאַרמשפּט שפּינאָזעס ווערק צום פאַר־ברענען. ס'האָט גאָרנישט געהאָלפן דאָס וואָס שפּינאָזע גיט זיך אין דער „עטיק" קיין ריר נישט אָן גאָט. דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעשטעלט די פאַרשפּרייטונג פונעם ווערק.

פאַרהאַסט און באַליידיקט פאַר מער ווי הונדערט יאָר, איז דער אַזוי־גערופענער „פאַרשאָלטענער קליינער אַטעאיסט", געוואָרן דער סימבאָל פון אינטעלעקטועלער ערלעכקייט און אינטעגריטעט. און ביזן היינטיקן טאָג הערט ער נישט אויף צו באַאיינפלוסן דער וועלטס פאַרנעמסטע דענקער — אָנהייבנדיק מיט לייבניצן, שפּינאָזעס בן־דור, ביז דעם אומפאַרגעסלעכן אַלבערט איינשטיין, אין אונדזער אייגענעם דור, וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן זיך געהאַלטן פאַר שפּינאָזעס אַ געטרייען תלמיד. „דער גרעסטער צווישן די מאָדערנע פילאָזאָפן!" — איז געווען זיין דעפיניטיווער אורטייל. היינט איז שוין קלאָר, אַז ער האָט פאַרמאָגט איינעם פון די גרעסטע קעפּ פון אַלע צייטן.

דאָס הויפּט־ווערק זיינס, די „עטיק", אין וועלכן שפּינאָזע פאַרנעמט זיך מיט די פּראָבלעמען פונעם מענטשנס עמאָציאָנעלן ווי אינטעלעקטועלן לעבן אויף אַ דירעקטן און דרייסטן אופן, איז אָן שום ספק איינס פון די פאַר־טיפסטע און פונדאַמענטאַלסטע ווערק אין דער גאַנצער פילאָזאָפישער ליטעראַטור. ער ווערט דאָ געטריבן דורך אַ שטאַרקן באַגער צו אויפרודערן דעם לייענערס האַרץ אַזוי גוט ווי זיין קאָפּ, מיט דעם וואָס ס'איז פאַר אים די טיפע שיינקייט פון אַן אוניווערס, וועלכער ווערט רעגולירט נישט דורך אַ וואָסערע עס איז קאַפּריזן פון אַן איבערנאַטירלעכער גאָטהייט, נאָר דורך די געזעצן פון דער נאַטור אַליין.

דער מענטש, זעט ער, איז באַלאַגערט דורך מוראדיק־קאָנפליקטירנדיקע עמאָציעס — שרעק און האָפענונג, ליבע און האַס, מיטגעפיל און חרטה, אַ געפלאָגט געוויסן צוליב אַ שלעכטער טאַט. צו לערנען דעם מענטש ווי צו ווערן דער הערשער איבער זיינע צעפלאַמטע עמאָציעס, אימפּולסן, ליידנ־שאַפטן, און נישט דורך זיי באַהערשט צו ווערן; צו ווייזן דעם מענטש דעם וועג ווי אַזוי ער קאָן לעבן אין פרידן מיט זיך אַליין און אין גערעכטי־

קייט מיט אַנדערע — אַט דאָס איז אין לעצטן סך־הכּל דער ציל פון דער עטיק.

כדי צו דערגרייכן אַט דעם „סומום באָנום", אַט דאָס העכסטע גוטס, זוכט שפּינאָזע צו באַפרייען דעם מענטש פון זיינע אומגעזונטע, אַנטי־סאָציאַלע עמאָציעס — פון קנאה און שנאה, פון דער תאווה אָפּצושפּעטן, אָפּצולאַכן און באַרעדן יענעם, פון גאווה און כעס, פון זיין אומגעזעטיקטן אַפּעטיט צו כבוד, צו מאַכט און באַרימטקייט, צו רייכקייט און זשעדנעקייט, צו גראָבע פאַרגעניגנס, און דאָס גלייכן, דורך דערהייבן אים צו אַזאַ מדרגה, ער זאָל ווערן מסוגל צו זען די אייביקע געזעצן, דורך וועלכע אַלצדינג איז געקומען צו זיין אויף דער וועלט — צו קאָנען אָבסערווירן די טאָג־טעגלעכע עקזיס־טענץ דורכן „קוקווינקל פון דער אייביקייט". ער זוכט צו באַוועגן דעם מענטש צו אַ נייעם שטייגער לעבן.

אַט דאָס און נישט עפּעס אַנדערש איז דער לעצטער ציל און צוועק פון דעם גרויסן הומאַניסט און זיין דויערהאַפטיקע דערגרייכונג.

אין די געציילטע פאַר הונדערט זייטן וואָס זיין קרוינווערק, די „עטיק", פאַרנעמט, באַהאַנדלט שפּינאָזע נישט נאָר עטישע פּראָבלעמען, נאָר ער האָט דאָרטן צונויפגעפּרעסט אַ פולשטענדיק אויסגערונדעטע און פאַר־גאַנצטע לעבנס־פילאָזאָפיע. זיין ציל איז צו פאַרשטיין די נאַטור און דעם מענטשנס אָרט אין איר, אַזוי אַז ער זאָל זיין ביכולת צו ענדערן סיי זיך אַליין, ווי די געזעלשאַפט אין וועלכער ער לעבט, אַזוי גוט ווי די נאַטור אַרום זיך. ער האָט ליב דעם מענטש און האָט ליב די נאַטור, און זעט אַזוי קלאָר ווי ביידע זענען זיי אָפּהענגיק איינס פון דאָס אַנדערע. ער האָט געזוכט דעם וועג צו אַ פולער און צופרידענער לעבן, צו אַ ניי, רייכער לעבן, פאַר יעדן מענטש אויף דער ערד.

שפּינאָזעס עטישע אידעאַלן באַאיינפלוסן אַלע פאַזן פונעם מענטשלעכן לעבן און זענען אַ וועגווייזער פאַרן מענטשנס דענקען אַזוי גוט ווי פאַר זיינע טואונגען, פאַר זיינע מעשים. זיין עטישע פילאָזאָפיע שיידט זיך אָפּ פון אַנדערע דער עיקר דערמיט, וואָס זי איז נישט קיין זאַך פון בלויז אינ־טעלעקטועלן אינטערעס. אים איז אין תוך געגומען, ווינציקער געגאַנגען דערין אין וואָס אַקוראַט ס'באַשטייט דאָס גוטע, ווי אין דעם ווי אַזוי צו זיין אַ גוטער מענטש. וואָרום נאָר אַט דאָס אַליין בלויז קאָן געבן דער עטיק אַ פּראַקטישן ווערט. ער האָט דערפאַר זיך אָנגעשטרענגט צו זוכן אַ לייזונג צו דעם פּראָבלעם וועגן דעם מענטשלעכן אויפפיר. זיינע עטישע ווערטן זענען דעריבער אַ שטאַרקע הילף פאַר אַזאַ מענטשלעכן אויפפיר, וואָס פּראַקטיצירט יענע עלעמענטאַרע גוטע מידות, וואָס קאָנ־טראָלירן — אָדער דאַרפן קאָנטראָלירן — די באַציאונגען צווישן מענטש

און מענטש אין פריוואטן לעבן: ערלעכקייט, פריינטלעכקייט, גערעכטי־קייט, פארשטענדעניש צווישן מענטשן. ער ווייזט דעם וועג צו שלימות־דיקער, פערפעקטער אויפפירונג אין פריוואטן, אזוי גוט ווי אין עפנטלעכן לעבן. ער לערנט, אז דעם מענטשנס געוויינטלעכע טאג־טעגלעכע טואונגען, שטעלן מיט זיך פאר מאראלע ווערטן, מחמת אט די טואונגען זענען א ביי־שטייער צו דער אלגעמיינער באוועגונג פאר פרייהייט, פאר א בעסערער וועלט.

זאגט שפינאזע: „דער וואס לעבט לויט דער אנפירונג נאך פונעם שכל, שטרעבט, אויף וויפיל נאר מעגלעך, דעם צוויייטן פאר זיין האס, כעס, גרינגשעצונג, און אז. וו., צוריקצוצאלן מיט ליבשאפט אדער מיט איידל־קייט". („עטיק", טייל 4). נאך זאגט ער: „האס ווערט דורך קעגנהאס פארמערט און קאן דורך ליבע צעשטערט ווערן". („עטיק", טייל 3). ווייטער, „אזוי, למשל, האב איך אויפגעשטעלט ווי איינעם פון די וויכטיקסטע כללים פארן לעבן, אז האס דארף מען בייקומען דורך ליבשאפט און נאבלקייט, און נישט מיט האס צוריקצאלן". („עטיק", טייל 5).

דארף דא אבער אויך קלאר ווערן, אז ווען שפינאזע הייסט פאר האס, כעס, גרינגשעצונג, און אז. וו., צוריקצאלן מיט ליבשאפט אדער מיט איידל־קייט, נישט אפצאלן מיט „שלעכטס פאר שלעכטס", האט ער דערמיט נישט געמיינט טיף אראפבייגן דעם קאפ, זיך אונטערגעבן צו אומגערעכטיקייט, „אויפשטעלן די צווייטע באק". פארקערט די מעשה. אז עוולה, אז אומגע־רעכטיקייט טאר נישט פארשווינגן ווערן, מוז באקעמפט ווערן. מיט זיך אליין ווייזט ער אביישפיל ווי אזוי ער אליין האט פראקטיצירט דאס וואס ער האט געפרעדיקט, וי אזוי ווערטער און מעשים גייען ביי אים האנט אין האנט, הארמאנירן צווישן זיך. מיט זיין גאנצער עניוות, באשיידנקייט איז ער פעסט באשטאנען אויף זיינע רעכט.

ער איז נאך גאר יונג געווען, אין זיינע פריע צוואנציקער יארן, ווען דער פאטער זיינער איז געשטארבן. האבן זיין שוועסטער מרים מיט איר מאן שמואל דע קאסערעס, פארכאפט אלץ וואס ס'איז געבליבן פונעם פאטער, די גאנצע ירושה (די מוטער האט שוין נישט געלעבט). פארן ברודער גאר־נישט געלאזט. ער איז דאך אן אפיקורס, א „פארבלאנדזשעטער", קומט אים דערפאר גארנישט. אין הסכם מיט זיין עטישן פרינציפ אנטקעגנצושטעלן זיך קעגן יעדן אומרעכט, וועלנדיק דערווייזן אז פארמעל איז גערעכטיקייט אויף זיין זייט, און אז די משפחה איז אומגערעכט, ווייל זייער אקט איז נישט דיקטירט געווארן דורך יושר, דורכן שכל, נאר דורך עמאציעס און זשעדנעקייט — איז דער אקט זייערער דאדורך פאלש און אומגערעכט, און דארף דערפאר באקעמפט ווערן. דער יונגער ברוך שפינאזע נעמט זיך מיט זיי לאדן אין די געריכטן אויפצומאנען זיין חלק ירושה, וואס קומט אים על־פי יושר און לויטן אביעקטיוון געזעץ. נישט געקוקט אויף די העצעס קעגן

אים, געווינט ער סוף־כל־סוף דעם פּראָצעס. נאָך דעם אָבער ווי דאָס געריכט פּסקנט אים צו זיין חלק ירושה, ערשט דעמאָלט זאָגט ער זיך דערפון אָפּ. ער איז זיי מוחל די ירושה. אים איז געגאַנגען, ווי געזאָגט, אין אַ סך מערער ווי די ירושה — אין אַ פּרינציפּ, וועלכער ווערט שפּעטער דער גרונטשטיין אין די עטישע טעאָריעס זיינע פון זיין הויפּט־פילאָזאָפיש ווערק, די "עטיק".

אין דער "עטיק", האָט איר אַן אומגעווייינטלעך ווערטפול ספר, פול מיט חכמה און מענטשלעכער גוטסקייט. איר געפינט דאָ ענטפערס אויף די אַנגסטלעכע עמאָציאָנעלע פּראָבלעמען אינעם טאָג־טעגלעכן לעבן, וואָס מאַטערן דעם מענטש. איר קריגט אַ בעסערע פאַרשטענדעניש וועגן דער מענטשלעכער נאַטור, ו ו ע ג ן ז י ך א ל י י ן. דער פאַקט איז, אַז פון אַלע פאַרמעגן פון וויסן, איז פאַרן מענטש קיין שום וויסן נישט אַזוי פיל ניצלעך, ווי דאָס וואָס העלפט אים צו פאַרשטיין זיך אַליין. איז דאָך נאָך סאָקראַטעס געווען ביי דער מיינונג, אַז "אַ לעבן אָן אַ חשבון הנפש איז נישט כדאי גאָר צו לעבן". ער ווייזט אונדז ווי אַזוי נישט צו ווערן אַריינגעצויגן אין אַ קאָנפליקט מיט פריינט, מיט נאָענטע, מיט די וואָס מיר ליבן, וועלכס פירט אונדז שלעכט אויסצוטייטשן גוט־מיינענדיקע אַקציעס, מעשים ביי אַנדערע. מיט איין וואָרט, ער ווייזט דעם וועג צו אַ גליקלעכער לעבן, צו אַ געזונטן גייסט, כדי צו קאָנען אויפהאַלטן אַ געזונטן קערפּער — אַ זאַך וואָס שטימט מיט דער מעדיצינישער וויסנשאַפט. מיר שטרעבן צו זיין געזונט, כדי צו זיין גליקלעך — וויפיל אָבער פון אונדז שטרעבן צו זיין גליקלעך כדי צו זיין געזונט? זייער טרעפלעך האָט זיך וועגן אָט דעם אויסגעדריקט דער גרויסער רוסישער שרייבער און הומאַניסט קאָראָלענקאָ (1921־1853): "דער מענטש איז געבוירן צו גליק ווי דער פויגל צו פליען".

בקיצור, איטלעך איינער וואָס זוכט אַ ריכטיקן וועגווייזער פאַר פּערזענלעכער אויפפירונג, אַ פּראַקטישע פילאָזאָפיע פאַרן טאָג־טעגלעכן לעבן, קאָן נישט טון קיין בעסערס ווי זיך צו פאַרטיפן אין אָט דעם אומשטערבלעכן ווערק. דאָס איז איינס פון יענע ווערק וואָס מ'קאָן אָנרופן וועלט־ביכער — ביכער וואָס זענען צוגעפּאַסט נישט צו איין דור און צו איין באַשטימטער צייט, נאָר צו אַלע צייטן.

צו פאַרשטיין די אידעען, וואָס אָט דער גרויסער דענקער האָט מיט דריי הונדערט יאָר צוריק געפורעמט און טייער געהאַלטן, קאָן דעם היינטצייטיקן מענטש געבן אַ נייע פעאיקייט צו אורטיילן וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט, און אַ וויזיע וואָס וועט אים קלאָר מאַכן און באַלייכטן זיין לעבן ווי אַ מענטש און ווי אַ מיטגליד אין דער געזעלשאַפט. ער רעדט דאָ אַזוי קלאָר און דירעקט צום מענטש אין דער היינטיקער איבערגאַנגס־צייט, אַ צייט פון אומאויפהערלעכן וועלט־קריזיס, דער העכסטער קריזיס אפשר אין דער גאַנצער לענג פון דער מענטשלעכער געשיכטע. מ'געפינט דאָ אַ

וויכטיקןביישטייער צום מענטשנס לאַנגער באַמיאונג צו מאַכן די וועלט פאַר אַ בעסער אָרט צום לעבן.

צוליב דעם אָבער וואָס שפּינאָזע האָט, ווי שוין פריער געוויזן, געהאַלטן פאַר נייטיק זיינע אידעען אויסצודריקן אין אַ שטרענג־מאַטעמאַטישער פאָרמולירונג, און אויך דאָס וואָס ער האָט, ווי געזאָגט, פאַר זיינע נייע געדאַנקען זיך געמוזט באַנוצן מיטן שווערן און סטערילן זשאַרגאָן פון דער מיטלאַלטערלעכער סכאָלאַסטיק, איז ער דעריבער מער באַקאַנט דורך דעם וואָס אַנדערע האָבן וועגן אים געשריבן, ווי דורך זיינע אייגענע ווערק. צו דעם האָט נאָך יעדער איינער, מחמת דער צווייידייטיקייט פון טייל אויסדרוקן זיינע, געזוכט אויסצוטייטשן שפּינאָזעס פילאָזאָפיע אויף זיין אייגענעם סוביעקטיוון אופן. איז אפשר טאַקע אַ טעות געווען דאָס וואָס ער האָט זיך אַזוי שטרענג געהאַלטן ביי דער מאַטעמאַטישער מעטאָדע און לאָגיק, און פאַרשטעלט דערמיט דעם וועג פאַר אַ ברייטערן קרייז לייענער?

כדי אָבער די „עטיק" זאָל, ווי שפּינאָזע האָט עס אין זינען געהאַט, אין לעבן אַריינדרינגען און דאָס לעבן פורעמען, האָט געמוזט דער פּרואוו געמאַכט ווערן, צו געבן דעם היינטצייטיקן לייענער די „עטיק" אין אַ מער צוגענגלעכער פאָרם. בלייבנדיק געטריי דעם תוך, האָט מען אויך וויפיל נאָר מעגלעך, געדאַרפט די מאַטעמאַטישע פאָרם פון דער פאָרמולירונג איבערטראָגן אין אַ נישט־מאַטעמאַטישער פאָרם. נישט קיין באַאַרבעטונג און נישט קיין פּאָפּולאַריזאַציע, נאָר מ'האָט די „עטיק" געדאַרפט איבערליפערן אין איר גאַנצן פאַרנעם און די סטרוקטור פונעם ווערק נישט בייטן.

ווינציקסטנס צוויי אַזוינע אויסגאַבן זענען באַקאַנט דעם שרייבער פון די שורות, איינע אַזאַ אויסגאַבע אין דייטש, אַן אויסגעצייכנטע, איז אַרויס אין 1925, דורכן שפּינאָזע־פאָרשער קאַרל געבהאַרדט, איינער פון די אָנערקענטסטע שפּינאָזע־אויטאָריטעטן. נאָך אַזאַ מין אויסגאַבע פון דער „עטיק" אין ענגליש, איז אַרויס אין ניו־יאָרק אין 1957, דורך נאָך אַ שפּינאָזע־קענער, דאַגאָבערט ד. רונעס. ביידע די אויסגאַבן האָבן, יעדע אויף איר באַזונדערן אופן, אויסגעהאַלטן די פּראָבע. דער דאָזיקער אויפטו זייערער האָט געהאָלפן אויסברייטערן דעם לייענער־קרייז פון אָט דעם ספר.

מיט דער נייער יידישער איבערזעצונג פון דער „עטיק", וואָס איז אַרויס אין דעם י. ל. פּרץ פאַרלאַג, תל־אביב, 1963, האָט אויך דער שרייבער פון די שורות זיך געשטעלט דעם ציל צו ברענגען דעם יידיש־לייענער שפּינאָזעס „עטיק" אין אַ מער־צוגענגלעכער פאָרם. דאַרף אָבער דערביי דאָ באַטאָנט ווערן, אַז דאָס איז נישט נאָך אַ פּירוש, אַ נייע אויסטייטשונג און אַריינטייטשונג, אָדער אַ מין פּאָפּולאַריזאַציע פון שפּינאָזעס לעבנס־ווערק. דאָס איז אַ געטרייע איבערזעצונג פונעם אָריגינאַל גופא, אָנשטרענגענדיק זיך איבערצוליפערן, אויף וויפיל נאָר מעגלעך, די שטרענג מאַסיווע סטרוקטור פון שפּינאָזעס אַפאָריסטישער אויסדרוקס־פאָרם אין אונדזער היינטצייטיקן

יידיש. דאָס נייע איז אָט דער פּרעזענטירונג פון דער „עטיק״ באַשטייט דעריז, וואָס אויפן מוסטער פון די פריער־דערמאָנטע אויסגאַבן, ווערט אויך דאָ, אויף וויפיל נאָר מעגלעך, די „עטיק״ אויסגעשיילט אויס די מאַטעמאַטישע פאָרמולירונגען פון די אויפווייזן און איבערגעטראָגן אין אַ נישט־מאַטעמאַטישער פאָרם.

פאַרן יידיש־לייענער ווערט איצט דערמעגלעכט צוצוטרעטן צום האַרץ פון אָט דעם גרויסן ווערק. ער רעדט דאָ אַזוי קלאָר און דירעקט צום היינטיקן מענטש אין אַ צייט פון עקסטרעמער אַנגעצויגנקייט און עמאָציאָנעלער אויפגערודערטקייט. איז דאָך שפּינאָזע באַקאַנט ווי דער גרויסער פאָרשער פונעם מענטשנס אינערלעכן קיניגרייך. דער ציל זיינער איז צו העלפן דעם מענטש דערגרייכן צו אַ גאַנצער, אָפּגערונדעטער און ראַציאָנעלער פּערזענלעכקייט, דורכן אינטעגרירן יענע אינסטינקטן און נויטן זיינע, וועלכע זענען אין קאָנפליקט מיט דער געזעלשאַפט. די לערע זיינע ווי אַזוי דער מענטש קאָן דורך פאַרשטענדעניש — „נישט וויינען, נישט לאַכן, נאָר פאַרשטיין״ — איינצוימען און איבערוועלטיקן די עגאָאיסטישע אימפּולסן אין אונדזער טעגלעכן לעבן, ווי אויך אַלע אַנדערע אַנטי־סאָציאַלע עמאָציעס, און מיט דער הילף פונעם שכל געבן דעם לעבן אַ זינען — אָט דאָס איז דער קווינט־עסענץ פון זיין מיסיע.

אינאיינעם מיטן נאַטוראַליזם אין זיין פילאָזאָפיע, שטעלט שפּינאָזע אַרויס אידעאַלן פון אינדיווידועלער אויפריכטונג און סאָציאַלן יושר. שפּינאָזיזם רוקט אַרויס אינטעלעקטועלע און עמאָציאָנעלע זיכערקייט פאַרן מענטש. ער באַט אַן סטאַנדאַרדן פון אַן עטיק, וואָס זאָל אַרבעטן, און שאַפט אַ פונדאַמענט פאַר אַן אינספּירירנדיק לעבן. זיין עטישע טעאָריע קולטיווירט גרעסערן רעספּעקט פאַר מענטשלעכע ווערטן אין אַלע באַציאונגען צווישן מענטש און מענטש. ער האַלט, אַז בלויז דורך זיין אייגענער אָנשטרענגונג קאָן דער מענטש הויך אויפהייבן זיינע עטישע סטאַנדאַרדן און דערמיט באַרייכערן דאָס מענטשלעכע לעבן. דאָס סאַמע וויכטיקסטע אָבער פונעם שפּינאָזיזם, איז דאָס וואָס ער איז דורך־און־דורך אַדורכגענומען מיט הומאַניטעט, מיט ליבשאַפט פאַרן מענטש, מיט אַ זין פאַרן מענטשנס פעאיקייטן, וואָס נישט געקוקט אויף די אַלע שטרויכלונגען און בלאָנדזשענישן זיינע, ווערט ער דאָך געפירט צו אַ פולער מענטשלעך לעבן.

צום לעצט, זאָל דאָ ווידער אַמאָל דערמאָנט ווערן, אַז מיט אָט דער איבערזעצונג פון דער „עטיק״, איז אַ פּרואוו געמאַכט געוואָרן, דאָס דאָזיקע ווערק צו מאַכן מער־ווייניקער צוגענגלעך פאַר אונדזער ערנסטן לייענער, וואָס איז נישט היימיש אין דער פילאָזאָפישער ליטעראַטור. אויב ס׳וועט אַ דאַנק דעם, אויך ביי אונדז אויסגעברייטערט ווערן דער קרייז לייענער, וואָס וועט איצט קומען טרינקען פון אָט דעם לעבנס־קוואַל, וועט דאָס זיין די בעסטע באַלוינונג פאַר דער שווערער מי און מאַטער.

עטלעכע קורצע אַרויסזאָגונגען וועגן שפּינאָזען

„מ'האָט מיט רעכט באַוואונדערט די חריפות מיט וועלכער שפּינאָזע פירט אַרויס די גרונט־אידעען פון זיין סיסטעם, און פאַרבינדט זיי ביז די מינדסטע דעטאַלן מיט געאָמעטרישער פעסטקייט". — משה מענדעלסאָן.

„נישטאָ קיין אַנדער פילאָזאָפיע, ווי די פילאָזאָפיע פון שפּינאָזען. ווען נאָר איך וויל מיך דערנעענטערן צו עמעצן, ווייס איך נישט פון קיין אַנדערן". — גאָטהאָלד אפרים לעסינג.

„איך לייען שפּינאָזעס „עטיק"... איך פיל, אַז ער איז מיר זייער נאָענט —הגם זיין גייסט איז אַ סך טיפער און ריינער פון מיינעם". — — — — —

„אַ מוח וואָס האָט אַזוי אַנטשיידן געווירקט אויף מיר, און וועלכער האָט דערצו נאָך געהאַט אַזאַ גרויסע ווירקונג אויף מיין גאַנצן אַרט דענקען — איז געווען שפּינאָזע". — יאָהאַן וואָלפגאַנג געטהע.

„ביים לייענען שפּינאָזען ווערן מיר אַדורכגענומען מיט אַזאַ געפיל, ווי ביים אַנבליק פון דער גרויסער נאַטור אין איר העכסט־באַלעבטער רואיקייט. מיר זעען פאַר זיך אַ וואַלד פון צום הימל־גרייכנדיקע געדאַנקען, וואָס די סאַמע העכסטע בליענדיקע צווייגן זיינע וויגן זיך אַזוי ווי כוואַליעס אויפן ים, בעת די אומבאַוועגלעך פעסטע שטאַמען זייערע זענען איינגעוואָרצלט אין דער אייביקער ערד. ... פון שפּינאָזעס ווערק וויעט די לופט פון דער צוקונפט". — היינריך היינע.

„שפּינאָזע איז דער צענטראַלער פונקט פון דער מאָדערנער פילאָזאָפיע — אַנטוועדער שפּינאָזיזם אָדער קיין פילאָזאָפיע". — געאָרג ווילהעלם העגעל.

„וואָס שפּינאָזע האָט געטון איז געווען זיין אויסרוף צו יעדער עפּאָכע: נוצט אייער אינטעלעקט, דעם פאַרשטאַנד, שאַרפט אים, געטרויט אים, לערנט זיך ווי אַזוי אים צו נוצן, און לאָזט זיך פירן נאָר דורך אים אַליין בלויז. ער איז דער דיקטאַטאָר וואָס וועט פירן די וועלט פאָראויס; ער איז דער שאַפנדיקער פּראָצעס, וואָס מיט דער הילף זיינער וועט איר זיך קאָנען אַנטקעגנשטעלן דעם כאַאָס וואָס שטייט אין וועג די כוחות פון אויפקלערונג, פון אַ צופרידענעם געמיט און פון אייער אויספורעמען זיך". — אַרנאָלד צווייג.

„שפּינאָזע איז איינער פון די גרעסטע העלדן פון דער מענטשהייט. ער האָט אַוועקגענומען ביי די מענטשן די נאַריש־פּוסטע מורא פאַרן טויט און די אומזיסטיקע האָפענונג צו ווערן אומשטערבלעך, געבנדיק זיי דאָס געפיל, און דערווייזנדיק זיי, אַז זיי זענען אייביק". — אַנאַטאָל פראַנס.

„שפּינאָזע! אַ וואַרעמקייט צעגיסט זיך איבערן קערפּער, אַזוי אָפט ווי מ'דערמאָנט זיך וועגן אים און מ'פאַרטיפט זיך אין אים. ווער ס'האָט אים אין דער יוגנט געלייענט, דער האָט זיין גייסט געטובלט אין אַ ברענענדיקן, לייטערנדיקן פייער. שפּינאָזע איז דער הייליקער פונעם דענקען, ווי שעלי פון דער פּאָעזיע". — געאָרג בראַנדעס.

„שפינאָזע איז איינער פון יענע גרויסע מענטשן, וואָס זייער אימפּאָזאַנטקייט וואַקסט באַשיינפּערלעך מיטן לויף פון יאָרן. ווי אַ באַרג וואָס איז ביים אָנהייב פאַרשטעלט דורך די בערגלעך ביי זיין צופוסנס, שטייגט ער אַלץ העכער ביים צוריקטרעטן פון אים". — דזשאָרדזש סאַנטאַיאַנאַ.

„די אַלע פאַרשידענע געדאַנקען־שטרעמונגען האָבן אין שפּינאָזען נישט אַרויסגעבראַכט קיין עקלעקטישן געמיש . . . נאָר זיי זענען אַלע צונויפגעשמאָלצן געוואָרן אין איין איינציקער איינהייטלעכער געדאַנקען־מאַסע, פון וועלכער שפּינאָזע האָט ווי פון איין גאָס אַרויסגעבראַכט זיין וואונדערשיינעם פאַנטעאיסטישן וועלט־בילד". — ד"ר חיים זשיטלאָווסקי.

„שפּינאָזע האָט נישט גלאַט אַזוי געשליפן גלעזער — ער האָט געשליפן ברילן פאַר אַ נייעם וועלט־באַנעם". — שלמה מיכאָעלס.

דאָס שפּינאָזע־הויז — דער „דאָמוס ספּינאָזאַנאַ" —
אין האַאַג. (דאָס בילד איז גענומען געוואָרן אין 1951
ביים הויז שטייט שמואל ווינערס זון, דר. מ. מ. ווינער.
שפּינאָזע האָט געוואוינט און געאַרבעט אויפן העכסטן שטאָק פון דעם הויז.
איצט איז דאָס גאַנצע הויז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שפּינאָזע מוזעי,
און מענטשן פון אַלע עקן וועלט שטראָמען אַהין יעדן טאָג פון יאָר.

קאַרל מאַרקס — דער שאַפער פונעם מאַרקסיזם

צו זיין הונדערט און פופציקסטן געבוירנטאָג — 1818-1968

קאַרל מאַרקס — אין זיינע יונגע סטודענטישע יאָרן.

מאַרקסיזם איז אַ גרופּע אידעען וועגן דער נאַטור פונעם אוניווערס, פונעם מענטש, פון דער געזעלשאַפט און פון דער מענטשלעכער געשיכטע, און אַט די אידעען טראָגן דעם נאָמען פון קאַרל מאַרקס. ווערט היינטיקן מאַי, 1968, הונדערט און פופציק יאָר ווי מאַרקס איז געבוירן געוואָרן. אָבער איידער ס'ווערט דאָ בקיצור דערקלערט וואָס איז אַזוינס מאַרקסיזם — עטלעכע קורצע ביאָגראַפישע פרטים וועגן זיין לעבן און שטאַרבן.

טיילן פון דער אַרבעט פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", חודש-שריפט פון איקוף, מערץ און אַפּריל, 1968, ניו-יאָרק, און אין „זאַמלונגען", פּערטליאָר-שריפט, נומער 41, האַרבסט, 1968, ניו-יאָרק.

.1

קאַרל מאַרקס איז געבוירן געוואָרן מאַי 5, 1818, אין טריער, דייטש־לאַנד, דער זון פון אַן אַדוואָקאַט און אַן אייניקל פון אַ רב. נאָכן פאַרענדיקן זיין שטודיום אין טריער, טרעט ער אַריין אין אוניווערזיטעט אין באָן און שטודירט דערנאָך אויך אין אוניווערזיטעט אין בערלין. דאָרטן שטייט ער צו צו דער גרופּע רעוואָלוציאָנער־געשטימטע סטודענטן, וועלכע זענען גע־ווען באַקאַנט ווי „לינקע העגעליאַנער". נאָכן פאַרענדיקן זיין שטודיום אין בערלינער אוניווערזיטעט האָט דער יונגער מאַרקס גענומען אַרבעטן אויף זיין דאָקטאָראַט־דיסערטאַציע מיטן נאָמען: „די אונטערשיידן צווישן דער נאַטור־פילאָזאָפיע פון דעמאָקריטן און עפּיקורן". אין אָט דעם ווערק האַלט ער זיך נאָך אַלץ ביי אַן אידעאַליסטישן שטאַנדפּונקט אין דער פילאָזאָפיע. דורך די ווייטערדיקע עטלעכע יאָר גייט ער איבער פון פייערבאַכס הומאַ־ניזם צום דיאַלעקטישן מאַטעריאַליזם.

די פּאָליטישע רעאַקציע אין דייטשלאַנד אין 1841, מאַכט פאַר אים אומ־מעגלעך צו קריגן אַ פּאָסטן אין אַן אוניווערזיטעט. ווערט דער יונגער, 23־יעריקער מאַרקס רעדאַקטאָר פון אַ ראַדיקאַל־בורזשואַזער צייטונג אין קעלן, „די רהיינישע צייטונג". אָבער ס'נעמט נישט לאַנג וועַן אונטערן דרוק פון דער צענזור און פון די אייגנטימער פון דער צייטונג, ווערט ער געצוואונ־גען צו רעזיגנירן פון דער צייטונג. ער עמיגרירט קיין פּאַריז און ווערט דאָרטן פאַרוויקלט אין קאָמוניסטישע אַקטיוויטעטן, אין טעאָרעטישע און אויך אין פּראַקטישע. מאַרקס האָט, ווי באַקאַנט, אויך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינטערעס אין קונסט, אָבער גאָר באַזונדערס אין פּאָעזיע. ער האָט אין דער יוגנט אַליין אויסגעפּרוּווט זיין כוח אין דער דאָזיקער קונסט. אין פּאַריז ווערט מאַרקס נאָענט באַפריינדט מיט היינריך היינען, וועלכער האָט אַזוי שטאַרק געהאַלטן פון מאַרקס' קינסטלערישן און קריטישן חוש, אַז ער פלעגט כסדר זיך מיישב זיין מיט מאַרקסן וועגן זיין יעדער נייער פּאָעמע, און זיך נישט באַרואיקט ביז מאַרקס איז געבליבן צופרידן סיי מיטן אינהאַלט, ווי אויך מיט דער פאָרעם פון זיינע שירים.

אין 1845 ווערט מאַרקס אַרויסגעטריבן פון פראַנקרייך און באַזעצט זיך אין בריסל, בעלגיע, וואו ער לעבט ביז 1848. נאָך דעם ווי ער ווערט אויס־געוויזן פון בעלגיע, נאָך דער רעוואָלוציע פון פעברואַר, 1848, ציט זיך מאַרקס אַריבער קיין לאָנדאָן, וואו ער האָט געלעבט ביז סוף פון זיינע טעג.

צווישן 1845 און 1849 האָט מאַרקס מיט דער הילף פון ענגעלסן, אַנט־וויקלט די יסודותדיקע שטריכן פון דעם וואָס איז באַקאַנט ווי מאַרקסיזם. „די הייליקע פאַמיליע" און „די דייטשישע אידעאָלאָגיע" (ביידע געשריבן בשותפות מיט ענגעלסן), ווייטער זיין „אָרעמקייט פון פילאָזאָפיע", אַ קריי־טיק איבער פּרודאָנען, זענען אָט די אַלע ווערק ביז אַ געווויסן גראַד פונדאַ־מענטאַלע דאָקומענטן אויפן וועג צום וויסנשאַפטלעכן סאָציאַליזם. „דער

קאמוניסטישער מאניפעסט", געשריבן בײנאנד מיט ענגעלסן, איז פאר־עפנטלעכט געװארן אין פעברואר, 1848, מיט הונדערט און צװאנציק יאר צוריק, װי די פראגראם פון דער קאמוניסטישער ליגע, די ערשטע אינטער־נאציאנאלע ארגאניזאציע, און מארקסיזם טרעט צום ערשטן מאל אויף אויף דער װעלט־ארענע. דער מ א נ י פ ע ס ט איז דערשינען פונקט ערב דעם אויסברוך פון די פראנצויזישע און דײטשישע רעװאלוציעס פון 1848, אין פארבינדונג מיט װעלכע מארקס האט געשפילט א װיכטיקע פראקטיש־ארגאניזירנדיקע ראלע.

נאך די פאליטישע איבערקערענישן אין פראנקרײך אין 1851, האט מארקס פארעפנטלעכט זײן „דער אכטער ברומעיר פון לואי באנאפארט", אין װעלכן ער ציט אונטער א סך־הכל פון די רעזולטאטן פון דער רעװאלו־ציע אין 1848־1851. די יארן נאך דער רעװאלוציע זענען פאר מארקסן געװען יארן פון העכסט־אינטענסיװער ארבעט איבער זײן הויפט־װערק, „קאפיטאל", פון װעלכן דער ערשטער באנד איז ארויס אין 1867. דאס איז באמת א קאלאסאל װערק. איבער אט דעם װערק האט ער געמוזט גרינדלעך דערלערנען אלע געביטן, װאס זענען פארבונדן מיט דער װיסנשאפט װעגן דער מענטשלעכער געזעלשאפט, לויט די ערשטע קװאלן. ער האט אויסגע־פארשט די בורזשואזע פאליטישע עקאנאמיע, מיט דער גאנצער פולקייט און טיפקייט. װי אזוי ער האט זיך נישט אפגעשטעלט פאר די גרעסטע שװערי־קייטן, קאן דינען אט דער פאקט. בעת ער האט געדארפט דערלערנען די ערד־רענטע און האט זיך גענייטיקט אין דער סטאטיסטיק פון דער רוסישער דארפישער װירטשאפט, איז װי שטארק פארנומען ער איז נישט געװען, האט ער אײנס און צװײ זיך אויסגעלערנט די רוסישע שפראך, װעלכע איז פאר אן אײראפעער אומגעהײער שװער, כדי צו קאנען לײענען אין אריגי־נאל די אפיציעלע סטאטיסטישע באריכטן. ער האט אזוי גוט באהערשט די רוסישע שפראך, אז ער האט, װי א ליבהאבער פון פאעזיע, געקאנט פרײ לײענען די רוסישע פאעטן אין אריגינאל.

װעט דערבײ דא כדאי זײן, אגב, אנצואװײזן דערויף, אז מארקס, װעל־כער האט אויפגעדעקט די טונקעלע זײטן אין דער קולטור פון די פריערדיקע קלאסן־געזעלשאפטן, האט ער אבער אין דער אײגענער צײט געהאלטן, אז אויף װיפיל ס'האט די קונסט אין יענע געזעלשאפטן אנטפלעקט די גרויס־קייט פונעם מענטש, געגעבן א קינסטלערישע פארם זײנע קאנפליקטן און לײדנשאפטן און אנגעדײט אויף זײנע אומענדלעכע פאטענציעלקייטן, איז אט די קונסט זײערע פונקט אזוי אויך היינטצייטיק און פאר אלע צייטן.

אין די לעצטע יארן פון זײן לעבן ארבעט מארקס אויף די װײטערדיקע בענד פון „קאפיטאל". דאס זענען אויך געװען יארן פון אנגעשטרענגטע פאליטישע און ארגאניזאציאנעלע אקטיװיטעטן.

מיט דער פארשטארקונג פון דער ארבעטער־באװעגונג, אנהײב זעכציקער

יאָרן, נעמט זיך מאַרקס צום רעאַליזירן זיינע אידעען וועגן אַן אַסאָציאַציע פון אַרבעטער אין די פירנדיקע אייראָפּעאישע לענדער. אין 1864 ווערט אין לאָנדאָן געגרינדעט די אינטערנאַציאָנאַלע אַרבעטער אַסאָציאַציע — דער ערשטער אינטערנאַציאָנאַל, אין וועלכן מאַרקס ווערט דער באַוועגנ־דיקער גייסט און אינטעלעקטועלער פירער. אין 1871 שרייבט ער אַן זיין בריליאַנטענע בראָשור, „דער בירגער־קריג אין פראַנקרייך", אַ חריפותדי־קער אַנאַליז פון דער פּאַריזער קאָמונע. דער גענעראַל־ראַט פונעם ערשטן אינטערנאַציאָנאַל ווערט דעמאָלט אַריבערגעפירט קיין אַמעריקע, וואו ער ווערט אין 1876 אויפגעלייזט. פון יענער צייט אַן און ווייטער האָט מאַרקס זיך געווידמעט צום פאַרענדיקן זיין „קאַפּיטאַל".

דאָס טרייבן אים אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק פון איין לאַנד צום אַנ־דערן, צו וועלכן ער איז געווען אונטערגעוואָרפן דורך רעאַקציאָנערע רע־גירונגען, די שווערע נויט וועלכע ער האָט מיט זיין פאַמיליע געליטן זיין גאַנץ לעבן און וועלכע איז בלויז טיילוויז געלינדערט געוואָרן דורך דער מאַטעריעלער הילף פון ענגעלסן, די מעכטיקע קאַמפן וואָס מאַרקס האָט געפירט קעגן אַ סך נישט־פּראָלעטאַרישע און אַנטי־פּראָלעטאַרישע טענ־דענצן — אַלע האָבן זיי אונטערגעגראָבן זיין געזונט. און אין מערץ 14, 1883, פאַרענדיקט זיך זיין לעבן. ער איז אויסגעגאַנגען זיצנדיק ביי זיין אַרבעטס־טיש. אויפן צווייטן טאָג נאָך מאַרקס' טויט האָט ענגעלס געשריבן: „די מענטשהייט איז נידעריקער געוואָרן מיט אַ קאָפּ, און דאָס מיטן גע־ניאַלסטן קאָפּ, וואָס די מענטשהייט האָט פאַרמאָגט אין דער לעצטער צייט".

אין זיין אויטאָביאָגראַפיש ווערק „דער אַני מאמין פון אַ ליבעראַל", האָט דער פאַרשטאָרבענער מאָרים ר. קאָהען, באַרימטער פילאָזאָפיע־פּראָפע־סאָר אין ניו־יאָרקער סיטי־קאָלעדזש (שטאָטישער אוניווערזיטעט), און מחבר פון אַ צאָל וויכטיקע ווערק אין אָט דעם פעלד, געגעבן איינע פון די בעסטע דעפיניציעס וועגן עטיק: „דער שורש און הויפּט־מאָטיוו פון עטישן געדאַנק", שרייבט ער דאָרטן, „איז די לײַדנשאַפט צו לינדערן מענטשלעכע לײַדן". צו מעסטן, בכן, מאָראַל מיט אָט דער מאָס, איז אין דער געשיכטע נישט געווען אפשר קיין מענטש פון אַ העכערער מאָראַל ווי קאַרל מאַרקס. האָט ער דאָך זיין גאַנץ לעבן אַוועקגעגעבן אָט דער איינ־ציקער זאַך — צו לינדערן די לײַדן פון דער מענטשהייט, פון יעדן מענטש.

פון דער צווייטער זייט האָט דער אמת פון דער מאַרקסיסטישער טעאָריע אַרויסגערופן אַ פּאַניק פשוט צווישן אייגננוציקע מענטשן, וועלכע האָבן קיין חשק נישט אויפצוגעבן זייערע פּריווילעגיעס, אַלץ קומט זיי, און האָט געפירט צו שווערע רדיפות מצד דער רעאַקציע קעגן די אָנהענגער פונעם מאַרקסיזם. אָבער צווישן הומאַניסטן און עטישע, אומאייגננוציקע מענטשן האָט מאַרקס' הומאַניסטישע טעאָריע געפונען אָנהענגער.

נאָך מאַרקס' טויט, האָט זיין נאָענטסטער מיטאַרבעטער און מיטקעמ־

פער, פרידריך ענגעלס זיך גענומען צו דער אַרבעט פון רעדאַקטירן און צו־גרייטן צום דרוק דעם צווייטן און דריטן באַנד פון „קאַפּיטאַל", וועלכס מאַרקס האָט נישט באַוויזן צו פאַרענדיקן. מיט אָט דער אַרבעט זיינער האָט ענגעלס אויפגעשטעלט אַן אייביקן מאָנומענט פאַר זיין גרויסן פריינט.

אַזוינע געניאַלע מענטשן ווי קאַרל מאַרקס, וועלכע לייגן אַרויף דעם חותם פון זייער רייכער פערזענלעכקייט אויף גאַנצע היסטאָרישע עפּאָכעס, ווערן געבוירן איין מאָל אין יאָרהונדערטער, און פאַר זייער אויפקום און אַנטוויקלונג האָט געמוזט זיין אַ גאָר באַזונדערס גינציקער צונויפפאַל פון אַ גאַנצער ריי אומשטענדן.

.2

וואָס איז מאַרקסיזם?

מיר קומען איצט צו צו דער שאַפונג פון קאַרל מאַרקס—צום מ א ר ק־ס י ז ם. אין וואָס, בכן, באַשטייט זיין באַדייט?

ס'האָט לעניין דעפינירט די דריי קוואַלן פון וואַנעט ס'שטאַמט אָפּ דער מאַרקסיזם, אָט אַזוי: 1. די קלאַסישע דייטשישע פילאָזאָפיע; 2. די קלאַ־סישע ענגלישע עקאָנאָמיע; 3. די פראַנצויזישע פּאָליטישע טעאָריע, ביי־נאַנד מיט איר רעוואָלוציאָנערער פּראַקטיק.

וועט דאָ איצט אין פּלאַץ זיין צו זאָגן אַ וואָרט וועגן דעם, ווי אַזוי מאַרקס איז געקומען צו דעם, ער זאָל ווענדן זיין געדאַנק צום שטודיום פון אָט די דריי פאַרשידנאַרטיקע פעלדער. ווי אַ בריליאַנטענער און פלייסיקער סטודענט אין אוניווערזיטעט, האָט ער אַדורכשטודירט די געשיכטע פונעם מענטשלעכן געדאַנק זינט דעם גרויען אַלטערטום אַן ביז אַרונטער צו העגעלן, אין מאַרקס' אייגענע טעג, און ער האָט זיך פאַרהאַלטן ביי העגעלס לערע וועגן דער מלוכה, ווי אַ מאַכט וואָס שטייט איבער דער געזעלשאַפט, אַנהאַלטנדיק אַ גלייכגעוויכט צווישן די אַנטקעגנגעשטעלטע, זיך־באַקעמפנ־דיקע אינטערעסן. ס'איז געווען דער ספּעציעלער כאַראַקטער פון מאַרקס' דענקען תמיד נאָכצופאָרשן די פאַרבינדונג צווישן טעאָריע און פּראַקטיק. האָט ער אָבער בשום אופן נישט געקאָנט זען ווי אַזוי העגעלס טעאָריע וועגן דער אומפּאַרטייאישקייט פון דער מלוכה קאָן שטימען מיט דער פּראַקטיק. פאַרקערט גאָר, ווען נאָר די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון די פאַרשידענע עלעמענטן אין דער געזעלשאַפט זענען געווען אַנטקעגנגעשטעלט איינער דעם אַנדערן האָט די מלוכה תמיד און כסדר געדינט די אינטערעסן פונעם הערשנדיקן קלאַס. אַנשטאָט צו באַשיצן די שוואַכע האָט די מלוכה גאָר געהאָלפן די שטאַרקע. כדי בכן צו געפינען אַ מער ראַיעלע דערקלערונג בנוגע די אמתע קאָנדיציעס אין דער היינטצייטיקער געזעלשאַפט, ווי ס'איז

געוועזן העגעלס, האָט מאַרקס אין זיינע שטודיעס זיך געווענדט צו אַזוינע ענגלישע עקאָנאָמיסטן ווי אַדאַם סמיט און דעיוויד ריקאַרדאָ און אַנדערע. די ק ר י ט י ק וואָס מאַרקס האָט אַדורכגעפירט איבער זייערע מיינונגען, איז אייגנטלעך אַן אָפּשאַצונג וועגן דעם, וועלכע פון די טעאָריעס פון אָט די גרויסע בורזשואַזע באַגרינדער פון דער עקאָנאָמישער וויסנשאַפט פאַרמאָגן אַ פערמאַנענטע דויערהאַפטיקייט. צוקומענדיק אָט אַזוי נאָך צו אַ פאַרשטענדעניש וועגן דער אמתער נאַטור פון דער געזעלשאַפט און זייענדיק פאַראינטערעסירט זי אויסצובעסערן, האָט זיך מאַרקס גענומען צו די ווערק פון יענעם פאָלק, וועלכס האָט געמאַכט די אַנטשיידנדיקסטע רעוואָלוציע קעגן פעאָדאַליזם און אויף וועלכן ס'איז אויסגעפאַלן דער גורל צו זיין דער הויפּט רעוואָלוציאָנערער כוח אינעם נייַנצנטן יאָרהונדערט — צו די פראַנצויזן. אָט אַזוי נאָך איז אויס דער דערפאַרונג פון די דריי סאַמע פאַרגעשריטענע צווישן די מערב־אייראָפּעאישע פעלקער אויסגעהאַמערט געוואָרן די טעאָריע וואָס איז באַקאַנט ווי מאַרקסיזם. דער רעזולטאַט איז געווען אַ בריליאַנטענער נייער סינטעז, וועלכער איז העכסט אָריגינעל און שטייט אין דער אייגענער צייט פעסט אינעם הויפּט־שטראָם פון דער היינטצייטיקער אינטעלעקטועלער אַנטוויקלונג און גייט נאָך אַלץ פאָרויס.

מיר וועלן איצט געבן גאַנץ בקיצור די צענטראַלע עלעמענטן פונעם מאַרקסיסטישן בליק אויף דער מענטשלעכער געזעלשאַפט און איר געשיכטע.

דער אוניווערס, האַלט מאַרקס, איז גאַנץ רעאַל און עקזיסטירט פאַר אייביקייטן, נאָך איידער ס'איז געווען אַ מענטשלעך לעבן, אָדער בכלל אַ וואָסער עס איז לעבן אויף אונדזער פּלאַנעט. דאָ, אויף דער ערד, איז לעבן אַ זייטיקער פּראָדוקט פון דער נאַטור, בעת דעם אָפּקילן זיך פון דער ערד, און די מענטשהייט איז אַ רעזולטאַט פון אַן אומגעהייער לאַנגן פּראָצעס פון עוואָלוציע. אין די גאָר פריע שטופן פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, איז מענטשלעכע אַרבעט געווען אַזוי ווינציק פּראָדוקטיוו, אַז זי האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין סורפּלוס, קיין איבערפלוס, וואָס זאָל אַריבערגיין איבער דעם סאַמע נייטיקסטן פאַרן לעבן און אויף זיך צו רעפּראָדוצירן. אַזוי לאַנג ווי אָט דאָס איז אָנגעגאַנגען, האָבן מענטשן געלעבט אין אַ מצב פון פּרימיטיוון קאָמוניזם — קאָאָפּערירנדיק צווישן זיך איינער מיטן אַנדערן, טיילנדיק זיך, קעמפנדיק צוזאַמען, אָבער נאָך נישט עקספּלואַטירנדיק איינער דעם צווייטן.

שפּעטער, מיט דער צייט, האָט די טעכניק אויף אַזוי פיל זיך פאַרבעסערט, אַז אַ מענטש האָט געקאָנט פּראָדוצירן מערער ווי דאָס אין וועלכן ער אַליין האָט זיך געניייטיקט, און פון אָט דער צייט הייבט זיך אָן די עקאָנאָמישע עקספּלואַטאַציע פון מענטש דורך מענטש און ס'קומען צווישן זיי אויף סאָציאַלע, צווישן זיך צעשפּאָלטענע קלאַסן. ווען איין שבט האָט

מלחמה און צעשלאָגט אַ צווייטן שבט, האָט זיך איצט בעסער געלוינט צו נעמען געפאַנגענע ביים באַזיגטן שונא און זיי צווינגען צו אַרבעטן פאַרן זיגער, איידער זיי אומצוברענגען. טייל מענטשן ווערן אַזוי נאָך הערשער, לעבנדיק פון די סורפּלוס־פּראָדוקטן וואָס ווערן פּראָדוצירט דורך אַנדערע; בעת די פּאַקטישע פּראָדוצירערס האָבן פאַרלוירן זייער אומאָפּהענגיקייט און פרייהייט און אויסגעברענגט זייערע לעבנס פּראַצעווענדיק פאַר זייערע באַלעבאַטים. אויף אָט דעם אופן הייבט זיך אָן די עקספּלואַטאַציע פון מענטש דורך מענטש און די צעטיילונג פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט אין אַנטקעגנגעשטעלטע קלאַסן, און אינאיינעם דערמיט דער קלאַסן־קאַמף.

אָבער אָט די פאָרם פון עקספּלואַטאַציע בלייבט נישט שטיין אויף איין אָרט, און באמת, קיין שום זאַך אין אונדזער וועלט בלייבט נישט אומגעענדערט, אַלצדינג איז אין אַ כסדרדיקן פלוס, האַלט זיך אין בייטן. די עקספּלואַטירערס זוכן אויסצובייטערן דעם סורפּלוס וועלכן זיי קריגן אַריין, און מיט אָט דעם ציל אין אויג, האַלטן זיי אין איין דערפינדן און אַריינברענגען אַן אַלץ נייערע און בעסערע טעכניק אין דער פּראָדוקציע; די עקספּלואַטירטע ווידער, פון זייער זייט, זוכן צו פאַרבעסערן זייער מצב און זיי פירן דעריבער אָן אַ קאַמף, וואָס שטעלט זיך קיינמאָל נישט אָפּ, צו פאַרגרעסערן זייער חלק פונעם פּראָדוקט, וועלכן זיי פּראָדוצירן פאַר זייערע באַלעבאַטים. ווי אַ פועל־יוצא דערפון ענדערן זיך די פאָרמען פון עקספּלואַטאַציע, און אינאיינעם דערמיט די גאַנצע סטרוקטור פון דער געזעלשאַפט. צום אָנהייב איז עס געווען שקלאַפעריי, ווען דער אַרבעטער איז געווען דאָס אייגנטום פון זיין באַלעבאָס. דערנאָך איז געקומען די פאַנטשטשיזנע, לייב־אייגנטום, אין וועלכער דער אַרבעטער האָט שוין דערגרייכט אַ געוויסן גראַד פון פרייהייט, אָבער איז נאָך אַלץ געווען צוגעבונדן צו דער ערד וועלכע ער האָט באַאַרבעט. אַזאַ געזעלשאַפט ווערט אָנגערופן פעאָדאַליזם. און צום סוף איז געקומען די לוין־אַרבעט אין וועלכער דער אַרבעטער איז לויטן געזעץ פולשטענדיק פריי. דערפאַר אָבער וואָס ער פאַרמאָגט נישט די פּראָדוציר־מיטלען מיט וועלכע ער זאָל קאָנען פּראָדוצירן פאַר זיך אַליין, מוז ער אַרבעטן פאַרן פּראָפיט פון אַנדערע.

אַ געזעלשאַפט געבויט אויף פּריוואַט־אייגנטום פון די פּראָדוציר־מיטלען און אויף לוין־אַרבעט ווערט אָנגערופן קאַפּיטאַליזם. דער קאַפּיטאַליזם איז צום ערשטן אויפגעקומען אין ענגלאַנד און אין נאָך עטלעכע ערטער אין מערב־אייראָפּע, נישט אַלע אויף אַמאָל, נאָר ביסלעכווייז און מיט גרויס מאַטערניש, צווישן דעם זעכצנטן און נייצנטן יאָרהונדערט. דער קאַפּיטאַליזם האָט מיט זיך געברענגט סאָציאַלע און פּאָליטישע איבערקערענישן, אַ נייעם אופן פון דענקען, און אַ טיפע איינזעעניש וועגן די אומגעהייערע שאַפנדיקע מעגלעכקייטן פון מענטשלעכער אַרבעט און אינדוסטריע. היסטאָריש גערעדט, איז קאַפּיטאַליזם געווען אַ היפּשער שפּרונג פאָראויס,

אין די ווערטער פונעם „קאָמוניסטישן מאַניפעסט”: „ער האָט אַדורכגע־פירט וואונדער וואָס האָבן ווייט איבערגעשטיגן די עגיפּטישע פּיראַמידן, די רוימישע אַקוועדוקטן, און די גאָטישע קאַטעדראַלן; ער האָט אַדורכגע־פירט עקספּעדיציעס וואָס האָבן אָוועקגעשטעלט אין שאָטן אַלע פריערדיקע וואַנדערונגען און קרייצצוגן”.

אָבער קאַפּיטאַליזם האָט אינעווייניק אין זיך דאָס וואָס מאַרקס רופט אַן קאָנטראַדיקציעס, ווידעראַנאַנדן וואָס דערלאָזן אים נישט צו רעאַליזירן די מעגלעכקייטן, וועלכע ער איז געווען דער ערשטער זיי אויפצודעקן. דער קאַפּיטאַליסטישער קלאַס, וואָס באַשטייט פון יענע וואָס פאַרמאָגן די פּראָ־דוציר־אינסטרומענטן, און לאָזן זיי אין באַוועגונג, איז און מוז זיין פאַר־אינטערעסירט בלויז אין מאַכן פּראָפיטן, און נישט אינעם וואוילזיין פונעם כלל, פון אַלע מענטשן. קאַפּיטאַליסטן סובאָרדינירן, וואַרפן אונטער אַלע אַנדערע צילן צו אָט דעם איינציקן ציל — צו קריגן דעם העכסט־מעגלעכן פּראָפיט. יאָגנדיק זיך נאָך אָט דעם ציל, צאָלן זיי די אַרבעטער אַזוי ווינציק ווי ס'לאָזט זיך נאָר, און האַלטן אין איין איינפירן נייע אַרבעט־שפּאָרנדיקע מאַשינען. דער פּועל־יוצא דערפון איז, וואָס די פאַרברויך־קראַפט פונעם אַרבעטער־קלאַס ווערט געהאַלטן אויף אַ נידעריקן מצב, בעת די קאַפּי־טאַליסטן זוכן דורך אַלערליי מיטלען אַנצוזאַמלען אַלץ מערער און מערער קאַפּיטאַל. אָבער דאָס אָנזאַמלען אַלץ מערער און מערער קאַפּיטאַל מיינט די פאַרמערונג פון דער געזעלשאַפטס פּראָדוצירונג קאַפּאַציטעט. האָבן מיר דעריבער דעם מאָדנעם פּאַראַדאָקס, וואָס פון איין זייט האַלט קאַפּיטאַליזם צוריק דעם פאַרברויך און פון דער צווייטער זייט פאַרשנעלערט ער אַזוי פּיל ווי נאָר מעגלעך די פּראָדוקציע. אָט דאָס איז זיין סאַמע פונדאַמענטאַלע קאָנטראַדיקציע, סתירה, וועלכע רופט אַרויס פּעריאָדיש עקאָנאָמישע קריי־זיסן און אַרבעטסלאָזיקייט, און אָט דאָס וועט נישט אַנדערש קאָנען עלימי־נירט ווערן ווי נאָר דורכן ענדערן דעם סיסטעם פון דעם וואָס האַלט זיך אויף פּראָדוקציע פאַר פּראָפיט צו יענעם סיסטעם, וואָס וועט פּראָדוצירן פאַרן געברויך.

אויפן גרונט פון אָט דעם אַנאַליז, האָט מאַרקס געגלייבט, אַז ס'איז אין די אינטערעסן פון די אַרבעטער זיך צו אָרגאַניזירן פּאָליטיש כדי עווענטועל אַריינצוקריגן די מאַכט און פאַרבייטן דעם קאַפּיטאַליזם דורך אַ סיסטעם וואָס זאָל זיין באַגרינדעט אויף קהל'עשן אייגנטום פון די פּראָדו־ציר־מיטלען און עקאָנאָמישער פּלאַנירונג, אַ סיסטעם וועלכן ער און זיינע נאָכפאָלגער האָבן אַ נאָמען געגעבן ס אָ צ י אַ ל י ז ם. נאָך מער, מאַרקס איז נישט געווען אין ספק, אַז די אַרבעטער וועלן פאַקטיש נאָכפאָלגן אָט דעם קורס, און אַז זייערע וואַקסנדיקע צאָלן אונטערן קאַפּיטאַליזם, זייער וויכטיקייט און דיסציפּלין וועלן פריער אָדער שפּעטער פאַרזיכערן זייער נצחון. בנוגע דעם ו ו י אַ ז ו י דער דאָזיקער איבערגאַנג וועט אַדורכגע־

פירט ווערן, האָט מאַרקס לכתחילה געהאַלטן, אַז דאָס וועט אומעטום זיין דורך די מיטלען פון אַ גוואַלטזאַמער רעוואָלוציע. מיט דער אויסשפּרייטונג אָבער אַלץ מערער פון פּאָליטישער דעמאָקראַטיע, בפּרט אין די ענגליש־רעדנדיקע לענדער, האָט ער שפּעטער דעם דאָזיקן בליק זיינעם מאָדיפיצירט, און האָט אין די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר פון זיין לעבן געגלייבט, אַז אונטער געוויסע אומשטענדן קאָן אין טייל לענדער גאַנץ מעגלעך יאָ געמאַלט זיין אַ פרידלעכער און געזעצלעכער איבערגאַנג. „מיר ווייסן", — האָט ער געזאָגט אין אַ רעדע אין אַמסטערדאַם, אין 1872, — „אַז ספּעציעל וועט מען מוזן נעמען אין באַטראַכט די אינסטיטוציעס, מנהגים און טראַדיציעס פון די פאַרשידענע לענדער; און מיר לייקענען נישט, אַז ס'איז פאַראַן געוויסע לענדער, אַזוינע ווי די פאַראייניקטע שטאַטן און ענגלאַנד, אין וועלכע די אַרבעטער קאָנען האָפן צו דערגרייכן זייערע צילן דורך פרידלעכע מיטלען".

3.
וואָס־זשע אַזוינס איז סאָציאַליזם?

לויט מאַרקסן איז סאָציאַליזם יענע פאָרם פון אַ געזעלשאַפט וועלכע וועט קומען נאָכן קאַפּיטאַליזם, פּונקט אַזוי ווי קאַפּיטאַליזם איז די געזעלשאַפטלעכע פאָרם וואָס איז געקומען נאָכן פעאָדאַליזם.

די סאַמע פונדאַמענטאַלע ענדערונג וואָס סאָציאַליזם ברענגט אַריין באַשטייט אין דער אָפּשאַפונג פונעם קאַפּיטאַליסטישן פּריוואַט־אייגנטום איבער די פּראָדוציר־מיטלען. מאַרקס האָט קלאָר דערוויזן ווי קאָנטראַדיקציעס, ווידעראַנאַנדן זענען איינגעבוירן אינעם קאַפּיטאַליסטישן סיסטעם, און ווי ער איז, נאָך זיין נאַטור נאָך, פול באַלאָדן מיט קאָנפליקטן. ער האָט געוויזן, אַז הגם דער איבערגאַנג פון פעאָדאַליזם צו קאַפּיטאַליזם האָט מיט זיך רעפּרעזענטירט אַ גוואַלדיקן שריט פאָראויס צו אַ מער ראַציאָנעלן, שכלדיקן מצב פאַר דער מענטשהייט, ווערט אָבער אונטערן קאַפּיטאַליזם ווייטערער פּראָגרעס צעקרימט, צעקריפּלט און עווענטועל פאַרבלאָקירט דורך דער איראַציאָנעלקייט פונעם קאַפּיטאַליסטישן סדר. ווייטער האָט ער געוויזן, אַז אָט די איראַציאָנעלקייט איז נישט קיין פאַראיבערגייענדיקע כאַראַקטעריסטיק פונעם קאַפּיטאַליזם, נאָר איז איינגעבוירן אינעווייניק אין אים, אַז זי רעפּרעזענטירט דעם אומפאַרמיידלעכן אַרויסוואוקס פון זיינע סאַמע יסודות: דאָס איז די אינסטיטוציע פון פּריוואַט־אייגנטום אויף די פּראָדוציר־מיטלען. ער האָט דערוויזן, אַז אויפן היינטיקן שטאַפּל פון היסטאָרישער אַנטוויקלונג, קאָן אַ סאָציאַליסטיש־פּלאַנירטע געזעלשאַפט, דורכן אויסנוצן די פּראָדוציר־מיטלען, וועלכע ווערן געזעלשאַפטלעכער אייגנטום, פירן צום וואוילזיין פאַר יעדן איינעם מיטגליד פון דער געזעלשאַפט.

דערפֿון איז במילא שוין געדרונגען, אַז געזעלשאַפֿטלעך אייגנטום פֿאָדערט עקאָנאָמישע פּלאַנירונג. די קאַפּיטאַליסטישע עקאָנאָמיע, ווי באַוואוסט, ווערט באַהערשט דורכן מאַרק, דאָס מיינט, דורך פּריוואַטע פּראָדוצירער אָדער קאָרפּאָראַציעס, וואָס פּאַסן זיך צו צו די פּרייז־באַוועגונגען אויפֿן מאַרק, מיט אַן אויג אַז זייערע אייגענע פּראָפֿיטן זאָלן זײַן די העכסט־מעגלעכע. דורך אָט דעם מעכאַניזם ווערט דער פֿאַרלאַנג און דער רעזערוו פֿון סחורות צוגעפּאַסט איינס צו דאָס אַנדערע. געזעלשאַפֿטלעכע קערפּערשאַפֿטן האָבן נישט קיין סיבה וואָס זאָל זיי צווינגען אַרײַנצוקריגן די העכסט־מעגלעכע פּראָפֿיטן — הגם מ׳דאַרף צוגעבן, אַז אונטער געוויסע אומשטענדן קאָן מען זיי אויפֿפֿאָדערן צו מאַכן אַזוי פֿיל פּראָפֿיטן וויפֿיל ס׳איז נאָר מעגלעך, — פּראָפֿיטן, נאַטירלעך, נישט פֿאַר אינדיווידועלע קאַפּיטאַליסטן, אָדער קאָרפּאָראַציעס. בכלל גענומען אָבער, מוזן זיי האָבן אַ וואָסער עס איז אַנדער פּרינציפּ פֿאַר זייער עקאָנאָמישער אָנפֿירונג ווי דעם פּראָפֿיט־פּרינציפּ, און אָט דאָס קאָן בלויז זײַן דורכן אויספֿאָלגן אַ פּלאַן וועלכער זאָל קאָאָרדינירן די אַקטיוויטעטן פֿון אַלע געזעלשאַפֿטלעכע קערפּערשאַפֿטן, וואָס פֿירן אָן מיט דער אינדוסטריע. דערבײַ אָבער דאַרף מען אויסמײַדן איבערגעטריבענע צענטראַליזאַציע, וואָס שוואַכט־אָפּ דעם דעמאָקראַטישן עלעמענט אין דער אַרבעט.

בכן, טענהט סאָציאַליזם, אַז ס׳איז אַקוראַט און גענוי דאָס באַפֿרײַען זיך פֿון דער נויטווענדיקייט צו מאַכן פּראָפֿיטן, און דאָס קאָאָרדינירן פֿון אַלע עקאָנאָמישע אַקטיוויטעטן דורך איין אַלגעמיינעם פּלאַן, וואָס גיט די מעגלעכקייט דער סאָציאַליסטישער עקאָנאָמיע בײַצוקומען די סתירות, די ווידעראַנאַנדן פֿונעם קאַפּיטאַליזם און צו אַנטוויקלען זײַנע רעסורסן און די טעכנאָלאָגיע פֿאַרן גרעסטן גוטס פֿאַר אַלע מענטשן. אונטער אָט אַזאַ סיסטעם, קאָנען קריזיסן און אַרבעטלאָזקייט קומען בלויז דורך אַ שלעכטער פּלאַנירונג; און בעת שלעכטע פּלאַנירונג איז זיכער נישט אוממעגלעך, בפֿרט אין די ערשטע סטאַדיעס פֿון דער סאָציאַליסטישער געזעלשאַפֿט, איז דאָך נישטאָ קיין סיבה פֿאַרוואָס די פּלאַנירער זאָלן וואָס ווײַטער נישט לערנען פֿון דערפֿאַרונג ווי צו פֿאַרריכטן זייערע טעותן און צו רעדוצירן די רעזולטירנדיקע נישט ריכטיקע צוגעפּאַסטקייטן און דיספּראָפּאָרציעס צו אַן אַלץ קלענערער און קלענערער צאָל אונטערנעמונגען.

בנוגע דעם ווידער, וואו ס׳וועט פֿריער אײַנגעפֿירט ווערן סאָציאַליזם — האָט מאַרקס תחילת דערוואַרט, אַז סאָציאַליזם זאָל פֿריער קומען אין די מער אַוואַנסירטע אינדוסטריאַליזירטע לענדער, און אויפֿצובויען דעם סאָציאַליזם אויף די פּאָליטישע יסודות, וועלכע יענע לענדער האָבן שוין דערגרייכט. היות אין אָט די לענדער זענען די אַרבעטער אַ מאַיאָריטעט פֿון דער באַפֿעלקערונג, האָט ער געגלייבט, אַז דאָס איבערנעמען די פּאָליטישע מאַכט דורכן אַרבעטער־קלאַס וואָלט געמיינט פֿולע דעמאָקראַטיע און פֿרײַהייט

פאַר די מיינסטע מענטשן, הגם ער האָט אויך דערוואַרט, אַז ס׳זאָל דאָרט זיין אַ גרעסערער אָדער קלענערער פעריאָד ווען די רעכט און פרייהייטן פון די פריערדיקע עקספּלואַטירערס זאָלן ווערן אונטערגעוואָרפן צו געוויסע באַשרענקונגען. בנוגע דער ווייטערער צוקונפט, האָט ער געהאַלטן, אַז די פולע אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפטס עקאָנאָמישן פּאָטענציאַל אונטערן סאָציאַליזם, וועט ביסלעכווייז, טריט ביי טריט אויפהייבן דעם וואוילשטאַנד און די בילדונג פון יעדן איינעם אויף אַזוי פיל, אַז סוף כל סוף וועלן אַלע קלאַסן און קלאַסן־אונטערשידן אַוועקפאַלן. ווען אָט דאָס וועט געשען — דאָס מיינט, ווען די סאָציאַליסטישע פּראָדוקציע וועט אויסוואַקסן צו אַזאַ מדרגה, אַז זי וועט שוין קאָנען דערמעגלעכן דעם איבערגאַנג פון סאָציאַליזם צו קאָמוניזם, אָבער נישט פריער — וועט די מלוכה ווי אַן אונטערדריקערישער אַפּאַראַט צו ספּראַווען זיך מיט קלאַסן־קאָנפליקטן און אַנדערע פאָרמען פון סאָציאַלע קאָנפליקטן — „פאַרוועלקט ווערן". דאָס וועט זיין אַ מלוכה פון אַזאַ געזעלשאַפט אין וועלכער, צו ציטירן מאַרקס׳ ווערטער: „די פרייע אַנטוויקלונג פון יעדן איינעם איז דער באַדינג פאַר דער פרייער אַנטוויקלונג פון אַלע", און אַז דאָס וועט זיין אַ געזעלשאַפט אין וועלכער די פאַרטיילונג וועט פאָרקומען לויט אָט דעם פּרינציפּ פון מאַרקסן: „פון יעדן לויט זיינע פעאיקייטן, צו יעדן לויט זיינע באַדערפענישן".

אמת, ס׳האָבן שוין אַנדערע פאַר מאַרקסן געהאַט אַזן ענלעכע וויזיע וועגן אַ גוטער מענטשלעכער געזעלשפט, וואָס וועט קומען — אַ געזעלשאַפט פון שפע פאַר אַלעמען און ברודערשאַפט, אַנשטאָט אַ געזעלשאַפט פון דחקות, נויט, אומוויסנקייט און אָפּפרעמדונג,* צו וועלכן דער מענטשלעכער מין איז ביז היינט געווען פאַרמשפּט צו לעבן. ס׳האָט ענגעלס טאַקע אָנגעוויזן, אַז די דריי גרויסע אוטאָפּיסטן, סען סימאָן, פוריע און אָוען, נישט געקוקט אויף דער פאַנטאַסטישקייט און אוטאָפּיזם פון זייערע לערעס, זענען זיי

*) מיטן טערמין „אָפּפרעמדונג", אָדער „אַליענירונג", האָט מאַרקס געמיינט דאָס וואָס אינעם מענטשנס באַוואוסטזיין ווערן אונטערן קאַפּיטאַליזם פאַרקריפּלט די רעאַלע פאַרהעלטענישן צווישן די מענטשן. די דאָזיקע „אָפּפרעמדונג" קומט פאָר אויפן ביישפּיל פונעם סחורה־פעטישיזם אין דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט, וואו מ׳קוקט אויף סחורות וואָס זענען פּראָדוקטן פונעם מענטשנס מי, ווי אויף זאַכן וואָס פאַרמאָגן אין זיך די איבערנאַטירלעכע אייגנשאַפטן צו דעטערמינירן דעם גורל פון די מענטשן. ס׳באַקומט זיך אַזוי נאָך, ווי די פאַרהעלטענישן צווישן זאכן וואָלטן אַרויסגערופן געוואָרן נישט דורך די פאַרהעלטענישן צווישן מענטשן, נאָר פאַרקערט גאָר, די פּראָדוציר־פאַרהעלטענישן פון די מענטשן ווערן באַשטימט דורך די אייגנשאַפטן פון די זאַכן, וועלכע ווערן פּראָדוצירט דורך די מענטשן.

דאָך געווען די דירעקטע פאָרגייערס פונעם וויסנשאַפטלעכן סאָציאַליזם. וואָס עס שיידט אָבער ספּעציעל אויס מאַרקסן פון זיינע פאָרגייערס איז דאָס וואָס ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו דערווייזן, אַז אָט די געזעלשאַפט פון דער צוקונפט, וועלכע ער האָט אָנגערופן סאָציאַליזם, איז נישט בלויז אַ חלום און אַ האָפענונג, נאָר איז בפירוש יענע שטופע אין דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג, וועלכע איז דעטערמינירט צו קומען באַלד נאָכן קאַפּיטאַליזם. אוודאי וועט זי נישט קומען אויטאָמאַטיש, פון זיך אַליין, אויך נישט ווי דער רעזולטאַט פון בלינדע כוחות. די דאָזיקע נייע געזעלשאַפט וועט גיכער קומען ווי דער רעזולטאַט פון דער באַוואוסטזיניק אָרגאַניזירטער אַקטיוויטעט פון די אַרבעטס־מענטשן, די גאָר גרויסע מאַיאָריטעט פון דער מענטשהייט. האָבנדיק פאַרן אויג אָט די פּערספּעקטיווע, דאַרף דעריבער זיין די אויפגאַבע פון יעדן מענטשן־פריינט צוווידמען זיין ענערגיע צו אויפקלערן און אָרגאַניזירן דעם אַרבעטער־קלאַס ער זאָל דערפילן זיין מיסיע, וואָס די געשיכטע האָט פאַר אים באַשטימט. אָט דאָס איז, אייגנטלעך, דאָס וואָס מאַרקסיסטן באַמיען זיך צו טון פאַר מער ווי הונדער יאָר שוין.

דער פאַקט וואָס סאָציאַליזם איז אַ דאַנק מאַרקסן געוואָרן וויסנשאַפטלעך באַגרינדעט, דאָס ער פאָדערט היינט פון זיינע אָנהענגער (ווי אַ באַדינג פאַר דער לייזונג פונעם קריזיס אין דער קאַפּיטאַליסטישער וועלט אין אונדזערע טעג) אַ פאַרשטענדעניש פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט אין פאַרבינדונג מיט דער אַנטוויקלונג פון די פּראָדוציר־כוחות — אָט דער פאַקט האָט עס געברענגט צו שטאַנד דעם בונד צווישן אינטעלעקטואַלן און אַרבעטער, וועלכס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער היינטיקער וועלט.

דאַרף מען דערביי אויך אין זינען האָבן, אַז איינער פון די צילן פון דעם דאָזיקן בונד — דער בונד צווישן אינטעלעקטואַלן און אַרבעטער — איז אָפּצושאַפן די מחיצה צווישן יענע וואָס אַרבעטן מיט דער האַנט און די וואָס אַרבעטן מיטן קאָפּ. אָט די צעטיילונג וואָס האָט זיך געשאַפן מחמת דעם פּאַמעלעכן פּראָצעס אין דער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער געשיכטע, נעמט זיך איצט ענדלעך פאַרענדיקן. בעת דער שווערער מצב פון יענע וואָס אַרבעטן מיט דער האַנט, שליסט פאַר זיי אָפּט אויס די מעגלעכקייט פאַר אַ הויכער מענטשלעכער קולטור, קאָן דאָך אַ מענטש מיט הויכע גייסטיקע פעאיקייטן בייקומען די דאָזיקע שוועריקייטן און זיך אַדורכברעכן אַ וועג צו אַן אמתער טעאָריע וועגן דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, אַ טעאָריע וואָס ווייזט אים קלאָר דאָס אָרט וואָס אַרבעט פאַרנעמט אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט, מחמת דעם, וואָס ס'איז דאָך די מענטשלעכע אַרבעט וואָס פּראָדוצירט די אַלע נויטווענדיקייטן פאַרן לעבן, אָן וועלכן דער מענטש וואָלט קיין איין טאָג נישט געקאָנט עקזיסטירן.

.4

אַ וויכטיקער שטריך פונעם מאַרקסיזם איז דאָס, וואָס מאַרקס איז געווען דער ערשטער אַרויסצוברענגען דעם פאַקט, אַז די געשיכטע פונעם גדאַנק, אַז דאָס דענקען האָט נישט קיין אייגענע באַזונדערע עקזיסטענץ, נאָר איז אַ רעפלעקסיע, אַן אָפּשפּיגלונג פון דער געשיכטע פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, אויס וועלכער דאָס דענקען וואַקסט אַרויס. דאָס איז אַן אָנווייז דערויף, אַז די סאָציאַלע פילאָזאָפיע, למשל, פון אַ פּאַרצייטיקן שקלאַפן־אייגנטימער, לאָמיר זאָגן מיט אַן ערך צוויי און אַ האַלב טויזנט יאָר צוריק, קאָן נישט דירעקט אָנגעווענדט ווערן צום קלאַסן־קאַמף אין דער היינטצייטיקער אינדוסטריעלער געזעלשאַפט. דורכן אויפדעקן די פאַרבינדונג צווישן דעם דענקען און דער געזעלשאַפט, ד"ה, פונעם הערשנדיקן סאָציאַלן סיסטעם, העלפט אונדז דער מאַרקסיזם אָפּצושיידן און אויסצושיידן יענע געדאַנקען וועלכע שטערן און צעמישן אונדז אין אונדזער אָנשטרענגונג בייצוקומען די שלעכטסקייטן פון דער געזעלשאַפט, פון יענע געדאַנקען וועלכע רייניקן אָפּ אונדזער גייסט און קרעפטיקן אונדזער ציל.

וועט דעריבער איצט נייטיק זיין צו פאַרלירן עטלעכע ווערטער צו דערקלערן גאַנץ בקיצור וואָס מאַרקסיסטן פאַרשטייען אונטערן נאָמען מ אַ ט ע ר י אַ ל י ז ם און וואָס אונטער א י ד ע אַ ל י ז ם.

דאָס גאַנצע צווייטע קאַפּיטל פון ענגעלס' וויכטיק ווערק וועגן דער מאַרקסיסטישער פילאָזאָפיע, "לודוויג פייערבאַך און דער אויסלאָז פון דער קלאַסישער דייטשישער פילאָזאָפיע", האָט ער געווידמעט דעם ענין א י ד ע אַ ל י ז ם און מ אַ ט ע ר י אַ ל י ז ם, כדי איין מאָל פאַר אַלע מאָל צו באַזייטיקן אַלע פעלערן און פאַלשקייטן בנוגע אָט די צוויי טערמינען. ווען מ'רעדט וועגן אַן אידעאַליסט אין דער פילאָזאָפיע מיינט עס נישט איינער, וואָס שטרעבט צו דערהויבענע צילן, ווי מענטשלעכע גוטע מידות, יושר און דאָס גלייכן; פונקט אַזוי מיינט נישט אין דער פילאָזאָפיע אַ מאַטעריאַליסט, איינער וואָס יאָגט זיך נאָך געמיינע צילן, ווי זיך נאָכגעבן אַלע נידעריקע תאוות, פרעסן, זויפן, זשעדנעקייט נאָך געלט און דאָס גלייכן. אין דער פילאָזאָפיע איז אַן אידעאַליסט דער, וואָס האַלט, אַז די אידעע, דער געדאַנק איז געקומען פאַר דער נאַטור, פאַרן מענטש, אַז די וועלט שטאַמט אָפּ פונעם דענקען, אַז די מאַטעריעלע, ממשותדיקע וועלט, ווי מיר קענען זי, איז בלויז אַן אָפּשפּיגלונג, אַן אָפּבילד פונעם "גייסט", ד"ה, פונעם געדאַנק. דער מאַטעריאַליסט, ווידער, האַלט פונקט פאַרקערט, "אַז די נאַטור איז געווען פריער פאַרן גייסט", אַז אידעען זענען אָפּשפּיגלונגען אינעם מענטשנס מוח פון דער אַרומיקער מאַטעריעלער, קערפּערלעכער וועלט, אַז דאָס מענטשלעכע ז י י ן איז געקומען פריער פאַרן דענקען.

קיין שום אַנדער באַדייט ווי אָט דעם, האָבן נישט פאַר מאַרקסיסטן די

צוויי אויסדרוקן — אידעאליזם און מאטעריאליזם און ווערן אין קיין שום אנדער זין נישט באנוצט.* דעם אבסורד פון אן אנדערן אויסטייטש פון אט די צוויי טערמינען — אידעאליזם און מאטעריאליזם — איז זייער גרינג איינצוזען שוין דערפון אליין, וואס קיינער וועט דאך נישט לייקענען, אז מארקס און ענגעלס האבן זיך געיאגט נאך די סאמע דערהויבנסטע צילן און זיך פאר זיי מוסר נפש געווען. פילאזאפיש אבער זענען זיי געווען מאטעריאליסטן, נישט קיין אידעאליסטן.

העגעל איז געווען דער ערשטער, וואס האט דורך זיין דיאלעקטישער מעטאדע באנומען אין דער וועלט אלצדינג — די נאטור, די מענטשלעכע געשיכטע און דאס גייסטיקע לעבן — נישט אין א פארגליווערטן, סטאטישן צושטאנד, נאר ווי א פראצעס — אין א מצב פון אייביקער באוועגונג, פארענדערונג, טראנספארמירונג, און אן אנטוויקלונג, וואס הערט קיין מאל נישט אויף. די סיבה פאר דער אנטוויקלונג ליגט נישט אין א דרויסנדיקן כוח, נאר אינעווייניק אין דער זאך גופא. טראגט אבער ביי העגלען די דיאלעקטיק אן אידעאליסטישן כאראקטער. אידעען זענען ביי אים נישט קיין אפשפיגלונג פון זאכן וואס עקזיסטירן אין דער רעאלער, ממשותדיקער וועלט, נאר פארקערט גאר, אלע זאכן וואס געפינען זיך אין דער וועלט, און זייער אנטוויקלונג, זענען אן אפשפיגלונג אין דער מאטעריעלער וועלט פון אן „אידעע", א געדאנק, וואס האט שוין עקזיסטירט פריער, נאך פאר דער וועלט־באשאפונג. איז געקומען מארקס און האט באפרייט העגעלס דיאלעקטישע מעטאדע פון איר פילאזאפישן אידעאליזם — אנווענדנדיק דעם פילאזאפישן מאטעריאליזם — און האט דערוויזן, אז העגעלס אזוי־גערופענע „אידעע" איז נישט מער ווי אן אפשפיגלונג פון די קאנקרעטע, ממשותדיקע דערשיינונגען, ווי זיי קומען אביעקטיוו פאר אין דער רעאלער, מאטעריעלער וועלט.

נישט סתם צוליב שפעקולאטיווע חקירות נעמט מארקס אונטער זיין קריטיק איבער העגעלס אידעאליסטישער פילאזאפיע. מארקס נייטיקט זיך דעמלט צום שטארקסטן אין א וויסנשאפטלעך־באגרינדעטער מעטאדע צו קאנען פארשן די אינעווייניקסטע פארבארגענע פראצעסן אין דער מענטשלעכער געשיכטע. צו דערגרייכן דעם דאזיקן ציל זיינעם, רעוואלוציאניזירט מארקס דעם העגעליאניזם און שאפט א נייע ריכטונג אין דער פילאזאפיע אונטערן נאמען דיאלעקטישער מאטעריאליזם, פאראייניקנדיק העגעלס דיאלעקטיק מיטן מאטעריאליזם. דער דאזיקער נייער וועלט־באנעם איז אבער אויך פונקט אזוי ווייט פונעם אלטן מעכאנישן מאטעריאליזם ווי פון העגעלס פילאזאפישן אידעאליזם.

*) „לודוויג פייערבאך און דער אויסלאז פון דער קלאסישער דייטשישער פילאזאפיע", פון פרידריך ענגעלס, ז. 21, יידישע איבערזעצונג פון ש. ווינער. איקוף־פארלאג, ניו־יארק 1943.

באַוואָפֿנט מיט דער דאָזיקער נייער קאָנצעפּציע זיינער — דעם דיאַלעקטישן מאַטעריאַליזם — קריגט איצט מאַרקס די מעגלעכקייט צו אַנטדעקן די אַנטוויקלונגס־געזעצן אין דער מענטשלעכער געשיכטע.

שטודירנדיק די אַנטוויקלונגס־געזעצן, וואָס באַוועגן די מענטשלעכע געזעלשאַפֿט אין זיין צייט, קומט מאַרקס צום אויספֿיר, אַז דער עצם גאַנג פֿון דער געשיכטע פֿירט איצט מיט אַן אייזערנער נויטווענדיקייט צום סאָציאַליזם. אונטערפֿירנדיק אַ סך־הכּל פֿון דער היסטאָרישער דערפֿאַרונג פֿון די פֿריערדיקע רעוואָלוציעס, און שטיצנדיק זיך אויף אַ גרינטלעכער פֿאַרשטענדניש פֿונעם תּוך אין די צווישנאַנאַנדיקע באַציאונגען צווישן מענטשן, וואָס גייען־אָן אין דער הייַנטיקער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפֿט, באַשאַפֿט קאַרל מאַרקס זיין טעאָריע וועגן קלאַסן־קאַמף און זיין לערע וועגן דער וועלט־היסטאָרישער ראָלע פֿונעם פּראָלעטאַריאַט.

צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע ווערט פֿאָרמולירט אַ וויסנשאַפֿטלעכע טעאָריע, וואָס דאַרף דינען דעם קאַמף פֿאַר דער באַפֿרייאונג פֿון דער גאַנצער אַרבעטנדיקער מענטשהייט פֿון דער קאַפּיטאַליסטישער, אַזוי גוט ווי פֿון יעדער אַנדער, עקספּלואַטאַציע. עפֿענען מאַרקס און ענגעלס אויף נייע אומענדלעכע פּערספּעקטיוון צו שטודירן דעם גאַנג פֿון דער מענטשלעכער געשיכטע אויפֿן יסוד פֿון אַ שטרענג־וויסנשאַפֿטלעכער טעאָריע.

דאַרף דערביי דאָ אָנגעוויזן ווערן, אַז ביי מאַרקסן און ענגעלסן איז זייער טעאָריע נישט קיין פֿאַרגליווערטע דאָגמע. גאַנץ ווייט דערפֿון. דער מאַרקסיזם דינט ווי אַ קאָמפּאַס, ווי אַ וועגווייזער אין אונדזער הייַנטיקער היסטאָרישער עפּאָכע, אין וועלכער דער פּראָצעס פֿון אומאויפֿהערלעכע ענדערונגען גייט אָן כּסדר אָן אַן אָפּשטעל. אָט ווי לעניִן דריקט זיך אויס וועגן אָט דעם ענין: „מיר קוקן בשום אופֿן נישט אויף מאַרקס׳ טעאָריע, ווי אויף עפּעס וואָס איז פֿאַרענדיקט און איז נישט צום באַרירן. פּונקט פֿאַרקערט, מיר זענען איבערצייגט, אַז זי האָט בלויז געלייגט די ווינקלשטיינער פֿאַר דער וויסנשאַפֿט, וועלכע סאָציאַליסטן מוזן פֿירן ווייטער פֿאָראויס אין אַלע ריכטונגען, אויב זיי ווילן נישט בלייבן הינטערשטעליק הינטער די געשעענישן".

5.

זינט דעם סוף פֿון נייַנצנטן יאָרהונדערט ביז הייַנט איז ביי די קעגנער פֿון מאַרקסיזם, ביי די אידעאָלאָגן פֿונעם קאַפּיטאַליזם און זייערע נאָכשלעפּערס, אין זייערע פֿאַלסיפֿיקאַציעס, דער באַליבטסטער אַרגומענט, וואָס מ׳האַלט אים אין איין קייַען און איבערקייַען, אַז מאַרקס האָט נישט געטראָפֿן מיט זיינע פֿאָראויסזאָגונגען. מאַרקס, טענהן זיי, האָט אויס זיין אַנאַליז פֿון דער קאַפּיטאַליסטישער פּראָדוקציע אַרויסגעדרונגען, אַז דער רייכער וועט ווערן אַלץ רייכער און דער אָרעמער אַלץ אָרעמער, און אַז

דער מיטלקלאַס וועט צעריבן ווערן צווישן די אייבערשטע און אונטערשטע מילשטיינער, ביז וואַנעט ס'וועט אינעם פינאַלן קריזיס פונעם קאַפּיטאַליזם „אויסקלונגען דער גלאָקן־געקלאַנג ביי דער לוויה פונעם קאַפּיטאַליסטישן פּריוואַט־אייגנטום" . . . און „די עקספּראָפּריאַטאָרס וועלן עקספּראָפּרי־אירט ווערן". (מאַרקס אין „קאַפּיטאַל").

וואָס־זשע אָבער ווייזן די פאַקטן? סטאַטיסטיק ווייזט, אַז דער לעבנס־סטאַנדאַרד האָט זיך אויפגעהויבן, אַרבעטער־יוניאָנס, פּראָפעסיאָנעלע פאַ־ריינען, און רעפאָרם־געזעצגעבונג, געוואונענע דורכן אָרגאַניזירטן אַרבע־טער־קלאַס און דורך זיין קאַמף, האָבן אויפגעהויבן דעם אַרבעטער־לוין, רעדוצירט די אַרבעטס־שעהן און איינגעשטעלט אַזוינע סאָציאַלע בענעפיטן פון וועלכע מ'האָט נישט געוואוסט אין דער פאַרגאַנגענהייט. דער מיטל־קלאַס, ווידער, ווייט פון צעריבן ווערן, האָט זיך וואָס ווייטער פאַרמערט. בכן, אַזוי ווי מאַרקס' פאָראויסזאָגונגען זענען פאַלש, מוז שוין, טענהן זיי, אויך דער אַנאַליז זיינער פאַלש זיין, און מ'קאָן דעריבער אָוועקשיקן דעם מאַרקסיזם צום מוזעאום פון אויסגעשפּילטע פילאָזאָפיעס.

דער דאָזיקער סאָרט קריטיק נעמט זיך אַנטוועדער אויס אַז אייבערפלעכ־לעכער באַקאַנטשאַפט מיטן מאַרקסיזם, אָדער דורכן אַרויסצופּן ביי אים איינעם אָדער צוויי פּסוקים־אַפאָריזמען, דורך יענע וואָס האָבן קיינמאָל נישט נאָכגעפאָלגט דעם פּראָצעס פון מאַרקס' געדאַנקענגאַנג. דער אמת איז, אַז סיי ער און סיי ענגעלס האָבן אָנערקענט, אַז כדי אָנצוואוואונדן זייער טעאָריע וועט זי מוזן צוגעפּאַסט ווערן צו יעדן פאַל באַזונדער. אַזוי פרי נאָך ווי אין 1858, שרייבט ענגעלס אין אַ בריוו צו מאַרקסן, אַז דאָס עקס־פּלואַטירן „די גאַנצע וועלט" האָט אין ענגלאַנד דערפירט צו „אַ בורזשואַזער אַריסטאָקראַטיע און אַ בורזשואַזן פּראָלעטאַריאַט, פּונקט ווי צו אַ בור־זשואַזיע". ענטפערנדיק ענגעלסן אויף דעם בריוו שרייבט מאַרקס, אַז דאָס וואָס דער קאַפּיטאַליזם קריכט אַלץ מערער אין נייע לענדער, וועט אָפּלייגן די סאָציאַלע רעוואָלוציע אין אייראָפּע. געמיינט האָט ער דערמיט, אַז דורך דער עקספּלואַטירונג און אויספּלינדערונג פון די רויע מאַטעריאַלן אין די נייע לענדער, אין די קאָלאָניעס, האָבן די אייראָפּעאישע מדינות געקאָנט זיך פאַרגונען צו שאַפן ביי זיך אין דער היים אַ „בורזשואַזן פּראָלעטאַריאַט".

מאַרקס האָט, ווי באַוואוסט, נישט דערלעבט צו פאַרענדיקן זיין „קאַפּי־טאַל", אָבער אין זיין אָנגעצייכנטן פּראָיעקט פאַרן פערטן באַנד פון „קאַפּיטאַל", וועלכן ס'האָט אַרויסגעגעבן קאַוטסקי, נאָך דעם ווי ביידע, סיי מאַרקס ווי אויך ענגעלס זענען שוין נישט מער געווען צווישן די לעבעדיקע, האָט דאָרטן מאַרקס בפירוש זיך פאַררופן אויף דער „אומאויפהערלעכער פאַרגרעסערונג פון דער צאָל פון די מיטלקלאַסן", און וועגן דער ווירקונג וואָס דאָס האָט אויף דער „זיכערקייט און מאַכט פון די אייבערשטע קלאַסן", — עפּעס וואָס זיינע קריטיקער באַשולדיקן אים אין האָבן פאַרזען.

אַ וואָרט נאָך וועגן זיין פּאָליטישער פּאָראויסזעאונג. אין 1870, אין דער שעה פון דייטשלאַנדס זיג איבער פראַנקרייך, שרייבט מאַרקס אַ בריוו צו זאָרגען (סעפּטעמבער 1, 1870). איז אָט וואָס ער האָט צו זאָגן: „וואָס די פּרייסישע טיפּשים זעען נישט איין איז אָט דאָס, אַז די איצטיקע מלחמה פירט . . . אומפאַרמיידלעך צו אַ מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד . . . אַ מלחמה נומער 2 פון אָט דעם סאָרט וועט דינען ווי אַ הייבאַם פאַר דער אומפאַרמיידלעכער סאָציאַלער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד”. איז אָט די פאָראויסזעאונג אויך אַן ענטפער יענע אַלע, וואָס האַלטן נאָך איצט אין אויפוואַרפן מאַרקסן, אַז ער האָט נישט „געטראָפן” מיט זיין פאָראויסזאָגן, אַז סאָציאַלע רעוואָלוציעס וועלן פריער קומען אין די אינדוסטריעל־אַנטוויקלטע לענדער.

ס'דאַרף פאַר אונדז קלאָר ווערן, אַז הגם מאַרקס און ענגעלס האָבן גע־אַרבעט אויף זייערע ווערק אין מיטן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט און האָבן, נאַטירלעך, נישט געקאָנט פאָראויסזען אַלע פּרטים פון די שפּעטערדיקע אַנטוויקלונגען און טענדענצן אינעם קאַפּיטאַליזם, איז דער חידוש נאָך גרעסער דורך דעם זעלטענעם פאַקט, וואָס אין אַלע תּמציתדיקע פונקטן האָבן ביז היינט נאָך קיינע פון מאַרקס' אויספירן נישט פאַרלוירן זייער קראַפט, וואָס זייער טעאָרעטישער בנין איז געבליבן פעלדזנפעסט און איז אויך נישט אָפּגעפרעגט געוואָרן דורך שפּעטערדיקע געשעענישן. געשיכטע שטייט נישט אויף אַן אָרט, אויך קאַפּיטאַליזם האָט, נאַטירלעך, פאַר אָט דער צייט אַדורכגעמאַכט אַ היפּש ביסל ענדערונגען. אָבער ווי גייט דאָס ווערטל: ס'איז די זעלבע יענטע נאָר אַנדערש געשלייערט. אויף וויפיל ס'זאָל דער קאַפּיטאַליזם זיך נישט האָבן געענדערט בלייבט ער אַלץ דער זעלבער. און בעת די גרונטאָווגע איראַציאָנעלקייט, די אומשכלדיקייט פונעם סיסטעם האָט געביטן טייל פון זיינע פאָרמען, איז אָבער די איר־ראַציאָנעלקייט, די אוממענטשלעכקייט זיינע היינט נאָך מער קלאָר און בולט ווי ווען עס איז פריער. און אָט די איראַציאָנעלקייט זיינע, ווייזט זיך אַרויס צו זיין אַ קראַנקהייט וואָס קאָן נישט געהיילט ווערן דורך די כל־ערליי באַבסקע רפואות, וואָס ווערן פון צייט צו צייט פאַרשריבן דורך סאָציאַלע רעפאָרמערס פון כל־המינים. אָט די איראַציאָנעלקייט זיינע איז היינט, בכן, אַן אינטעגראַלער באַשטאַנד־טייל, דער כאַראַקטעריסטי־שער שטריך פונעם קאַפּיטאַליסטישן סאָציאַלן סיסטעם. און סאָציאַליזם שטעלט מיט זיך פאָר דעם איינציקן שכלדיקן, מענטשלעכן אויסוועג פונעם טעמפּן ווינקל אין וועלכן קאַפּיטאַליזם האָט אַריינגעצוואונגען די מענטש־הייט. ס'איז נאָך נישט געווען אַ סאָציאַלער סיסטעם וואָס זאָל אַזוי קול־טיווירן די סאַמע געמיינסטע אינסטינקטן ביי מענטשן, און זיי דערצו נאָך גלאָריפיצירן, ווי קאַפּיטאַליזם אין די טעג פון זיין טיפסטער ירידה; די גאַנצע אַטמאָספערע היינט איז אָנגעלאָדן מיט אַ שווערן קאָשמאַר.

.6

אמת, דער איבערגאַנג פֿון קאַפּיטאַליזם צו סאָציאַליזם איז שוין גאָר נישט קיין גרינגער שליטוועגס. ס׳האָט אויף דעם שוין מאַרקס אָנגעדייט אין 1871, אין זיין בריליאַנטענער בראָשור, „דער בירגער־קריג אין פֿראַנקרייך“. זאָגט דאָרט מאַרקס: „פֿאַר אייך פֿאַראויס ליגן פֿופֿצן, צוואַנציק, פֿופֿציק יאָר בירגער־קריג און מלחמות צווישן לענדער און פֿעלקער, נישט נאָר צו ענדערן די הײַנטיקע באַציִאונגען, נאָר צו ענדערן אויך זיך אַליין, און זיך מאַכן פּאַסיק פֿאַר פּאָליטישער הערשאַפֿט“. האָט ער דערמיט אָנגעדייט, אַז צו ענדערן די מענטשלעכע נאַטור, זיין פּסיכיק, — צו באַפֿרייען אים פֿון דער קנאה און שנאה און אַלע אַנדערע אומגעזונטע, דעסטרוקטיווע עמאָציעס, וועלכע האָבן זיך אַזוי טיף איינגעשניטן אין זיין לייב און לעבן, אַ פּראָדוקט פֿון אַלע פֿריערדיקע צעשפּאָלטענע קלאַסן־געזעלשאַפֿטן ביז הײַנט, וועט נעמען אַ סך לענגער און וועט אָנקומען אַ סך שווערער ווי צו בייטן דעם סאָציאַלן סיסטעם. האָט דען דאָס געקאָנט אַנדערש זיין!

לאָמיר זען וואָס איז פֿאָרגעקומען אין דער מענטשלעכער געשיכטע ביז הײַנט. דער פֿאַקט וואָס ענדערונגען קומען פֿאָר אין יעדן נייעם סאָציאַלן סדר, ווי מאַרקסיסטן פֿאַרשטייען דאָס, — בעתן איבערגאַנג פֿון שקלאַפֿעריי צום פֿעאָדאַליזם, און פֿונעם פֿעאָדאַליזם צום קאַפּיטאַליזם, — איז ווי ראַדיקאַל און צעשמעטערנדיק אָט די ענדערונגען זענען נישט געווען, האָט זיי אָבער גענומען עטלעכע הונדערט יאָר זיך אויסצוקריסטאַליזירן, זיך אויסצוצייטיקן. און ענדערונגען פֿון אָט אַזאַ פֿאַרנעם זענען אין גאַנצן פֿאָרגעקומען בלויז עטלעכע מאָל אין פֿאַרלויף פֿון דער מענטשלעכער געשיכטע. און אין הסכם מיט דער זיך־בייטנדיקער סאָציאַלער אָרדענונג זענען אויך פֿאָרגעקומען ענדערונגען אין דער מענטשלעכער נאַטור, אין זיינע באַציִאונגען צו די מיטמענטשן, צו דער וועלט; די דאָזיקע ענדערונגען אינעם מענטשנס כאַראַקטער זענען אָבער צוגעגאַנגען מיט גאַנץ פּאַמעלעכע שריט; אָננעמענדיק אומגעהייערע פּראָפּאָרציעס בעת מ׳קוקט אויף אָט די ענדערונגען אין פֿולער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, האָט מען זיי אָבער נישט געקאָנט באַמערקן אינעם לעבנס־שפּאַן פֿון גאַנצע דורות. דאָך אָבער וועט זיין אַ טעות אָנצונעמען די פּאַמעלעכדיקייט פֿון די ענדערונגען אינעם מענטשנס כאַראַקטער, אַז זיי קומען גאָר אין גאַנצן נישט פֿאָר; אָט דער טעות נעמט זיך פֿונעם גלויבן, אַז דער מענטשלעכער מין איז אַזוי געווען און וועט שוין אַזוי אייביק בלייבן דער זעלבער. ס׳וועט אויך נישט ווייניקער פֿאַלש זיין אַרויסצודרינגען אויס דעם פֿאַקט וואָס ענדערונגען קומען פֿאָר, וועגן דער שנעלקייט מיט וועלכער זיי קומען פֿאָר.

לאָמיר דערביי אויך נישט פֿאַרגעסן, אַז דער הײַנטיקער אַרבעטער־קלאַס גופֿא איז נישט געבליבן אומבאַרירט פֿון די פֿאַרדאַרבנדיקע איינפֿלוסן פֿון

דער קאַפּיטאַליסטישער וועלט, פון איר אידעאָלאָגיע; דאָס בייקומען דעם קאַפּיטאַליזם נישט נאָר ווי אַן עקאָנאָמישן און סאָציאַלן סיסטעם, נאָר אויך ווי אַן אידעאָלאָגיע איז אַ לאַנגער און העכסט פּײַנלעכער פּראָצעס. האָט דאָך שוין ענגעלס אין זײַן „אַנטי־דיורינג״ געוואָרנט, אַז אַן אידעאָלאָגיע וואָס האָט שוין איבערגעלעבט איר צײַט, קאָן נאָך נעמען לאַנגע יאָרן ביז וואַנעט מ׳וועט פון איר אין גאַנצן פּטור. די נײַע וועלט שפּרינגט נישט אַרויס מיט פּראַכט און גלאַנץ אַ פּערפעקטע, נאָר מיט אַ היפּש ביסל נישט פּאַרהיילטע וואונדן און צעקאַליעטשעטע דורך אַ שווערער פאַרגאַנגענהייט.

אין זײַן „קריטיק פון דער גאָטהאַ פּראָגראַם״ (1875), טיילט מאַרקס איין די אַנטוויקלונג פון דער נײַער סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט אין צוויי פאַזן: די ערשטע פאַזע אַ סאָציאַליסטישע און די צווייטע אַ קאָמוניסטישע. אין דער ערשטער פאַזע — דער סאָציאַליסטישער, דערקלערט דאָרט מאַרקס — „האָבן מיר צו טון נישט מיט אַ געזעלשאַפט, וועלכע האָט זיך אַנטוויקלט אויף אַ פונדאַמענט וועלכן זי אַליין האָט געשאַפן, נאָר פאַרקערט, ווי אַזאַ וואָס שיילט זיך אויס פון דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט״.

אין אָט דער ערשטער פאַזע, זאָגט מאַרקס, איז די געזעלשאַפט „נאָך אין יעדער הינזיכט פאַרפעסטעט עקאָנאָמיש, מאָראַליש, אינטעלעקטועל מיט די קראַנקהייטן פון דער אַלטער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט, פון וועמענס מוטערטראַכט זי שיילט זיך אויס . . .״.

„די געזעלשאַפט, — זאָגט דאָרטן ווייטער מאַרקס, — אַנערקענט נאָך שטילשווייגנדיק די נישט גלײַכע אינדיווידועלע פעאיקטן און אָט אַזוי נאָך די פאַרשידענע אַרבעטס־קאַפּאַציטעטן ווי נאַטירלעכע פּריווילעגיעס . . . אָבער אָט די אומפּערפעקטקייטן זענען אומפאַרמיידלעך אין דער ערשטער פאַזע פון דער קאָמוניסטישער געזעלשאַפט, ווען זי נעמט זיך ערשט אויסשיילן, נאָך לאַנגע געבורטס־ווייען אויס דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט. גערעכטיקייט קאָן קיין מאָל נישט שטיין אויף אַ העכערער מדרגה פון דער עקאָנאָמישער סטרוקטור און דער קולטורעלער אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט, וואָס דעטערמינירט אָט די סטרוקטור״.

„גאַנץ אַנדערש איז אָבער, — דערקלערט דאָרטן ווייטער מאַרקס, — אין דער צווייטער פאַזע: אין דער העכערער פאַזע, אין דער קאָמוניסטישער געזעלשאַפט . . . נאָך דעם ווי דער דיפערענץ צווישן אַרבעט מיט דער האַנט און אינטעלעקטועלער אַרבעט וועט פאַרשווינדן . . . נאָך דעם ווי די פּראָדוציר־כוחות וועלן זיך שטאַרק פאַרגרעסערן און אַלע קוואַלן פון קאָאָפּעראַטיוון, שותפותדיקן רײַכטום וועלן פרײַ פליסן, בײַנאַנד מיט דער אַלזײַטיקער אַנטוויקלונג פון יעדן איינעם יחיד — דעמאָלט און בלויז דעמאָלט ערשט וועט די געזעלשאַפט זיך אין גאַנצן באַפרײַען פון די אַמאָליקע בורזשואַזע האָריזאָנטן פון רעכט און די געזעלשאַפט וועט אַרויפ־

שרייבן אויף איר פאַן דעם לאָזונג: פון יעדן לויט זיינע פעאיקייטן און צו יעדן לויט זיינע באַדערפענישן".

אַט דעם וויסנשאַפטלעכן אַנאַליז פון מאַרקסן מוז מען תמיד האָבן אין זינען אין די דיסקוסיעס וועגן די "אומפאַרמיידלעכע" אומפּערפעקטקייטן ביי די איצטיקע סאָציאַליסטישע געזעלשאַפטן אין דער איצטיקער ערשטער פאַזע פון זייער אַנטוויקלונג.

אַ הויכער גראַד פון סאָציאַלער באַוואוסטזיניקייט פאָדערט זיך, בכן, צו קאָנען מאַכן אַ צווישנשייד צווישן דעם טויטלעכן געראַנגל פון דער אַלטער וועלט און די געבורט־אַנגסטן פונעם נייעם, צווישן דער חורבה און דעם נאָך וואָלט געוועזן צו אידעאַליזירן זיינע צייטווייליק העסלעכע שטריכן.

נישט פאַרענדיקטן נייעם בנין. פונקט אַט אַזוי נייטיקט זיך אַ הויכער גראַד פון סאָציאַלער באַוואוסטזיניקייט זיך אויסצומאָלן דאָס נייע אין זיין טאָטאַלקייט און איגנאָרירן דערביי זיינע ביטערע טעותן. אָבער נאָך ערגער

פאַר אַ סך, מעגן זיי זיך זיין סוביעקטיוו אויפריכטיק — איז אָבער פאַר זיי בשום אופן נישט מעגלעך צו באַנעמען, צו אַרומכאַפּן זאַכן, וועלכע זענען נאָך נישט פולשטענדיק אַרויפגעשוואומען אויף דער אייבערפלאַך. ס'איז בכלל אַ סך גרינגער צו באַמערקן דאָס שרעקלעכע, העסלעכע, דאָס אוממענטשלעכע, דעם חרובן פאַסאַד פון דער עפּאָכע און זי פאַראורטיילן, איידער אַריינצודרינגען אינעם סאַמע קערן פון דעם וואָס דערפון וועט אַרויסקומען — און אַלץ מערער אַט אַזוי, וואָס מערער שרייענדיק ס'איז די צעפאַלונג, וועלכע רייסט די אויגן פונקט אין אָט יענער מינוט, איידער די שווערע איבערמענטשלעכע פּראַצע ביים קאָנסטרואירן אַ נייע וועלט — בפרט איז עס ריכטיק בנוגע יענע, וואָס קלאַמערנדיק זיך אין אָט די פאָראורטיילן, טראָגן זיי אויף זיך נישט קיין מינדסטע אחריות.

מ'דאַרף אויך נישט אונטערשאַצן דעם שרעקלעכן קלעם, אַ רעזולטאַט פון דער מורא, צעטומלטקייט, צעשפּאָלטנקייט פון דער מענטשלעכער פּערזענלעכקייט, דעם פאָראורטייל און דאָס גלייכן, וועלכע שלעפּן זיך נאָך ווי אַן אומפאַרמיידלעכע נאָכווייעניש פון דער פאַרגאַנגענהייט. אַ שווערע ירושה איז אַריינגעשלעפּט געוואָרן צום סאָציאַליזם פון די פריערדיקע צעשפּאָלטענע קלאַסן־געזעלשאַפטן — קנאה און שנאה, קריגערישקייט, גייעג איינער איבערן אַנדערן פאַר פּאָזיציעס פון מאַכט, פון פּרעסטיזש, אַפילו אַנטיסעמיטיזם פונעם ערגסטן סאָרט, און נאָך אַזוינע "שיינע" מידות, וועלכע צעקרימען און צעקריפּלען דעם סאָציאַליסטישן פּראָצעס.

ווען מאַרקסיסטן וועלן אָנהייבן בעסער צו באַנעמען דעם פאַרנעם און די טיפקייט פון אָט די אַלטע, איינגעגעסענע געוואוינהייטן און וועלן אַלץ מערער דערקענען דעם שונא אינעווייניק אינעם מענטש, אין אַלע זיינע סובטילע וואַריאַציעס, וועלן זיי אַלץ מערער זיין בכוח עפעקטיוו זיך צו פאַרמעסטן קעגן די פאַרקרימונגען און פאַרקריפּלונגען פונעם מאַרקסיזם

און פון זיינע עטישע אידעאלן. און הגם די טיטאנישע אויפגאבע צו בייטן די וועלט ווי אויך זיך אליין, איז שוין גאר נישט קיין גרינ־גער עסק — וועט דאס סוף כל סוף דאך מוזן רעאליזירט ווערן. קיין מאל טאר מען נישט פארגעסן, אז מארקסיזם לאזט אויף קיין מינוט נישט ארוים פון אויג די אידעע, דעם חלום וועגן מענטשלעכער אייניקייט, און דורך אומאויפהערלעכן געראנגל זוכט ער די דאזיקע אידעע צו פארוויקלעכן. און מיטן גאנג פון זייער וויטערדיקן אנטוויקלען די סאציאליסטישע גע־זעלשאפט וועלן די מענטשן ביסלעכווייז אליין באשאפן זייערע נייע סטאנ־דארטן פון מאראל און קולטור און ביינאנד דערמיט אויך ענדערן זיך אליין. און אט דאס וועלן זיי אויך ווייטער טון בעתן איבערגאנג־פראצעס פון סא־ציאליזם צו אלץ העכערע און העכערע פארמען פון דער געזעלשאפט.

מארקסיזם האט קיין מאל נישט געזוכט אנצוצייכענען א מאפע, א דע־טאליזירטן פלאן פאר א סטאטישער, פארגליווערטער געזעלשאפט, שוין אויף תמיד און אייביק. מארקסיזם איז קיין דאגמע נישט. אויב ס'איז אינעם מארקסיזם פאראן א וואסער עס איז פרינציפ וואס איז אין אים פונדאמענ־טאל און איז דער עיקר זיינער, איז עס דער פרינציפ פון דיאלעקטיק, וועל־כער לערנט, אז אלצדינג ענדערט זיך און בייט זיך, איינגערעכנט סאציאלע און פאליטישע באדינגונגען, פראבלעמען און טאקטיק. ס'איז דעריבער נישטא קיין סאציאלער אדער עקאנאמישער צושטאנד וואס געדויערט איי־ביק, און נישטא קיין פאליטישע טאקטיק וואס איז אייביק ריכטיק. פארן מארקסיזם מיינט סאציאליזם דער ערשטער עטאפ אין דער וויטערדיקער און אומאויפהערלעכער אנטוויקלונג פון די מענער און פרויען אין א גע־זעלשאפט, אין וועלכער ענדערונגען הערן קיין מאל נישט אויף. איז ער דעריבער פון איין זייט אן עפעקטיווער וועגווייזער פאר דער וויטערדיקער אנטוויקלונג פון די מענטשן צו א העכערער מדרגה, דורך אלץ נייערע און נייערע פארמען פון מענטשלעכן צוזאמענלעבן, און פון דער צווייטער זייט איז ער געניג עלאסטיש נישט ארויפצוצווינגען דעם נעכטן אויף די מענטשן פונעם מארגן.

דארף דא נאך צוגעגעבן ווערן, אז די סאציאליסטישע מאראל איז א שטארקע הילף פאר אזא מענטשלעכן אויפפיר וואס פראקטיצירט יענע עלע־מענטארע גוטע מידות, וואס קאנטראלירן — אדער דארפן קאנטראלירן — די באציאונגען פון מענטש צו מענטש אין פריוואטן לעבן: ערלעכקייט, פריינדלעכקייט, גערעכטיקייט, פארשטענדעניש צווישן מענטשן און מענטש. כדי צו בויען א בעסערע וועלט מוז מען קודם אנהייבן מיט זיך אליין — מוז מען פריער זיך אליין איבערבויען. מארקסיסטישע עטיק קאן אונדז פירן צו פארשטיין די פארבינדונג צווישן פריוואט־פערזענלעכער און געזעלשאפט־לעכער מאראל. שלימותדיקע אויפפירונג אין דער עפנטלעכקייט, איז מחייב צו עטישער אויפפירונג אין פריוואטן לעבן.

.7

מיר דערנענטערן זיך איצט צו דער לאַנג־יאָריקער איינגעגעסענער פּאָלעמיק — צי איז מאַרקס געווען אַן „אַנטיסעמיט" אָדער נישט?

די דאָזיקע פּאָלעמיק באַזירט זיך דער עיקר אויף מאַרקס' אַ יוגנט־שריפט, „צו דער יודן־פראַגע". עמערס גאַנצע טינט זענען שוין פאַרנוצט געוואָרן דורך די קעגנער פונעם מאַרקסיזם, פונעם סאָציאַליזם אין אָט דער פּאָלעמיק.

מיט 126 יאָר צוריק, אין יאָר 1844, האָט דער יונגער מאַרקס פאַרעפנטלעכט אין די „דויטש־פראַנצויזישע יאַרביכער" אַן אַרטיקל אונטערן נאָמען „צו דער יודנפראַגע". דאָס דאָזיקע אַרטיקל איז זינט דעמאָלט פיל מאָל און באַוואוסטזיניק פאַלש אויסגעטייטשט געוואָרן, דורך כלערליי אַנטי־מאַרקסיסטן, ווי „פיינטלעך" צו יידן, און אפילו אַלס „אַנטיסעמיטיש". דער אמת איז אָבער, אַז אָט דאָס אַרטיקל איז געווען גאָר פונקט דער היפוך דערפון: עס איז געשריבן געוואָרן מיטן ספּעציעלן צוועק צו פאַרטיידיקן די רעכט פון יידן אויף פולער גלייכבאַרעכטיקונג אין דער דעמאָלטדיקער בורזשואַזער געזעלשאַפט, וואָס האָט דורך אירע אידעאָלאָגן געזוכט צוצושרייבן אויפן יידישן חשבון אירע אייגענע מיאוסע פעלערן.

מאַרקס' אַרטיקל איז אייגנטלעך געווען אַן ענטפער צו ברונאָ באַוערן, „דעם פירער פון די 'יונגע העגעליאַנער'", צו וועלכע אויך מאַרקס האָט פריער געהערט אַ שטיקל צייט. דאָס איז געווען אַ ליבעראַל־פילאָזאָפישע גרופּע, וואָס האָט אונטער דער אָנפירונג פון לודוויג פייערבאַך און ברונאָ באַוער געפירט אַן אויפקלערונג־אַרבעט אינעם גייסט פון די ליבעראַלע „אויפקלערער" פונעם 18טן יאָרהונדערט. איינע פון די צילברעטער אין זייערע אַטאַקעס איז געווען די רעליגיע. אין זייער קריטיק איבערן קריסטנטום האָבן זיי אויך נישט געשאַנעוועט די יידישע רעליגיע, וועלכע איז אין יענער צייט אין דייטשלאַנד באַטראַכט געוואָרן ווי די איינציקע פאָרם פון יידנטום.

לודוויג פייערבאַך איז דער ערשטער אַרויסגעקומען מיט אַ שאַרפער קריטיק אויף דער יידישער רעליגיע. אין זיין ווערק „דער תוך פון קריסטנטום", באַצייכנט ער די יידישע רעליגיע ווי „אַ רעליגיע פון עגאָאיזם". ער דערקלערט דאָרטן, אַז „נוצן, פּראָפיטן, זענען דער העכסטער פּרינציפּ פון יודאַאיזם . . . זייער פּרינציפּ, זייער גאָט איז דער פּראַקטישער פּרינציפּ פונעם וועלט־עגאָאיזם אין דער פאָרם פון רעליגיע".

ברונאָ באַוער, ווידער, אין זיינע אַרבעטן וועגן דער יידן־פראַגע, זאָגט אַז ערד דאָס זעלבע וואָס פייערבאַך, אַז די יידן וועלכע ער באַטראַכט ווי אַ רעליגיעזע גרופּע, דרינגען אַריין אין אַלע ווינקלען און שפּאַלטן פון דער געזעלשאַפט צו „עקספּלואַטירן אירע אומזיכערע עלעמענטן. די יידישע רעליגיע, זאָגט באַוער, איז אַ סיסטעם פון בעסטיאַלישער כיטרעקייט און

אָפּנאַרעריי. יידן, זאָגט ער ווייטער, זענען קעגן היסטאָרישן פּראָגרעס.
זיי האָבן זיך אָפּגעשניטן פון דער וועלט און לעבן אַ פאַנטאַסטיש לעבן".
באַוער האַלט, אַז די יידן, פּונקט ווי די קריסטן, קאָנען געווינען זייער פרייהייט בלויז דורכן בייקומען זייער רעליגיע. אָבער אַזוי ווי יודאַאיזם ווי אַ רעליגיע איז פאַרביטן געוואָרן דורכן קריסטנטום, מוז דער ייד אַדורכ־מאַכן אַ שווערערן וועג, ווי דער קריסט, כדי זיך צו קאָנען דערשלאָגן צו זיין פרייהייט. — ער דאַרף זיך פריער גיין לערנען ביים קריסטנטום.
אַנטקעגן אַט אַזאַ צוגאַנג צו יידן און דער יידן־פראַגע איז עס מאַרקס אַרויסגעקומען אין זיין פריער־דערמאָנטן אַרטיקל. אין זיין ענטפער האָט מאַרקס גענוצט נאַטירלעך זייער אייגענע טערמינאָלאָגיע — די טערמינאָ־לאָגיע פון פייערבאַכן און באַוערן. אַט דאָס איז געווען די אָנגענומענע פילאָזאָפישע פראַזעאָלאָגיע פון יענער צייט.
איז דאָס סאַמע ערשטע רייסט מאַרקס אַרונטער אין דער דאָזיקער אַר־בעט זיינער דעם טעאָלאָגישן שלייער אין וועלכן ברונאָ באַוער האָט די פראַגע פאַרוויקלט: ער פאָדערט צו באַטראַכטן „נישט די שבת־יידן (ווי באַוער טוט דאָס), נאָר די אַלטעגלעכע יידן".
פייערבאַך האָט דערקלערט, אַז „יודאַאיזם איז עגאָאיזם, זיין פּראַקטי־שער פרינציפּ איז — נוצן, פּראָפיטן". באַוער ווידער האָט באַשולדיקט די יידן, אַז זיי זענען „אַ פאָלק פון פעדלער", וואָס זוכן זיך אַרויסצודרייען פון אַרבעט. מאַרקס נעמט מיט אים אויף די דאָזיקע אישו. די פראַגע, זאָגט ער, ווערט דורך די קריטיקער פון יידן געשטעלט אַזוי:
„וואָס איז די וועלטלעכע באַזע פון יודאַאיזם? פּראַקטישע נויטן, עגאָ־איזם.
„וואָס איז דער וועלטלעכער קולט פון דעם יידן? פעדלעריי. וואָס איז זיין וועלטלעכער גאָט? געלט.
„זייער גוט. עמאַנציפּאַציע פון פעדלעריי און פון געלט, און דעריבער, פון פּראַקטישן, אמתן יודאַאיזם [געלט], וואָלט געווען די זעלבסט־עמאַנ־ציפּאַציע פון אונדזער עפּאָכע".
ווי אין זיין יעדער פּאָלעמיק, אָפּערירט דאָ קאַרל מאַרקס מיט די ווער־טער, מיט די בלבולים, פון יענע קעגן וועלכע ער פּאָלעמיזירט. ער מאַכט אָבער באַלד קלאָר, וואָס ער איז אויסן צו באַווייזן:
„אַן אָרגאַניזאַציע פון אַזאַ געזעלשאַפט, וואָס וואָלט אָפּגעשאַפט די פונ־דאַמענטאַלע קאָנדיציעס פון פעדלעריי, וואָלט געמאַכט דעם דאָזיקן יידן, וואָס זיי פירן אַרויס, אוממעגלעך. זיין רעליגיעזער באַוואוסטזיין וואָלט זיך אויפגעלייזט ווי אַ נעפּל, אין דערווירקלעכער, קרעפטיקנדיקער לופט פון יענער געזעלשאַפט".
און כדי צו מאַכן אין גאַנצן קלאָר וואָס ער באַצייכנט מיטן וואָרט „ייד", ווייזט מאַרקס אָן, אַז דאָס וואָס באַוער רופט אָן „יידישקייט", איז באמת

גאָר „אַן אַלגעמיינער אַנטי־סאָציאַלער עלעמענט, וואָס איז דערפירט געוואָרן צו זיין העכסטן פּונקט דורך דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג”, אין וועלכער יידן האָבן ענערגיש קאָאָפּערירט — צו אַ פּונקט ביי וועלכן ער [דער אַנטי־סאָציאַלער עלעמענט] „מוז נויטווענדיק זיך אַליין אויפלייזן”.

צו אָט דעם האָט נאָך מאַרקס צוגעגעבן:

„יודאאיזם האָט עקזיסטירט בייַנאַנד מיטן קריסטנטום, נישט נאָר ווי אַ רעליגיעזע קריטיק פונעם קריסטנטום, נישט בלויז ווי די פאַרקערפּערונג פון ספקות אין דער רעליגיעזער פּאַטערשאַפט פון קריסטנטום, נאָר גראָד דערפאַר, ווייל יודאאיזם האָט זיך אויפגעהאַלטן און אפילו באַקומען זיין העכסטע אַנטוויקלונג אין דער קריסטלעכער געזעלשאַפט. דער ייד איז, ווי אַ מיטגליד פון דער בורזשואַזער געזעלשאַפט, בלויז דער ספּעציעלער אויסדרוק פון דעם יודאאיזם אין דער בורזשואַזער געזעלשאַפט”.

מאַרקס ווייזט דערביי אַן אויף אַ פונדאַמענטאַלן שטריך אין דער געשיכטע פונעם יידישן פאָלק, וואָס איז אַבסאָלוט נייטיק כדי ריכטיק צו פאַרשטיין די יידישע געשיכטע.

„יודאאיזם”, זאָגט ער, „איז פאַרבליבן לעבן נישט להכעיס, נאָר אַ דאַנק דער געשיכטע”.

מאַרקס באַנוגנט זיך נישט מיטן בלויזן צוריקווייזן באַוערס טעאָלאָגישן צוגאַנג צו דער יידן־פראַגע; צוריקווייזנדיק אָט דעם צוגאַנג פאַרטיידיקט מאַרקס די יידן. ער שרייבט דאָרט ווייטער:

„פון איר אייגענעם אינגעווייד שאַפט די בורזשואַזע געזעלשאַפט כסדר יידן.

„וואָס איז געוועזן דער יסוד פון דער יידישער רעליגיע? פּראַקטישע נויטן, עגאָאיזם [מאַרקס ציטירט דאָ פייערבאַכס ווערטער]. פּראַקטישע נויטן, אָדער עגאָאיזם, זענען דאָך דער פּרינציפּ פון דער בורזשואַזער געזעלשאַפט... דער גאָט פון די פּראַקטישע נויטן און עגאָאיזם איז געלט... געלט ווידער איז דער אַלגעמיינער און זעלבסט־קאָנסטרואירטער ווערט פון אַלע זאַכן. אָט דאָס האָט באַרויבט די גאַנצע וועלט — די וועלט פון דער מענטשהייט, ווי אויך פון דער נאַטור — פון איר אייגנאַרטיקן ווערט. געלט ווערט דער זין פון מענטשלעכער אַרבעט און עקזיסטענץ...”.

יענע וואָס פאַרשטייען נישט די דאָזיקע גייסטרייכע פ אַ ר ט י י ד י ־ ק ו נ ג פון די יידן קעגן דער באַשולדיקונג, אַז זיי זענען פאַראַנטוואָרט־לעך פאַר אַלדאָס בייז אין דער הייַנטיקער קאַפּיטאַליסטישער סאָציאַלער אָרדענונג, זיי וועלן בכלל גאָר נישט פאַרשטיין אין מאַרקסעס פּאָלעמיק, נישט נאָר קעגן באַוערן, נאָר אויך קעגן אַלע אַנדערע קעגנער פון סאָציאַ־ליזם.

פונדאַמענטאַל האָט זיך אין אָט דער פּאָלעמיק פון מאַרקסן קעגן באַוערן, געהאַנדלט וועגן דעם ר ע כ ט פ ו ן ד י י י ד ן א ו י ף פ ו ל ע ר

גלייכבארעכטיקונג, נישט ווען זיי וועלן פריער האבן דורכגעגאנגען באוערם פילאזאפישן קורס וועגן קריסטנטום, נאר שוין איצט אין די גרענעצן פון דער בורזשואזער מלוכה.

אין דעם דאזיקן ארטיקל זיינעם „צו דער יידן־פראגע" האט מארקס בכלל נישט ארויסגעפירט די טעמע פון אנטיסעמיטיזם. אין יענער צייט, אין די פערציקער יארן פונעם נייַנצנטן יארהונדערט, איז אנטיסעמיטיזם נאך נישט געווען קיין פאליטישע אישו. דער קאפיטאליזם איז נאך געגאנגען דעמאלט, אין די פערציקער יארן פונעם נייַנצנטן יארהונדערט, בארג ארויף, און האט זיך נאך נישט גענייטיקט אין דעם דאזיקן פארסמטן געווער. ערשט אין די אכציקער יארן פונעם נייַנצנטן יארהונדערט, ווען די ארבעטער־באוועגונג מאכט ריזיקן פארשריט אין אלע קאפיטאליסטישע לענדער און דער קאפיטאליזם טרעט אריין אין זיין עפאכע פון אימפעריאליזם, ערשט דעמאלט הייבט אנטיסעמיטיזם אן צו פארנעמען אן ארט אין דער אידעאלאגיע און פאליטיק פון דער בורזשואזיע.

מארקס איז געשטארבן נאך איידער דער אנטיסעמיטיזם איז אונטערן קאפיטאליזם געווארן א שארפע פאליטישע אישו. די מארקסיסטישע אפשאצונג פונעם אנטיסעמיטיזם איז שוין אויסגעקומען צו געבן פרידריך ענגעלסן, דעם נאענטסטן מיטארבעטער פון מארקסן.

אין אן ארטיקל וואס ענגעלס האט פארעפנטלעכט אין דער ווינער „ארבעטער צייטונג", מאי 9, 1890, ווייזט ער אן אויפן כאראקטער פון דער אנטיסעמיטישער באוועגונג אוןווארנט קעגן דער געפאר, וואס זי שטעלט מיט זיך פאר פאר דער ארבעטער באוועגונג.

ענגעלס ווייזט דארט אן אויף די עלעמענטן אין דייטשלאנד און עסטרייך וואס ווערן באווירקט פונעם אנטיסעמיטיזם — „די קליין־בורזשואזיע, דער האנטווערקער, דער קליינער קרעמער, וועלכע ווערן אלע רואינירט דורך דער קאנקורענץ פונעם קאפיטאליזם אויף א גרויסן מאסשטאב. און ער שרייבט ווייטער:

„דער אנטיסעמיטיזם איז בכן נישט קיין אנדער זאך ווי דער אפרוף פון די מיטלאלטערלעכע, פוילנדיקע שיכטן פון דער געזעלשאפט קעגן דער היינטצייטיקער געזעלשאפט, וועלכע באשטייט איז תוך פון לוין־ארבעטער און קאפיטאליסטן. אונטער א מאסקע פון כלומרשטן, ‚סאציאליזם' דינט דער אנטיסעמיטיזם בלויז רעאקציאנערע צילן. מיר קאנען בשום אופן נישט האבן קיין שייכות מיט דעם".

ווייטער ווייזט דארט ענגעלס אן אויף די נייע אנטוויקלונגען אינעם יידנטום, און אויף די נייע כוחות־פארהעלטענישן, וואס האבן זיך געשאפן אינעם גאנג פון דער היסטארישער אנטוויקלונג.

„דער אנטיסעמיטיזם", שרייבט דארט ווייטער ענגעלס, „פאלסיפיצירט די גאנצע לאגע. ער קאן דאך אפילו נישט די יידן, וועלכע ער פארשרייט,

אַנישט וואָלט ער געוואוסט, אַז אין ענגלאַנד, אין אַמעריקע און אין טערקיי — זענען פֿאַראַן טויזנטער יידישע פּראָלעטאַריער, און אַז די דאָזיקע יידישע אַרבעטער זענען די אַממערסטן עקספּלואַטירטע און די אומגליקלעכסטע פֿון אַלע. דאָ, אין ענגלאַנד האָבן מיר אין די לעצטע צוועלף חדשים געהאַט דריי סטרייקס פֿון יידישע אַרבעטער. ווי אַזוי זשע קאָן מען זיך באַנוצן מיטן אַנטיסעמיטיזם אַלס קאַמף קעגן קאַפּיטאַל?

„אַחוץ דעם זענען מיר שולדיק אַ סך, זייער אַ סך צו יידן. שוין אָפּגערעדט פֿון היינע און בערנע, האָט מאַרקס געשטאַמט פֿון ריינעם יידישן בלוט. לאַסאַל איז געווען אַ ייד. אַ סך פֿון אונדזערע בעסטע מענטשן זענען געווען יידן".

זעען מר דאָ ווי ענגעלס פֿאַרגעסט נישט צו באַטאָנען די פּראָגרעסיווע טראַדיציע און דעם פּראָגרעסיוון ביישטייער פֿון יידישן פֿאָלק, אָנרופֿנדיק אַזעלכע נעמען ווי היינע, בערנע, מאַרקס און לאַסאַל.

ענגעלס, מאַרקס' נאָענטסטער מיטאַרבעטער, איז געווען דער ערשטער צו באַגריסן דעם קעמפֿנדיקן יידישן פּראָלעטאַריאַט. ער איז געווען דער ערשטער צו סיגנאַליזירן אַט דעם היסטאָרישן עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער געשיכטע. נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז געווען איבערגעלאָדן מיט אַרבעט, נעמט זיך ענגעלס גענוג צייט צו אינטערעסירן זיך מיט די נייע אימיגראַנטישע יידישע ישובים אין ענגלאַנד און אַמעריקע, מיט די ערשטע אויסדרוקן פֿון אַ קלאַסן־באַוועגונג צווישן יידישע אַרבעטער. ער טרעט אַרויס קעגן דער „גאַוועררדיקער פֿלאַפּלעריי" פֿון די אַנטיסעמיטן וועגן די יידן.

די יידן־פֿראַגע, ווי מאַרקס און ענגעלס האָבן זי אַוועקגעשטעלט האָט געשטימט מיט דער קאָנקרעטער היסטאָרישער לאַגע פֿון די יידן צו יענער צייט. זיי האָבן אָנגעוויזן, אַז די יידן־פֿראַגע איז אַ סאָציאַלע פֿראַגע, אַ טייל פֿון דער אַלגעמיינער סאָציאַלער פֿראַגע. איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל מאַכן זיי אַ סוף צו דעם מיש־מאַש אין דעם באַנעם פֿון דער יידן־פֿראַגע, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט. זיי שטעלן אַוועק די יידן־פֿראַגע, ווי מאַרקס האָט זיך אויסגעדריקט „אויף אַ נייעם יסוד", און צייכענען אָן די גרונט־שטריכן פֿון אַ פּראָגראַם פֿאַר דער פּראָלעטאַרישער לייזונג פֿון דער יידן־פֿראַגע — פֿאַר איר מענטשלעכער לייזונג.

ניו־יאָרק, 1968.

אַלבערט איינשטיין

צו זיין צענטן יאָרצייט — 1955-1965

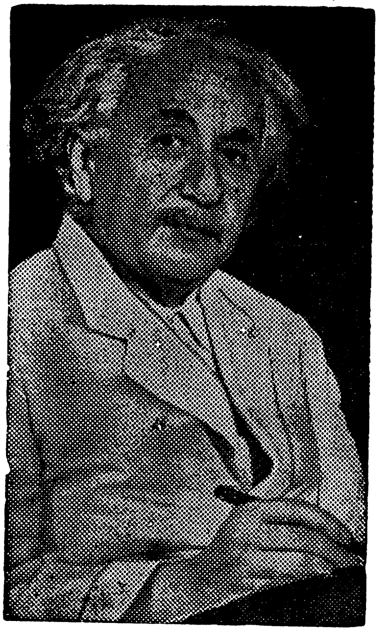

אַלבערט איינשטיין

.1

איינשטיין — דער געניאַלער וויסנשאַפטסמאַן

צען יאָר זענען שוין פאַרביי זינט ס'איז פון אונדז אויף אייביק אוועס דער אומשטערבלעכער, אומפאַרבייטלעכער אַלבערט איינשטיין. מאָנטיק פאַרטאָג, אַפּריל 18, 1955, האָט ער אין שפּיטאָל אין פּרינסטאָן, ניו־דזשוירזי, אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם. וואָס מער אָבער מיר דערווייטערן זיך פון יענע טעג ווען ער איז צווישן אונדז אַרומגעגאַנגען מיט זיין גוטן, מילדן שמייכל, אַלץ קלערער און בולטער טויכט פאַר אונדז אויף דאָס באַזונדערע און אייגנאַרטיקע אָרט וואָס ער האָט פאַרנומען אין דער מענטשהייט. נישט ווינציקער ווי אין דער וועלט פון וויסנשאַפט איז ער פונקט אַזוי אויך מיט זיין שיין מענטשלעך לעבן, מיט זיין מיטגעפיל און ליבשאַפט צו זיינע מיטמענטשן, געווען דער סימבאָל פון אַלץ וואָס איז נאָבל, מענטשלעך און גיט דעם לעבן אַ זין.

פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", חודש־שריפט, אַפּריל, 1965, און מאַי, 1965, נ"י.

אלבערט איינשטיין איז איינער פון יענע זעלטענע פיגורן אין דער מענטשלעכער געשיכטע, וואס אויף זיין גורל איז אויסגעפאלן צו ווערן א לעגענדע פון הערואישע פראפארציעס נאך ביי זיין לעבן. וואס מער אומ־פארשטענדלעך פארן ברייטן, נישט־פראפעסיאנעלן עולם זיינע אידעען זענען געווען, אלץ מערער האבן זיי געוועקט קוריאזיטעט. בערטראנד ראסעל האט דאס דאזיקע אזוי טרעפלעך כאראקטעריזירט מיט אט די ווערטער: „איטלעך איינער ווייסט אז איינשטיין האט אויפגעטון עפעס־וואס שטוינענדיקס, אבער זייער ווייניק מענטשן ווייסן וואס אקוראט ס'איז דאס וואס ער האט אויפגעטון". דאס וואס מ'זאגט, אז ס'איז אפשר קוים דא א טוצן מענטשן אויף דער וועלט וואס באנעמען פולשטענדיק איינ־שטיינס טעאריעס וועגן אוניווערס, איז אן ארויסרוף און רעגט אן טויזנ־טער, אויב נישט מיליאנען מענטשן, וועלכע טראכטן וועגן מאכן א פרואוו צו פארשטיין וואס אט דער מאטעמאטישער גאון האט געזאגט.

דאס נישט זיין ביכולת צו באנעמען איינשטיינען נעמט זיך אויס דער אומגעווינלעך קאמפליצירטער נאטור פון דעם פעלד אין וועלכן ער האט אפערירט. ס'האט איינער אן ענגלישער וויסנשאפטסמאן די דאזיקע סי־טואציע זייער ריכטיק דערקלערט מיט אט די ווערטער:

„די דאזיקע לערע איינשטיינס גיט זיך אפ מיט דער שייכות צווישן פיזישע און מאטעמאטישע אנגעלעגנהייטן, און קאן דעריבער דערקלערט ווערן אין מאטעמאטישע טערמינען בלויז. ס'איז אוממעגלעך צו פרעזענ־טירן זיין לערע אין אזא פארם וואס זאל קאנען פארשטאנען ווערן דורך יענע וועלכע האבן נישט א גאנץ נישטקשהדיקע קענטעניש אין אלגעברע".

פונדעסטוועגן איז אנגענומען, אז ס'איז אפשר דאך מעגלעך אנצודייטן געוויסע שטריכן פון איינשטיינס טעאריע וועגן קאסמאס, נישט דארפנדיק דערביי אנצוקומען צו מאטעמאטישע סימבאלן. זיין אידעע וועגן קאסמאס איז א פאנטאסטישע וועלט, איבערדרייענדיק קאפויער ביזן העכסטן גראד יענע אידעען וועגן קאסמאס וועלכע זענען געווען פעסט איינגעווארצלט פאר יארהונדערטער. „ס'איז א שווערער ביסן פארן נישט־ספעציאליסט, פארן נישט־פראפעסיאנעלן מענטש צו פארדייען". ער הייסט אונדז, א שטייגער, אקצעפטירן אזוינע אומגלויבלעכע קאנצעפציעס ווי אט די, למשל: אז דער וועלט־רוים איז אויסגעבויגן, משופעדיק; אז די קורצסטע שטרעקע צווישן צוויי פונקטן איז נישט די גלייכע ליניע; אז דער אוני־ווערס איז ענדלעך, האט א סוף, האט אבער קיין גרענעץ נישט, איז גרע־נעצלאז; אז פאראלעלע ליניעס טרעפן זיך עווענטועל צונויף; אז ליכט־שטראלן זענען אויסגעבויגן; אז צייט איז רעלאטיוו און קאן נישט אויף פונקט דעם זעלבן אופן געמאסטן ווערן אומעטום; אז די מאס פון א לענג וואריאירט זיך, ענדערט זיך, לויט דעם נאך ווי געשווינד זי ווערט גע־מאסטן; אז דער אוניווערס איז אין דער פארם פון א צילינדער, לענגעכ־

דיק, נישט ווי ס'איז געווען אָנגענומען אַז ער איז ספּעריש, רונד, אין דער פֿאָרם פֿון אַ גלאָבוס; אַז אַ קערפּער אין באַוועגונג וועט זיך צונויפֿציען, איינשרומפּן אין דער מאָס זיינער, אָבער וועט זיך פֿאַרגרעסערן אין זיין מאַסע, אין זיין שווערקייט; און אַז אַ פֿערטע דימענסיע — צייט — איז צוגעגעבן געוואָרן צו די אונדז באַקאַנטע דריי דימענסיעס, דאָס הייסט, צו די דריי אויסמעסטונגען, — די הייך, די לענג און די ברייט — וועלכע מיר קענען דורך אונדזערע חושים.

איז הגם איינשטיינס צושטייערן צו דער וויסנשאַפֿט זענען געווען אַ היפּש ביסל, שפּאַרט זיך אָבער זיין באַרימטקייט דער עיקר אָן אויף דער טעאָריע פֿון רעלאַטיוויטעט. אַ דערגרייכונג וועגן וועלכער אַ באַקאַנטער פֿיזיקער האָט זיך זייער טרעפֿלעך אויסגעדריקט מיט אָט די ווערטער: „זיין רעלאַטיוויטעט־טעאָריע האָט אַ מאָנומענטאַלע קוואַליטעט, וועלכע האָט אַוועקגעשטעלט איר אויטאָר צווישן די באמת גרעסטע וויסנשאַפֿטלייט פֿון אַלע צייטן, אין דער אויסדערוויילטער געזעלשאַפֿט פֿון אַרכימעדעס און אייזעק ניוטאָן. מיט אירע באַצויבערנדיקע פּאַראַדאָקסן און ספּעקטאַקולערע דערפּאָלגן האָט זי צעפֿלאַמט די פֿאַרשטעלונגס־קראַפֿט ביים ברייטן עולם".

די איינשטיין רעוואָלוציע האָט זיך אָנגעהויבן פּונקט מיט זעכציק יאָר צוריק, אין 1905, ווען דער שווייצאַרישער וויסנשאַפֿטלעכער זשורנאַל אין דער דייטשישער שפּראַך, „אַנאַלן דער פֿיזיק", האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זיינס אַ „פּאַפּיר" וואָס האָט פֿאַרנומען אַרום דרייסיק זייטן, טראָגנדיק דעם באַשיידענעם נאָמען „וועגן די עלעקטראָ־דינאַמיקס פֿון באַוועגלעכע קערפּערס". אין דער דאָזיקער קליינער אַרבעט זיינער האָט איינשטיין אַוועקגעלייגט דעם פֿונדאַמענט פֿאַר זיין רעלאַטיוויטעט טעאָריע, וואָס האָט אים אַזוי באַרימט געמאַכט, און פֿאַרזיכערט איינס פֿון די געהויבנסטע ערטער אין די מאַטעמאַטיש־פֿיזישע וויסנשאַפֿטן, ווי אויך אין דער דערקענטעניש פֿונעם תּוך פֿון דעם אוניווערס. איינשטיין איז דעמאָלט קוים 26 יאָר אַלט געווען, און איז געווען אַ קליינער אָנגעשטעלטער אין דער פּאַטענטן־ביוראָ אין דער שווייץ.

געבוירן געוואָרן איז איינשטיין אין דייטשלאַנד, אין אַ יידישער מיטלקלאַס פֿאַמיליע אין אולם, ווירטעמבערג, דעם 14טן מערץ, 1879. געווען איז ער אַ שוואַך קינד. ביזן עלטער פֿון דריי יאָר האָט דער קליינער אַלבערט נישט געקאָנט רעדן. און ווען מ'האָט אים שפּעטער אַריינגעגעבן אין אַ קינדער־שול איז ער ביז 12 יאָר געווען אַ שוואַכער תּלמיד. ערשט אין עלטער פֿון 12 יאָר האָט דער שפּעטערדיקער גאָניאַלער מאַטעמאַטיקער זיך פֿאַראינטערעסירט אין אַ לערנבוך פֿון געאָמעטריע, וואָס האָט אים, ווי ער האָט שפּעטער דערציילט, „געעפֿנט די אויגן". זינט דעמאָלט אָן האָט ער זיך אַזוי פֿאַראינטערעסירט אין מאַטעמאַטיק, אַז ער איז, אָן דער הילף

פֿון לערער, אַליין אַדורכגעגאַנגען אַ קורס אין העכערער מאַטעמאַטיק.

איבער דעם וואָס אין דער פֿאַמיליע נעמט דאָס רעדעלע זיך דרייען באַרג אַראָפּ, איז דער 15־יעריקער אַלבערט געניייט אַראָפּצוגיין אויף אייגענע קעסט. ער פֿאָרט אַריבער אין דער שווייץ און קריגט דאָרטן די מעגלעכקייט ווייטער אָנצוגיין מיט זיין וויסנשאַפֿטלעכער אויסבילדונג אין דעם פּאָליטעכנישן אינסטיטוט אין ציריך. ווי אַ סטודענט האָט ער זיך שטאַרק אויסגעצייכנט אין מאַטעמאַטיק, אַ פֿעלד אין וועלכן ער האָט פֿרי אַרויסגעוויזן סימנים פֿון גאונות. דעם פּאָליטעכניקום ענדיקט ער אין יאָר 1900, אין עלטער פֿון 21 יאָר. דאָרטן האָט ער חתונה מיט אַ סערבישער סטודענטקע פֿון פּאָליטעכניקום, מילעוואַ מאַריטש, און ווערט אַ שווייצאַרישער בירגער. נישט קריגנדיק די מעגלעכקייט צו ווערן אַ פּראָפֿעסאָר אין אוניווערזיטעט, צו וואָס ער האָט געשטרעבט, מוז ער, כדי צו פֿאַרדינען אויף דער חיונה, אָננעמען אַ קליינעם פּאָסטן אין דער פּאַטענטן־ביוראָ. זיין אַרבעט דאָרטן איז באַשטאַנען אין אַדורכקוקן אַפּליקאַציעס וואָס דערפֿינדערס שטעלן־צו צו דער ביוראָ, און צוגרייטן פּרעלימינערע באַריכטן וועגן די דערפֿינדונגען. זיין פּאָסטן האָט אים ביזן יאָר 1909 אַריינגעטראָגן אַרום 600 דאָלאַר אַ יאָר.

מענטשן וואָס האָבן אים דעמאָלט געקענט, דערציילן, אַז אין 1904 האָט מען כמעט טעגלעך געקאָנט זען דעם יונגן אַלבערט איינשטיין אַרומפֿירנדיק זיין ייִנגעלע, וואָס האָט אויך געהייסן אַלבערט, אין אַ קינדער־וועגעלע איבער די גאַסן פֿון ציריך. אָפֿטמאָל פֿלעגט ער זיך אָפּשטעלן אין מיטן דער גאַסן־באַוועגונג אַ פֿאַרטראַכטער, אַרויסנעמען פֿון וועגעלע אַ העפֿט און עפּעס פֿאַרצייכענען אין אים. די פֿאַרצייכענונגען זענען געווען מאַטעמאַטישע פֿאָרמולעס, פֿון וועלכע ס'זענען שפּעטער אַרויסגעוואָקסן איינשטיינס וועלט־באַרימטע מאַטעמאַטיש־פֿיזישע טעאָריעס וועגן מאַטעריע, ענערגיע, באַוועגונג, צייט, און בכלל וועגן דער מאַטעמאַטישער סטרוקטור פֿונעם אוניווערס.

יעדע פֿרייע מינוט זיינע נוצט ער אויס צו שטודירן אינטענסיוו די ווערק פֿון פֿילאָזאָפֿן, וויסנשאַפֿטלייט און מאַטעמאַטיקערס. שוין אין זיין פֿריער יוגנט נעמט איינשטיין אויף די אידעען פֿון ראַציאָנאַליזם און הומאַניזם ביי זיין באַליבטן פֿילאָזאָף שפּינאָזע. אין זיין גאַנצן וועזן וואַקסט אַ גוואַלדיקער באַגער צו דערקענען די ראַציאָנעלע, שכלדיקע געזעצן פֿונעם אוניווערס. אין גיכן איז ער שוין גרייט געווען אַרויסצולאָזן דעם ערשטן פֿון אַ גרויסער צאָל אָריגינעלע צושטייערן צו דער וויסנשאַפֿט, אַ ביישטראָג וועלכן ס'איז באַשערט געווען צו האָבן די סאַמע ווייט־גרייכנדיקע אָפּקלאַנגען. דאָס איז געווען דער פֿריער־דערמאָנטער 1905 „פּאַפּיר" אין וועלכן איינשטיין האָט אַרויסגעפֿירט זיין ספּעציעלע טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט, מאַכנדיק דערמיט אַן אַרויסרוף די ביז דעמאָלט עקזיסטירנדיקע קאָנצעפּ־

ציעס וועגן צייט און רוים (אויסשפרייטונג), וועגן מאַטעריע און ענערגיע. די יסודות פאַר אַט דער טעאָריע זענען אַוועקגעלייגט געוואָרן אין צוויי פונדאַמענטאַלע הנחהס.

די ערשטע הנחה איז געווען דער פּרינציפּ פון רעלאַטיוויטעט: י ע ד ע ב אַ װ ע ג ו נ ג א י ז ר ע ל אַ ט י װ. אַ פאַמיליאַרע אילוסטראַציע פון אַט דעם פּרינציפּ איז אַ באַן אין באַוועגונג, אָדער אַ שיף. אַ מענטש זיצנדיק אין דער באַן מיט פאַרטונקלטע פענצטער, וועט ער, אויב דער טומל וועט זיין נישט קיין באַדייטנדיקער, נישט האָבן קיין שוין אידעע וועגן דער שנעלקייט אָדער אין וועלכער ריכטונג די באַן לויפט, אָדער אפילו צי די באַן באַוועגט זיך בכלל. אַ מענטש אויף אַ שיף, מיט די פענצטערלעך פאַרמאַכט, וועט זיין אין אַן ענלעכער פאַרלעגנהייט. מיר באַנעמען באַוועגונג, הייסט עס, אין רעלאַטיווע טערמינען בלויז, דאָס מיינט, אין פאַרבינדונג מיט אַנדערע אָביעקטן. למשל, ווען מיר קוקן אַרויס פונעם באַן־פענצטער און זעען ווי די באַן־סטאַנציע רוקט זיך אַוועק פון אונדז אַלץ מערער און מערער, אָדער ווען מ׳איז אויף אַ שיף און מ׳זעט ווי דער פּאָרט איז שוין העט־ווייט אַוועק פון דער שיף — ערשט דעמאָלט כאַפּן מיר זיך, אַז די באַן אָדער שיף באַוועגט זיך און אין וועלכער ריכטונג זי באַוועגט זיך. אויף אַן אומגעהייער־גרעסערן פאַרנעם וואָלט מען פונקט אַזוי די פאַראויס־באַוועגונג פון דער ערד נישט געקאָנט אויסגעפינען אויב ס׳וואָלטן נישט געווען קיין אַנדערע הימלישע קערפּערס אויף צו מאַכן אַ פאַרגלייך.

מיר קומען איצט צו דער צווייטער הויפּט־היפּאָטעזע איינשטיינס, וועלכע באַשטייט אין דעם, אַז די געשווינדטקייט מיט וועלכער ליכט באַוועגט זיך איז אומאָפּהענגיק פון דער באַוועגונג פון איר קוואַל פון וואַנעט זי שטאַמט אָפּ. די שנעלקייט פון ליכט וועלכע איז 186,000 מייל אַ סעקונדע, איז תמיד די זעלבע אומעטום אינעם אוניווערס, נישט קוקנדיק אויפן אָרט, צייט אָדער ריכטונג. ליכט באַוועגט זיך אין אַ לויפנדיקער באַן, למשל, מיט פונקט דער זעלבער שנעלקייט ווי זי טוט עס דרויסן פון דער באַן. קיין שום כוח קאָן נישט מאַכן ליכט צו באַוועגן זיך געשווינדער אָדער פּאַמעלעכער. נאָך מער, קיין שום זאַך קאָן נישט איבערשטייגן די געשווינדקייט פון ליכט, הגם עלעקטראָנען אינעם אַטאָם קומען צו נאָענט צו אַט דער געשווינדטקייט. ליכט איז פּאַקטיש דער איינציקער באַשטענדיקער, קיינמאָל זיך נישט־ענדערנדיקער פאַקטאָר אין דער נאַטור.

פונאַנדערגייענדיק זיך מיט ניוטאָנס לערעס, האָט איינשטיין פאַרזיכערט אַז ס׳איז נישטאָ אַזאַ זאַך ווי אַבסאָלוטע באַוועגונג. די אידעע וועגן דער אַבסאָלוטער באַוועגונג פון אַ קערפּער אינעם וועלט־רוים, אין דער אויסשפרייטונג, און אַז ער איז אומאָפּהענגיק פון דער באַוועגונג פון אַנדערע קערפּערס, האָט קיין שום זין נישט. וואָרום די באַוועגונג פון יעדן איינעם קערפּער איז רעלאַטיוו לגבי דער באַוועגונג פון אַן אַנדער קערפּער.

באוועגונג איז דער נאַטירלעכער צושטאַנד ביי אַלע זאַכן. אין ערגעץ נישט אויף דער ערד אָדער אינעם אוניווערס איז פאַראַן עפּעס, וואָס איז אין אַבסאָלוטער רו. אומעטום אין אונדזער קאָסמאָס, וועלכער געפינט זיך קיינמאָל נישט אין אַ צושטאַנד פון רו, גייט תמיד און כסדר אָן אַ באַוועגונג, אָנהייבנדיק מיטן פּיצעלע אַטאָם ביז צו די סאַמע גרעסטע הימלישע גאַלאַקסיעס.

די ערד, למשל, באַוועגט זיך אַרום דער זון לויט דער ראַטע פון צוואַנציק מייל אַ סעקונדע. אין אַן אוניווערס וואו אַלץ איז באַוועגונג און קיין שום פיקסירטע, פעסטע פּונקטן וואָס זאָלן פּינקטלעך ווייזן די באַוועגונג זענען נישטאָ, קאָן דעריבער נישט זיין קיין פעסטגעשטעלטע סטאַנדאַרטן אויף צו פאַרגלייכן געשווינדקייטן, לענג, מאָס, מאַסע (געוויכט) און צייט, סיידן נאָר ווען מ׳זאָל זיי מעסטן דורך רעלאַטיווע באַוועגונגען. בלויז ליכט איז נישט רעלאַטיוו, די געשווינדקייט מיט וועלכער ליכט באַוועגט זיך, בלייבט אומפאַרענדערט, מאַכט נישט אויס פון וואָס פאַר אַ מקור זי שטאַמט אָפּ, אָדער די פּאָזיציע אין וועלכער ס׳געפינט זיך דער וואָס אָבסערווירט די ליכט. ווי דאָס איז דערוויזן געוואָרן דורכן באַרימטן עקספּערימענט מיט צוויי ליכט־שטראַלן, וועלכן ס׳האָבן אַדורכגעפירט די צוויי אַמעריקאַנער פיזיקער, מייקלסאָן און מאָרלי, אין יאָר 1887. דאָס האָט טאַקע יענער עקספּערימענט צוגעשטעלט דעם יסוד פאַר איינשטיינס טעאָריע וועגן ליכט.

אין דער פריער־דערמאָנטער ערשטער אַרבעט זיינער וועגן רעלאַטיוויטעט, אין 1905, ווייזט איינשטיין, אַז די צוויי אַמעריקאַנער פיזיקער האָבן מיט זייער עקספּערימענט אויסגעמאָסטן אַקוראַט די שנעלקייט פון ליכט. דעם סאַמע וויכטיקסטן פּונקט וועלכן ער האָט אַרויסגעהרונגען פון זייער עקספּערימענט, איז געווען, אַז ליכט באַוועגט זיך מיט דער זעלבער געשווינדקייט, נישט אַכטנדיק דערויף אונטער וואָסערע אומשטענדן עס ווערט געמאָסטן, און אַז די באַוועגונג פון דער ערד אין איר שייכות צו דער זון האָט קיין שום איינפלוס נישט אויף דער געשווינדקייט פון ליכט.

דער עיקר אָבער וועט מען איינשטיינען געדענקען פאַר זיין טעאָריע וועגן דער רעלאַטיוויטעט פון צייט, וועלכע איז אָנגענומען געוואָרן פון אַלע פיזיקער, און שטעלט מיט זיך פאַר אַ שאַרפן איבערברוך מיט יענער טעאָריע וועלכע האָט דאָמינירט די פיזישע וויסנשאַפט זינט ניוטאָנען.

די סאַמע שווערסטע פון אַלע איינשטיינס קאָנצעפּציעס צו באַנעמען, יענע וואָס האָט צעטרייסלט ביזן יסוד די טראַדיציאָנעלע, ביז איצט אָנגענומענע מיינונג, איז אַן ספק די רעלאַטיוויטעט פון צייט. איינשטיין האַלט אַז געשעענישן אין באַזונדערע ערטער וועלכע קומען פאַר אין זעלבן מאָמענט פאַר איין אָבסערווירער, קומען נישט פאַר פּונקט אינעם זעלבן מאָ־

מענט פאר אן אנדער אבסערווירער. למשל, צוויי געשעעניש וואס מ׳האלט אז זיי זענען פארגעקומען אין דער זעלבער צייט פאר איין אבסערווירער וואס האט זיך געפונען אויף דער ערד, זענען נישט פארגעקומען פונקט אין דער אייגענער צייט פאר אן אבסערווירער וואס האט זיך געפונען אין א לויפנדיקן באן אדער אין אן עראפלאן. ווארום צייט איז רעלאטיוו בנוגע דער פאזיציע און דער געשווינדקייט אין וועלכער דער אבסערווירער גע־פינט זיך, און איז אט דערפאר נישט אבסאלוט. אט איז איין ביישפיל וואס דארף באשטעטיקן די טעאריע וועגן דער רעלאטיוויטעט פון צייט. א מענטש אין ניו־יארק טעלעפאנירט צו א פריינט אין לאנדאן, און כאטש אין ניו־יארק איז ערשט 7 אין אוונט און אין לאנדאן איז שוין 12 ביינאכט, וועלן מיר פונדעסטוועגן זאגן, אז זיי רעדן „אין דער זעלבער צייט״. אט דאס ווייזט אונדז באשיינפערלעך קלאר וואס מען מיינט מיט רעלאטיווי־טעט פון צייט. פארוואס־זשע דאך זאגן מיר „אין דער זעלבער צייט״, בעת אין ניו־יארק איז ערשט 7 אין אוונט און אין לאנדאן איז שוין 12 ביי־נאכט? דערפאר ווייל ביידע זענען איינוואוינער פונעם זעלבן פלאנעט און זייערע זייגערס זענען אנגעסטראיעט צום זעלבן אסטראנאמישן סיס־טעם, — צום אסטראנאמישן סיסטעם פון אונדזער ערד.

א מער קאמפליצירטע סיטואציע בנוגע דעם ענין רעלאטיוויטעט פון צייט שאפט זיך ווען מיר ווענדן אן די דאזיקע טעאריע צום אוניווערס ווי א גאנצן. ווי וואלט געווען, א שטייגער, ווען מיר זאלן פרובירן פעסט־שטעלן וואס ס׳קומט פאר אויפן שטערן ארקטורוס „אט איצט״. ארקטורוס איז 38 ליכט־יארן ווייט פון אונדזער ערד. א ליכט־יאר איז די שטרעקע וואס ליכט מאכט דורך אין א יאר, אדער אן ערך זעקס טריליאן מייל. אויב מיר זאלן פרובירן „אט איצט״ זיך פארבינדן מיטן שטערן ארקטורוס דורך ראדיא, וואלט גענומען 38 יאר ביז אונדזערע ווערטער וואלטן דער־גאנגען צו זייער ציל, צום שטערן ארקטורוס, און נאך 38 יאר צו קריגן פון דארט אן ענטפער. און ווען מיר קוקן אויפן ארקטורוס און מיר זאגן אז מיר זעען אים איצט, אין 1965, זעען מיר פאקטיש דעם שאטן זיינעם, אן אפשפיגלונג וואס פאלט אויף אונדזער אפטישן נערוו אין אויג פון ליכט־שטראלן וואס האבן פארלאזט זייער מקור פון וועלכן זיי שטאמען, אינעם יאר 1927. צי קאנען מיר גאר בכלל אפילו וויסן אז ארקטורוס עקזיסטירט איצט? אן ענטפער דערויף וואלט אונדז ערשט די נאטור געקאנט געבן אין 1995.

אדער מיר נעמען אזא פאל. א געשעעניש אויף א ווייטן שטערן, לאמיר זאגן, אז אויפרייס וועלכן ס׳האט אבסערווירט אן איינוואוינער אויף אונדזער ערד אט איצט, איז גארנישט פארגעקומען פונקט אין דער איי־גענער צייט ווען דער מענטש אויף דער ערד האט דעם אויפרייס אבסער־ווירט. פארקערט גאר, איבער דעם וואס ליכט באוועגט זיך 186,000 מייל א

סעקונדע, וועט א געשעעניש אויף א ווייטן שטערן וואָס מיר זעען איצט, שוין האָבן געהאַט פאַרגעקומען מיט לאַנגע יאָרן צוריק. ס'קאָן אויך גאַנץ געמאָלט זיין, אַז דער שטערן האָט שוין לאַנג גאָר אויפגעהערט צו עקזיס־טירן. האָט איר דאָ ווידער אַ קלאָרע באַשטעטיקונג בנוגע דער ריכטיקייט פון איינשטיינס טעאָריע וועגן דער רעלאַטיוויטעט פון צייט. דער איינ־וואוינער אויף אונדזער ערד האָט איצט ערשט אָבסערווירט אַן אויפרייס אויף אַ ווייטן שטערן, וועלכער איז שוין גאָר געהאַט פאַרגעקומען מיט לאַנגע יאָרן צוריק. ס'קאָן אָבער אויך גאַנץ מעגלעך זיין, אַז ער האָט לאַנג שוין אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

יעדער באַוועגלעכער פּלאַנעט האָט זיין אייגענעם סיסטעם פון צייט, וואָס שיידט זיך אונטער מיט זיינע צייט־פאַרצייכענישן פון די אַנדערע פּלאַנעטן. אַ טאָג אויף אונדזער פּלאַנעט איז בלויז דער פעריאָד וואָס ס'פאָדערט זיך פאַר דער ערד צו מאַכן אַן אַרומקרייז אַרום איר אַקס. אַזוי ווי אָבער דעם פּלאַנעט יופּיטער נעמט מער צייט פעריאָדיש אַרומצוקרייזן אַרום דער זון ווי ס'נעמט דער ערד, איז אַ יאָר אויפן יופּיטער אַ סך לענ־גער ווי אויף דער ערד. (ערשט אַט דאָ לעצטנס האָט די אַמעריקאַנער געאָ־גראַפישע געזעלשאַפט אויסגערעכנט אַז דעם גרעסטן פּלאַנעט, יופּיטער נעמט גאַנצע צוועלף ערדישע יאָרן אַרומצוקרייזן אַרום דער זון). ווען די שנעלקייט פאַרגרעסערט זיך, גייט די צייט פּאַמעלעכער. ווייטער זענען מיר צוגעוואוינט צום געדאַנק אַז יעדער פיזישער אָביעקט, יעדע זאַך, פאַרמאָגט דריי דימענסיעס, דריי אויסמעסטונגען, — אַ הייך, אַ לענג און אַ ברייט, — קומט איינשטיין און זאָגט, אַז אויך צייט איז אַ דימענסיע אינעם וועלט־רוים, אין דער אויספּרייטונג, און אַז דער וועלט רוים איז אַ דימענסיע פון צייט. נישט צייט און נישט רוים (אויספּרייטונג) קאָנען עקזיסטירן איינער אָן דעם צווייטן, און ביידע זענען דעריבער אָפּהענגיק איינער פונעם אַנדערן. און איבער דעם וואָס באַוועגונג און ענדערונג הערן קיינמאָל נישט אויף, לעבן מיר אין אַ פיר דימענסיאָנעלן אוניווערס, מיט צייט ווי די פערטע דימענסיע.

אַט אַזוי נאָך זענען די צוויי פונדאַמענטאַלע הנחהס פון איינשטיינס טעאָריע, ווי ער האָט זיי פּרעזענטירט באַלד ביים אָנהייב, אין יאָר 1905, געווען, ערשטנס, די רעלאַטיוויטעט פון יעדער באַוועגונג און, צווייטנס, די קאָנצעפּציע זיינע וועגן ליכט ווי די איינציקע קוואַנטיטעט אינעם אוני־ווערס וואָס ענדערט זיך קיינמאָל נישט.

אַנטוויקלענדיק דעם פּרינציפּ וועגן דער רעלאַטיוויטעט פון באַוועגונג, האָט איינשטיין אומגעוואָרפן נאָך אַ פעסט־אָנגענומענע מיינונג. פריער, איידער איינשטיין האָט אַרויסגעפירט זיין טעאָריע וועגן דער רעלאַטיווי־טעט פון באַוועגונג, זענען לענג און מאַסע (שווערקייט) באַטראַכט געוואָרן ווי אַבסאָלוט און באַשטענדיק אונטער אַלע אומשטענדן, ד"ה, אַז גאַרנישט

קאָן צוקומען צו דער לענג אָדער וואָג פון אַ זאַך און גאָרנישט קאָן פון איר אָפּקומען. איצט אָבער, איז געקומען איינשטיין און האָט דערקלערט, אַז מאַסע, די וואָג פון אַן אָביעקט, אָדער די לענג זיינע, הענגט־אָפּ אין דעם ווי גיך דער קערפּער, דער אָביעקט, באַוועגט זיך. ווי אַ ביישפּיל האָט ער זיך פאָרגעשטעלט אַ באַן טויזנט פוס לאַנג, לויפנדיק מיט דער שנעלקייט פון פיר־פינפטלעך פון דער שנעלקייט פון ליכט. פאַר אַן אָבסערווירער וואָס שטייט אויף אַן אָרט אומבאַוועגלעך און קוקט זיך צו ווי די באַן לויפט פאַרביי, וועט די לענג פון דער באַן רעדוצירט ווערן צו זעקס הונדערט פוס בלויז, הגם פאַר אַ פּאַסאַזשיר אויף דער באַן וועט זי אַלץ בלייבן, אַ טויזנט פוס לאַנג. פּונקט אַט אַזוי, וועט יעדער מאַטעריעלער קערפּער, באַוועגנדיק זיך דורכן רוים, צונויפקאָרטשען זיך, צונויפציען זיך, לויט דעם נאָך ווי געשווינד ער באַוועגט זיך. אַ מעסט־שטעקן, למשל, אויב מ׳וואָלט אים געקאָנט אַדורכשיסן דורכן וועלט־רוים לויט דער ראַטע פון 161,000 מייל אַ סעקונדע, וואָלט ער איינגעלאָפן, איינגעשרומפּן ביז אַ העלפט. די ראָטאַציע, דאָס אַרומדרייען זיך פון דער ערד אַרום איר אַקס האָט דעם אויסטערלישן עפעקט וואָס דער שטח פון איר אַרומקרייז־ליניע פאַרמינערט זיך מיט אַן ערך דריי אינטשעס.

אויך מאַסע פאַרענדערט זיך. ווען די געשווינדקייט פאַרגרעסערט זיך, פאַרגרעסערט זיך אויך די מאַסע, די שווערקייט פון אַן אָביעקט. עקספּערימענטן האָבן געוויזן, אַז ווען די שנעלקייט פון דער באַוועגונג פון קליינע ברעקלעך מאַטעריע ווערט אַרויפגעטריבן ביז 86 פּראָצענט פון דער געשווינדקייט פון ליכט, ווערן זיי דעמאָלט צוויי מאָל אַזוי פיל ווי בעת זיי זענען אין רו. דער דאָזיקער פאַקט האָט געהאַט אומגעהייערע אימפּליקאַציעס פאַר דער אַנטוויקלונג פון אַטאָמישער ענערגיע.

● ● ●

איינשטיינס אָריגינעלע ערשטע דערקלערונג אין 1905 איז באַקאַנט ווי די *ספּעציעלע טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט*, ווייל אירע אויספירן זענען באַגרענעצט צו אַן איינפאָרמיקער באַוועגונג אין אַ גלייכער ליניע, און האָבן גאָרנישט וואָס צו טון מיט אַנדערע סאָרטן באַוועגונגען. ס׳איז אָבער זייער זעלטן אין אונדזער קאָסמאָס, אַז שטערן, פּלאַנעטן און אַנדערע הימלישע קערפּערס זאָלן זיך באַוועגן אין אַן איינפאָרמיקער גלייכער ליניע. יעדע טעאָריע, דעריבער, וואָס נעמט נישט אין זיך אַריין יעדן סאָרט באַוועגונג גיט אַן אומפולשטענדיקע באַשרייבונג פונעם אוניווערס. נעמענדיק דאָס אין באַטראַכט, איז דער צווייטער שריט איינשטיינס געווען די פאָרמולירונג פון זיין *אַלגעמיינע טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט*, אַ פּראָצעס וואָס האָט געפאָדערט צען יאָר אינטענסיווע אַרבעט. אין דער אַלגעמיינער טעאָריע האָט איינשטיין שטודירט די פאַרבאָרגענע כוחות וואָס פירן אָן מיט די באַווע־

גונגען פון די שטערן, קאָמעטן, מעטעאָרן, גאַלאַקסיעס, און אַנדערע קערפּערס וואָס ווירבלען אַרום אינעם אומגעהייער גוואַלדיק גרויסן אוניווערס.

אין זיין „אַלגעמיינע טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט", פאַרעפנטלעכט אין 1915, האָט איינשטיין אַרויסגערוקט אַ נייעם באַנעם וועגן גראַוויטאַציע, מאַכנדיק גרינטלעכע ענדערונגען אין די אידעען וועגן גראַוויטאַציע און ליכט וועלכע זענען געווען אַלגעמיין אָנגענומען זינט ניוטאָנס צייט. גראַוויטאַציע האָט ניוטאָן באַטראַכט ווי אַ „כוח". איז געקומען איינשטיין און האָט דערוויזן, אַז דער רוים אַרום אַ פּלאַנעט, אָדער אַרום אַן אַנדערן הימלישן קערפּער איז אַ גראַוויטאַציע־פעלד ענלעך צום מאַגנעטישן פעלד אַרום אַ מאַגנעט. די גוואַלדיק־גרויסע קערפּערס, אַזוינע ווי די זון אָדער שטערן, זענען אַרומגערינגלט מיט אומגעהייער־גרויסע גראַוויטאַציע פעלדער. דערמיט ווערט אויך דערקלערט דער ערדס צוציען צו זיך די לבנה. די דאָזיקע טעאָריע דערקלערט אויך די אומרעגלמעסיקע, נישט פעסט־איינגעשטעלטע באַוועגונגען פונעם פּלאַנעט מערקורי, דער נעענטסטער פּלאַנעט צו דער זון, אַ דערשיינונג וואָס האָט פאַר הונדערטער יאָרן אַריינגעפירט די אַסטראָנאָמען אין אַ פאַרלעגנהייט, און איז נישט געדעקט געוואָרן דורך ניוטאָנס געזעץ פון גראַוויטאַציע. אַזוי מעכטיק זענען די גרויסע גראַוויטאַציע־פעלדער פון דער זון, אַז זיי בייגן אויס אַפילו ליכט־שטראַלן. אין 1919, עטלעכע יאָר נאָך דעם ווי די אַלגעמיינע טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט איז באַקאַנט געמאַכט געוואָרן, האָבן פאָטאָגראַפיעס וואָס מ'האָט אַראָפּגעכאַפּט פון דער ליקוי־חמה אַנטשיידנדיק דערוויזן די אַבסאָלוטע ריכטיקייט פון איינשטיינס טעאָריע, אַז ליכט־שטראַלן וואָס גייען אַדורך דער זונס גראַוויטאַציע־פעלד לויפן גיכער אין אויסגעבויגענע ליניעס ווי אין גלייכע.

נאָך אָט דעם אויסגעפינס איז געקומען איינשטיינס אַ דערקלערונג, אַז דער וועלט־רוים איז אויסגעבויגן, משופּעדיק. די זיך־דרייענדיקע פּלאַנעטן, ווערנדיק באַאיינפלוסט דורכן בייזיין פון דער זון, פאָלגן־נאָך די מעגלעך קירצסטע וועגן, פּונקט אַזוי ווי אַ טייך, פליסנדיק צום ים, פאָלגט־נאָך דעם קאָנטור פונעם לאַנד דורך וועלכן ער פליסט, מיטן גרינגסטן און סאַמע נאַטירלעכסטן קורס. אין אונדזער ערדס סבֿיבֿה פון זאַכן, וועט אַ שיף אָדער אַן עראָפּלאַן אַריבערשפּאַנענדיק דעם אָקעאַן נאָכפאָלגן אַ געבויגענע ליניע, דאָס מיינט, אַז די ליניע זייערע איז אין דער פאָרם פון אַן אַרקע אָדער די האַלב־רונדקייט פון אַ צירקל, און נישט קיין גלייכע ליניע. פּונקט דערזעלבער כּלל באַהערשט די באַוועגונגען פון אַ פּלאַנעט אָדער פון ליכט־שטראַלן.

אויב, בכן, מ'נעמט אָן איינשטיינס טעאָריע וועגן אַן אויסגעבויגענעם וועלט־רוים, דאַרף מען דערפון לאָגיש אַרויסדרינגען, אַז דער וועלט־רוים איז באַגרענעצט, האָט אַ סוף, און אַז אַ ליכט־שטראַל פון אַ שטערן, למשל,

קערט זיך אום עווענטועל, נאָך הונדערטער מיליאָנען יאָרן, צוריק צום פּונקט פון וואַנעט ער האָט אַרויסגעשטראַלט, פּונקט ווי אַ רייזנדער אויף אַ שיף וואָס צירקלט אַרום די ערד אַרום און אַרום, קומט סוף־כּל־סוף צוריק צום פּונקט פון וואַנעט די שיף האָט זיך אַרויסגעלאָזט. די שיף איז טאַקע געפאָרן אַלץ ווייטער און ווייטער פאָראויס, נישט אויסדרייענדיק זיך אויף צוריק, אין איין און דער זעלבער ריכטונג — לאָמיר זאָגן, פון מערב צו מזרח — דאָך אָבער וועט די שיף ביים סוף פון דער רייזע ווידער צוריק־קומען צום זעלבן אָרט פון וואַנעט זי איז אַרויסגעפאָרן. (דער דאָזיקער עקספּערימענט האָט, אגב, פולשטענדיק באַשטעטיקט די היפּאָטעזע, אַז די ערד איז קיילעכדיק). ווייטער דרינגט אַרויס איינשטיינס טעאָריע, אַז דער אוניווערס האָלט נישט כּסדר און תּמיד אין איין אויסציען זיך אינעם רוים, נאָר האָט לעצטע גרענעצן, הגם מ׳קאָן קיין דעפיניטיווע, באַשטימטע גרענעצן נישט עטאַבלירן.

● ● ●

פון איינשטיינס אַלע גרויסע וויסנשאַפטלעכע אַנטדעקונגען און אויס־געפינסן, האָט זיין צושטייער צו דער אַטאָמישער טעאָריע געהאַט דעם סאַמע דירעקטן און סאַמע דורכדרינגענדיקסטן עפעקט אויף דער וועלט אין דער היינטיקער צייט. קורץ נאָך דעם ווי זיין ערשטער „פּאַפּיר" וועגן רעלאַטיוויטעט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין 1905, אינעם שווייצאַרישן זשורנאַל „אַנאַלן דער פיזיק", האָט דער זעלבער זשורנאַל אָפּגעדרוקט איינ־שטיינס אַ קורצן אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט זיין טעאָריע נאָך ווייטער אויסגעאַרבייטערט. געהייסן האָט דאָס אַרטיקל: „איז די אינערציע פון אַ קערפּער אָפּהענגיק אין זיין ענערגיע?" אין אָט דעם אַרטיקל האָט איינ־שטיין צום ערשטן מאָל דערקלערט, אַז דאָס נוצן פון אַטאָמישער ענערגיע איז מעגלעך — ווינציקסטנס אין פּרינציפּ. דאָס פּריילאָזן פון אָט דער אומגעהייערער קראַפט קאָן דערגרייכט ווערן לויט אַ פאָרמולע וועלכע ער האָט דאָרטן פאָרגעלייגט, די סאַמע ערשטע מאַטעמאַטישע פאָרמולע אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט ביז איינשטיינען.

אין דער דאָזיקער באַרימטער מאַטעמאַטישער פאָרמולע זיינער האָט איינשטיין דעמאָנסטרירט, אַז ענערגיע און מאַסע (מאַטעריע) זענען איינע און די זעלבע זאַך, און אַז זיי אונטערשיידן זיך צווישן זיך אין דעם נאָר אין וועלכן מצב זיי געפינען זיך. מאַסע, מאַטעריע איז פאַקטיש קאָנצענ־טרירטע ענערגיע.

„די דאָזיקע פאָרמולע", שרייבט דער באַוואוסטער אַמעריקאַנער שריפט־שטעלער באַרנעט אין זיין אויסגעצייכנטער אָפּשאַצונג פון איינשטיינס טעאָריע, „שטעלט צו דעם ענטפער צו אַ סך פון די לאַנג־דויערנדיקע מיס־טעריעס אין דער פיזיק. זי דערקלערט ווי אַזוי ראַדיאָ־אַקטיווע סובסטאַנ־

צו, ווי ראדיום אדער אוראניום, זענען ביכולת ארויסצושיסן פון זיך זייערע טיילעכלעך מיט אומגעהייערע געשווינדטקייטן און צו טון דאס אט אזוי אן אן אפשטעל פאר מיליאנען יארן. זי דערקלערט ווי אזוי די זון און אלע שטערן קאנען אזוי אנהאלטן דאס ארויסשטראלן פון זיך ליכט און היץ פאר ביליאנען יארן, ווארום אויב אונדזער זון וואלט זיך אויסגענוצט דורך די אונדז באקאנטע פראצעסן פון אויסברענונג, וואלט זי שוין געווען אפגעשטארבן אין א פארפרוירענער חשכות מיט גאנצע אייביקייטן צוריק. זי [איינשטיינס פארמולע] דעקט אויף דעם גוואלדיקן פארנעם פון דער ענערגיע וואס שלומערט אין די קערנדלעך פון די אטאמען, און זי זאגט פאראויס וויפיל גראם פון אוראניום ס'דארף אריינגיין אין א באמבע כדי חרב צו מאכן א שטאט”.

ביז 1939 איז די דאזיקע מאטעמאטישע פארמולע איינשטיינס געבליבן א טעאריע. פריער מיט עטלעכע יאר, אין 1933, נאך היטלערס קומען צו דער מאכט, ווערט איינשטיין געטריבן צו פארלאזן בערלין. תחילת האט ער נישט געהאט קיין איבעריקן חשק צו פארלאזן דייטשלאנד אין מיטן פון נאצישן אנגריף אויף די יידן. ס'נעמט אים דעריבער זעקס חדשים צייט איידער ער פועלט ביי זיך אנצונעמען דעם אנבאט וואס ס'האט אים געמאכט פון אמעריקע דער אינסטיטוט פאר אוואנסירטן שטודיום אין פרינסטאן, ניו־דזשוירזי. ווען איינשטיין איז געקומען צום אמעריקאנער קאנסול נאך א וויזע, נעמט דער קאנסול אים אויף א פארהער, ער וויל וויסן צי איז ער נישט קיין קאמוניסט. לאזט איינשטיין איבער דעם קאנסול און גייט צוריק אהיים. פארט ער שוין נישט קיין אמעריקע. אויף מארגן אבער רופט אים אפ דער קאנסול אויפן טעלעפאן, אנטשולדיקט זיך פאר שטעלן אים פראגעס, און זאגט אים, אז ס'ווארט אויף אים די וויזע.

דערוויסנדיק זיך, אז די נאצים האלטן אין איין אימפארטירן אוראניום קיין דייטשלאנד, און אז זיי פירן אן אן אינטענסיווע פארשונג צו שאפן אן אטאמישע באמבע, שרייבט איינשטיין, דעם 31טן יולי, 1939, צו פרעזידענט רוזוועלט א העכסט קאנפידענציעלן בריוו:

„א לעצטע ארבעט פון ע. פערמי און ל. שילארד וואס איז מיר אנפארטרויט געווארן אין מאנוסקריפט, פירט מיך צו דערווארטן, אז דער עלעמענט אוראניום קאן פארוואנדלט ווערן אין א נייעם און וויכטיקן קוואל פון ענערגיע אין דער באלדיקער צוקונפט . . . די דאזיקע נייע דערשיינונג וואלט אויך געקאנט פירן צום אויפבוי פון באמבעס, און ס'לייגט זיך אויפן שכל . . . אז אן איינציקע באמבע פון אט אזא טיפ, געפירט מיט א שיף און אויפגעריסן אין א פארט, וואלט זייער גרינג געקאנט צעשטערן דעם גאנצן פארט אינאיינעם מיט א טייל פון דער טעריטאריע ארום פארט”.

ווי א באלדיקער רעזולטאט פון איינשטיינס בריוו צו רוזוועלטן, הייבט זיך אן דער אויפבוי פונעם מאנהעטן אטאם־פראיעקט. ארום זעקס יאר

שפּעטער, יולי 16, 1945, פּירט אַדורך אַמעריקע דעם ערשטן אויפרייס פון אַן אַטאָם־באָמבע ביי דער אַלאַמאַגאָרדאָ רעזערוואַציע אין ניו־מעקסיקאָ. קירצלעך דערנאָך, אויגוסט 6, 1945, איז געקומען די מוראדיקע פאַר־ווּיסטונג דורך דער באָמבע וואָס אַמעריקע האָט אַראָפּגעוואָרפן אויף דער געדיכט־באַפעלקערטער יאַפּאַנישער שטאָט הירשימאָ. צום ערשטן מאָל אין דער מענטשלעכער געשיכטע ווערט לויז־געלאָזט די ענערגיע פונעם אַטאָם. אַ נייע ערע אויף אונדזער פּלאַנעט הייבט זיך אָן. דעם גרויסן איינשטיינס אויסרעכענונגען, אַז מאַטעריע קאָן זיך פאַרוואַנדלען אין ענער־גיע און אויך פאַרקערט, האָט זיך אַרויסגעוויזן הונדערט פּראָצענט ריכטיק.

נאָך דעם אומבאַשרייבלעכן חורבן וואָס די אַטאָם־באָמבע האָט אָנגעמאַכט קאָן איינשטיין שוין מער נישט רוען. מיט דער גאַנצער ענערגיע און זיין גרויסער אויטאָריטעט וואַרפט זיך אָט דער גרויסער מענטשנפריינט אַריין אין קאַמף ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן, אַז אַטאָם־ענערגיע זאָל נישט מער גענוצט ווערן פאַר מאַסן־פאַרניכטונג. מלחמה מוז איצטער, אין דער אַטאָם־עפּאָכע, אונטער אַלע אומשטענדן פאַרמיטן ווערן, אויב די וועלט זאָל האָבן אַ קיום. האָט ער טאַקע קורץ פאַרן טויט אויסגעדריקט זיין חרטה פאַר חתמענען דעם בריוו צו פּרעזידענט רוזוועלט. זיין פאַרענטפער־רונג איז געווען, ער האָט געציטערט, אַז די נאַציס זאָלן נישט פאַרכאַפּן און אפשר פריער מאַכן די באָמבע.

● ● ●

הגם די אַטאָמישע באָמבע איז געווען די סאַמע ספּעקטאַקולערע פון אַלע פּראַקטישע אָנווענדונגען פון איינשטיינס טעאָריעס, האָט אָבער זיין באַ־רימטקייט ווי אַ געניאַלער וויסנשאַפטסמאַן זיך עטאַבלירט אויף תמיד און אייביק דורך גאָר אַן אַנדער אויסערגעוויינטלעכן אויפטו זיינעם. במעט איינציייטיק מיט זיין ספּעציעלער טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט אין 1905, האָט איינשטיין אַנטוויקלט זיין פאָטאָעלעקטרישן געזעץ. מאַכנדיק קלאָר דעם מיסטעריעזן פאָטאָעלעקטרישן עפעקט, טרעט ער דערמיט אויס דעם וועג פאַר דער קומענדיקער טעלעוויזיע, פאַרן קלאַנגפילם, און פאַרן „עלעק־טרישן אויג", מיט זיינע אַנדערע פאַרשידנאַרטיקע נוצן. דאָס איז איינ־שטיין אייגנטלעך פאַר דער אַנטדעקונג פון זיין פאָטאָעלעקטרישן געזעץ באַערט געוואָרן מיטן נאָבעל־פּריז פאַר פיזיק אין 1921. וואָס־זשע טוט ער, אָט דער גרויסער „גביר" ? ער שענקט אַוועק די גאַנצע סומע, איז באַטרעף פון איבער 40 טויזנט דאָלאַר, פאַר נויטבאַדערפטיקע סטודענטן און גע־לערנטע. פאַר זיך לאָזט ער גאָרנישט.

אין זיינע שפּעטערע יאָרן אַרבעט איינשטיין אומדערמידלעך און אַן אָפּ־שטעל אויף דעם וואָס איז באַקאַנט ווי די אוניפיצירטע (איינהייטלעכע) פעלד־טעאָריע, מאַכנדיק אַ פּרואוו צו דערווייזן די האַרמאָנישקייט און

אייגנהייטלעכקייט אין דער נאַטור ווי אַ גאַנצע. אינעם קורס פון זיין זוכן קאָסמישע האַרמאָנישקייט, רייסט ער פריער אַרונטער די טראַדיציאָנעלע ווענט וואָס זענען ביז אים געשטאַנען צווישן מאַטעריע און ענערגיע, און נעמט זיך דערנאָך אויסגלייכן דעם אומענדלעך גרויסן אוניווערס מיטן אומגעהייער קליינעם אַטאָם. לויט זיין מיינונג נאָך, דאַרף מען די זעלבע פיזישע געזעצן וואָס מ׳ווענדט אָן צום סאַמע קלענסטן פּיצל אַטאָם פּונקט אַזוי אָנווענדן צו די אומגעהייער־גרויסע הימלישע קערפּערס. איינשטיינס אוניפיצירטע פעלד־טעאָריע וויל פאַראייניקן אַלע פיזישע דערשיינונגען אין איין איינציקער סכעמע. גראַוויטאַציע, עלעקטריציטעט, מאַגנעטיזם, און אַטאָמישע ענערגיע זענען יענע אַלע כוחות וואָס דאַרפן געדעקט ווערן דורך דער איין און איינציקער פעלד־טעאָריע זיינער.

אין 1950, נאָך עטלעכע און צוואַנציק יאָר פון אינטענסיוו־אָנגעשטרענג־טער פאָרשונג, דערלאַנגט ענדלעך איינשטיין דער וועלט אָט אַזאַ טעאָריע. ער דריקט דערביי אויס דעם גלויבן, אַז אָט די טעאָריע פאַרמאָגט דעם שליסל צום אוניווערס, פאַראייניקנדיק אין איין קאָנצעפּציע די אומגעהייער קליינינקע, אין אַ קרייז זיך דרייענדיקע וועלט פונעם אַטאָם און די גוואַל־דיק־אומענדלעכע שטרעקעס אין דעם שטערן־אָנגעפילטן וועלט־רוים. מחמת מאַטעמאַטישע שוועריקייטן, איז נאָך די טעאָריע נישט פולשטענדיק דורכ־געקאָנטראָלירט געוואָרן ביז די סאַמע מינדסטע דעטאַלן בנוגע די עטאַב־לירטע פאַקטן אין פיזיקס. איינשטיין אַליין אָבער האָט, נישט וואַקלענדיק זיך אויף קיין איין רגע, פעסט געגלייבט, אַז זיין אוניפיצירטע (פאַראייניק־הייטלעכטע) פעלד־טעאָריע וועט מיט דער צייט אַרויסברענגען אַ דערקלע־רונג וועגן דעם „אַטאָמישן כאַראַקטער פון ענערגיע“, און דעמאָנסטרירן די עקזיסטענץ פון אַ ריכטיק־איינגעאָרדנטן אוניווערס. די אוניפיצירטע פעלד־טעאָריע איז איינשטיינס גוואַלדיק־גרויסער צושטייער צו דער פאַרשטענ־דעניש פון די געזעצן אינעם אוניווערס — אַ צושטייער וואָס וועט האָבן אַ ווייט־גרייכנדיקן עפעקט אין זיין אָנווענדונג אין דער וויסנשאַפט פאַר קו־מענדיקע דורות.

די פילאָזאָפיע וואָס האָט אינספּירירט איינשטיינען דורך די יאָר־צענד־ליקער פון אינטענסיוו־אינטעלעקטועלער אָנשטרענגונג, און די באַלוינונגען וואָס ער האָט דערפון באַקומען, האָט ער געשילדערט אין אַ לעקציע וועגן דעם בראשית פון דער אַלגעמיינער טעאָריע וועגן רעלאַטיוויטעט, אין דעם אוניווערזיטעט אין גלאַסגאָ, סקאָטלאַנד, אין 1933. זאָגט איינשטיין:

„די פינאַלע רעזולטאַטן קוקן כמעט אויס גאַנץ פשוט; יעדער אינטעלי־גענטער סטודענט אין אַן אוניווערזיטעט קאָן זיי פאַרשטיין אָן צופיל זאָרג. אָבער די יאָרן פון נאָכזוכעניש אין דער פינצטער פאַר אַן אמת וואָס מ׳פילט אים, אָבער מ׳קאָן אים נישט אויסדריקן; דער אינטענסיווער באַ־גער און דאָס כסדרדיקע וואַקלען זיך צווישן צוטרוי און האַרץ־צעברעכנדיקע

ספקות, ביז וואַנעט מ'ברעכט זיך אַדורך צו קלאָרקייט און פאַרשטענדעניש, אַט דאָס ווייסט בלויז דער, וואָס האָט עס אַליין אַדורכגעלעבט".

א וואָרט וועגן דעם פאַרוואָס איינשטיין אַפּעלירט צו דער פאַרשטעלונגס־קראַפט פון אַזוי פיל מענטשן אין דער וועלט. דאָס איז דערפאַר וואָס זיינע טעאָריעס האָבן נישט נאָר אַן אינטערעס פאַר ספּעציאַליסטן בלויז. למשל, די אידעע זיינע וועגן דער רעלאַטיוויטעט פון צייט, איינע פון זיינע פונדאַ־מענטאַלע אידעען, איז נישט נאָר נוגע דער וויסנשאַפט, נאָר אויך דעם טעגלעכן לעבן פון יעדן מענטשן.

מיר וועלן נעמען פאַר אַ ביישפּיל אונדזערע יידיש־לייענער. איז דער גרויסער רוב זייערער אַנטוועדער אין די מיטעלע יאָרן, אָדער שוין העט־ווייט אַריבערגעשפּאַנט די מיטעלע יאָרן. פאַר זיי וועט גרינג זיין צו באַ־נעמען דעם זין פון רעלאַטיוויטעט פון צייט דורך אַט דער אייגענער דער־פאַרונג זייערער. איר דאַרפט זיך בלויז דערמאָנען ווי דאָס יאָר פלעגט אַמאָל זיך פאַר אייך אויסציען אַזוי לאַנג, און פאַרקערט, ווי האַסטיק, מיט וואָס פאַר אַ גאַלאָפּ ס'לויפן איצט די טעג, וואָכן, חדשים. נאָך איידער מ'קוקט זיך רעכט אַרום — און דאָס אַלטע יאָר איז אַוועק און שוין ווידער אַ ניי יאָר. מאַכט נישט אויס צי דאָס איז געווען אַ גוטס, אָדער פאַרקערט. וואָס־זשע אַזוינס, אייגנטלעך, קומט דאָ פאָר? באַשטייט אַ יאָר דאָך נאָך אַלץ פון 365 טעג, ווי אַמאָל אין די יינגערע יאָרן, דער מעת־לעת האָט אויך איצט נאָך אַלץ די צוועלף 24 שעה. נאָר וואָס־זשע דען? די צייט גופא איז טאַקע נישט קירצער געוואָרן, נאָר פאַר יענע וואָס ווערן אַלץ עלטער און עלטער (נאָך אויף לאַנגע יאָרן), נעמט זי, די צייט, אַלץ מער איינלויפן, איינשרומפּן. (דער דאָזיקער פענאָמען, דאָס וואָס צייט ווערט פאַרן מענטש, מיט די יאָרן אַלץ מערער איינגעשרומפּן, איז אייגנטלעך אַ ביאָלאָגישער פאַקטאָר, און איז פאַר זיך אַליין אַ באַזונדערע טעמע, וואָס איז אָבער נישט דירעקט פאַרבונדן מיטן ענין וואָס ווערט דאָ איצט באַרירט).

בקיצור, אַט דער גאַנץ פּשוטער ביישפּיל דאַרף פאַר אייך באַשיינפּער־לעך קלאָר מאַכן, וואָס ס'מיינט רעלאַטיוויטעט פון צייט — ווי אַזוי אייך און די צוועלף צייט האָט מיט יאָרן צוריק פאַר אייך זיך אויסגעצויגן אַ סך לענגער ווי היינט. ס'וועט דערביי דאָ נאָך כדאי זיין צוצוגעבן, אַז אַ חוץ דעם וואָס איינשטיינס טעאָריעס האָבן געהאַט אַן אַלגעמיינעם באַדייט, נישט נאָר פאַר וויסנשאַפטסלייט בלויז, האָבן מענטשן, צוליב זיין פער־זענלעכקייט, צוליב זיין וואוילגעניגטקייט צו יעדן איינעם, אויך געפילט דעם דאָזיקן איינפלוס זיינעם, אפילו ווען זיי האָבן אים נישט געקענט דירעקט.

פאַרן פאַרענדיקן, נאָך איין ציטאַטע פון אַן ענגלישן וויסנשאַפטסמאַן, וואָס וועט אילוסטרירן איינשטיינס אָרט אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט. שרייבט פּאָול אָהעסער:

„איינפלוס איז אַ שוואַך וואָרט פאַר אַלבערט איינשטיינס אויפטו. די טעאָריעס וואָס ער האָט אַרויסגערוקט זענען געווען רעוואָלוציאָנערע. אין זיי איז געבוירן געוואָרן די אַטאָמישע עפּאָכע, און וואוהין זי פירט די מענטשהייט ווייסן מיר נישט. מיר ווייסן יאָ אָבער, אַז מיר האָבן דאָ דעם גרעסטן וויסנשאַפטסמאַן און פילאָזאָף אין אונדזער יאָרהונדערט, וואָס איז געוואָרן כמעט אַ הייליקער אין אונדזערע אויגן און וואָס די דערגרייכונג זיינע איז אַ באַרעכטיקונג פאַר אונדזער גלויבן אינעם מענטשלעכן גייסט, אַ סימבאָל פונעם מענטשנס אייביקער זוכעניש, פון זיין שטרעקן זיך צו די שטערן".

● ● ●

צום סוף זאָל דאָ פאַרן לייענער קלאָר ווערן, אַז דער אויטאָר פון די שורות האָט, נאַטירלעך, גאַנץ בצימצומדיק קוים באַרירט דאָ דעם גוואַלדיקן פאַרנעם פון איינשטיינס אַנטדעקונגען און אויסגעפינסן אין די מאַטעמאַטיש־פיזישע וויסנשאַפטן, וועלכע האָבן רעוואָלוציאָניזירט און אין גאַנצן געביטן דעם אויסקוק אויפן קאָסמאָס זינט ניוטאָנען, און וועלכער האָט אַריינגעפירט די אַטאָמישע ערע. דער ציל דאָ, אַ גאַנץ באַשיידענער, איז געווען צו געבן אונדזער יידיש־לייענער עטלעכע שטריכן בלויז, דעם קווינטעסענץ פון איינשטיינס גענייאַלע טעאָריעס וועגן אוניווערס, אויף וויפיל ס'איז נאָר מעגלעך, נישט צו דאַרפן דערביי אָנצוקומען צו מאַטעמאַטישע סימבאָלן אָדער פאָרמולעס.

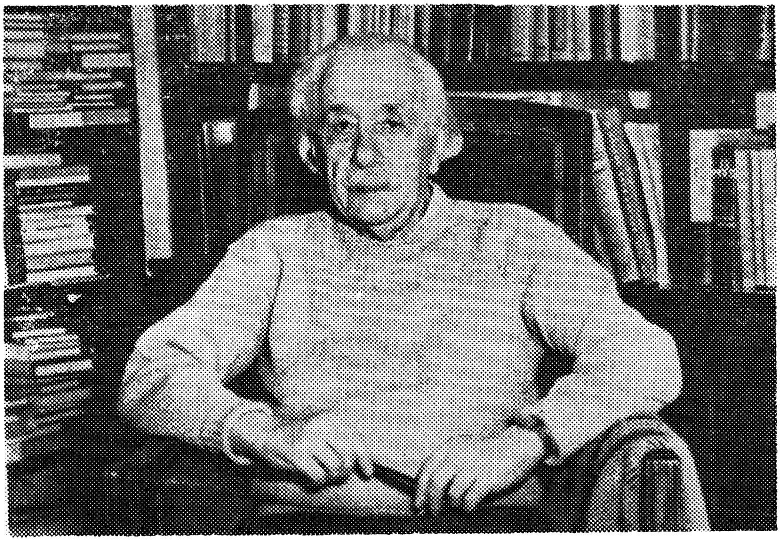

צו זיין 75סטן געבוירנטאָג, מערץ 14, 1954, אַרבעט איינשטיין, ווי יעדן אַנדערן טאָג, אין דער שטילקייט פון זיין מיט ביכער־אַרומגערינגלטער סטודיאָ, אין זיין היים אין פרינסטאָן, ניו־דזשוירזי.

2.

איינשטיין—דער מענטש און קעמפער פאַר שלום און קאָ־עקזיסטענץ

אַלבערט איינשטיין, דער געניאַלער יידישער מאַטעמאַטיקער, וואָס האָט מיט זיין טעאָרעטישער פיזיק אַריינגעפירט די אַטאָמישע עפּאָכע און געעפנט דעם וועג צו דער לבנה, איז פונקט אַזוי גרויס געווען ווי אַ הומאַניסט, ווי אַ הויך־עטישע פּערזענלעכקייט. מיט זיין פלאַמיקן גלויבן אינעם מענטש, ווי מיט זיינע גרויסע וויסנשאַפטלעכע דערגרייכונגען, איז ער געווען אַ סימבאָל פון אַלץ וואָס איז שיין און נאָבל אינעם לעבן.

בטבע אַ שטילער, צוריקגעצויגענער מענטש, פאַרטיפט אין זיינע וויסנשאַפטלעכע שטודיעס, איז דאָך איינשטיין אָבער נישט געווען צוריקגעצויגן פון דער וועלט. פאַרקערט, ער האָט נישט געזוכט אויסצומיידן די קאָטאַקליזמען פון זיין לעבנסצייט. זיין גאַנץ לעבן איז ער געווען אַריינגעצויגן און זיך תמיד געפונען אין סאַמע מיטן פון די גרויסע היסטאָרישע קאַמפן. ווי אַ וויסנשאַפטסמאַן האָט ער, ווי באַוואוסט, אַרונטערגעריסן די טראַדיציאָנעלע ווענט צווישן מאַטעריע און ענערגיע, און מיט זיין אוניפיצירטער פעלד־טעאָריע האָט ער געזוכט האַרמאָנישקייט אין קאָסמאָס; באַמיענדיק זיך אויסצוגלייכן דאָס אומגעהייער גרויסע מיטן סאַמע קלענסטן אינעם אוניווערס — האָט ער פונקט אַזוי שווער געאַרבעט אַריינצוברענגען האַרמאָנישקייט, שלום און פריינטשאַפט צווישן פעלקער און ראַסן און פאַרשטענדעניש צווישן מענטש און מענטש.

זיינע וועגווייזערס אינעם באַנעם פון דער וועלט און דער מענטשלעכער געזעלשאַפט זענען געווען שפּינאָזע און מאַרקס.

ווען אַ באָסטאָנער קאַרדינאַל האָט, איידער איינשטיין איז געקומען קיין אַמעריקע, געוואָרנט די אַמעריקאַנער יוגנט זיך צו היטן פאַר אים, ווייל ער איז אַן אַטעאיסט, האָט אַ ניו־יאָרקער ראַביי (רב), געשיקט צו איינשטיינען אַ טעלעגראַמע, פרעגנדיק אים: „גלייבט איר אין גאָט?" ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט אים איינשטיין באַלד געענטפערט: „איך גלייב אין שפּינאָזעס גאָט, וואָס אַנטפּלעקט זיך אין דער האַרמאָנישקייט פונעם גאַנצן זיין". פאַר איינשטיינען זענען קלאָר געווען די אידעאָלאָגישע בענדער וואָס האָבן אים געבונדן מיטן שפּינאָזען. האָט איינשטיין דאָך פאַרענדיקט די אַרבעט פון שפּינאָזען, דערמיט וואָס ער האָט צעשטערט דעם מעכאַניסטישן באַנעם וועגן אוניווערס, אַ באַנעם וועלכן שפּינאָזע האָט פריער אונטערגעגראָבן.

איינשטיין איז, ווי באַוואוסט, געווען דער ערשטער וואָס איז אַרויסגע־

פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", חודש־שריפט, מערץ, 1966, ניו־יאָרק

קומען מיט דער טעאָריע, אַז מאַטעריע און ענערגיע איז איינע און די זעלבע זאַך. ער האָט דערקלערט אַז דאָס אויסנוצן די גוואַלדיקע ענערגיע וואָס ליגט אינעווייניק אינעם אַטאָם קאָן איצט ווערן אַ רעאַלע מעגלעכקייט. דאָס האָט ער דאַך אַרויסגעבראַכט די ערשטע מאַטעמאַטישע פאָרמולע אין דער געשיכטע, ווי אַזוי דאָס קאָן געטון ווערן.

דעם 6טן אויגוסט, 1945, לייענט איינשטיין אין זיין פרימאָרגן צייטונג דאָס דאָזיקע קורצע שטיקל נייעס: „צום ערשטן מאָל אין דער מענטשלעכער געשיכטע האָט מען פרייגעלאָזט די ענערגיע פונעם אַטאָם איבער דער געדיכט־באַפעלקערטער יאַפּאַנישער שטאָט היראשימאַ. אין איין אויגנבליק איז פון דער דאָזיקער קאַכיקער שטאָט מיט אַ באַפעלקערונג פון 245 טויזנט געוואָרן אַש און פאָרעך, הונדערט טויזנט מענטשן טויט און נאָך אַמאָל אַזוי פיל פאַרוואונדעט און פאַרקריפּלט".

דאָס איז געווען דער טרויעריקסטער טאָג אין זיין לעבן. דער דאָזיקער מוראַדיקער חורבן דורכן פריילאָזן די ענערגיע פונעם אַטאָם אין וועלכן אַזוי פיל אומשולדיקע מענטשן זענען אומגעקומען און פאַרקריפּלט געוואָרן, האָט אים שרעקלעך צעטרייסלט. ער האָט דאָס דערפילט אויף זיין געוויסן, און ער ווערט אַלאַרמירט וועגן דער גוואַלדיקער סכנה וואָס לויערט איצט אויף דער וועלט. ער גלייבט, אַז איצט ווען דער אַטאָם איז באַזיגט געוואָרן, טאָר שוין מער קיין רייד נישט זיין וועגן מלחמות. קאַמף קעגן מלחמה ווערט איצט זיין לעבנס־ציל. אומדערמידלעך און אומאויפהערלעך האָט ער אין איין וועקן און מאָנען צו מאַכן אַ סוף צו מלחמות און פאַר אַנטוואָפענען זיך.

ענדלעך קריגט ער די געלעגנהייט צו רעדן צו דער וועלט אויף דער טעלעוויזיע, קעגן אַן אַטאָם־הידראָגענישער מלחמה ווי קעגן מלחמה בכלל. דעם 12טן פעברואַר, 1950, טרעט ער אויף, דאָס איינציקע מאָל אין זיין לעבן, דאַכט זיך, מיט אַ רעדע אויף דער טעלעוויזיע־פּראָגראַם אין ניו־יאָרק, מיט וועלכער ס'האָט אַנגעפירט עלענאָר רוזוועלט, די פרוי פון פאַרשטאָרבענעם פּרעזידענט רוזוועלט.

אין אָט דער רעדע באַמיט ער זיך צו דערווייזן, אַז אין אַן אַטאָם־מלחמה וועלן מער נישט זיין קיין זיגער און קיין באַזיגטע. ער וואָרנט, אַז מלחמה מיט דעם נייעם סופּער־הידראָגענישן מחבל, וואָס מ'האָט געהאַלטן דעמאָלט אין פאַרענדיקן, טראָגט מיט זיך טויט און פאַרוויסטונג פאַר אַלעמען גלייך, די ראַדיאָ־אַקטיווע פאַרגיפטונג פון דער אַטמאָספערע דורך דער הידראָגענישער באָמבע קאָן אויסלעשן יעדן פונק פון לעבן אויף אונדזער פּלאַנעט. מלחמה מוז איצטער אין דער אַטאָם־עפּאָכע, אונטער אַלע אומשטענדן פאַרמיטן ווערן. פרידלעכע קאָ־עקזיסטענץ צווישן לענדער און פעלקער איז איצט דער איינציקער אויסוועג.

איינשטיינס דרייסטער אַרויסטריט אויף דער טעלעוויזיע קעגן מלחמה

קריגט גלייך אז אַפּקלאַנג אין קאָנגרעס, אין דער אַמעריקאַנער פּאָלקס־רע־פּרעזענטאַנץ אין וואַשינגטאָן. די קאַלטע מלחמה־לייט האָבן לאַנג אויף זיך נישט געלאָזט וואַרטן. שוין אויף מאָרגן האָט דער דעמאָלט טרויעריק־באַרימטער ראַסיסטיש־אַנטיסעמיטישער מלחמה־העצער, ראַנקין, וואָס האָט רעפּרעזענטירט אין קאָנגרעס דעם נאָך מער טרויעריק־באַרימטן דרום־שטאַט מיסיסיפּי, זיך אָפּגעריסן ווי פון אַ קייט אויף איינשטיינען. ס׳איז גאָר קיין גרענעץ נישט געווען צו זיינע זילזולים, ניבול־פּה, העצעס קעגן דעם נאָבעלן קעמפער פאַר שלום. שוין דאָס וואָרט שלום ברענגט אים אַרויס פון די כלים. אין זיין איגנאָראַנץ און רציחה וואַרפט ער זיך אַרויף אויף דעם וועלט־באַרימטן וויסנשאַפטסמאַן מיט אַט אַזאַ מין מענה־לשון, — אַז איינשטיין איז אַן אַלטער „פּעיקער“, אַז די מעשה וועגן זיין בייטראָג צו דער אַנטדעקונג פון דער אַטאָם־באָמבע איז „באָנק“, און ווייטער האָט ער געליאַרעמט, אַז „איינשטיין האָט געדאַרפט דעפּאָרטירט ווערן פון אַמע־ריקע פאַר זיינע קאָמוניסטישע מעשים נאָך מיט יאָרן צוריק“.

איז מען געווען דעמאָלט געפּלעפט, און זיך געפרעגט — ווי קומט עס וואָס מ׳האָט אין קאָנגרעס דערלאָזט, אַז אַט דער פינצטערער, איגנאָראַנ־טער פאַרשווין זאָל פאַרשווארצן דאָס פּנים פון אַמעריקע אין דער וועלט און קיינער זאָל דאָרט קיין פּיפּס נישט טון? איז דער תירוץ געווען — דער קאַלטער־מלחמה קלימאַט, פון איין זייט, וואָס איז געווען אין סאַמע־ברען דעמאָלט, און פון דער צווייטער זייט האָבן אין יענער טרויעריקער צייט, ווען מעקאַרטי האָט געריטן הויך אויפן פערד, אפילו מיטגלידער פון קאָנגרעס געציטערט פאַר זיין טעראָר.

אין אַט יענע טעג פון אינטעלעקטועלער ירידה און פּרינציפּלאָזן אָפּאָר־טוניזם, האָט איינשטיין, נישט געקוקט אויף זיין שוואַכן געזונט און אויף דער סכנה צו וועלכער ער שטעלט זיך אויס אין די עלטערע יאָרן, מיט גרויס קוראַזש זיך אַוועקגעשטעלט מיט זיין גאַנצן פּרעסטיזש קעגן פינצטערן מע־קאַרטיזם. אין אַט דער טרויעריקער צייט קעמפט די דאָזיקע ליכטיקע פּער־זענלעכקייט אומדערשראָקן, מיט דער גאַנצער אויטאָריטעט זיינער פאַר אַ צוריקקער צו שכלדיקייט, קעגן געדאַנקען־קאָנטראָל און פאַר דער חשיבות פונעם מענטש — קעגן די מעקאַרטישע רדיפות, קעגן דער קאַלטער מלחמה. ווען ס׳האָט איינער אַן אינזשעניר וואָס איז דעמאָלט געשלעפּט געוואָרן צו דער מעקאַרטישער אינקוויזיציע דאָרטן אָפּן דערקלערט, אַז ער זאָגט זיך אָפּ צו ענטפערן אויף זייערע פראַגעס, אויף דער עצה פון איינשטיינען, האָט ער אַליין, איינשטיין, באַשטעטיקט אַז דאָס האָט ער אים טאַקע געגעבן די עצה.

אין יענער צייט זעט ער קיין אַנדער אויסוועג נישט פונעם קלעם אין וועלכן די מענטשהייט איז אַריינגעשפּאַרט געוואָרן, ווי נאָר אין סאָציאַליזם. אין מאַי, 1949, פאַרעפנטלעכט ער אינעם סאָציאַליסטישן חודש־זשורנאַל

„מאנטלי רעוויו", אין ניו־יארק, אן ארטיקל אונטערן נאמען: „פארוואס סאציאליזם?"* (דאס ארטיקל האט דער זשורנאל דערנאך ארויסגעגעבן אין א באזונדערער בראשור).

שרייבט ער דארטן צווישן אנדערן:

„אנומעלטן האב איך דיסקוטירט מיט אן אינטעליגענטן און וואוילמיינענדיקן מענטשן וועגן דער סכנה פון נאך א מלחמה. . . . גאנץ רואיק גיט ער מיר א זאג: פארוואס זענט איר אזוי שטארק קעגן דעם פארשווינדן פונעם מענטשלעכן מין?

„כ'בין זיכער, אז נישט מער ווי מיט א הונדערט יאר צוריק וואלט קיינער נישט אזוי גרינג געמאכט אזא מין דערקלערונג. דאס איז די דערקלערונג פון א מענטשן וואס האט אומזיסט געשטרעבט צו דערגרייכן אינערלעכע גלייכגעוויכט און האט מער אדער ווייניקער פארלוירן די האפענונג ס'זאל זיך אים דאס איינגעבן. אט דאס איז דער אויסדרוק פון פיינלעכער איינזאמקייט און איזאלירטקייט פון וועלכע אזוי פיל מענטשן ליידן אין היינטיקע טעג.

„. . . דער יחיד איז געווארן מער באוואוסטזיניק ווי פריער וועגן זיין אפהענגיקייט פון דער געזעלשאפט. די דאזיקע אפהענגיקייט אבער קומט אים נישט פאר ווי א פאזיטיווער געווינס, ווי אן ארגאנישע פארבינדונג, ווי א באשיצנדיקער כוח, נאר גיכער ווי א באדראאונג פאר זיינע נאטירלעכע רעכט, אפילו פאר זיין עקאנאמישער עקזיסטענץ. נאך מער, זיין פאזיציע אין דער געזעלשפט [היינט] איז אזא, אז די עגאאיסטישע אייגנוציקע טרייב־כוחות זיינע ווערן כסדר אלץ מערער אקצענטירט, בשעת זיינע סאציאלע טרייב־כוחות, וועלכע זענען בטבע שוואכער, דעגענערירן אלץ מערער און מערער.

„. . . די עקאנאמישע אנארכיע אין דער קאפיטאליסטישער געזעלשאפט, ווי זי עקזיסטירט ביים היינטיקן טאג, איז, לויט מיין מיינונג, דער אמתער קוואל פון אלדאס בייז . . .

„איך בין איבערצייגט, אז בלויז איין וועג איז פאראן צו עלימינירן די דאזיקע זייער ערנסטע שלעכטסקייטן, און דאס איז דורך דער עטאבלירונג פון א סאציאליסטישער עקאנאמיע, באגלייט מיט א דערציאונג סיסטעם וואס זאלן זיין אריענטירט אויף סאציאלע צילן".

● ● ●

צו צווי זאכן האט איינשטיין, ווי באוואוסט, געהאט א שטארקן ווידערווילן. 1) אויסצובארגן זיין נאמען פאר אונטערנעמונגען און 2) מ'זאל אים מאכן א געבורטסטאג שמחה. (געבורטסטעג, פלעגט ער זאגן, זענען פאר

*) Why Socialism? by Albert Einstein, Monthly Review, May, 1949, New York.

קינדער) . צומאָל קומט אים אָבער דאָך אויס צו מאַכן אויסנאַמען.

ווי דער ערן־פּאַרזיצער פונעם יידישן קאָונסיל פון ראַשיען וואָר רעליף (יידישן ראַט פון מלחמה־הילף פאַר רוסלאַנד) אין די פאַראייניקטע שטאַטן, האָט ער אין 1942, אין ברען פון דער מלחמה קעגן די נאַציס, צוגעשטימט צו אַ באַנקעט אין זיין נאָמען פונעם יידישן ראַט פאַר מלחמה־הילף צו רוסלאַנד. דער באַנקעט איז פאַרגעקומען דעם 25סטן אָקטאָבער, 1942, אין קאָמאָדאָר האָטעל, אין ניו־יאָרק. איז דער הויך־פּונקט פון יענעם אומ־פאַרגעסלעכן צונויפקום געווען איינשטיינס רעדע וואָס איז דאָרט פאָר־געלייענט געוואָרן. מיט גליענדיקע ווערטער האָט ער געלויבט די סאָוועטן־מאַכט און פאָלק פאַר זייער איבערמענטשלעכער אָנשטרענגונג צו שלאָגן די נאַצישע חיה־רעה, פאַר די אומגעהייערע קרבנות וואָס זיי ברענגען אין זייער קאַמף קעגן די נאַצישע קאַניבאַלן. די רעדע זיינע האָט ער פאַרענ־דיקט מיט אָט די ווערטער:

„פערזענלעך גלייב איך, אַז אָן רוסלאַנד וואָלטן די דייטשישע בלוט־הינט דערגרייכט זייער ציל. מיר ווערן דעריבער דיקטירט בלויז פונעם געפיל פון זעלבסט־דערהאַלטונג, ווען מיר זאָלן טון פאַר רוסלאַנד אַלץ וואָס אונדזער גרעסטע אָנשטרענגונג קאָן באַווייזן. דאָס איז חוץ דעם וואָס אירע אומגעהייערע פאַרלוסטן און די ליידן פון איר פאָלק האָט געלייגט אויף אונדז און אונדזערע קינדער אַ חוב, וועגן וועלכן מיר מוזן זיין באַוואוסט־זיניק יעדע שעה פון אונדזער לעבן, אויב מיר זאָלן אויפהיטן אונדזער זעלבסט־רעספּעקט. לאָמיר זיך אויפפירן אין הסכם דערמיט און געבן אונד־זער פולע שטיצע דעם יידישן ראַט פאַר מלחמה־הילף צו רוסלאַנד".

מיט אַ קנאַפּ יאָר שפּעטער, שוין נאָך דער נאַצישער מפּלה ביי סטאַלינ־גראַד, זעען מיר אים ווידער ווי דער ערן־פּאַרזיצער פון אַ ברייטן געזעל־שאַפטלעכן קאָמיטעט פון אַלע ריכטונגען אין אַמעריקאַנער יידישן לעבן, אויך אַ צאָל פּראָמינענטע נישט־יידן, וואָס האָט זיך פאַרמירט צו געבן אַ פייערלעכן קבלת־פּנים די שליחים פונעם סאָוועטן־פאַרבאַנד צו די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פונעם גרויסן יידישן אַרטיסט שלמה מיכאָעלס, פאָרזיצער פונעם יידישן אַנטי־פאַשיס־טישן קאָמיטעט אין מאָסקווע, און פונעם באַרימטן יידישן פּאָעט איציק פעפער. דער אימפּאָזאַנטער קבלת־פּנים פאַר דער יידיש־סאָוועטישער דע־לעגאַציע איז פאַרגעקומען דעם 1טן יולי, 1943, אין אַסטאָר האָטעל, אין ניו־יאָרק.

(צו אונדזער גרויס אומגליק זענען ביידע, מיכאָעלס און פעפער, געווען צווישן יענע בעסטע קולטור־שעפער אונדזערע אין סאָוועטן־פאַרבאַנד וואָס זענען געפאַלן קרבנות אין דער טרויעריקער עפּאָכע פונעם סטאַלין־קולט).

ביים אָפּצייכענען זיין 74סטן געבוירנטאָג, מערץ, 1953, מאַכט דער גרויסער וויסנשאַפטסמאַן אַ גאָר באַזונדערן אויסנאַם. נישט נאָר איז ער

אַרויס פֿון זיין אָפּזונדערונג און געגעבן זיין וועלט־באַרימטן נאָמען אַ מתּנה דעם ניי־פּראָיעקטירטן יידישן מעדיצינישן אוניווערזיטעט אין ניו־יאָרק, נאָר ער שטימט אויך צו מ׳זאָל דעם אוניווערזיטעט אָנרופֿן „אַלבערט איינשטיין קאַלעדזש פֿון מעדיצין״. און נאָך מער, ער האָט אַפֿילו מסכּים געווען פּערזענלעך בייצוזיין ביים יום־טובֿ לכּבֿוד זיין 74סטן געבוירנטאָג, צו שאַפֿן פֿאָנדן אויף צו בויען דעם איינציקן און ערשטן יידישן מעדיצינישן אוניווערזיטעט אין אַמעריקע.

ס׳איז פֿאַר יידן צו שטודירן מעדיצין אין אַמעריקע געווען דעמאָלט אַן אָנגעווייטיקט פּראָבלעם. רעפּרעזענטאַטיווע יידישע אָרגאַניזאַציעס זענען עפֿנטלעך אַרויסגעקומען מיט דער באַשולדיקונג, אַז ס׳ווערט דאָ אין די מעדיצינישע אוניווערזיטעטן פּראַקטיצירט, דורך פֿאַרשידענע דריידלעך, אַן אמתער נומערוס קלאָוזוס פֿאַר יידישע סטודענטן. אַ פֿאַקטישע פּראָצענטנאָרמע. מ׳האָט דעריבער כּמעט אין יעדן מעדיצינישן אוניווערזיטעט אין אייראָפּע געקאָנט דעמאָלט טרעפֿן אַמעריקאַניש־יידישע סטודענטן. דאָס איז פֿאַר זיי געבליבן דער איינציקער אויסוועג צו שטודירן מעדיצין. דאַרף דעריבער קיין חידוש נישט זיין, וואָס דאָס מאָל איז ער געגאַנגען אַזוי ווייט ווי צוצושטימען צו אַלץ וואָס מ׳האָט פֿון אים פֿאַרלאַנגט, אַבי ביי צו היילפֿיק זיין אינעם שאַפֿן פֿאָנדן פֿאַרן אויפֿבוי פֿונעם אוניווערזיטעט.

הכּלל, לכּבֿוד דער דאָזיקער געלעגנהייט מוז ער פֿון זיך אַרונטערוואַרפֿן דעם לויז־נאָכהענגענדיקן סוועטער פֿון וועלכן ער שיידט זיך קיינמאָל נישט, און זיינע צעקנאָדערטע הויזן, און ער פּוצט זיך אויס אין אַ גראָען אָנצוג. אָבער נאָך שווערער קומט אים אָן פֿון זיך אַרונטערצוּוואַרפֿן זיין לעבנסלאַנגע צוריקגעהאַלטנקייט אין דער מסיבה פֿון אַן עולם. אין אַ פֿאַרזאָרגטן מאָמענט פֿאַר דער פֿייערונג, מורמלט ער אַרויס אַ צעטראָגענער, „אַפֿילו דער אַמבאַסאַדאָר פֿון מאַרס וועט דאָרטן זיין״. די פּאָרנעמע געסט דאָרטן זענען טאַקע אַלע געווען פֿון אונדזער פּלאַנעט, אָבער איינשטיין אין זיין צוריקגעהאַלטנקייט האָט זיך סיי ווי געפֿילט ווי ער וואָלט געווען ווייט אַוועק פֿון געמיטלעכקייט, און נאָכגעלאָזנקייט גאַנצע ליכט־יאָרן. ביים מאָלצייט, דערזעענדיק אויפֿן טעלער דאָס דיקע שטיק רינדערן פֿלייש, רופֿט ער אויס, „דאָס איז דאָך פֿאַר לייבן!״

אויב ס׳האָט זיך דאָרטן נישט געוואָרפֿן אין די אויגן זיין געזעלשאַפֿטלעכע אויפֿגעלייגטקייט, האָט מען דאָס אָבער נישט געקאָנט זאָגן בנוגע דעם ציל פֿון דער אונטערנעמונג: די דאָזיקע געבורטסטאָג־שמחה פֿאַר איינשטיינען האָט געהאָלפֿן שאַפֿן אַ וואָסערע **דריי מיט אַ פֿינפֿטל מיליאָן דאָלאַר** פֿאַרן צען מיליאָן דאָלאַר בוי־פֿאָנד פֿאַרן אוניווערזיטעט אויף זיין נאָמען. פֿאַר אָט דעם מענטש, וועלכער האָט געביטן יעדן הויפּט־באַגעם וועגן שטח, צייט און ענערגיע, וואָס איז געווען אָנגענומען ביז אים, איז דאָס געווען אַ צעשרויפֿטער, שווערער טאָג. „איך בין צופֿרידן

וואָס ס'איז שוין פֿאַראיבער", האָט ער אָפּגעזיפֿצט, ווען ס'איז טאַקע ענדלעך געווען פֿאַראיבער. ביי פֿאַרמעלע פֿייערונגען און ביי פֿאַרשווענדערישע שמחות האָט ער זיך קיינמאָל נישט געפֿילט אויפֿן פּלאַץ.

האָבן מיר דאָ ערשט געזען ווי איינשטיין האָט געפּראָוועט זיין 74סטן געבוירנטאָג אויף אַן אופֿן צו וועלכן ער איז נישט געווען געוואוינט און נישט לויט זיין גוסט. איז דאָס געווען דערפֿאַר ווייל ס'איז בכלל נישט געווען קיין פֿאַל ער זאָל אָפּזאָגן אַ ווענדונג נאָך הילף, צי דאָס איז געווען פֿאַר אַן אוניווערזיטעט, פֿאַר אַ שפּיטאָל אָדער פֿאַר אַן אַנדער נייטיקער אינסטיטוציע, אָדער גאָר פֿאַר אַ פּריוואַטער פּערזאָן. ער איז אין זיינע באַציאונגען מיט מענטשן געווען אויסערגעוויינלעך פֿריינדלעך און מילד. אַ וואַרעמקייט האָט פֿון אים אַרויסגעשטראַלט. ער האָט געהאַט אַן אָפֿן אויער און אַן אָפֿן האַרץ פֿאַר מענטשן אַרום אים.

בעתן בירגער־קריג אין שפּאַניע, אין די דרייסיקער יאָרן, פֿאַרמירט זיך אויך אין אַמעריקע אַ פֿריוויליקער באַטאַליאָן פֿון אַנטי־פֿאַשיסטישע קעמפֿער — די אַזוי־גערופֿענע לינקאָלן־בריגאַדע — צו העלפֿן די לאָיאַליסטן אין זייער קאַמף קעגן די פֿאַשיסטישע אַגרעסאָרס. פֿאַלט איינעם פֿון זיי איין דער געדאַנק זיך צו ווענדן צו איינשטיינען נאָך הילף. ער איז זיכער, האָט ער געטענהט, אַז איינשטיין וועט זיי נישט אָפּזאָגן.

אין איין שיינעם טאָג קלאַפּט ער אָן אין איינשטיינס טיר אין פּרינסטאָן. געווען איז ביי איינשטיינען אַ חוק ולא יעבור, אויפֿצונעמען יעדן איינעם וואָס קלאַפּט־אָן אין זיין טיר. דערקלערט אים דער יונגערמאַן ווער ס'האָט אים געשיקט און וואָס זיין מיסיע איז: מיר האָבן, זאָגט ער אים, מענטשן וואָס זענען גרייט צו שטעלן זייערע לעבנס אין קאַן, צו העלפֿן די אַנטי־פֿאַשיסטישע לאָיאַליסטן אין שפּאַניע אין זייער קאַמף קעגן די פֿאַשיסטישע אַנפֿאַלער. מיר נייטיקן זיך אין אַמוניציע, קליידונג, מעדיקאַמענטן, מ'דאַרף דעקן די הוצאות פֿאַרן אַריבערפֿירן אונדז דעם אָקעאַן מיט דער שיף.

„גוט", ענטפֿערט אים איינשטיין, „כ'וועל זען צונויפֿקלאַפּן אַזאַ סומע ווי נאָר מעגלעך, און זי אייך אָפּגעבן". נעמט אָבער דער יונגערמאַן אין אים איינטענהן, אַז בעסער וועט זיין ווען ער וואָלט זיי געקאָנט שענקען דעם ערשטן אָריגינעלן מאַנוסקריפּט וועגן זיין רעלאַטיוויטעט־טעאָריע. דער מאַנוסקריפּט קאָן זיי אַריינברענגען גענוג אויף אַלץ אין וואָס זיי נייטיקן זיך. ענטפֿערט אים איינשטיין, ער וואָלט זיי זיכער געגעבן יענעם מאַנוסקריפּט — אָבער וואו נעמט מען אים איצט? שוין אַ מעשה פֿון איבער דרייסיק יאָר ווי ער האָט אים פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער שווייץ, אין 1905. ס'איז אים דעמאָלט נישט איינגעפֿאַלן אַז דער מאַנוסקריפּט וועט אַמאָל האָבן אַזאַ גרויסן ווערט. ס'איז פֿון אים מסתמא קיין זכר נישט געבליבן...

פֿאַרטראַכט ער זיך אויף אַ ווייל און זאָגט דעם יונגנמאַן, ער זאָל צו

אים צוריקקומען אין צוויי טעג ארום. זיצט ער די צוויי טעג און ארבעט אן אפשטעל אויף זיין ערשטן „פאפיר" וועגן רעלאטיוויטעט. ער שרייבט אים איבער מיט זיין האנטשריפט. און ווען דער יונגערמאן קומט צו אים צוריק אין צוויי טעג ארום, דערלאנגט אים איינשטיין דעם פארטיקן מאנוסקריפט. א רייכער קאלעקציאנער קויפט ביי זיי אפ דעם איינשטיין־מאנוסקריפט פאר א ריזיקער סומע, וואס האט געקלעקט אויף אלץ אין וואס זיי האבן זיך געניייטיקט, און האט דערמעגלעכט זייער אפפאר צום פראנט אין שפאניע. (דער דאזיקער מאנוסקריפט געפינט זיך היינט אין דער ביבליאטעק פונעם קאנגרעס אין וואשינגטאן. דער קאלעקציאנער האט ביי דער טראנסאקציע אריינגעכאפט א גאר היפש פארדינסטל — א פאבלהאפטע סומע. איינשטיין אליין אבער האט פון דעם גאנצן משא־ומתן גארנישט גענאסן).

• • •

פונקט א יאר פאר זיין טויט, ווען דער גרויסער וויסנשאפטסמאן און הומאניסט ווערט 75 יאר אלט, דעלעגירט די ניו־יארקער „טיימס" קיין פרינסטאן אן אנגעזעענע מיטארבעטערין פון דער צייטונג, גערטרוד סעמיועלס, צו אבסערווירן ווי אזוי איינשטיין וועט אפמערקן זיין 75סטן געבוירנטאג, און דאס באשרייבן פאר דער צייטונג.

דעם 14טן מערץ, 1954, גיט די ניו־יארק „טיימס" אפ דעם גרעסטן טייל פון איר ליטעראַרישער זונטיק־ביילאגע פאר דער באשרייבונג, ווי ס'איז זיך פארלאפן איינשטיינס 75סטער געבוירנטאג, זי גיט אויך א צענדליק בילדער פון איינשטיינען.

בקיצור, יענעם פרימארגן, ווען איינשטיין ווערט 75 יאר אלט, מאכט מען פאר דער שרייבערין פון דער „טיימס" פלאץ אינעם אויטאמאביל וואס פירט אים טאג־טעגלעך פון זיין היים צום אינסטיטוט פאר אוואנסירטע שטודיעס אין פרינסטאן, וואו ער ארבעט דעם ערשטן האלבן טאג.

זי הייבט אן איר באשרייבונג מיט אט די ווערטער:

„דער פרימארגן איז געווען א קלארער, פריש און קאלט, און דער גרויסער פאסאזשיר־אויטאמאביל מיטן אויפשריפט „אינסטיטוט פאר אוואנסירטע שטודיעס", לאזט זיך ארויס אין וועג אריין צונויפצוקלייבן די פאסאזשירן זיינע ארום שטעטל. דאס ערשטע שטעלט דער שאפער זיך אפ ביי דר. קורט גאדעל, מאטעמאטיק פראפעסאר אין אוניווערסיטעט, ער מורמלט ארויס גוטמארגן, ווען ער פארנעמט זיין פלאץ הינטערן שאפער און פאלט גלייך אריין אין א שטילשווייגעניש. אויפן וועג ווייטער נעמט דער שאפער אויף נאך עטלעכע פאסאזשירן.

„ס'איז 10:35 ווען די מאשין דרייט זיך אריין אינעם מוירסער געסל פאר איר טראדיציאנעל לעצטן פאסאזשיר. דער אויטאמאביל נעמט גיין פא־

מעלעכער איבער דער גאַס אין וועלכער ביימער זענען אויסגעשטעלט אין אַ גלייכער שורה און איינפאַכע הייזלעך, ביז ער קומט צו צו נומער 112.

„אויפן טראָטואַר אַנטקעגן הויז, לאָזנדיק זיך צו דער מאַשין מיט זיכערע, מונטערדיקע טריט ווי אַ יונגערמאַן, איז אַן איינזאַמע פיגור. אַ טונקל־בלאָ פון וואָל־געשטריקט היטעלע אויפן קאָפּ איז נידעריק אַרונטערגעצויגן איבער זיין שטערן און אויערן; טיפע קנייטשן הינטער די אויגן, די וואַנצעס צעשויבערט, די באַרימטע צעפּלאַטערטע ווייסע האָר זיינע זעען זיך אַרויס אַביסל איבער זיין רויט און ווייס געשטרייפטן האַלדזטוך, וועלכער איז פאַרבונדן מיט אַ שלייף אונטערן קין; ער טראָגט אַ לאַנגן, שוואַרצן אייבערראָק און אונטערן אָרעם אַ דינער פּאָרטפעל פון ברוינער לעדער.

„צי דערפאַר וואָס דאָס געסל איז גראָד אין יענער צייט געווען ליידיק און אויך דאָס וואָס ער ווערט אידענטיפיצירט מיט אָפּגעזונדערטקייט, אָדער צוליב דער ליבלעכקייט פון זיין געווינענדיקן שמייכל ווען ער נעמט זיך דערנעענטערן צו דער מאַשין, אָדער מחמת דעם אויסטערלישן הולד זיינעם, איז דער עפעקט געווען ממש עלעקטריזירנדיק.

„איצט שטעלט די מאַשין זיך אָפּ ביים ראָג, די האַנט זיינע אויפן טיר־הענטל, גיט ער זיך אַ לייכטן פאַרנייג, אויפן שטייגער ווי דאָס ווערט געטון אין דער אַלטער־וועלט, מיט אַ באַזונדערן בליק פאַר זיין אַלטן פריינט, פּראָפעסאָר גאָדעל; עפנט די טיר, און זאָגט גוטמאָרגן, בעת ער פאַרנעמט זיין פּלאַץ ביי דער זייט פונעם שאָפער. די מאַשין נעמט זיך רירן און אַזוי איילנדיק זיך צום אינסטיטוט הייבן זיך אָן די פרימאָרגן שפּאַסירייען.

אַלבערט איינשטיין, ווי די איינוואוינער פון פּרינסטאָן פלעגן אים זען אויף זיין טעגלעכן שפּאַציר פון זיין היים צום אוניווערזיטעט און צוריק.

„דער שאפער טוט א זאג: 'נו, איר האט היינט א שיינעם טאג צו נעמען אייער שפאציר צוריק אהיים, דאקטאר'. דאס געשטריקטע היטעלע אויפן קאפ וויגט זיך פאמעלעך אהין און צוריק מיט אן איינגעהאלטענעם געלעכטערל ווען ער ענטפערט אים, „יא, נו, כ'וואלט א בעלן געווען צו נעמען דעם שפאציר ביידע וועגן, אהין און צוריק, מ'קאן עס אבער נישט טון איצט'. 'איר מיינט', פרעגט ווייטער דער שאפער, אז ס'וועט דאס יאר נאך שנייען?' און ווידער קומט אן איינגעהאלטן געלעכטערל, און ער ענטפערט אים, 'ער, האט עס מיר נאך נישט געזאגט'.

„פראפ. גאדעל, וואס האט עס אויפגעכאפט, לאכט אויך אין זיך. די רעשט פונעם וועג איז שוין געווען שטיל, אויס קעגנזייטיקן רעספעקט.

„אפגעפארן האלב וועג ציט ער ארויס אויס דעם פארטפעל א צייטונג און דערלאנגט זי פראפ. גאדעלן צו לייענען; זי איז פארבויגן ביי א שטיקל נייעס פון וואשינגטאן. איצט לאזט די מאשין זיך אריין אינעם אינסטיטוטס געראמען הויף און פארט צו צו דער געביידע מיט א קופאל פון אויבן, וועלכע מ'רופט פולד־האל. ער דאנקט דעם שאפער. גיט אים אין שפאס א סאלוט ווען די מאשין ליידיקט זיך אויס, שטייט א ווײַלע שמועסנדיק מיט פראפ. גאדעל וועגן דער נייעס אין צייטונג אויף וועלכער ער האט אים אנגעוויזן, דערנאך שפאנט ער מונטערדיק אריין אין א זייטיקן אריינגאנג וואס פירט צו זיין ארבעטס־צימער אין אינסטיטוט אויפן אונטערשטן שטאק.

„אט אזוי, אן פאמפ אדער פריווילעגיעס האט דר. אלבערט איינשטיין, פראפעסאר עמעריטוס פון אינסטיטוט פאר אוואנסירטן שטודיום, נאבעל־פריז געווינער, און, לויט דזשארדזש בערנארד שא איינער פון די אכט „באשעפער פונעם אוניווערס", אנגעהויבן היינט אין זיין 75סטן געבוירנטאג זיין ארבעטס־טאג. (די זיבן אנדערע באשעפער, האט שא געזאגט, זענען געווען פיטאגאראס, אריסטאטל, פטאלעמעי, קאפערניקוס, גאלילעי, קעפלער און ניוטאן).

„יעדן אין דער פרי, אחוץ זונטיק, ברענגט די מאשין אים אהין, און ארום 1 ביי טאג לאזט ער זיך צופוס צוריק אהיים די אנדערהאלבן מייל, וואו ער זעצט פאר זיין ארבעט; זומער־צייט איז די פראצעדור א פארקערטע — דעם שפאציר פון זיין הויז צום אינסטיטוט נעמט ער אין דער פרי און פארט אהיים ביי טאג אין דער היץ. זיינע שפאציר־געוואוינהייטן זענען שוין אזוי גוט באקאנט אין שטעטל, אז פרינסטאנער איינוואוינער, ווען זיי זעען אים, דארפן שוין נישט קוקן אויפן זייגער צו וויסן ווי שפעט ס'איז און נייגעריקע באזוכער אין שטעטל קאנען אים אבסערווירן אין דער באשטימטער צייט ווען ער גייט זיך זיין וועג".

כדי צונויפצושטעלן דעם פארטרעט ווי איינשטיין לעבט און ארבעט, האט די שרייבערין פונעם ארטיקל אין דער „טיימס" גערעדט מיט יענע

וואָס אַרבעטן מיט אים צום נאָענטסטן אין אינסטיטוט און מיט די וואָס קענען אים פּערזענלעך און וואָס וואוינען מיט אים. זי שרייבט ווייטער:

„דער פּאָרטרעט איז, הערט מען באַלד ביים אָנהייב, אַזאַ ווי פון אַ מענטש וואָס ווערט געהאַלטן אין דער גרעסטער פּאַרערונג דורך זיינע קאָ־לעגן און שכנים — פּונקט מיט אַזוי פיל יראת הכבוד קוקט מען אויף אים פאַר זיין גרויסער הומאַניטעט, פאַר דער זויבערקייט פון זיין לעבן און פאַר זיין אַבסאָלוטער יושרדיקייט — 'פאַר אַט דעם ביישפּיל וואָס ער ווייזט מיט זיך', ווי ס'האָט איינער אַ פריינט זיך אויסגעדריקט, — 'אַזוי גוט ווי פאַר זיין ביישטייער צו דער וויסנשאַפט'. זעלטן אַז ער קריגט געסט, האַלטנדיק, אַז אָפּזונדערונג וואָס איז פיינלעך פאַר דער יוגנט, איז אָבער גאַנץ איינ־גענעם אין די יאָרן פון רייפקייט'. דאָך אָבער אין פאַרלויף פון די יאָרן האָבן אים אויפגעזוכט פּרעמיער־מיניסטאָרן, בן־גוריון, נעהרו, ווי ס'האָבן צו אים געטראָפן טאַגאָר, שווייצער, פּאָליטישע און אַרבעטער־פירער, שרייבער און גייסטלעכע, און איבער אַלץ, מענטשן מיט גאַנץ געוויינלעכע מענטשלעכע פּראָבלעמען, וועלכע ער האָט צוגעצויגן נישט נאָר ווי דער וואָס שטודירט די שטערן, נאָר ווי אַזאַ מיט אינטערעס און מיטגעפיל פאַר זיינע מיטמענטשן".

מ'וואָלט אוודאי געדאַרפט ציטירן נאָך און נאָך פון דעם אינטערעסאַנטן אַרטיקל אין דער „טיימס". ס'האָט זיך שוין אָבער אַזוי אויך צו לאַנג אויס־געצויגן. אָבער כאָטש נאָך איין עפּיזאָד, וואָס איז פאַרבונדן מיט זיין באַ־רימטן פידל:

„נאָכן מאָלצייט ביי טאָג כאַפּט ער אַ קורצן דרימל, דערנאָך אַרבעט ער ווייטער, אָדער לייענט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין. זעלטן־ווען אַז ער גייט אַוועק ערגעץ. נאָר פון צייט־צו־צייט שפּילט ער אויף זיין גראַנד־פּיאַנאָ באַך, מאָצאַרט אָדער וויוואַלדי. שוין עטלעכע יאָר ווי ער רירט זיך נישט צו צו זיין פידל, אָפּנים איבער דער אַטאַקע פון בורסיטיס אינעם גע־לענק פון זיין האַנט, און ער קאָן דעריבער נישט פּראַקטיצירן. דאָס לעצטע מאָל ווען ער האָט געשפּילט אויף דער פידל, און לאַנג געשפּילט, איז געווען אין 1948, ווען ער האָט זיך צופעליק באַגעגנט מיט אַ קאָנצערט־פּיאַניסטין און איר ברודער אַ וויאָליניסט, געבוירענע אין דייטשלאַנד. שפּאַצירנדיק זענען זיי פאַרוויקלט געוואָרן אין אַ דיסקוסיע וועגן מוזיק, און איינשטיין האָט אים אַ פרעג געטון צי ער קען באַכס טאָפּל־קאָנטשערטאָ און וויוואַלדיס טאָפּל־קאָנטשערטאָ. דער וויאָליניסט האָט אים געענטפערט, אַז ער קאָן זיי און אַז זיי זענען אַ פּראַכט, און איינשטיין האָט אים ווייטער געזאָגט, 'איך וועל צו אייך צוקומען אין אָוונט'. יענע נאַכט איז ער צו זיי געקומען מיט זיין פידל און מיט די נאָטן, און אַלע דריי האָבן געשפּילט די גאַנצע נאַכט". (זיין באַרימטן פידל האָט איינשטיין אין זיין צוואה אָפּגעזאָגט פאַר זיין אייניקל בערנאַרד איינשטיין).

אין נאוועמבער, 1952, נאכן טויט פונעם ערשטן ישראל־פרעזידענט, דר. חיים וויצמאן, האט מען איינשטיינען געוואלט צוטיילן דעם כבוד צו פארנעמען דעם העכסטן פאסטן אין דער מדינה. איז דאס געווען א לאגישער שריט וואס א דאנקבאר פאלק קאן אנבאטן זיין אויסדערוויילטן זון, איינעם וואס פארשאפט אזוי פיל כבוד זיין פאלק. אויף זיין עניוותדיקן שטייגער ענטפערט ער אויף אן איידעלן אופן, אז ער מוז זיך לייד ער אפזאגן פון דעם גרויסן כבוד; אז ער איז נישט קאמפעטענט גענוג צו פארנעמען אזא הויכן פאסטן ווי פרעזידענט פון דער ישראל־מדינה, איז געווען דער לאגישער און פשוטער ענטפער זיינער.

דעם 4טן אפריל, 1954, פונקט א יאר פאר זיין טויט, האט די יידישע פרעסע געהאט דאס דאזיקע קורצע, אבער באדייטונגספולע שטיקל נייעס:

„תל־אביב, ישראל, אפריל 3 (איטא). — ווען ער וואלט געווען פרעזידענט פון אמעריקע, וואלט ער ארויסגעגעבן די מעדיצינישע ווערק פון רמב״ם, אנשטאט צו מאכן אטאם־באמבעס, האט דערקלערט פראפעסאר אלבערט איינשטיין אין א בריוו צו דר. מאנטנער אין ישראל, איז דא באריכטעט געווארן. דר. מאנטנער האט דאס דערציילט בעת א לעקציע וועגן מעדיצין און דעם רמב״ם, צו זיין 750סטן יארצייט, וואס ער האט דא געהאלטן סוף וואך".

צוטיילנדיק כבוד דעם רמב״ם צו זיין 750סטן יארצייט, פארגעסט נישט דער דאזיקער גאון־עולם און גרויסער מענטשנפריינט אין דער גרויליקער געפאר וואס לויערט אויף דער וועלט דורך אן אטאם־מלחמה. ווען ס'האט אויסגעזען, אז די וועלט איז אויף דער שוועל פון דער ערגסטער קאטאסטראפע, פארווארפט ער א בריק איבער די 750 יאר וואס טיילן אונדז אפ פונעם רמב״ם, כדי ווידער און אבער אמאל צו ווארענען קעגן אן אטאמישהידראגענישער וועלט־פארטיליקונג.

מערץ 14, 1955, איז געווען זיין 76סטער געבוירנטאג. א פאר וואכן שפעטער, אין מיטן אפריל ברעכט ער צונויף אין מיטן דער ארבעט, בעת ער האלט אין צוגרייטן א דערקלערונג פארן יום־העצמאות, דעם אומאפהענגיקייטס־טאג פון ישראל, און פאלט אוועק א געפערלעך קראנקער. אנגעהויבן האט ער די דערקלערונג וועגן דעם סיכסוך צווישן ישראל און עגיפטן, און וועגן דער צעטיילטקייט פון דער וועלט אין צוויי לאגערן. דעם 15טן אפריל נעמט מען אים ארײַן אין שפיטאל. נאך א דריי טעג, דערפילט ער זיך בעסער, און ער מיינט אז ער קאן שוין ווייטער זיך נעמען ארבעטן אויף זיין דערקלערונג, וואס ער האט געלאזט אין מיטן. אבער דעם זעלבן טאג, דעם 18טן אפריל, מאנטיק פארטאג, איז ער אויסגעגאנגען.

אין זיין צוואה האט ער אנגעזאגט, אז זיין מארך זאל מען נאך זיין טויט איבערגעבן פאר וויסנשאפטלעכער פארשונג און דעם קערפער דערנאך קרעמירן. זיין ווילן ווערט געטון דעם זעלבן טאג. ער האט אויך פארזאגט

מ׳זאָל נישט מאַכן קיין שום עפנטלעכע צערעמאָניעס אַרום זיין לוויה. דעם זון, האַנס, האָט ער אויך געבעטן, אַז נאָכן קרעמירן דעם קערפּער זאָל מען דאָס אַש נישט מקבר זיין ערגעץ אויף אַ באַשטימטן אָרט. „איך וויל נישט", האָט ער געזאָגט, „אַז מענטשן זאָלן קאָנען אָנווייזן אויף אַ לאָך אין דער ערד און זאָגן—אָט דאָ איז ער".

נאָך איינשטיינס טויט לאָזט דער אַלוועלטלעכער שלום־ראַט אין פּאַריז אַרויס אַ דערקלערונג אין וועלכער עס זאָגט זיך צווישן אַנדערן:

„די מענטשהייט האָט פאַרלוירן איינעם פון די גרעסטע געלערנטע פון אַלע צייטן, וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן געווידמעט דער וויסנשאַפט, שטרעבנדיק דערצו, אַז זי זאָל דינען דעם מענטשלעכן גליק. איינשטיין, וועלכער איז געווען דער טעאָרעטיקער פון דער אַטאָם־ענערגיע, האָט געקעמפט פאַר דעם, אַז דער דאָזיקער מעכטיקער כוח זאָל אויסגענוצט ווערן פאַרן וואוילזיין פון דער מענטשהייט.

„די האָפענונגען איינשטיינס זענען אָבער נישט מקוים געוואָרן, דער טויט האָט איבערגעריסן דעם פאָדעם פון זיין לעבן, און ער קאָן שוין מער נישט פּראָטעסטירן קעגן דער אָנווענדונג פון דער אַטאָם־ענערגיע פאַר צילן פון מאַסן־פאַרניכטונג. אָבער דער אַלוועלטלעכער שלום־ראַט און די הונדערטער מיליאָנען שלום־ליבנדיקע מענטשן וועלן ווייטער פּראָטעסטירן און קעמפן מיט אַלע כוחות פאַרן פולשטענדיקן פאַרבאָט פונעם אַטאָם־געווער, פאַרן זיג פון שלום".

פּראָפעסאָר האַראַלד יורי, אַמעריקאַנער נאָבעל־פּריז געווינער אין 1934, איינשטיינס אַ לאַנג־יאָריקער פריינט און מיטקעמפער, וועלכער איז אויך באַוואוסט דורך זיין אַרבעט ביים אַרויסברענגען די אַטאָם־באָמבע, האָט באַלד נאָך איינשטיינס אַוועקגיין פון דער וועלט, דערקלערט, אַז ערשט מיט אַ צוויי וואָכן פריער בעת אַ שמועס מיט איינשטיינען אין פּרינסטאָן, האָט אים דער געדאַנק וועגן שלום אויף דער וועלט אויף קיין איין מינוט נישט אָפּגעלאָזט, און ווידער אַמאָל און נאָך אַמאָל האָט ער געוואָרנט קעגן אַן אַטאָמיש־הידראָגענישער מלחמה.

עטלעכע וואָכן נאָך זיין טויט, דעם 12טן מאַי, איז אין לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע, געווען אַן אָנדענק־פאַרזאַמלונג נאָך איינשטיינען. איז דער הויפּט־רעדנער דאָרט געווען פּראָפעסאָר לינוס פּאָולינג, צוויי מאָל אַ געווינער פונעם נאָבעל־פּריז — אין 1954 פאַר כעמיע און אין 1963 פאַר זיין מסירות־נפשדיקער אַרבעט פאַר שלום, קעגן אַן אַטאָמישער מלחמה, ווי בכלל קעגן נוקלעאַרע אויפרייסן, וואָס פאַרסמען אונדזער אַטמאָספערע. האָט ער ביי יענער פאַרזאַמלונג דערציילט, אַז דאָס לעצטע מאָל וואָס ער האָט געזען איינשטיינען איז געווען דעם 15טן נאָוועמבער, 1954, פונקט פינף חדשים פאַר זיין טויט. האָט פּאָולינג געזאָגט:

„מיר האָבן ביידע גערעדט וועגן דער געפאַר פאַר דער מענטשלעכער ציר־

וויליזאַציע דורכן מיליטאַריזם און דער הידראָגענישער באָמבע, וועגן דער שוועריקייט צו פאַרשטיין אונדזער אויסלאַנדס־פּאָליטיק און וועגן דעם וואָס מיר פאַרפעלן אַנצונעמען פּאָזיטיווע מיטלען בנוגע דער צוקונפט פון פרידן.

„איינשטיין האָט ווידער גערעדט וועגן זיין טיפער איבערצייגונג, אַז די פעלקער פון דער וועלט וועלן, כדי די וועלט צו ראַטעווען, מוזן זען אויסצו־קומען צווישן זיך.

„דערנאָך האָט איינשטיין געזאָגט: ‚איין גרויסן טעות האָב איך געמאַכט, ווען איך האָב אונטערגעשריבן דעם בריוו צו פּרעזידענט רוזוועלט, רעקאָ־מענדירנדיק, אַז ס'זאָל די אַטאָם־באָמבע געמאַכט ווערן'.״

ווייטער האָט פּאָולינג דערציילט, אַז איינשטיין האָט דערנאָך צוגעגעבן, אַז ער האָט געפילט אַ געוויסע באַרעכטיקונג דערויף, ווייל ס'איז געווען גרויס די געפאַר, אַז די נאַציס זאָלן פאַרכאַפּן און אפשר פריער מאַכן די אַטאָם־באָמבע.

אין ניו־יאָרק, ביי אַן אָנדענק־פאַרזאַמלונג, באַלד נאָך זיין טויט, האָט דר. נחום גאָלדמאַן געשילדערט די איינשטיין־פּערזענלעכקייט מיט אָט די ווערטער:

„איינשטיין האָט געלעבט אין די הויכע וועלטן פון אַבסטראַקטע קאָנ־צעפּציעס און האָט זייער רעאַליטעט און עקזיסטענץ געפילט ווי ער וואָלט פּערזענלעך זיך האָבן באַטייליקט אין דער וועלט־באַשאַפונג. איך האָב אַמאָל אין בערלין, אין זיין סטודיאָ, געטראָפן איינשטיינען ליינען אַן אַמע־ריקאַנער זשורנאַל, אין וועלכן מ'האָט צוגעזאָגט אַ פּריז פון צוועלף טויזנט דאָלאַר פאַר דעם יעניקן וואָס וועט אין אַ פיר אָדער זעקס זייטלעך צום בעסטן קאָנען דערקלערן איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דייטשלאַנדס אינפלאַציע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה; און איינשטיינס געהאַלט איז געווען ווייט פון גענוג אויף צום לעבן. ער איז געווען דעמאָלט פּשוט אַ נצרך. איינשטיין האָט זיך געווענדט צו מיר מיט אַ שמייכל: ‚זעט, איך האָב דאָ אַ געלעגנהייט צו פאַרדינען אַ פאַרמעגן, איך דאַרף בלויז אָנשרייבן אַ פּאָפּולערן אַרטיקל וועגן מיין טעאָ־ריע. איך בין אָבער זיכער, אַז די רעדאַקטאָרן וועלן עס נישט אָננעמען. זיי וועלן טענהן, אַז די לייענער וועלן אים נישט פאַרשטיין, הגם פאַר מיר איז עס גאַנץ פּשוט, און איך מיין, אַז יעדער איינער וואָלט עס באַדאַרפט פאַר־שטיין . . . '״

ווייטער האָט דר. נחום גאָלדמאַן געזאָגט:

„פאַראַן ביי אונדז אַ לעגענדע וועגן די ל"ו (לאַמעד־וואָוו) צדיקים, די אויסדערוויילטע, גערעכטע, הייליקע, וועלכע זענען דאָ אין יעדן דור און גייען אַרום אין דער וועלט אַנאָנים, אומבאַקאַנט. זיי קענען אַפילו נישט איינער דעם אַנדערן. געוויס איז איינשטיין נישט געווען קיין אַנאָנימוס, קיין אומבאַקאַנטער, הגם אים איז זיין וועלט־באַרימטקייט געווען אַ לאַסט.

אבער אויב ס'איז אמאל געווען צווישן אונדז איינער וואס האט פארמאגט די גייסטיקע און עטישע סגולות באטראכט צו ווערן ווי א לאמעד־וואווניק איז עס געווען איינשטיין, וועלכער האט אליין לגמרי־גאר נישט געהאט דאס געפיל, אז ער איז אן אויסדערוויילטער און וואלט אין כעס געווארן ווען עמעצער וואלט אים געזאגט, אז ער איז פון דער גזע פון די לאמעד־וואוו צדיקים".

אין קליינער עפיזאד צווישן א סך, וואס כאראקטעריזירט די איינשטיין־פערזענלעכקייט. באלד נאך איינשטיינס טויט האט איינער א פרינסטאנער ארבעטער, א נעגער, באמערקט פארבייגיין איינשטיינס טאכטער. לייגט ער אוועק זיינע ארבעטס־מכשירים, פארנייגט זיך פאר איר און זאגט:

„וואס פאר א וואונדערלעכער מענטש דער מיסטער איינשטיין איז געווען! דער איינציקער ווייסער, וואס האט נישט געווארט, אז איך זאל אים באגריסן. ער האט שטענדיק דער ערשטער געהויבן דעם הוט".

דריי חדשים נאך איינשטיינס טויט, דעם 10טן יולי, 1955, האט בערטראנד ראסעל פאר אן איבערגעפאקטער פרעסע־קאנפערענץ אין לאנדאן איבערגעלייענט א ווענדונג צו דער וועלט, וואס איינשטיין האט ארויסגעלאזט עטלעכע טעג פאר זיין טויט.

אין דערדאזיקער ווענדונג זיינער אלארמירט ער ווידער די וועלט נישט צו נוצן קיין אטאמיש געווער אין מלחמה. ערווארנט: „אויב איר קאנט דאס טון, איז דער וועג פאר אייך אפן צו א נייעם גן־עדן. אויב אבער איר קאנט דאס נישט טון, ליגט פאר אייך די ריזיקע פון אלגעמיינער פארטיליקונג".

ווייטער ווערט אין אט דער ווענדונג געזאגט צווישן אנדערן:

„אט איז די פראבלעם וואס מיר ברענגען פאר אייך — זאלן מיר מאכן א סוף צו דער מענטשהייט, אדער זאל די מענטשהייט מאכן א סוף צו מלחמה. ... מיר אפעלירן ווי מענטשן צו מענטשן — געדענקט אייער מענטשלעכקייט און פארגעסט אלע אנדערע זאכן! מיר זאגן דרינגלעך צו די רעגירונגען פון דער וועלט, אז זיי זאלן באנעמען און זיי זאלן אפן דערקלערן, אז זייערע צילן קאנען נישט דערגרייכט ווערן דורך א וועלט־מלחמה. מיר בעטן זיי דערפאר דרינגענדיק, זיי זאלן געפינען פרידלעכע מיטלען אויף אויסצוגלייכן אלע סיכסוכים צווישן זיך.

„ס'איז קיין שום ספק נישט, אז אין א מלחמה מיט הידראגענישע באמבעס וועלן גרויסע שטעט אפגעמעקט ווערן פון דער ערד, אבער די אומגליקן וואס וועלן קומען דערנאך וועלן זיין נאך א סך גרעסער. אויב אפילו יעדער איינער אין לאנדאן, אין ניו־יארק און מאסקווע זאל אומקומען, וואלט די וועלט אין לויף פון עטלעכע הונדערט יאר נאך געקאנט קומען צו זיך, נאר איצט ווייסן מיר דאך, ספעציעל נאך די אויפרייסן אין ביקיני, אז אטאם־באמבעס קאנען שטופנווייז אויסשפרייטן פארניכטונג און טויט איבער א

פיל גרעסערן שטח ווי מ׳האָט פריער געהאַלטן.

„אויטאָריטעטן זענען איצט איינשטימיק בנוגע דעם, אַז אַ מלחמה מיט הידראָגענישע באָמבעס קאָן אין גאַנצן מאַכן אַ סוף צו דער מענטשהייט. ס׳איז דאָ די געפאַר פון טויט פאַר אַלעמען, וואָס וועט בלויז פאַר אַ מינאָריטעט קומען פלוצלונג, נאָר פאַר דער מערהייט וועט עס מיינען אַ פּאַמעלעכדיקע מאַטערניש דורך קראַנקהייט און צעפאַלונג . . . די וואָס ווייסן מערער וועגן אָט דעם ענין — זיי זענען די וואָס זענען צום מיינסטן פאַראומערט . . . ״

אויף אָט דער לעצטער ווענדונג איינשטיינס צו דער וועלט מיט זיין וואָרענונג, האָבן אַחוץ בערטראַנד ראַסעלן זיך אויך אונטערגעשריבן נאָך זעקס פון די באַרימטסטע אויטאָריטעטן בנוגע דעם ענין פון אַטאָם־מלחמה, צווישן זיי פינף פּרעמירטע מיטן נאָבעל־פּריז. איבערגעשיקט די דאָזיקע ווענדונג איינשטיינס, נאָך זיין טויט, האָט בערטראַנד ראַסעל צו די רעגירונגען פון אַמעריקע, סאָוועטן־פאַרבאַנד, ענגלאַנד, כינע, פראַנקרייך און קאַנאַדע.

איז אָט דאָס געווען איינשטיינס לעצטע וואָרענונג צו דער וועלט, אַ פּאָר טעג איידער דער טויט האָט געמאַכט אַ סוף צו זיין לעבן, — דער לעצטער אַקט אין זיין לאַנגן, אומדערמידלעכן קאַמף קעגן מלחמה, פאַר דעם אַז די מענטשהייט זאָל בלייבן לעבן.

● ● ●

צום סוף, — די עטלעכע קורצע שטריכן דאָ וועגן דער איינשטיין־פּערזענלעכקייט האָבן געהאַט דעם ציל צו געבן אַ גאַנץ קאָנדענסירטן, הגם אַפּט פּיינלעכן, פאַרטרעט פון אָט דעם גאון אין דער וויסנשאַפט, עכטן הומאַניסט, אומדערשראָקענעם קעמפער קעגן מלחמה, פאַר שלום און קאַ־עקזיסטענץ, און פון זיין פערזענלעכן לעבן. דאָס איז געווען אַ שיין מענטשלעך לעבן מיט גרויסע דערגרייכונגען. ער האָט אין זיך פאַראייניקט דאָס הויך־אינטעלעקטועלע מיטן טיף־עטישן. ס׳איז אוממעגלעך נישט צו שעצן אים און נישט צוטיילן אים כבוד. ער איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער מענטש, נאָר אויך אַ גוטער מענטש, פול מיט רחמים און מיטגעפיל צו זיינע מיטמענטשן. ער האָט געהאַט גלויבן אינעם מענטש און אין זיין גייסט. זיין חלום וועגן דער איינהייט פון דער מענטשהייט, זיין נאָבעלע חכמה און דאָס פּשוטע לעבן זיינס וועלן בלייבן דאָס אייביקע אייגנטום פון אַלע מענטשן. פאַר די קומענדיקע דורות וועט זיין לעבן און אַרבעט געזען ווערן ווי פאַרמילדערנדיקע שטריכן פון דער היינטיקער מבולבלדיקער צייט. דאָס בעסטע אין אים וועט ווייטער לעבן אין יענע וואָס ער האָט באַאיינפלוסט. זיין געדעכעניש איז אַ דערמוטיקונג, זיינע דערגרייכונגען אַן אינספּיראַציע.

.1965

מאַרקסיזם און עטיק

.1

יעדער סאָציאַלער סיסטעם שאַפט אַן אייגענע עטיק, כּדי צו העלפן אים, דעם סיסטעם, זיך אויפצוהאַלטן. צו דעם קריגט ער נאָך די ברכה פון דער רעליגיע.

אַט אַזוי ציט זיך דאָס זינט דעם אָנהייב פון דער מענטשלעכער געשיכטע, ווען ס'נעמט זיך אויסקריסטאַליזירן אַ קלאַסן־געזעלשאַפט, אַ געזעלשאַפט צעשפּאָלטן אין אַנטקעגנגעשטעלטע אַנטאַגאָניסטישע קלאַסן, ביזן היינטיקן טאָג. ווען די נײַ־אויפשטייגנדיקע בורזשואַזיע האָט אין איר פּראָגרעסיוון באַגינען געקעמפט קעגן פעאָדאַליזם, איז זי דורך דער פעאָדאַלער הערשנדיקער מאַכט באַקעמפט געוואָרן נישט נאָר אויפן פּאָליטישן באָדן, נאָר זי האָט אויך באַשולדיקט די בורזשואַזיע אין אוממאָראַלישקייט. יעדער ראַדיקאָלער רעפאָרמער טוט דעריבער מער ווי סתּם צו קריטיקירן די געזעלשאַפטלעכע פאָרם. ער אַטאַקירט די עטישע יסודות פון אָט דער געזעלשאַפט. ער פרעגט־אָפּ יענע אַבסאָלוטע אידעען אויף וועלכע די אידעאָלאָגן פונעם עקזיסטירנדיקן סאָציאַלן סדר שטרענגען זיך אַזוי אָן צו באַגרינדן זײַן מאָראַלע סופּעריאָריטעט.

שוין אין די אַלטע צייטן, מיט אַ צוויי און אַ האַלב טויזנט יאָר צוריק, איז אין גריכנלאַנד דער פילאָזאָפישער מאַטעריאַליזם געווען אונטערגעוואָרפן צו מעכטיקע אַטאַקעס און אומגעלומפּערטע מיסרעפּרעזענטאַציעס מצד דעם פילאָזאָפישן אידעאַליזם, די אידעאָלאָגיע פונעם הערשנדיקן קלאַס, אָבער אין קיין שום ספערע פון געדאַנק האָבן די פילאָזאָפישע אידעאַליסטן אַזוי נישט פאַרדרייט דעם זין פונעם פילאָזאָפישן מאַטעריאַליזם און דערגאַנגען צו אַזוינע אַבסורדן ווי אין דער עטיק.

אָט אַזוי ווערט פון דור צו דור, פאַר הונדערטער יאָרן, מאָנאָטאָניש איבערגעקייעט דער זעלבער ליגן, אַז די מאַטעריאַליסטישע פילאָזאָפיע פאַרמאָגט נישט קיין אידעאַלן, נאָר יאָגט זיך עגאָאיסטיש נאָך „מאַטעריעלע" זאַכן. אין איר אַטאַקע אויף דער מאַטעריאַליסטישער עטיק, האָט דער אידעאַליסטישער פילאָזאָפיע אַרויסגעהאָלפן דער צווייטײַטיקער זין פונעם וואָרט „אידעאַליזם". ווי דאָס וואָרט ווערט געוויינטלעך גענוצט, מיינט אידעאַליזם דער גלויבן אין צילן אָדער אין „אידעאַלן". אין דער פילאָזאָפיע אָבער האָט דאָס וואָרט „אידעאַליזם" לחלוטין גאָר נישט וואָס צו טון מיט אידעאַלן, נאָר מיט „אידעען", ד"ה, מיט געדאַנקען, און איז נישט מער ווי די לערע וועגן דעם, אַז דער גייסט אָדער די א י ד ע ע, דאָס מיינט, דער

טיילן פון דער אַרבעט זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין "זאַמלונגען", פערטליאָר שריפט, נומער 20, פרילינג, 1960, און נומער 21, האַרבסט, 1960, ניו־יאָרק.

געדאַנק, איז געווען פריער פאַר דער מאַטעריע, וועלכע איז אין גאַנצן אונטערגעוואָרפן דעם גייסט.

אין זיין קלאַסישן ווערק וועגן דער מאַרקסיסטישער פילאָזאָפיע, „לודוויג פייערבאַך און דער אויסלאָז פון דער קלאַסישער דייטשישער פילאָזאָפיע", גיט פרידריך ענגעלס אַ גלענצנדיקע און אויסשעפנדיקע פאָרמולירונג וועגן דעם וואָס ס׳מיינט אין דער פילאָזאָפיע מאַטעריאַליזם און וואָס אידעאַליזם. איין מאָל פאַר אַלע מאָל האָט דאָ ענגעלס אין גאַנצן באַזייטיקט יענע אַלע מיסרעפּרעזענטאַציעס און פאַלסיפיקאַציעס בנוגע דעם וואָס מאַרקסיסטן פאַרשטייען אונטער מ אַ ט ע ר י אַ ל י ז ם און אין וואָס פאַר אַ זין דאָס דאָזיקע וואָרט ווערט דורך זיי באַנוצט. ענגעלס דערקלערט דאָרט דעם דאָזיקן ענין מיט אָט די ווערטער:

„. . . די פראַגע וועגן דער שטעלונג פונעם דענקען צום זיין, די פראַגע, וואָס איז דאָס פּרימערע [ד״ה, וואָס איז געקומען פריער] — גייסט צי נאַטור? אָט די פראַגע ווערט דורך דער קירך צוגעשפּיצט צו אָט דעם: האָט גאָט באַשאַפן די וועלט, אָדער איז די וועלט דאָ פון אייביק אָן?

„לויט דעם נאָך ווי אָט די פראַגע איז אַזוי אָדער אַנדערש פאַרענטפערט געוואָרן, האָבן די פילאָזאָפן זיך געשפּאָלטן אין צוויי לאַגערן. יענע וואָס האָבן אַפירמירט די פּרימערקייט פונעם גייסט לגבי דער נאַטור און האָבן במילא שוין אין לעצטן סך־הכל אָנגענומען, אַז די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן אויף אַזאַ אָדער אַן אַנדער אופן . . . זיי האָבן צונויפגעשטעלט דעם אידעאַליסטישן לאַגער. די אַנדערע ווידער וואָס האָבן געזען דאָס פּרימערע [דאָס ערשטע] אין דער נאַטור, זיי געהערן צו די פאַרשידענע שולן פונעם מאַטעריאַליזם.

„קיין שום אַנדער באַדייט ווי אָט דעם האָבן דיביידע אויסדרוקן — אידעאַליזם און מאַטעריאַליזם נישט געהאַט פון אָנהייב אָן, און זיי ווערן אויך דאָ אין קיין שום אַנדער זין נישט באַנוצט".*

צו האָבן געזעלשאַפטלעכע און מאָראַלע אידעאַלן האָט דעריבער גאָר נישט וואָס צו טון מיט דער אידעאַליסטישער פילאָזאָפיע.

פילאָזאָפישע אידעאַליסטן האָבן אָבער תמיד געזוכט זיך פאָרצושטעלן ווי מענטשן מיט הויכע אידעאַלן. די אָרגאַניזירטע רעליגיע האָט געשטיצט די דאָזיקע מיסקאָנצעפּציע צוליב אירע טעאָלאָגישע און פּראַקטישע צילן. די דאָזיקע שטיצע איז געווען אַ גרויסע הילף פאַר די פילאָזאָפישע אידעאַליסטן אין זייער באַמיאונג צו דערווייזן די ריכטיקייט פון זייער שטעלונג קעגן מאַטעריאַליזם און נאַטוראַליזם.

דער פאַקט איז אָבער, אַז מאַטעריאַליזם ווי אַ פילאָזאָפיע האָט געהאַט

* „לודוויג פייערבאַך און דער אויסלאָז פון דער קלאַסישער דייטשישער פילאָזאָפיע", פון פרידריך ענגעלס, ז׳ 22. איבערגעזעצט פון ש. ווינער. איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1943.

אז עטיק נאך זינט דער פארצייטיקער אינדיע און גריכנלאנד ביזן היינטיקן טאג. די אמתע פראגע באשטייט דעריבער נישט אין דעם וואס ס'האבן איר געפעלט עטישע אידעאלן, נאר אין דעם וואס פאר א סארט אידעאלן זי האט געהאט. די פראגע איז נישט, צי זי איז מסוגל צו האבן אן עטיק, נאר דער מאטעריעלער יסוד פון אירע מאראלע ווערטן. די אידעאליסטן איז נישט געפעלן געווארן יענע אידעאלן, מחמת דעם וואס אט די אידעאלן האבן זיך קאנצענטרירט דער עיקר אויף ד ע ר - וועלט און אויפן מענטשנס לעבן אין איר. ס'איז די אידעאליסטן נישט געפעלן וואס יענע אידעאלן פון די מאטעריאליסטן זענען ארויסגעוואקסן פונעם מענטשנס אייגענער נאטור און נישט אויס די געבאטן פון א גאטהייט, אדער אויס אן אזוי־גערופענעם מאראלן געזעץ.

איז אבער דער חסרון פונעם פארצייטיקן קלאסישן מאטעריאליזם געוועזן דער, וואס זיינע עטישע אידעאלן האבן איבערגעלאזט א סך אומדערקלערטס און וואס זיינע מאראלע אידעען האבן פארגעלייגט נישט מער ווי בלויז א „טעארעטישן” ארויסרוף דעם עקזיסטירנדיקן געזעלשאפטלעכן סדר העולם.

יענע מעכאניש־מאטעריאליסטישע עטיק האט זיך פארענדיקט איז בעסטן פאל מיטן אוטאפישן סאציאליזם פון סען־סימאן, אוען און פוריע. אין ערגסטן פאל איז זי געווארן אן אפאלאגיע פארן קאפיטאליזם.

פאר אן אויפקום פון אן עטיק, וואס זאל באמת זיין אן ארויסרוף נישט נאר דער עקזיסטירנדיקער געזעלשאפט, נאר אלע קלאסן־געזעלשאפטן אין דער גאנצער לענג פון דער מענטשלעכער געשיכטע, האט זיך געפאדערט א דראסטיש־רעוואלוציאנערע ענדערונג אין דער פילאזאפיע ווי אין דער עטישער טעאריע. ס'איז דעריבער געוועזן פון העכסטן היסטארישן באדייט דאס, וואס ס'איז אויסגעפאלן אויף די פלייצעס פון מארקסן און ענגעלסן, די טעארעטיקער פונעם אינדוסטריעלן ארבעטער־קלאס, צו דערגרייכן אן אדעקוואטע און וויסנשאפטלעכע טעאריע וועגן מאראלע ווערטן, וואס זאלן טראנספארמירן און רעוואלוציאניזירן די גאנצע ביז־איצטיקע עטיק. ווארום ווי דען טאקע האבן די פילאזאפן פון א קלאסן־געזעלשאפט, אפילו די מאטעריאליסטישע, געקאנט אנטוויקלען א וויסנשאפטלעכע און אן אל־מענטשלעכע מאראל — איין מאראל פאר אלעמען און יעדערן אין א קלאסן־געזעלשאפט ?

די סאמע ערשטע הנחה פון איעדער מאטעריאליסטישער עטיק מוז זיין, אז אלע אידעען וועגן רעכט און אומרעכט, גערעכטיקייט און אומגערעכטיקייט, וועגן דעם גוטן מענטש און גוטן לעבן, זענען מענטשלעכע שאפונגען, געמאכט דורך מענטשן און שפיגלען־אפ זייער נאטור און די קאנדיציעס פון זייער לעבן.

זענען אָבער אָט די הויכע עטישע פּרינציפּן, ביז דער מאַרקסיסטישער רעוואָלוציע אינעם עטישן גערדאַנק, געווען צו אַלגעמיין און אַבסטראַקט. ס׳איז אויך קיין שום ספק נישט, אַז אָט די פּרינציפּן פון יעדער מאַטעריאַליסטישער לערע וועגן עטיק, וואָס איז קלאָר אַרויסגעבראַכט געוואָרן נאָך דורך העראַקליטן און עפּיקורן אין אַנטיקן גריכנלאַנד, שטייט פּונקט אַזוי פעסט היינט ווי מיט צוויי און אַ האַלב טויזנט יאָר צוריק, קעגן יעדער לערע, אַז אונדזערע מאָראַלע אידעען און אידעאַלן קומען פון אַ גאָטהייט אָדער פון אַן אַנדערן אויסער-מענטשלעכן, אויסער-מאַטעריעלן קוואַל.

וועגן עטיק ווערט אָפּט געשטעלט די פראַגע: וואָס איז דאָס אַזוינס וואָס פירט דעם מענטש צו מאַכן מאָראַלע אורטיילן און פאָרמולירן אידעען וועגן דעם גוטן? איז דער ענטפער דערויף, אַז אַלע אידעען וועגן דעם גוטן קומען אויף אויס די נויטן, אינטערעסן און באַגערן פון די מענטשלעכע ברואים און דריקן זיי אויס. דאָס מיינט צו זאָגן, אַז אַלע אונדזערע אורטיילן וועגן מאָראַלע ווערטן, וועגן גוט און שלעכט, גערעכט און אומגערעכט, פרייהייט און קנעכטשאַפט, פּראָגרעס און רעאַקציע זענען אַ פּראָדוקט פון מענטשלעכע האָפענונגען, וואונטשן און באַגערן.

אַלע מאָל ווען אַ הערשנדיקער קלאַס איז געצוואונגען צו ווערן רעאַקציאָנער דורך דעם וואָס ער קאָן שוין מער נישט אַנטוויקלען און אויסנוצן די פּראָדוציר-כוחות פאַרן אַלגעמיינעם וואוילזיין, הייבט ער אָן גלאָריפיצירן „אינערלעכע פרייהייט״, דאָס „אינערלעכע גייסטיקע לעבן״ און נעמט זיך קלאַמערן אין אַזאַ אָדער אין אַן אַנדערן מין עטישן אידעאַליזם.

דער מאַטעריאַליסטישער עטישער פּרינציפּ, וואָס איז באַגרינדעט דערויף, אַז די אידעען וועגן דעם גוטן קומען אויף אויס די נויטן, אינטערעסן און באַגערן פון די מענטשן, באַגרענעצט אָבער בשום אופן נישט דעם פאַרנעם פונעם מענטשנס אַנדערע שטרעבונגען אָדער באַגערן. ס׳איז אין אָט דעם צוזאַנג אַבסאָלוט נישטאָ גאָר נישט אַזוינס וואָס זאָל באַרעכטיקן אַ וואָסער עס איז באַשטעטיקונג, אַז מענטשן באַגערן נאָר און בלויז אַזויגערופענע מאַטעריעלע זאַכן.

נאָך אַ הויפּט-הנחה פון דער מאַטעריאַליסטישער עטיק איז, אַז דאָס גוטע ווי אַן ענד-ציל האָט צו טון מיט ד ע ר - וועלט בלויז און מיטן לעבן פון די מענטשן אויף דער ערד. מחמת דעם וואָס ס׳איז נישטאָ, ווי זיי האַלטן, קיין שום אַנדער אָרט אין וועלכן ס׳זאָל מענטשן קאָנען גוט זיין, אָדער וואו זיי זאָלן קאָנען געניסן פון אַ גוט לעבן. קאָן איין מאַטעריאַליסט זאָגן: „עס און טרינק, לאָז דיר וואוילגיין, וואָרום מאָרגן קאָנען מיר שטאַרבן״, אַז אַנדערער ווידער קאָן איינשטימען מיט עפּיקורן, אַז „מיר קאָנען נישט פירן אַ לעבן פון פאַרגעניגן, אויב ס׳איז אין דער אייגענער צייט נישט אַ לעבן פון איבערגעלייגטקייט, פון ישוב-הדעת, ערנהאַפטיקייט

און פון גערעכטיקייט. . . . מחמת אַ פריידיק לעבן קאָן נישט אָפּגעטיילט ווערן פון אַט די גוטע מידות". ער קאָן אָבער אויך גלייבן ווי דידראָ, דער גרויסער פראַנצויזישער פילאָזאָף־מאַטעריאַליסט אין אַכצנטן יאָרהונדערט, וועלכער האָט געשריבן:

„צו באַמיען זיך צו לאָזן נאָך אונדז אַביסל מער ליכט און קאַמפֿאָרט ווי ס'איז געווען פריער, צו פאַרבעסערן און פאַרגרעסערן די ירושה וואָס מיר האָבן באַקומען — איז דאָס צו וועלכן מיר דאַרפן זיך ווידמען. איך גיב נאָך צו: צו טון אַזוי פיל גוטס ווי נאָר מעגלעך, און איינשפּאָרן אַרום אונדז אַזוי פיל ליידן ווי נאָר מעגלעך, פאַר אַלע אונדזערע מיטמענטשן אויף אונדזער וועג".

מיט איין וואָרט, ווי ברייט אָדער ווי שמאָל ס'זאָל נישט זיין דעם אָדער יענעם מאַטעריאַליסטס אידעען וועגן דעם גוטן, איז אָבער מיט איין זאַך טרעפן זיי אַלע זיך צונויף — אַז דאָס גוטע מוז זיין אַ גוטס פאַר ד ע ר־וועלט און געניסן דערפון דאַרפן לעבעדיקע מענטשן.

איז דערפון געדרונגען, אַז אַט די אַלע פּרינציפּן פונעם מאַטעריאַליזם זע־נען געווען אַ פּאָזיטיווע דערגרייכונג אַקעגן אַלע פאָרמען פון אידעאַליס־טישער פילאָזאָפיע און רעליגיע. זיי האָבן מוחל געווען די אַלע צוגעזאָגטע גליקן אויף י ע נ ע ר־וועלט און בעסער אויסגעוויילט יענע אַלע גוטע זאַכן, וואָס דער מענטש קאָן קריגן אויף ד ע ר־וועלט.

די צרה איז נאָר געווען, וואָס דעפינירנדיק די ווערטן פון ד ע ר־וועלט און פונעם לעבן אויף דער ערד, זענען אָבער די אַמאָליקע מאַטעריאַליסטן געווען מטושטשדיק, נישט גענוג קאָנקרעט. כדי צו זיין קאָנקרעט וואָלטן זיי באַדאַרפט צוגעבן, אַז זייער געזעלשאַפט, אַ קלאַסן־געזעלשאַפט, קאָן זיך נישט פאַרגינען צוצולאָזן די ברייטע פאָלקס־מאַסן צו דערשלאָגן זיך צו יענע ווערטן, וואָס זיי אַליין האַלטן זיי פאַר גוט. דאָס צו טון, וואָלט פאַר זיי, פאַר יענע מאַטעריאַליסטן, געקאָנט זיין געפערלעך. די אידעאַליסטן ווי־דער האָבן זיך מיט אַט דעם פּראָבלעם זייער גרינג געספּראַוועט, דורכן אַרויסשטעלן אַז „אייביקן" און „י ע נ ע ־ וועלטיקן" גוטס, אַ מין העכער גייסטיק לעבן, אייביקע גליקזעליקייט, וכדומה, ווי דאָס אמתע גוטס פאַר דער מענטשהייט.

די פילאָזאָפן־מאַטעריאַליסטן אָבער, אין זייער אָפּאָזיציע אַנטקעגן אַט די „גליקן" פון די אידעאַליסטן, האָבן געהאַלטן אין איין האַמערן, אַז אײ־דער מענטשן קאָנען זוכן עפּעס אַנדערש, מוזן זיי קודם־כל זוכן צו קריגן שפּייז, קליידונג און אַ דאַך איבערן קאָפּ. איידער מענטשן קאָנען באַפרי־דיקן אַ וואָסערע עס איז אַזוי־גערופענע העכערע אָדער גייסטיקע באַדער־פענישן, מוזן זיי קודם־כל באַפרידיקן אַ היפּש ביסל עלעמענטאַרע נויטן. פאַר מאַטעריאַליסטן האָט דאָס געמיינט, אַז מענטשן קאָנען נישט זיין גליקלעך, קולטורעל, נאָבל, אָדער גרויסמוטיק, סיידן זיי האָבן צו עסן,

סיידן די עלעמענטאַרע מאַטעריעלע נייטיקייטן, אַז וועלכע ס׳איז אומ־מעגלעך זיך צו באַגיין, זענען פּאַראַזן.

דער מאַטעריאַליסט האָט שוין גאַר גוט געוואוסט, אַז אויף ברויט אַליין קאָן דער מענטש נישט לעבן, ווי ס׳שטייט געשריבן: „לא על הלחם לבדו יחיה האדם״, דאָך האָט ער זיך פעסט געהאַלטן ביים טרואיזם, אַז אָן ברויט קאָן אַ מענטש בכלל גאַר אין גאַנצן נישט לעבן, צי זיין אַן עטישער מענטש, אָדער זיך אָפּגעבן מיט אַ וואָסערע עס איז גייסטיקע ענינים — מיט קונסט, וויסנשאַפט, פילאָזאָפיע וכדומה.

.2

ביזן מאַרקסיזם, די אידעאָלאָגיע פונעם היינטצייטיקן אַרבעטער־קלאַס, האָט מען נישט אָנערקענט דעם, דאַכט זיך, אַזוי פשוטן אמת, אַז דאָס פּראָ־דוצירן די אַלע זאַכן אַז וועלכע מענטשן קאָנען קיין קיום נישט האָבן, אַז אַט דאָס דאָזיקע שטעלט מיט זיך פאַר דעם מאַטעריעלן יסוד פונעם מענטשנס לעבן אויף דער ערד, אַז פּראָדוקציע איז דער באַזיס פאַר אַלע מענטשלעכע ווערטן. איז דערפון געדרונגען, אַז דער פאַרבאַדינג פאַר דער דערפילונג פון אַלע אַנדערע מענטשלעכע ווערטן איז די פאַרגרעסערונג פון דער פּראָ־דוקטיוויטעט פון אַרבעט, די אויסשפּרייטונג פון די פּראָדוציר־כוחות און זיי אויסנוצן אויף צו העכערן דעם לעבנס־סטאַנדאַרד פאַר יעדן איינעם מענטש אין דער געזעלשאַפט — עפּעס אַזוינס וואָס איז נאָר מעגלעך אונטערן סאָציאַליזם.

זענען אָבער פריערדיקע מאַטעריאַליסטן, אַליין רעפּרעזענטאַנטן פון די עקספּלואַטירנדיקע קלאַסן, נישט געווען ביכולת צו מאַכן דעם דאָזיקן לאָ־גישן אויספיר. בלויז מאַרקסיסטן האָבן געקאָנט זען, אַז די אַנטוויקלונג פון די פּראָדוציר־כוחות איז דער יסוד פאַר אַלע אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעטן און איז דער באַזיס פאַר אַלע מענטשלעכע ווערטן. דאָס מיינט, אַז גרויסע קולטורן קאָנען נאָר בליען אויפן פונדאַמענט פון אַ גע־זונגנדיקער עקאָנאָמיע, און אַז אין אַ קלאַסנלאָזער געזעלשאַפט איז קולטור פאַר די ברייטע מאַסן פון פאָלק אָפּהענגיק אין דער דערגרייכונג פון אַ לעבנס־סטאַנדאַרד, וואָס קאָן בלויז קומען מיט אַ כסדר זיך אויסברייטנדי־קער העכער ראַטע פון אינדוסטריעלער פּראָדוקציע.

קריטיקירנדיק די עטישע פּרינציפּן פונעם אַלטן קלאַסישן מאַטעריאַליזם, האָט דער מאַרקסיסטישער דיאַלעקטישער און היסטאָרישער מאַטעריאַליזם קודם־כל געהאַט איינצוואוענדן קעגן דעם קלאַסישן מעכאַנישן מאַטעריאַ־ליזם, דאָס וואָס דער באַנעם זיינער וועגן דעם גוטן איז אַלעמאָל אַב־סטראַקט, און האָט דעריבער קאָנקרעט נישט געקאָנט דינען ווי אַן אינ־סטרומענט פון סאָציאַלן פּראָגרעס. דער הויפּט־חסרון פון די מיינסטע מאַ־טעריאַליסטישע טעאָריעס איז געווען דאָס וואָס זיי האָבן נישט געקאָנט

אַנגעווענדט ווערן צו די ממשותדיקע טאָג־טעגלעכע פּראָבלעמען, צו די נויטן און באַדערפעניש פון די ברייטע מאַסן פון פאָלק.

נאָכזוכנדיק אַזאַ גוטס וואָס זאָל אַפּעלירן צו אַלע מענטשן האָט דער גריכישער פילאָזאָף־מאַטעריאַליסט אַריסטיפּוס געפונען עס אין פאַרגעניגן, און אַ צווייטער גריכישער מאַטעריאַליסט, עפּיקור, אין אַ ט אַ ר אַ ק ס י אַ, אין אַ מין מנוחת־הנפש, אינערלעכע באַרואיקטקייט, אינעם באַפרייען זיך פון ערגערניש און זאָרג. דריקן דען אָבער פאַרגעניגן און אַטאַראַקסיאַ באמת אויס די אַלץ־אַרומנעמענדיקע קאָנקרעטע, ממשותדיקע גוטסקייטן אינעם מענטשלעכן לעבן, אָדער צי זענען זיי אַ ראַיעלער וועגווייזער ווי זיך אויפצופירן אין געזעלשאַפטלעכער אַקטיוויטעט אין קאָנקרעטע סיטואַציעס? ס׳וועט דעריבער בפירוש נישט זיין אויסן וועג צו זאָגן, אַז זיי זענען אַזוי נעבעכדיק און נישט־גענוגנדיק פאַר די אידעאַלן פון אַ פּועלער, אָפּגערונדעטער אינדיווידועלער פערזענלעכקייט, אַפילו אין אַ געזעלשאַפט וואָס איז צעשפּאָלטן אין אַנטקעגנגעשטעלטע קלאַסן. דערצו גיט די פאַרגעניגן־טעאָריע גאָר נישט און איז לגמרי נישט צוגענגלעך פאַר דער אומגעהייערער מערהייט פון דער אַרבעטנדיקער מענטשהייט.

די אידעאַליסטישע פילאָזאָפן, פון פּלאַטאָן ביז קאַנטן, אַזוי גוט ווי די היינטיקע, האָבן דעריבער גאַנץ עפעקטיוו און אָפט ריכטיק קריטיקירט די פאַרגעניגן־טעאָריע. האָבן זיי אָבער אָנשטאָט דעם געגעבן זייערע אייגענע ספּעציעלע „הויכע" ווערטן, וואָס האָבן קיין שום אָנהאַלט נישט אינעם קאָנקרעטן, ממשותדיקן לעבן פונעם מענטש אויף דער ערד. מ׳קאָן דעריבער זאָגן מיט זיכערקייט, אַז פון אַ מאַטעריאַליסטישן שטאַנדפּונקט, איז מאַרקסן און ענגעלסן געבליבן צום ערשטן מאָל זיך אָוועקצורייסן פון די באַגרענעצטקייטן פון יעדער פאַרגעניגן אָדער גייסטיק־גליק טעאָריע. זיי האָבן געזען, אַז דאָס איז נאָר געווען אַ באַגרענעצטער און אַבסטראַקטער אויסדרוק פון די נויטן, האָפענונגען און אַספּיראַציעס פון די גרויסע מאַסן פון דער מענטשהייט. קריטיקירנדיק די עטיק פונעם מאַטעריאַליסט לודוויג פייערבאַד, שרייבט ענגעלס:

„דורכן אָפּגעבן זיך נאָר מיט זיך אַליין, קאָן אַ מענטש זעלטן בלויז, און בשום אופן נישט פאַר זיין אייגענער טובה וועגן און פאַר דער טובה פון אַנדערע, באַפרידיקן זיין שטרעבונג צום גליק. צו גליק פאָדערט זיך דער מענטש זאָל זיין פאַרבונדן מיט דער דרויסנדיקער וועלט, וועלכע האָט די מיטלען צו באַפרידיקן זיינע באַדערפעניש, ווי שפּייז, אַן אינדיווידואום פון צווייטן געשלעכט, ביכער, שמועסן, דעבאַטירן, אַקטיוויטעטן, זאַכן צום באַנוצן און פאַרן באַאַרבעטן". *

ענגעלס לייקנט נישט, אַז מענטשן זוכן גליק. דאָס איז אָבער דאָ נישט

* „לודוויג פייערבאַך", פון פרידריך ענגעלס, זייט 37. איבערגעזעצט פון ש. ווינער. איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1943.

די פראגע. די פראגע איז, ערשטנס, צי איז פערזענלעך גליק דער אַלץ מיט אַנאַנדער פונעם מענטשנס שטרעבן, און צווייטנס, צי שטעלט מיט זיך „גליקלעכקייט" ‏וגענוגנדיק פאַר דעם פולן קאָמפּלעקס פון מענטשלעכע האָ־פענונגען, וואונטשן, באַגערן, אַספּיראַציעס?

אויף דער ערשטער פראַגע ענטפערט ענגעלס, אַז אויב אַ יחיד זוכט גליק־לעכקייט פאַר זיך אַליין בלויז, איז ער אין מיינסטע פאַלן פאַרמשפּט צו אַנטוישונגען. מ'קאָן זאָגן מיט זיכערקייט, אַז פאַרגעניגן, צי אַפילו ווען מ'זאָל עס רופן גליקלעכקייט, איז נישט מער ווי אַ מינערער טייל פון די אַלע קאָנקרעטע, ממשותדיקע גוטסקייטן, וואָס מענטשן זוכן, און וועלכע שטעלן מיט זיך צונויף דאָס גוטע לעבן. פון אָט דעם שטאַנדפּונקט גע־זען, האָבן די אַלטע מאַטעריאַליסטן, פון די אַלע רייכע, פאַרשידנקאָליריקע און אומענדלעכע גוטסקייטן אינעם מענטשנס לעבן — גוטסקייטן וועגן וועלכע מיר קאָנען אין דער היינטיקער באַגרענעצטער היסטאָרישער עפּאָכע, אין אַ צעריסענער קלאַסן־געזעלשאַפט, קוים האָבן אַן אָנוואונק — אַרויס־געכאַפּט בלויז איין קליינעם טייל פונעם גאַנצן קאָמפּלעקס גוטסקייטן. זענען פאַר אָט די באַגרענעצטקייטן פון די אַלטע מאַטעריאַליסטן געווען, נאַטירלעך, גוטע סיבות. אין זייער גראַנגל אַנטקעגן די כלערליי פאַרמען פון אַזוי־גערופענע ספּיריטועלע, איבערערדישע „גוטסקייטן", האָט פאַר זיי פאַרגעניגן, גייסטיק גליק אויסגעזען דער סאַמע דירעקטער, ממשותדיקער און ד י ־ וועלטיקער אָביעקט פון מענטשלעכע באַגערן.

די שאַפער פון אָט דער טעאָריע זענען דערצו נאָך אַליין געווען מיטגלי־דער פון אַ ליידיק־גייענדיקן קלאַס אין אַ קלאַסן־געזעלשאַפט, אָנהייבנדיק מיט דער פּאַרציייטיקער שקלאַפן־געזעלשאַפט. איז הגם זייער באַציאונג צו דער געזעלשאַפט האָט אפשר טאַקע געמעגט זיין אַ גאַנץ אַנדערע ווי די פון די אידעאַליסטישע פילאָזאָפן, ווי למשל, פון פּלאַטאָן, זענען זיי אָבער דאָך געווען אַ טייל פון אַ קלאַס, וואָס די נויטווענדיקייטן פון לעבן זענען זיי צוגעשטעלט געוואָרן דורך דער פּראַצע פון אַנדערע. זיי איז נאָך גע־בליבן צו פירן זייער לעבן ווי צעשטויבטע יחידים, איזאָלירטע פון דער געזעלשאַפט מיט אַלע אירע פּראָבלעמען.

אמת, די אידעאַליסטישע פילאָזאָפיע, כאָטש אויף אַנדערע אופנים, האָט אויך געליטן פון די זעלבע געזעלשאַפטלעכע באַגרענעצטקייטן. האָבן זיי אָבער דאָס אָנפירן מיט דער געזעלשאַפט פון וועלכער זיי האָבן אַרויסבאַ־קומען זייער אויסקומעניש, גענומען מער ערנסט. אָט אַזוי, למשל, האָבן פּלאַטאָ און אַריסטאָטעל, נישט געקוקט אויף די אַלע רעאַקציאָנערע און מיס־טישע עלעמענטן אין זייער גערדאַנקען־גאַנג, להיפוך צו די מאַטעריאַליסטן־העדאָניסטן [אָנהענגער פון דער פאַרגעניגן־טעאָריע], געזען ווינציקסטנס די עטישע פּראָבלעם ווי איינע פון די ב ע ס ט ע אופנים צו רעגולירן דאָס לעבן אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפט. אָבער דער קאַמף צווישן די צוויי

פּילאָזאָפישע שולן אין דער פילאָזאָפיע פונעם הערשנדיקן קלאַס, וועלכער ציט זיך שוין זינט די פּאַרצייטיקע גריכן ביזן היינטיקן טאָג, אַנטפּלעקט צום וויפלטן מאָל ווי אַזוי עטישע קאָנצעפּציעס, אַזוי גוט ווי אַלע אַנדערע קאָנצעפּציעס, ווערן קאָנדיציאָנירט דורך דער קלאַסן־געזעלשאַפט.

פון זינט די פּאַרצייטיקע גריכן ביז צו העלוועציוס אין אַכצנטן יאָרהונדערט אין פראַנקרייך, איז ביי די מאַטעריאַליסטן געווען אָנגענומען, אַז יעדער יחיד קאָן און דאַרף בלויז זוכן זיין אייגן גוטס. ווערט גאָר נישט שווער זיין צו דערקענען, אַז די דאָזיקע טעאָריע האָט געשפּילט אַ העכסט וויכטיקע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פונעם בורזשואַזן געדאַנק. די ווערטלעך, „יעדער דאַרף נאָר זיך אין זינען האָבן”, „מ'דאַרף אַריינכאַפּן וויפיל נאָר ס'לאָזט זיך”, „האַנדלשאַפט איז נישט קיין ברודערשאַפט”, און נאָך און נאָך אַזוינע מיני ווערטלעך, אַזש ביז חלשות, איז הגם זיי דריקן אויס די קלאַסישע מאַטעריאַליסטישע לערעס, זענען זיי פּאַקטיש נישט עפּעס אַנדערש ווי נאָר די אַנדערע זייט פון דער מטבע, וואָס ווערט רעפּרעזענטירט דורך די אויפפאָדערונגען פון די פילאָזאָפן־אידעאַליסטן צו אומאייגננוציקייט, פילאַנטראָפּיע און טאָלעראַנץ. ס'וועט דאָ, כ'לעבן, נישט זיין אויסן וועג אָנצואווייזן, אַז אין מאָראַלער טעאָריע און אויפפיר האָט די קלאַסן־געזעלשאַפט באַדאַרפט דעם מאַטעריאַליזם נישט ווינציקער ווי דעם אידעאַליזם — איינעם צו אַפּעלירן צום זעלבסט־אינטערעס פון די מיטגלידער פונעם הערשנדיקן קלאַס און דעם אַנדערן צו פאַרמאַסקירן די רויבערישקייט פון קלאַסן־עקספּלואַטאַציע.

דעם בעסטן ענטפער וואָס דער פּאַר־מאַרקסיסטישער מאַטעריאַליזם איז ווען עס איז געווען ביכולת צו געבן אויף דער פראַגע וועגן סאָציאַלער פאַראַנטוואָרטלעכקייט און די נייטיקייט צו האַרמאָניזירן די אַז אַ שיעור צונויפשטויסן צווישן אינדיווידועלע ווילנס, איטלעכער זוכנדיק זיין אייגן גוטס בלויז, איז געווען, אַז אַזוי לאַנג ווי מיר וועלן איטלעך איינער נישט נעמען גאַנץ ערנסט די שטרעבונג צו זעלבסט־אינטערעס ביי אַנדערע, וועלן אויך מיר נישט קאָנען דערגרייכן אונדזער אייגענעם זעלבסט־אינטערעס. דעם דאָזיקן געדאַנק האָט אַזוי טרעפלעך, קורץ און שאַרף אויסגעדריקט נאָך דער פּאַרצייטיקער תנא הלל הזקן אין זיין באַרימטן אַפאָריזם: „דעלך סני לחברך לא תעביד” (שבת, לא) — וואָס דיר איז נישט ליב, טו נישט דעם אַנדערן, מיט אַנדערע ווערטער: אויב מיר וועלן זיך היטן נישט אָנצוטרעטן אַנדערע, וועלן די אַנדערע זיך נישט שטעלן קעגן אונדזער זעלבסט־אינטערעס.

די פּראָבלעם וועגן אייגננוציקייט אַנטקעגן אומאייגננוציקייט ווערט גלענצנדיק פאַרענטפערט דורך איינעם פון די גרעסטע קעפּ אין דער אַלטער קלאַסישער פילאָזאָפיע — דורך אַריסטאָטלעז. הגם ער האָט אָפּגעוואָרפן הערעקליטס דיאַלעקטישן פּרינציפּ, אַז ער קאָן נישט אָנגעווענדט ווערן צו

דער רעאַליטעט, איז זיין אַנאַליז וועגן אָט דער פּראָבלעם געווען פּונדעסטוועגן ווי פון אַן אמת גענים דיאַלעקטיקער. אַ דאַנק דעם איז ער געווען ביכולת צו לייזן די פּראָבלעם אויף וועלכער די פילאָזאָפן־אידעאַליסטן האָבן געגעבן ספּיריטועלע ענטפערס און די מאַטעריאַליסטן האָבן זי אין גאַנצן איגנאָרירט. די פראַגע איז געווען צי טוט דער יחיד דאָס וואָס ער טוט, פאַר זיך בלויז, אָדער אַז אויך אַנדערע זאָלן דערפון קאָנען געניסן? אַריסטאָטל האַלט, און מיט רעכט, אַז דאָ גייט אין אַזאַ מין טואונג, וואָס באַפרידיקט דעם „איך" פונעם יחיד וואָס טוט זי, און אין דער אייגענער צייט איז אָבער אָט די טואונג אַן אַקטיווקייט וואָס דערמעגלעכט אַ וואָסער עס איז ברייט־מענטשלעך, וויסנשאַפטלעך אָדער קולטורעל גוטס.

ווי די מאַטעריאַליסטן האָט אַריסטאָטל אָנגעהויבן זיין עטישע לערע דערמיט, אַז דער יחיד וועט נישט טון גאָר נישט, אויב דאָס זאָל אים נישט אויף אַ וואָסערן עס איז אופן ברענגען באַפרידיקונג. האָט ער אָבער דערנאָך איינגעזען, אַז די אמתע פּראָבלעם ליגט אין דעם וואָס די באַפרידיקונג איז אין גאַנצן אָפּהענגיק אין דער אייגנטלעכער נאַטור פון זיין „איך", ד"ה, ווי שמאָל אָדער ברייט ס'איז דעם יחידס „איך". וואָס אַריסטאָטל האָט אייגנס געמיינט צו זאָגן איז, אַז דער איך איז אַזוי ברייט אָדער אַזוי שמאָל ווי ס'איז דער פאַרנעם פון זיינע אינטערעסן.

איז דערפון געדרונגען, אַז יענע הנחה, דאָס זעלבסט־אינטערעס איז דער איינציקער פּרינציפּ פאַרן מענטשלעכן אויפפיר, האָט קיין שום ממשות נישט. דעריבער, אָנשטאָט אַוועקצושטעלן די אַזוי־גערופענע אייגננוציקייט אַנטקעגן אומאייגננוציקייט, איז די עטישע פּראָבלעם איצט, ווי ברייט עס זענען דעם יחידס אינטערעסן און די מיטלען דורך וועלכע אָט די אינטערעסן קאָנען אויסגעברייטערט ווערן, זיי זאָלן אין זיך קאָנען אַריינגעמען אַן אַליץ־גרעסערן אָפּשניט פון דער געזעלשאַפט און אירע ווערטן. ווען אַריסטאָטל זאָגט, אַז טייל מענטשן דאַרף מען אונטערגעבן חשק צו זוכן זייער „זעלבסט־אינטערעס", מחמת ס'איז פאַר אונדזער אַלעמענס טובה וועגן, האָט ער געמיינט דערמיט פשוט צו זאָגן, אַז אַ מענטש קאָן זיין פאַראינטערעסירט צו טון זאַכן, וואָס זענען אויך אַ טובה פאַר אַנדערע. און פאַרקערט ווידער, ווען ער גיט צו דעם נאָך צו, אַז ס'זענען פאַראַן מענטשן, וואָס מ'דאַרף זיי צוריקהאַלטן פון צו זוכן זייער זעלבסט־אינטערעס, ווייל וואָס מער זיי באַפרידיקן זיך, אַלץ ערגער איז פאַר אַלע אַנדערע, מיינט ער דערמיט צו זאָגן, אַז טייל מענטשנס אינטערעסן זענען פיינדלעך צו די אינטערעסן פון זייערע מיטמענטשן.

דער חסרון אָבער פון אַריסטאָטלס, בכלל גענומען, חריפותדיקן אַנאַליז באַשטייט דערין, וואָס צווישן יענע וועלכע ער האָט געהאַלטן, אַז זיי דאַרפן צוריקגעהאַלטן ווערן פון צו זוכן דאָס וואָס אינטערעסירט אָדער באַפרידיקט זיי, זענען פאַקטיש געווען די גאָר גרויסע מערהייט מענטשן. אָט

דער פילאָזאָפישער ריז האָט נישט געקאָנט זיך אויפהייבן איבער די קלאַסן־פאָראורטיילן פון זיין עפּאָכע אין וועלכער שקלאַפעריי איז געווען דער הערשנדיקער סאָציאַלער סדר. ער האָט זיך נישט געקאָנט באַפרייען פון דער אידעאָלאָגיע פונעם הערשנדיקן קלאַס אין זיין צייט. ער קומט דעריבער צום אויספיר, אַז שקלאַפן, פרויען און אָרעמעלייט זענען בכלל גענומען, נישט מסוגל צו אַן עטיש לעבן.

ווערט דערמיט צום וויפלטן מאָל באַשטעטיקט דער כלל גדול, דער טרעפלעכער דיאַגנאָז פון מאַרקסן, אַז „די הערשנדיקע אידעאָלאָגיע אין יעדער היסטאָרישער עפּאָכע איז די אידעאָלאָגיע פונעם הערשנדיקן קלאַס". (קאָמוניסטישער מאַניפעסט).

ס'איז פאַר אַן עקספּלואַטירנדיקן קלאַס אַבסאָלוט אוממעגלעך צו האָבן אַן אמת דיאַלעקטישן צוגאַנג צו דער פראַגע וועגן „זעלבסט־אינטערעס". די אידעאָלאָגן זייערע לערנען אַנטוועדער דעם סאַמע נאַקעטסטן עגאָאיזם, די אומפאַרשעמטסטע אייגננוציקייט, אָדער הייסן זיך ווידמען צו דער גלאָריע פון אומאייגננוציקייט. גאַנץ אָפט לערנען זיי גלייכצייטיק ביידע זאַכן.

די מאַרקסיסטיש־דיאַלעקטישע אויסטייטשונג פון „זעלבסט־אינטערעס" האָט געגעבן די איינציק־ריכטיקע, גוט־באַגרינדעטע דערקלערונג פאַרן אויפפיר פון אַרבעטער־קלאַס. אַרבעטער האָבן גענומען אידענטיפיצירן זייערע אינדיווידועלע און פּערזענלעכע אינטערעסן מיט די אינטערעסן פון זייער קלאַס (אָט דאָס איז, אייגנטלעך, דער מיין פון קלאַסן־באַוואוסטזיין), דאָס וואָס ס'איז גוט פאַר יעדן איינעם באַזונדער איז גוט פאַר אַלעמען און איינעם, פאַרן גאַנצן קלאַס. איז די פראַגע איצט, צי זענען זיי אומאייגננוציק אָדער אייגננוציק? האָט אָבער די דאָזיקע פראַגע קיין שום זין נישט, ווען זי ווערט אָנגעווענדט צו די קאַמפן פון די אַרבעטער אָדער פון די קאָלאָניאַלע פעלקער. דער איינציקער ענטפער וואָס דאָ קאָן יאָ זיין איז אָט דער, אַז זיי זענען גאָר שטאַרק פאַרטייאיש, אָבער נישט פאַר אינדיווידועלפּערזענלעכע צילן, נאָר פאַר דער באַפרייאונג און דעם וואוילזיין פון זייער קלאַס אָדער פאָלק, מיט וועלכן זייערע פּערזענלעכע צילן קומען זיך פולשטענדיק צונויף.

דער פאַקט וואָס מענטשן קאָנען זיך ווידמען צו „אידעאַלע צילן", און קאָנען און זענען מקריב אַלע מעגלעכע באַלדיקע צילן, אַפילו דאָס אייגענע לעבן, פאַר צילן וואָס זענען געוואָרן אין גאַנצן זייערע אייגענע, האָט די קלאַסישע מאַטעריאַליסטן געלאָזט פּשוט אָן אָטעם, איז פאַר זיי געווען איבער זייערע השגות. אויך די טראַדיציאָנעלע פּסיכאָלאָגיע לייקנט, פונקט ווי דער קלאַסישער מאַטעריאַליזם, אַז מענטשן קאָנען באַוועגט ווערן דורך אַ וואָסער עס איז אַנדער זאַך אַ חוץ דורך זייערע פּערזענלעכע אינטערעסן. ס'קומט ביי זיי אויס, אַז וויפיל יענע זאָלן נישט מיינען, אַז זיי זוכן נישט זייערע אייגענע נוצן, קריגן זיי דאָך אַרויס אַ וואָסער עס איז „פּערזענלעכע"

באפרידיקונג, בעת ס׳קאן זיך זיי אויסדאכטן, אז זיי זענען זיך מקריב פאר זייער קלאס אדער פאלק. דערמיט ווערט אן איבעריק מאל באשטעטיקט דער פולער באנקראט און די איינגעבוירענע אנטי־הומאניסטישע שטעלונג פון די הויפט־שטרעמונגען אין דער בורזשואזער פילאזאפיע און סאציאלער וויסנשאפט.

ס׳וועט דא איצט נייטיק זיין אונטערצופירן א שטיקל סך־הכל בנוגע די באגרענעצטקייטן פון אלע פאר־מארקסיסטישע עטישע טעאריעס, סיי פון די אידעאליסטישע פילאזאפן, ווי אויך פון די מעכאנישע מאטעריאליסטן, אדער פון יענע פילאזאפיעס וואס שטעלן זיך מכלומרשט איבער זיי ביידע, ווי דער פראגמאטיזם אדער פאזיטיוויזם.

איבער דעם וואס די קלאסישע מאראליסטן, ווי די פאר־מארקסיסטישע מאראליסטן בכלל, האבן איגנארירט דעם הארטן פאקט, וועלכער איז פונדאמענטאל אין דער גאנצער מענטשלעכער געשיכטע ביז היינט, אז די מענטשן זענען צעטיילט אין אנטאגאניסטישע, איינער דעם אנדערן אנטקעגנגעשטעלטע קלאסן, האבן זיי געלערנט אזא מין גוטס, וואס האט געזאלט גוט זיין פאר אלע מענטשן. וואס־זשע האט זיך ארויסגעוויזן? דאס דאזיקע גוטס איז אנטוועדער געווען אזוי אבסטראקט, אז ס׳האט אדער פאר קיינעם נישט געטויגט, אדער ס׳איז געווען אזא מין גוטס אויף צו האלטן די מאסן אין צוים, אין אונטערטעניקייט. אדער ס׳איז גאר געווען א גוטס פארן הערשנדיקן קלאס, וועלכעס איז פאר די ארבעטנדיקע קלאסן לגמרי געווען אוממעגלעך צו דערגרייכן און האט פאר זיי גאר נישט געמיינט. פלאטאס העכסטער מאראלער אידעאל, גערעכטיקייט, האט א היפש ביסל אונטערגעהונקען מיט אזוינע דיסערטאציעס, ווי „יעדערער דארף וויסן זיין ארט״, און אז די מאסן דארפן אקצעפטירן די הערשאפט פון זייערע „עלטסטע״. אריסטאטלס גרויסארטיקער מענטש ווידער, איז געווען אן אידעאל פאר א רייכן שקלאפן־אייגנטימער. צו פירן א „לעבן פון נאכדענקען״ האט זיך געקאנט בלויז פארגינען יענער וואס איז פריי געווען פון יעדער מין ארבעט, ד״ה, אזוינער וואס האט פארמאגט אי שקלאפן און אי אויפזעער איבער זיי.

נישט אננעמענדיק דעם פאקט, אז אין דער געזעלשאפט גייט אן א געראנגל צווישן אנטאגאניסטישע, איינער דעם אנדערן אנטקעגנגעשטעלטע קלאסן, איז סיי דער מאטעריאליסט, סיי דער אידעאליסט נישט געווען בכוח צו אנטוויקלען אן עטיק, א מאראלן סטאנדארד, א סכום פון ווערטן, וואס זאלן קאנען דינען דעם גרויסן היסטארישן געראנגל פון די עקספלואטירטע און גערדיקטע מאסן אין דער וועלט, פאר א בעסער מענטשלעך לעבן. מחמת אט די און אנדערע פונדאמענטאלע באגרענעצטקייטן זענען די דענקער פון אן עקספלואטירנדיקער קלאסן־געזעלשאפט נישט געווען מסוגל ארויסצופירן אן עכטע מ ע נ ט ש ל ע כ ע מאראל.

.3

איינע פון די הויפּט־כאַראַקטעריסטיקס פון עם פריערדיקן עטישן געדאַנק און זיינע סיסטעמען, איז געווען דער אינדיווידואַליזם. ביי די מאַטעריאַליסטן האָט זיך דער אינדיווידואַליזם מיינסטנס אויסגעדריקט אין דער לערע וועגן זעלבסט־אינטערעס און אינעם יאָגן זיך נאָך פּערזענלעכע פאַרגעניגנס, גייסטיק גליק, וואוילזיין, ווי שוין פריער דערמאָנט. ביי אידעאַליסטן ווידער ווערט דער טראָפּ געשטעלט אויפן יחיד, דעם בעל מידות־טובות, אָדער אויף פּערזענלעכער גליקזעליקייט, בעת ס'ווערן איגנאָרירט די אמתע נויטן פון די מענטשן אין גאַנצן און גרויסן גענומען.

ווייטער האָט די קלאַסישע עטיק נישט אַקצעפּטירט קיין שום אַנדער גוטס, ווי נאָר דאָס וואָס איז אַבסאָלוט און אייביק. צי דאָס גוטע איז באַשטאַנען אין פאַרגעניגן אָדער גייסטיק גליק, אָדער אין אַ וואָסערן עס איז אידעאַל צו וועלכן די מענטשלעכע פּערזענלעכקייט זאָל און קאָנען צוקומען, אָדער צי דאָס איז געווען פרייהייט אָדער פליכטן — האָט דאָס אַלץ נישט געקאָנט געענדערט ווערן. ווארום אויב ס'וואָלט געקאָנט זיך ענדערן צום בעסערן, איז דאָך עס שוין לכתחילה געווען נישט גוט, און אויב ווידער ס'איז באמת גוט געווען, האָט עס זיך דאָך נישט געקאָנט ענדערן צום ערגערן. אמת, מאַטעריאַליסטן פון עפּיקורן אָן ביז דידראָן האָבן יאָ דאָך אָנערקענט, אַז מאָראַלע אורטיילן ענדערן זיך אין צייט און אָרט. האָבן אָבער סיי די מאַטעריאַליסטן און סיי די אידעאַליסטן געשטיצט זיך אויף דער הנחה, אַז די מענטשלעכע נאַטור ענדערט זיך נישט, אַז זי איז באַשענקט מיט באַשטימטע, פיקסירטע מעגלעכקייטן פאַר גוטס, און מיט פונקט אָט אַזוינע אָדער אַנדערע פיקסירטע און סטאַטישע סיבות פאַר שלעכטס און פאַרדאָרבנקייט. דערמיט, מיט אָט דער סטאַטיש־מעטאַפיזישער קאָנצעפּציע, האָבן זיי געקאָנט אַקוראַט באַשטימען, וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט פאַר אַלע דורות און אומשטענדן.

און לסוף זענען ביידע, סיי די מאַטעריאַליסטן און סיי די אידעאַליסטן אין זייער דעפיניציעס וועגן די מאָראַלע גוטסקייטן אָדער צילן פון דער מענטשהייט, געווען אַזוי אַבסטראַקט, מטושטשדיק און אַלגעמיין, אַז זיי האָבן געהאַט אַ קנאַפּן ווערט אָדער גאָר קיין שום ווערט נישט פאַר מענטשן אין די קאָנקרעטע, ממשותדיקע קאָנדיציעס פון לעבן. קיין מאָל האָבן זיי נישט געטראַכט וועגן שפּייז, קליידונג, אַ דאַך איבערן קאָפּ, ווי דאָס פונדאַמענטאַלע גוטס. קיין מאָל האָבן זיי נישט באמת זיך אָפּגעגעבן מיט די ממשותדיקע זאַכן, וועלכע מענטשן באַגערן און צו וועלכע זיי שטרעבן. זיי ווילן געזונט, עקאָנאָמישע באַזאָרגטקייט, ליבשאַפט, פריינטשאַפט, זיי ווילן אַרבעט און פאַרוויילונג, רעספּעקט פון זייערע מיטמענטשן, די מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען ספּעציעלע טאַלענטן און פעאיקייטן.

ערשט אויס אָט די אַלע באַגרענעצטקייטן פון דער קלאַסישער עטיק, קאָן

מען אראָפּנעמען די ריכטיקע מאָס פון דער גוואַלדיקער מאַרקסיסטישער רעוואָלוציע אינעם עטישן געדאַנק. מאַרקסיזם וואַרפט נישט אָפּ די קלאַ־סישע עטישע טראַדיציע. פאַרקערט, ער נוצט אויס דאָס בעסטע אין איר, בפרט די אַנטוויקלונגען פון די מאַטעריאַליסטן אין זייער גראַנגל אַנטקעגן אַלע פאָרמען פון מיסטישע און אַבסקוראַנטע צוגאַנגען צו די פּראָבלעמען פון מענטשלעכע ווערטן. דאַרף דאָ אָבער אויך צוגעגעבן ווערן, אַז מאַרקסיסטי־שע עטיק נעמט אין זיך אַריין די בעסטע עטישע נאָרמען פון דער אידעאַ־ליסטישע מאָראַל בנוגע דעם אויפפיר פונעם יחיד אינעם געוויינטלעכן טאָג־טעגלעכן לעבן. אָבער אויך דאָ זאָגט די מאַרקסיסטישע פילאָזאָפיע איר וואָרט, פונקט אַזוי ווי אינעם גרויסן פּראָבלעם ווי אַזוי צו טראַנס־פאָרמירן, צו איבעראַנדערשן דאָס לעבן פון דער געזעלשאַפט. די סאָציאַ־ליסטישע מאָראַל, להיפּוך צו דעם וואָס די שונאים מעגן זיך זאָגן, איז אַ שטאַרקע הילף פאַר אַזאַ מענטשלעכן אויפפיר, וואָס פּראַקטיצירט יענע עלעמענטאַרע גוטע מידות וואָס קאָנטראָלירן — אָדער דאַרפן קאָנטראָלירן — די באַציאונגען פון מענטש צו מענטש אין פּריוואַטן לעבן: ערלעכקייט, פריינדלעכקייט, גערעכטיקייט, מענטשלעכע פאַרשטענדעניש. כדי אָבער צו קאָנען בויען אַ בעסערע וועלט, מוז מען קודם־כל אָנהייבן מיט זיך אַליין — מוז מען פריער זיך אַליין איבערבויען. מאַרקסיסטישע עטיק קאָן אונדז דעריבער אַ סך בעסער פירן ווי די אידעאַליסטישע מאָראַל צו פאַרשטיין די פאַרבינדונג צווישן פּריוואַט־פּערזענלעכער און געזעלשאַפטלעכער עטיק. שלימותדיקע אויפפירונג אין דער עפנטלעכקייט איז מחייב צו שלימותדי־קער אויפפירונג אין פּריוואַטן לעבן. ווי די עטיק פונעם קאַמף פאַר סאָציאַ־ליזם, שיידט זי זיך אָבער ראַדיקאַל אָפּ פון די אַלע פריערדיקע עטישע שולן אין איר צוגאַנג, מעטאָדע און צילן.

אַרויסגייענדיק פונעם פאַקט, אַז „די געשיכטע פון אַלע ביז־איצט עקזיס־טירנדיקע געזעלשאַפטן איז די געשיכטע פון קלאַסן־קאַמף", באַשטייט מאַרקסיזם דערויף, אַז אין אַזאַ געזעלשאַפט, אין אַ געזעלשאַפט וואָס איז צווישן זיך צעשפּאָלטן אין אַנטקעגנגעשטעלטע קלאַסן, האָט נישט געקאָנט זיין אַזאַ מין זאַך ווי אַן איבער־קלאַסן־עטיק. אַן עטיק וואָס איז גוט פאַרן שקלאַפנהאַלטער האָט נישט געקאָנט גוט זיין פאַר זיין שקלאַף. די ווערטן פון די פאַרשידענע קלאַסן ווערן דעטערמינירט, באַשטימט דורך דער באַ־ציאונג פון איין קלאַס צום אַנדערן קלאַס אינעם פּראָצעס פון דער פּראָ־דוקציע, און ווען די באַציאונגען פון איין קלאַס צום אַנדערן זענען אין דער פּראָדוקציע אַנטאַגאָניסטישע, קעגנערישע, וועלן די ווערטן זייערע נישט נאָר פאַרשידן זיין, נאָר אויך קעגנעריש.

פאַראייניקנדיק זיך אין אַלץ גרעסער צאָלן און זוכנדיק צו מאַכן אַ סוף צו זייער אונטערדריקונג, האָבן די אונטערדריקטע און עקספּלואַטירטע קלאַסן, געמוזט אַרויסברענגען העכערע מאָראַלע ווערטן. אַט אַזוי האָבן

אונדזערע נביאים, די אידעאָלאָגן פון די אונטערדריקטע און באַרויבטע מאַסן אין יידישן לאַנד, שוין מיט דריטהאַלבן טויזנט יאָר צוריק, פאָרמולירט אויסגעצייכנטע מאָראַלע אידעאַלן, בעת זיי האָבן מיט גרויס קוראַזש געקעמפט פאַר די אינטערעסן פון די פאָלקסמאַסן אַנטקעגן דער פאַרגרעסערונג פון דער קלאַסן־צעטיילונג, אַנטקעגן די פריווילעגירטע שיכטן און אַנטקעגן פאַרדאָרבנקייט אין די הויכע פענצטער. פונקט אָט אַזוי זענען די אונטערדריקטע, געטרעטענע מאַסן אין דער ווייט און ברייט־צעוואָרפענער רוימישער אימפּעריע, געווען די יעניקע וואָס האָבן געשאַפן דעם אידעאַל וועגן „ברודערשאַפט פון מענטשן". אָבער נישט ביזן אויפשטייג פונעם מאָדערנעם אינדוסטריעלן אַרבעטער־קלאַס האָבן די עקספּלואַטירטע און באַליידיקטע געקאָנט קלאָר פאַרשטיין אָט די עטישע ווערטן און זיי וויסנשאַפטלעך פאָרמולירן. ערשט איצט האָבן זיי אויך געקאָנט פאָרמולירן אַ פּראָגראַם דורך וועלכער די דאָזיקע ווערטן זאָלן קאָנען דערגרייכט ווערן.

אָט אַזוי האָבן די אידעאָלאָגן פונעם אינדוסטריעלן אַרבעטער־קלאַס אַרויסגעפירט די ערשטע וויסנשאַפטלעך־מאַטעריאַליסטישע עטיק אין דער געשיכטע. דערמיט האָט מען נישט נאָר באַקומען אַן עטיק פאַר זיך אַליין, נאָר פאַר דער גאַנצער פּראָגרעסיווער מענטשהייט — פאַר אַלע אונטערגעדריקטע, פאַר די קאָלאָניאַלע פעלקער, אָדער פעלקער־גרופּן אומעטום אין אַלע לענדער און קאָנטינענטן. דאָס איז אויך אַן עטיק, וואָס האַרמאָנירט מיט די אינטערעסן פון וויסנשאַפטסלייט און קינסטלער, אָנבאָטנדיק זיי אַ רייך, שעפעריש לעבן אינעם דינסט פונעם גאַנצן פאָלק, נישט נאָר פון אַ קליינער פּריווילעגירטער גרופּע. פּאָליטיקער און אידעאָלאָגן פון די רייכע קאַפּיטאַליסטישע לענדער קאָנען גאָר נישט פאַרשטיין פאַרוואָס הונדערטער מיליאָנען מענטשן לאָזן זיך פירן פון מאַרקסיסטן און נישט פון זיי. בלויז קלאַסן־בלינדקייט דערלאָזט זיי נישט צו פאַרשטיין פאַרוואָס די אידעאַלן וועגן ברויט, שלום, דעמאָקראַטיע, קולטור און סאָציאַליזם מיינט פאַר אַרבעטער, פאַרמערס און וויסנשאַפטלעכע אַרבעטער מערער ווי די אידעען וועגן „פרייער אונטערנעמונג", „פּריוואַט־אייגנטום" אָדער די „סואווערעניטעט פונעם יחיד".

אין זיין טעאָריע וועגן עטישע ווערטן, ווי אין אַלע אַנדערע פעלדער, פאַראייניקט דער מאַרקסיזם פּאַרטייאישקייט מיט אָביעקטיווקייט. מאַרקסיזם לערנט ווייטער, אַז אַלץ דאָס וואָס פאַרבעסערט די לעבנס־באַדינגונגען, פאַרגרעסערט די מאַכט, דעם קלאַסן־באַוואוסטזיין פונעם אַרבעטער־קלאַס, איז גוט; אַז אַלץ דאָס וואָס פאַרגיכערט דעם וועג צום סאָציאַליזם איז גוט. אַפירמירנדיק אָבער און באַשטייענדיק אויף דער דאָזיקער פּאַרטייאישקייט פאַרן אַרבעטער־קלאַס, האָט די מאַרקסיסטישע עטיק געהאַלטן אין אויג די צוקונפט פון דער גאַנצער מענטשהייט.

מאַרקסיזם שטייט מיטן אַרבעטער־קלאַס, נישט דערפאַר ווייל ער האָט

רחמנות, מיטליַיד מיטן אונטערגעדריקטן און לײַדנדיקן קלאַס, ווי ס׳איז געווען דער פֿאַל בײַ די סאָציאַליסטן־אוטאָפּיסטן, נאָר מחמת דעם וואָס ער, דער מאַרקסיזם, דריקט אויס דעם געדאַנקען־גאַנג און די טעאָריע פֿון דעם דאָזיקן קלאַס. דאָס זענען געווען די קלאַסן־באַוואוסטזיניקע אַרבעטער אַליין, באַוואָפּנט מיט דער מאַרקסיסטישער טעאָריע, וועלכע האָבן אָנער־קענט די איינהייט פֿון זייערע צילן מיט די צילן פֿון דער גאַנצער פּראָגרע־סיווער מענטשהייט. דאָס האָט זיי זייער מאַרקסיסטישע טעאָריע געמאַכט מסוגל איינצוזען, אַז דער קאַמף פֿאַר דער באַפֿרייאונג פֿון אַ ל ע מענטשן פֿון אונטערדריקונג און עקספּלואַטאַציע, איז אויך זייער קאַמף — כּדי אויפֿצוהייבן די געזעלשאַפֿט אויף אַ העכערן שטאַפּל און פּטור ווערן פֿון דער עקספּלואַטאַציע פֿון אַרבעט.

פּונקט אַט אַזוי האָבן זיי געלערנט, אַז נאָר דורך דער העכסט־מעגלעכער סאָלידאַריטעט אין די קאַמפֿן פֿון זייערע פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען, יו־ניאָנס און דורך זייער אַקטיווער באַטייליקונג אין פּאָליטישן לעבן, קאָנען זיי דערגרייכן און אָנהאַלטן בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען און אַ מער־מענטשלעך לעבן. און פּונקט אַזוי האָבן זיי אויך געלערנט די נייטיקייט אַרײַנצונעמען אין זייערע פֿאָדערונגען אויך די נויטן פֿון די פּרויען, און צו באַטראַכטן די אינטערעסן פֿון די קאָלאָניאַלע פֿעלקער ווי זייערע אייגענע אינטערעסן. אַט אַזוי באַרייטערן זיך זייערע קלאַסן־אינטערעסן אויס אַלץ מערער און מערער, ביז זיי ווערן די טרעגער פֿון די העכסטע און ברייטסטע אינטערעסן פֿונעם לאַנד און ס׳וואַקסט בײַ זיי אַלץ מערער דער באַוואוסט־זײַן, אַז פֿאַר זייער אייגענעם וואוילזיין איז שלום נייטיק פֿאַר דער גאַנ־צער וועלט.

איז דערפֿון גרינג איינצוזען, אַז מאַרקסיזם ווי דער לעבנס־באַנעם פֿונעם אַרבעטער־קלאַס, איז מסוגל צונויפֿצופּאָרן די פּאַרטייאישקייט פֿון אַ קלאַס מיט די ברייטסטע מענטשלעכע אידעאַלן. און פּונקט אַזוי אויך איז פֿאַר דער פּאָזיציע פֿונעם אַרבעטער־קלאַס אַ נייטיקייט דורך וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרשונג נאָכצוזוכן דעם אמת וועגן אַלע דערשיינונגען אין דער נאַטור ווי אין דער געזעלשאַפֿט. אַט אַזוי נאָך שטעלן צונויף פּאַרטייאישקייט און אָביעקטיווקייט אַ דיאַלעקטישע איינהייט פֿאַרן אַרבעטער־קלאַס, פּונקט ווי די מכלומרשט אומפּאַרטייאישע מאָראַלע אָביעקטיווקייט העלפֿט דער קאַ־פּיטאַליסטישער געזעלשאַפֿט אויפֿצוהאַלטן דעם סטאַטוס־קוואָ און איז שוין גאָר פּאַרטייאיש לגבי דעם עקזיסטירנדיקן הערשנדיקן קלאַס.

4.

איינע פֿון די באַליבטסטע אַרגומענטן פֿון דער בורזשואַזער וועלט קעגן מאַרקסיזם איז, אַז ער לערנט, דאָס „דער ציל באַרעכטיקט די מיטלען".

איז עס דען אבער נישט א פאקט, אז אט די פראגע ווערט אין מיינסטע פאלן געשטעלט מיט א בייזוויליקן הינטערגעדאנק, אזוי אז ס'איז, אייגנטלעך, נישט אזוי פיל די אומאיינשטימיקייט מיט די מיטלען וועלכע זענען באנוצט געווארן, ווי מיט די צילן וועלכע מ'האט געזוכט צו דערגרייכן. אויך אין פריערדיקע היסטארישע עפאכעס, אויב מ'האט זעלטן גענוצט דעם אויסדרוק, „מיטלען און צילן", איז עס פונדעסטוועגן געווען דער באליבטסטער ארגומענט ביי יענע וואס זענען געזעסן אין זאטל, אנטקעגן די וואס האבן געזוכט א פונדאמענטאלע ענדערונג. די דאזיקע טענות זענען געקומען מיט א שלעכטער כוונה דורך יענע וואס שטעלן זיך אנטקעגן יעדער פארגעשריטענער באוועגונג פונעם פאלק פאר א בעסער לעבן, און וועלכע האלטן פעסט אין זייערע הענט אלע הויפט־אינסטרומענטן פון מאכט, איבער דער געזעלשאפט.

פון דער צווייטער זייט איז עס אומפארמיידלעך פאר יעדן געזעלשאפטלעכן קלאס וואס גייט בארג אראפ, מחמת דעם וואס ער האט איבערגעלעבט זיין ניצלעכקייט, שוין גאר נישט צו בראקירן מיט קיין שום מיטלען פאר זיין ציל. פינצטערע רעאקציע, אונטערדריקונג און פייניקונג, די צעשמעטערונג פון אלע מענטשלעכע ווערטן זענען אלע מאל די מיטלען דורך וועלכע א פוילנדיקער הערשנדיקער קלאס, וואס קאן מער נישט אנהאלטן זיין ממשלה דורך אלטע עטאבלירטע מעטאדן, זוכט צו פארהיטן דעם אויפשטייג פון א נייער ארדענונג. די אינקוויזיציע אין שפאניע און אין אנדערע קאטוילישע לענדער, בעת דער ירידה פונעם פעאדאליזם און דער פאשיזם־נאציזם אין אונדזערע אייגענע טעג, זענען גרויליקע און בלוטיקע עדות אויף דעם וואס ס'געשעט ווען די הערשאפט פון א קלאס האט נישט מער די מינדסטע היסטארישע בארעכטיקונג. אויב דער געווינטשטער ציל האט שוין איבערגעלעבט זיין צייט און איז קעגן דעם שכל הישר, וועלן די מיטלען דורך וועלכע מ'זוכט צו דערגרייכן דעם ציל, פונקט אזוי אויך זיין בלינד און פארדארבן.

ס'איז נאך קיינער קיין מאל נישט באשטאנען דערויף, אז א וואסער עס איז ציל בארעכטיקט אלע מיטלען. אזוי אוועקצושטעלן די פראגע איז אבסאלוט אן אומזין. יעדער הערשנדיקער קלאס ביז היינט האט תמיד געהאלטן, אז די מיטלען דורך וועלכע ער זוכט אויפצוהאלטן זיין ממשלה זענען גוט, בעת ער האט פונקט אזוי געהאלטן פאר שלעכט און אוממאראליש יענע אלע מיטלען דורך וועלכע זיין הערשפט קאן אפגעשאפט ווערן. די מעטאדן און מעשים פונעם פאשיזם־נאציזם רייסן פשוט אויף די אויגן אויף דעם, ווי ווייט א הערשנדיקער קלאס קאן גיין כדי צו האלטן זיך ביי דער מאכט. ז י י ע ר ציל בארעכטיקט אין זייערע פינצטערע מוחות אבסאלוט אלע מיטלען, בעת זיי באשולדיקן מיט פרומער אויגן־גלאצעניש דעם סאציאליסטישן סעקטאר אין דער וועלט אין דעם וואס זיי אליין פראקטיצירן.

ביים מאַרקסיזם ווי אַ וויסנשאַפט פון געשיכטע און געזעלשאַפט איז נישטאָ אַזאַ זאַך ווי אַבסטראַקטע פונאַנדערטיילונג צווישן מיטלען און צילן. די צילן, וואָס יעדער באַזונדערער קלאַס אין דער געזעלשאַפט זוכט, ווערן דעטערמינירט, באַשטימט דורך דער פאָרם פון דער געזעלשאַפט אין וועלכער זיי לעבן. דער עיקר דורך די עקזיסטירנדיקע עקאָנאָמישע באַציאונגען צווישן קלאַס און קלאַס און דורך דער נאַטור פון דער מלוכה־מאַכט. אָט די אייגענע סיבות דעטערמינירן פונקט אַזוי אויך די מיטלען, וואָס פאָדערן זיך כדי צו קאָנען רעאַליזירן די צילן פון אָט די קלאַסן. ביידע, סיי די צילן און סיי די מיטלען, זענען, בכן, בלויז צוויי אַספּעקטן פון איינער און דער זעלבער סאָציאַלער באַוועגונג, פונאַנדערגעטיילט אין געדאַנק בלויז, אָבער קיין מאָל נישט פונאַנדערגעטיילט אין דערווירקלעכקייט. דער זעלבער היסטאָרישער פּראָצעס, וואָס שטויסט אַרבעטס־לייט צו קעמפן פאַר סאָציאַליזם, פאַרן ציל פון שלום און שפע פאַר דער גאַנצער מענטשהייט, פאָדערט אַז אָט דאָס זאָל אין פאַרלויף פונעם קאַמף, געטון ווערן דורכן געווינען אויף זייער זייט די מערהייט פון די באַפעלקערונגען אין זייערע באַזונדערע לענדער און עוונטועל פון דער גאַנצער וועלט. אָט דער פאַקט, שוין פאַר זיך אַליין, לייגט אַרויף אויף מאַרקסיסטן, ווי די פירערס פונעם אַרבעטער־קלאַס, אַזוינע מאָראַלע פאָדערונגען צו שוינען די אינטערעסן, באַדערפענישן און געפילן פון די גאָר גרויסע מאַסן מענטשן, ווי ס׳האָט זיך נאָך קיין מאָל נישט געפאָדערט ביי אַ פריערדיקן רעוואָלוציאָנערן קלאַס.

איז אָבער דער דאָזיקער היסטאָרישער פאַקט, לײדער, אין זיך אַליין נאָך קיין גאַראַנטיע נישט קעגן דעם, אַז טעותן זאָלן נישט געמאַכט ווערן, שווערע טעותן, אָדער מ׳זאָל אַפילו עובר זיין און פאַרשוועכן יענע מאָראַלע פרינציפּן און סטאַנדאַרטן פון גערעכטיקייט, וועלכע אַ סאָציאַליסטישע געזעלשאַפט זוכט אַרויסצופירן. און ס׳איז קיין שום ספק נישט, אַז אין אָט דעם פעלד, און נישט אין דער ספערע פון טעכנאָלאָגיע און עקאָנאָמיע, וועט סאָציאַליזם געמשפּט ווערן צי ער איז אַ דערפאָלג אָדער אַ דורכפאַל. און ס׳איז שוין לאַנג צייט געווען, אַז מאַרקסיסטן אומעטום אין דער וועלט זאָלן אָפן און מיט קוראַזש קאָנפראָנטירן, קוקן אין פנים אַריין דער דאָזיקער פראָבלעם, גאָר נישט פאַרדעקן, נישט געקוקט אויף דער פאַרלעגנהייט צו וועלכער דאָס פירט און ווי דערווידער דאָס זאָל נישט זיין. וואָרום מ׳קאָן היינט מער נישט זאָגן, אַז סאָציאַליזם קאָן נישט באַגיין קיין פאַרברעכן, אָדער אַז פאַרברעכנס זענען נישט באַגאַנגען געוואָרן, אַפילו אין נאָמען פון סאָציאַליזם — פאַרברעכנס קעגן סאַמע תוך פונעם מאַרקסיזם.

קאָן מען דערויף ענטפערן, אַז אַזוינע איבערטרעטונגען און פאַרשוועכונגען פון פונדאַמענטאַלע מאָראַלע אידעאַלן **זענען נישט איינגעבוירן אינעם סאָציאַליזם**, נאָר קומען אויף אינעם איבערגאַנג־פּעריאָד דורך די באַזונדערע באַדינגונגען פון אָרט, צייט, אינדיווי־

דועלע פירער, היסטאָרישער טראַדיציע, שווערער ירושה פון די פריערדיקע צעשפּאָלטענע, אַנטאַגאָניסטישע סיסטעמען און דאָס גלייכן; אַז זיי קומען כמעט אין גאַנצן פאַר בעת דער אָנשטרענגונג צו פרעזערווירן די נייע סאָציאַלע אָרדענונג אַנטקעגן אומאויפהערלעכע און עקשנותדיקע אָנשטרענגונגען צו צעשטערן די אָרדענונג, סיי דורך דירעקטער אָפענער אַגרעסיע פון אויסערלעכע שונאים, ווי אויך דורכן גראָבן אינעווייניק מיט אַלע מעגלעכע מיטלען.

קאָן מען אַפילו אין אַט אַזוינע פאַלן נישט מסכים זיין, ווען די מיטלען זענען אַזעלכע וואָס זענען עובר אויף דער סאָציאַליסטישער מאָראַל — מ׳קאָן עס אָבער נאָך ווי עס איז פאַרשטיין. ס׳איז אָבער אַבסאָלוט אוממעגלעך צו באַנעמען דאָס מוראדיקע פאַרברעכן קעגן דער יידישער ליטעראַטור און אירע בעסטע שאַפערס. מ׳דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז ערשט אונטער דער נייער סאָציאַליסטישער אָרדענונג אינעם סאָוועטן־פאַרבאַנד און אַ דאַנק איר ברייטער מיטהילף און דערמוטיקונג, האָט דאָס יידישע קולטור־לעבן באַקומען די מעגלעכקייט, ווי נאָך קיין מאָל נישט פריער, אַזוי פרעכטיק זיך פונאַנדערצובליען. איז דאָך דאָס דער ערשטער און איינציקער פאַל אין אונדזער געשיכטע, וואו מ׳האָט אינעם גרונט־געזעץ פון אַ לאַנד, אין דער קאָנסטיטוציע אַריינגעשריבן שוואַרץ אויף ווייס, אַז אַנטיסעמיטיזם איז אַ קרימינעל פאַרברעכן קעגן דער מלוכה, פאַר וועלכן מ׳וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן. און אַט דאָס אינעם קלאַסישן לאַנד פון אַנטיסעמיטיזם, יידישער רעכטלאָזיקייט און בלוטיקע פּאָגראָמען. און ס׳האָט דאָך גאָר אַנדערש נישט געקאָנט זיין, כל־זמן מ׳האָט זיך שטרענג געהאַלטן ביי דעם לעניניסטן צוגאַנג אין דער לייזונג פון דער נאַציאָנאַלער פראַגע, סיי בנוגע דעם יידישן פאָלק, אַזוי גוט ווי בנוגע אַלע אַנדערע פעלקערשאַפטן. ס׳האָט אויך דאָ בשום אופן נישט געקאָנט זיין קיין מינדסטער אָנדייט וועגן קאַמף קעגן שונאים פון דער סאָציאַליסטישער אָרדענונג. וואָס־זשע דאָך פאַר אַ ציל האָט דאָס געקאָנט דינען? ווי אַזוי האָט עס גאָר געקאָנט קומען צו אָט דער טראַגעדיע? דאָס ווידער, וואָס שרייבער, קולטור־טוער פון אַנדערע פעלקערשאַפטן, ווי אויך דאָס וואָס אַלטע, פאַרדינסטפולע קאָמוניסטישע פירער, הויכע מיליטער־לייט האָבן אויך געטיילט דעם זעלבן טרויעריקן גורל, זענען אויך אויף פאַרשידענע אופנים געפאַלן קרבנות דורך ענלעכע פאַרברעכנס — איז נישט דאָס קאָן פאַר אונדז זיין אַ טרייסט און אוודאי נישט קיין פאַרענטפערונג! אַזוינע אומגערעכטיקייטן און איבערטרעטונגען איבער פונדאַמענטאַלע מאָראַלע אידעאַלן, איז ווען אַפילו זיי קומען אויף אין פאַרבינדונג מיטן קאַמף אַקעגן שונאים — זענען זיי אַפילו אין אַזאַ פאַל פיינדלעך דער זאַך פון סאָציאַליזם און שטעלן אין געפאַר זיין דערפאָלג און זיין סאַמע עקזיסטענץ.

די פראַזע „קולט פון דער פערזענלעכקייט” איז, דאַכט מיר, נישט גע־

נוגנדיק, און צו אויבערפֿלעכלעך ווי אַ דערקלערונג פֿאַר די אַלע טרויעריקע מעשׂים. גיכער דאַרף אָנגענומען ווערן, אַז די ביוראָקראַטישע פֿאַרקרימונג און פֿאַרקריפּלונג פֿונעם סאָציאַליזם, וועלכע איז געווען די פֿינצטערע זייט פֿון דער סטאַלין־עפּאָכע, האָט פּשוט אויסגעטריקנט דעם הומאַניזם פֿון דער סאָציאַליסטישער פּראַקטיק. איז דער ערשטער קרבן געווען נישט קיין אַנדערער, ווי נאָר דער מאַרקסיזם אַליין, ווי ער האָט עס געמוזט ווערן אין אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפֿט, וועלכע נעמט אָן אין אַ וואָסער עס איז ערנסטער לאַגע אַ פֿאַלשע ווענדונג.

איז אוודאי צו באַגריסן דעם קוראַזש וואָס מ׳האָט אַרויסגעוויזן ביים אויפֿדעקן אַליין און צוגעבן פֿאַר דער וועלט, אַז דער סטאַליניזם איז אַוועק אויף אַ געפֿערלעכן וועג, אַז פֿאַרברעכנס, שווערע פֿאַרברעכנס זענען באַגאַנגען געוואָרן, ס׳איז אָבער צו באַדויערן די פֿאַמעלעכדיקייט ביים צוריק גוט מאַכן די עוולות, ביים צוריקברענגען די לאַגע צום פֿריערדיקן מצב.

נאָך דעם ווי מיר האָבן צוגעזען דאָס ערגסטע, בלייבט איצט אַנטוועדער זיך אָפּזאָגן פֿונעם סאָציאַליזם, ווי דער איינציקער אויסוועג אין דער היינטיקער בין־השמשותדיקער צייט אַרויסצושלעפּן די וועלט פֿונעם קלעם, וואוהין ס׳האָט זי אַריינגעצוואונגען דער באַנקראָטירטער קאַפּיטאַליזם, אָדער זוכן צו פֿאַרשטיין — „נישט וויינען, נישט לאַכן, נאָר פֿאַרשטיין" — (שפּינאָזע).

ס׳וועט בפֿירוש אַ טעות זיין צו דערוואַרטן, אַז סאָציאַליזם זאָל „איבערנאַכט" ליקווידירן די עטלעכע טויזנט יאָר אַלטע שווערע ירושה פֿון יענע אַלע ביז־היינט אַנטאַגאָניסטישע, צעשפּאָלטענע קלאַסן־געזעלשאַפֿטן און גלייך אַרויסברענגען דעם נייעם סאָציאַליסטישן מענטש. ס׳איז ליידער אַ לאַנגער וועג צו גיין. די פֿאָדערונג פֿאַר אַזאַ מין גיכן איבערבייט פֿונעם מענטש, פֿון זיין נאַטור, פֿאַר דער באַלדיקער רעאַליזירונג פֿון דעם וואָס קאָן נאָר פֿאַמעלעך זיך אַנטוויקלען אויפֿן פֿונדאַמענט פֿון דער גוואַלדיקער טראַנספֿאָרמירונג פֿון די נייע אינסטיטוציעס אין דער געזעלשאַפֿט — צו שטעלן אָט די פֿאָדערונג ווי אַ באַדינג פֿאַר דער באַטייליקונג אינעם געראַנגל פֿאַר אַ בעסערער געזעלשאַפֿט, איז פּונקט אַזוי גוט ווי אין גאַנצן צו דעזערטירן דעם דאָזיקן קאַמף.

קאָן ווער לייקענען, אַז מאַרקסיזם מיט זיין קאַמף פֿאַר סאָציאַליזם און פֿאַר דער איינהייט פֿון זיין טעאָריע און פּראַקטיק, איז אין תּוך גענומען אַן אופֿן פֿון דענקען, אַ פֿילאָזאָפֿיע, וואָס ווייזט דעם וועג צו אַ וועלט־געזעלשאַפֿט פֿון ברידערלעכקייט און שלום און שפֿע פֿאַר אַלע מענטשן און פֿעלקער? איז ער דערפֿאַר טאַקע דער אינסטרומענט מעגלעך צו מאַכן אַזאַ וועלט, זי אַרויסצוברענגען. ביי יעדן טריט אָבער וואָס ער מאַכט, כּדי אַזאַ געזעלשאַפֿט צו דערגרייכן, מוז ער זיך ראַנגלען נישט צו ווערן פֿאַרשלונגען, פֿאַרדרייט, רואינירט דורך אַ וועלט פֿון צע־

שפּאַלטענע מענטשן, האַלבע מענטשן, אַ פּראָדוקט פון די פריערדיקע קלאַסן געזעלשאַפטן. און דאָס זענען עס דאָך די מענטשן, נישטאָ קיין אַנדערע, וועלכע דער מאַרקסיזם שטרעבט זיך אָן צו טראַנספאָרמירן, צו איבער־אַנדערשן.

ס׳דאַרף אויך נישט אונטערגעשאַצט ווערן דער שרעקלעכער קלעם פון דער מורא, צעטומלטקייט, צעשפּאַלטנקייט פון דער גאַנצער מענטשלעכער פּערזענלעכקייט, דעם פּאַראָרטייל און דאָס גלייכן, וועלכע שלעפּן זיך נאָך ווי אַן אומפאַרמיידלעכע נאָכווייעניש פון דער פאַרגאַנגענהייט. מאַרק־סיסטן דאַרפן באַנעמען אַזוי גרינדלעך ווי נאָר מעגלעך, וואָס ס׳איז פאָר־געקומען אינעם צעדרויבלטן מענטש אין דער קלאַסן־צעטיילטער געזעל־שאַפט, בפרט אין דער עפּאָכע פון מאַסן־פּראָדוקציע, אַרבעטס־צעטיילונג, אויפן העכסטן שטאַפּל פון קאַפּיטאַליסטישער עקספּאַנסיע. נאָר אַזוי נאָר וועלן זיי אויך קאָנען באַנעמען וואָס ס׳איז אַלץ אַריינגעשלעפּט געוואָרן צום סאָציאַליזם פון די פריערדיקע צעשפּאַלטענע געזעלשאַפטן, וועלכע צע־קרימען און צעקריפּלען דעם סאָציאַליסטישן פּראָצעס.

די אַלטע עטיק איז טויט־קראַנק, פּונקט אַזוי ווי די וועלט, וואָס האָט די דאָזיקע עטיק אַרויסגעברענגט. אַ נייע עטיק איז נייטיק. אַ נייע מאָראַל, וואָס זאָל אין גאַנצן פריי זיין פון דער פאַרדאָרבנקייט פון אַן עקאָנאָמישן קלאַס, וואָס האַלט זיך אויף דער עקספּלואַטאַציע פון מענטש דורך מענטש און פון אַ געזעלשאַפט וואָס ווייסט נאָר איין זאַך — אומרחמנותדיק צו זשעברעווען, און וועלכע קאָן קיין מאָל נישט זעטיקן איר אַפּעטיט.

קאָן דען ווער לייקענען, אַז די מאַרקסיסטישע עטיק אָטעמט מיט האַס און צאָרן קעגן אומזיסטע צרות און ליידן, און איז פול מיט מיטגעפיל צו די אונטערדריקטע, עקספּלואַטירטע און פאַרשעמטע, און אַז זי פאַרמאָגט אַ ליטערן בטחון אין די דערגרייכונגען פון אַ קלאַסנלאָזער געזעלשאַפט?

דאַרף דאָ צום סוף נאָך אַמאָל באַטאָנט ווערן, אַז סאָציאַליזם און איבער־טרעטונגען איבער עטישע אידעאַלן קאָנען בשום אופן נישט הויזן ביינאַנד, איינס שליסט אויס דאָס אַנדערע און שטעלט פּשוט אין געפאַר זיין קיום. אַזוי ווי קיין שום סאָציאַלער סיסטעם איז נישט גרייט אַליין צו באַגיין זעלבסטמאָרד, און סאָציאַליזם אוודאי נישט, איז דער שכל מחייב, אַז די אַלע פאַרקרימונגען פון סאָציאַליסטישער גערעכטיקייט וועלן עווענטועל מוזן אויסגעגלייכט און גוט געמאַכט ווערן. אָט דאָס, בכן, איז די בעסטע גאַראַנטיע וואָס די מענטשהייט קאָן האָבן פאַר דער באַשיצונג און אויס־ברייטערונג פון אירע מאָראַלע אידעאַלן.

5.

צוריקגייענדיק צו דער פריערדיקער פראַגע וועגן דער שייכות צווישן צילן און מיטלען — איז די אמתע פראַגע אייגנטלעך נישט צי מאַרקסיסטן

גלייבן אז די צילן בארעכטיקן די מיטלען. גיכער ווי אלץ איז די פראגע אט די: איז עס ריכטיק אדער נישט, אז דער ארבעטער־קלאס קאן געווינען זיין קאמף פאר א בעסער לעבן, פאר עקאנאמישער זיכערקייט, פאר שלום און גליקלעכקייט בלויז און נאר דורך דער דערגרייכונג פון סאציאליזם? און צי וועט סאציאליזם עווענטועל ברענגען די באפרייאונג פון דער מענטשהייט פון יעטווידער עקספלואטאציע פון מענטש דורך מענטש, פון דער אונטערדריקונג פון איין פאלק דורך אן אנדער פאלק, און אויפהייבן די געזעלשאפט אויף א העכערן שטאפל? אויב, נאטירלעך, א העכערער שטאפל זאל אויף אן אביעקטיוו־ממשותדיקן אופן פארשטאנען ווערן אינעם זין פון אלץ־בעסערע לעבנס־באדינגונגען, א כסדרדיקע אויסברייטערונג און פארבעסערונג פונעם מאטעריעלן און קולטורעלן וואוילזיין פאר א ל ע מענטשן אויף דער וועלט — טרעטן מיר דעמאלט ארויס פונם פעלד פון עטיק און טרעטן אריין אין דער ספערע פון קאנקרעט־עקאנאמישן און פאליטישן אנאליז.

זאל דא קאנסטאטירט ווערן, אז אין זיין אנאליז פון די דאזיקע צוויי סיסטעמען — קאפיטאליזם און סאציאליזם — און פארגלייכנדיק איינעם מיטן אנדערן, געפינט מארקסיזם די פולע בארעכטיקונג צו באשטיין דערויף, אז סאציאליזם איז מאראליש העכער פון קאפיטאליזם.

מארקסיסטן גלייבן, אז אין יעדן סארט געזעלשאפט הערשן אירע באזונדערע געזעצן, דורך וועלכע זי ווערט אנגעפירט. קאפיטאליזם, ווי באוואוסט, עקזיסטירט דורך דעם וואס ער זוכט פראפיטן, מאכנדיק דערביי א גאנץ קנאפן ווען פון מאראל, יושר, גוטהארציקייט, און דער היינטיקער מאנאפאל־קאפיטאליזם פאדערט, אז זיינע גרויסע מאנאפאל־קארפאראציעס זאלן איינקריגן די העכסט־מעגלעכע פראפיטן. אט דאס ווידער פאדערט אומזיכערקייט און ארעמקייט פאר ברייטע מאסן פון פאלק, דאס אויספלינדערן די „צוריקגעשטאנענע" לענדער, און אן אומאויפהערלעך טרייבן צו מלחמה. דער דאזיקער כסדרדיקער און אומאויפהערלעכער געיעג נאך גרויסע און אלץ גרעסערע פראפיטן מוז נויטווענדיק דעטערמינירן די פאליטיק פון די גיגאנטישע קארפאראציעס, און אין דער אייגענער צייט די פאליטיק פון דער רעגירונג, וועלכע זיי דאמינירן אומפארמיידלעך. קאן דען דאס אונטער אזוינע עקאנאמישע באציאונגען אנדערש זיין?

וועט דערביי דא, אגב, כדאי זיין אנצואווייזן, אז אפילו זיי אליין, ד"ה, די בורזשואזיע וואס קריגט אריין אלע בענעפיטן פונעם עקזיסטירנדיקן סאציאלן סיסטעם, פילט זיך היינט שוין גאר נישט אזוי האפערדיק אונטער זייער אייגענער ממשלה. א ראיה דערויף איז דער צוזאמענברוך פון דער בורזשואזער בילדונג, דער כוליגאניזם און פארברעכערישקייט צווישן יוגנטלעכע, די געשמאקלאזע, סטערילע פארוויילונגען זייערע. מ'קאן צו דעם אויך צורעכענען דעם צוזאמענברוך אפילו פון די בורזשואזע מאראלע

סטאַנדאַרטן, דורך דעם וואָס אַלע מוזן היינט צוגעבן די אויסגעלייזדיקט־קייט פון אַזוינע פונדאַמענטאַל־בורזשואַזע פּרינציפּן, ווי פרייע קאָנקורענץ, פרייער האַנדל און גלייכע געלעגנהייטן.

פון דער אַנדערער זייט — איז פּונקט ווי קאַפּיטאַליזם פאָדערט פאַר זיין סאַמע עקזיסטענץ, פאַר זיין קיום און המשך עקספּלואַטאַציע און מלחמה־צוגרייטונגען, אַט פּונקט אַזוי האָט אויך סאָציאַליזם זיינע פאָדערונגען, אָן וועלכע ער וואָלט געווען פאַרמשפט צו דורכפאַל און צו אָפּגעווישט ווערן. סאָציאַליזם מוז באַפרידיקן די בסדר־וואַקסנדיקע מאַטעריעלע און קולטור־רעלע באַדערפענישן פונעם גאַנצן פאָלק. אַט דאָס קאָן נאָר געטון ווערן דורך אַן אומאויפהערלעכער אויסברייטערונג פון דער פּראָדוקציע. אויב נישט וועט סאָציאַליזם זיכער פאַרשפּילן אין דער קאָנקורענץ צווישן די צוויי וועלטן.

אויף איין זייט די העכסט־מעגלעכע פּראָפיטן; אויף דער אַנדערער זייט אַ בסדר־וואַקסנדיקער לעבנס סטאַנדאַרט. איין סיסטעם נייטיקט זיך אין שלום, פּונקט ווי דער מענטש דאַרף לופט צום אָטעמען, און ציטערט פאַר מלחמה ווי פאַר אַ מוראדיק אומגליק, ווי פאַר אַ קאַטאַסטראָפע פון וועל־כער מ׳קאָן זיך נישט אויסבאַהאַלטן. פון דער צווייטער זייט מוז דער געיעג נאָך אַלץ גרעסערע און גרעסערע פּראָפיטן ברענגען די מאַסן בלויז אומזיכערקייט, מאַטעריעלע און קולטורעלע פּאַראַרעמטקייט און פירט צו פאַרווּיסטנדיקע מלחמות. דער פונדאַמענטאַל עקאָנאָמישער גערעץ פון סאָ־ציאַליזם אָבער פאָדערט צו ברענגען זיי אַלץ מערער פון די גוטע זאַכן אין לעבן — צו בויען אַ נייע וועלט פון גלייכהייט און ברידערלעכקייט.

מאַרקסיזם גלייבט דעריבער, אַז מיט אַט דעם אַנאַליז זיינעם וועגן די צוויי אַנטקעגנגעשטעלטע סאָציאַלע סיסטעמען אין אונדזער צייט, האָט ער דערוויזן, אַז מ׳קאָן נישט אָפּטיילן איינס פון דאָס אַנדערע סאָציאַלע וויסנ־שאַפט פון עטישע ווערטן. דאָס ווידער וואָס אַט די פאָרמולירונגען באַציִען זיך מיינסטנטיילס דירעקט און אוממיטלבאַר אויף דעם אַלעם וואָס די מענטשהייט, בכלל גענומען, באַטראַכט פאַר גוט און שלעכט, מיינט נישט, אַז די דאָזיקע פאָרמולירונגען זענען דעריבער ווינציקער וויסנשאַפטלעך.

מיט אַט דער קאָנצעפּציע זיינער האָט דער מאַרקסיסטישער געדאַנק דער־גרייכט זיין רעאַליזירונג און איז צוגעקומען נאָענט צו דער איינהייט פון טעאָריע און פּראַקטיק, וויסנשאַפט און עטיק, נאַטור און געשיכטע. די דאָזיקע אידעע קאָן מען געפינען ביי מאַרקסן און ענגעלסן אומעטום אין זייערע שריפטן. ווי ס׳האָבן דאָס באַנומען די שאַפערס פונעם מאַרקסיזם, איז דאָס אַן אידעאַל, וואָס איז איינגעבוירן אינעם גערעאַנגל פון די אונטער־דריקטע און עקספּלואַטירטע פאַר אַ בעסער לעבן. דער דאָזיקער צוגאַנג שטעלט מיט זיך פאַר אַ נייע און רעוואָלוציאָנערע פאַרשטענדעניש וועגן

אַלע מאָראַלע ווערטן, באַנעמענדיק זיי אין אַ כּסדר זיך אויסברייטערנדיקער איינהייט.

די דאָזיקע מאַרקסיסטישע קאָנצעפּציע פירט אַרויס און זוכט צו טראַנספאָרמירן און אויף אַ קאָנקרעטן, ממשותדיקן אופן צו רעאַליזירן דאָס בעסטע אין די עטישע אידעאַלן פון ביידע, סיי פון די מאַטעריאַליסטן און סיי פון די אידעאַליסטן דורך די אַלע הונדערטער יאָרן. אָנשטאָט אַזאַ און אַזאַ מין עטישן מענטש, אַ בעל מידות־טובות, וואָס די אידעאַליסטן האָבן באַטראַכט ווי דאָס לעצטע וואָרט וועגן דעם וואָס ס'איז אַזוינס אַ גוטער מענטש, אָדער אַ גוט לעבן, און אָנשטאָט פאַרגעניגן און גליקזעליקייט, אויסגעטון פון יעדן קאָנקרעטן אינהאַלט ביי די אַלטע מאַטעריאַליסטן, רוקט מאַרקסיזם אַרויס אַזאַ פרייהייט, וואָס דאַרף זיין אַלץ־אַרומכאַפּנדיק און אַ גוטס וואָס איז אומאויסשעפּלעך. מיט דער באַנעם וועגן עטיק האָט דעם ציל אָוועקצושטעלן אַלע פריערדיקע עטישע אידעאַלן אויף אַ פעסטן, ממשותדיקן באָדן.

אַלע פריערדיקע קלאַסישע מאָראַלע צילן אָדער אידעער אידעען האָבן אָנגענומען די מענטשלעכע נאַטור ווי עפּעס וואָס איז מער אָדער ווייניקער פיקסירט און פאַרענדיקט, אַז די „מענטשלעכע נאַטור קאָן זיך נישט בייטן", און אויס מיט דער אַבסטראַקטער און סטאַטישער „מענטשלעכער נאַטור" דערנאָך אַרויסגעפירט דעם אידעאַלן מענטש און דאָס אידעאַלע לעבן. דערנאָך האָבן זיי די עקזיסטירנדיקע פּראָדוציר־כּוחות אין דער געזעלשאַפט און די באַציאונגען צווישן די צוויי קלאַסן — צווישן די וואָס פאַרמאָגן די מיטלען פון פּראָדוקציע פון איין זייט און יענע וואָס פאַרמאָגן גאָר נישט און זענען געצוואונגען צו פאַרקויפן זייער אַרבעטס־קראַפט, פון דער צווייטער זייט — אויך פונקט אַזוי אָנגענומען ווי פיקסירטע און פאַרענדיקטע שוין פאַר אַלע דורות און צייטן, אויף אייביק, און דערנאָך מיט די באַציאונגען צווישן די צוויי אַנטקעגנגעשטעלטע קלאַסן אַרויפגעצוואונגען ווי אַ צוואַנג־יאָקע אויף אַלע מאָראַלע אידעען. מאַרקסיזם האָט נישט אַזוינע באַגרענעצונגען. איז ער דעריבער ביכולת דרייסט אָוועקצושטעלן אַן עטישן אידעאַל, וואָס שטימט זיך צונויף מיט די שטרעבונגען פון דער גרויסער מערהייט פון דער מענטשהייט און מיט אירע כּסדר זיך אַנטוויקלענדיקע אידעאַלן וועגן פרייהייט.

ניו־יאָרק, 1958.

ווער־זשע טאַקע איז געווען דער פּאַרצייטיקער גריכישער פילאָזאָף עפּיקורוס?

זיין אויסווירקונג אויף אונדזער געשיכטע און לעבן פאַר אַ משך פון מער ווי צוויי טויזנט יאָר.

ע פ י ק ו ר ו ס

.1

ווען מען איז דען פרעמד דער עפּיטעט, גיכער דאָס זידל־וואָרט, אַפּיקורוס, מיט וועלכן מ׳האָט באַטיטלט איטלעך איינעם, וואָס האָט אויפן מינדסטן אָפּגענייגט פון דער טראַדיציאָנעלער אמונה? פון וועמען אָבער אָט דער נאָמען האָט אָפּגעשטאַמט, און וואָס ס׳איז געווען דער אָריגינעלער באַדייט

פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", נאָוועמבער און דעצעמבער, 1970, ניו־יאָרק.

פונעם ווארט אפיקורוס — אט דאס וועט אייך קיינער נישט אקוראט דער־קלערן.

● ● ●

פון אלע פארצייטיקע גרויסע פילאזאפן האט ביי אונדז, אנהייבנדיק מיט איבער צוויי טויזנט יאר צוריק, ווען די יידן זענען נאך געזעסן ביי זיך אין לאנד, ביז אונדזערע אייגענע טעג, דעם ערגסטן אפשניט ארייננעכאפט, ממש להשמיד ולהרוג, דער קאנטראווערסיאלער גריכישער פילאזאף ע פ י ־ ק ו ר ו ס. דארף דערביי דא אויך צוגעגעבן ווערן, אז קיין בעסערע מערכה האט ער אויך נישט געהאט ביי דער קריסטלעכער רעליגיע. ס'האט קיין שום אנדער פילאזאפיע און עטיק, ווי דער מענטש זאל זיך אויפפירן אין טעגלעכן לעבן, נישט ארויסגערופן אזוי פיל בייז בלוט, אזוי פיל פארדראס ווי די פון עפיקורן.

דעם נאמען אפיקורוס טרעפן מיר צום ערשטן מאל ביי יוסיפוס פלאוויוס אין זיין „קדמוניות" (יידישע אלטערטימלעכקייטן), סימן 11, ב'. אין תלמוד האט מען מיט אט דעם עפיטעט, אפיקורוס, אפיקורסים, באטיטלט יענע אלע, וואס זענען געווארן אנהענגער פון עפיקורס פילאזאפישער שיטה. בארימט איז דער זאג, אין דער משנה, „פרקי אבות", פרק ב', „ודע מה שתשיב לאפיקורוס" — און וויס וואס צו ענטפערן אן אפיקורוס. אין דער משנה, אין „סנהדרין", אינעם לעצטן פרק, „חלק", ווערט געזאגט: „ואילו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תורה מן השמים ואפי־קורוס" — און אט די האבן נישט קיין חלק אין עולם הבא: יענע וואס גלייבן נישט אז די תורה איז געגעבן געווארן פון הימל און אן אפיקורוס. באקאנט איז אויך אט דער מאמר אין דער גמרא: „ארבעה נכנסו לפרדס, בן עזאי, בן זומא, אחר ורבי עקיבא . . ." פיר זענען זיי אריינגעגאנגען אין גארטן (עפיקורס שול האט, ווי באקאנט, זיך געפונען אין א גארטן אין אטען), בן עזאי, בן זומא, אחר און רבי עקיבא. דער איינציקער צווישן די פיר תנאים, וואס איז קאליע געווארן און האט אקצעפטירט עפיקורס העלע־ניסטישע פילאזאפישע שיטה, איז געווען דער גרויסער תנא אלישע בן אבויה. ער ווערט פון דעמאלט אן נישט מער דערמאנט ביי זיין נאמען, נאר ער ווערט אנגערופן „אחר", אן אנדערער, ער איז שוין נישט מער דער זעלבער וואס געווען. באקאנט איז אויך די מעשה אין דער גמרא ווי אלישע בן אבויה, שוין אן אפיקורוס, רייט אויף זיין אייזעלע שבת, און דער תנא ר' מאיר גייט אים נאך צו פוס און לערנט ביי אים תורה. מ'וואלט געקאנט ציטירן נאך און נאך פון דער גמרא און פון אנדערע קוואלן. אבער דא וועט גענוג זיין. נאך צוויי בארימטע נעמען אין אונדזער געשיכטע, הונדערטער יארן נאך אלישע בן אבויה, וואס מ'האט זיי אריינגעלייגט אין חרם פאר אפיקורסות, זענען געווען אוריאל אקאסטא און ברוך שפינאזע.

נאך אזוי שפעט ווי אנהייב היינטיקן יארהונדערט, האט דער וויכטיקער

יידישער דראַמאַטורג אין ניו־יאָרק, יעקב גאָרדין, זיך אויך צוגעכאַפּט צו אָט דער טעמע. איינע פון זיינע בעסטע דראַמען, וואָס האָט געהאַט גרויס דערפאָלג אויף דער יידישער בינע איז געווען זיין „אלישע בן־אבויה".

אינטערעסאַנט איז אויך דאָס, וואָס אין מיטן פונעם פאַריקן יאָרהונדערט, האָט דער יונגער, 23־יעריקער קאַרל מאַרקס זיך אויך פאַרנומען מיט עפיקורן. די דיסערטאַציע אויף צו קריגן זיין דאָקטאָראַט אין בערלינער אוניווערזיטעט, איז געווען וועגן עפּיקורס פילאָזאָפיע.

דאַרפן מיר אַליין נאָך גוט געדענקען אָט דאָס ערגסטע זידל־וואָרט — אַפּיקורוס, אַפּיקורסים אין די שטעט און שטעטלעך אין מזרח־אייראָפּע. נאָך צוויי טויזנט יאָר איז אָט דאָס זידל־וואָרט נאָך אַלץ געווען ביי אַלעמען אויף די ליפּן. וויפיל טראַגעדיעס האָבן אין יענע צייטן זיך אָפּגעשפּילט אין יידישע היימען צוליב דער אַזוי־גערופענער אַפּיקורסות. מאַכט נישט אויס וואָס יענע וועלכע מ'האָט באַצייכנט ווי אַפּיקורסים, האָבן אַליין שוין לגמרי גאָר נישט געוואוסט עפּעס־וואָס וועגן עפּיקורס פילאָזאָפישער שיטה, און האָבן אַפילו מסתמא זיין נאָמען נישט געקענט. נישט איין גליקלעך פּאַרהייראַט פּאָרפאָלק איז אָט אַזוי נאָך פאַראומגליקט געוואָרן, היימען זענען צעבראָכן געוואָרן. עלטערן האָבן מיט געוואַלד אָפּגעגט זייערע טעכטער, דערפאַר וויל זייערע מענער האָבן זיך גענומען צו וועלטלעכע לימודים, געוואָרן, האָט דאָס געהייסן, אַפּיקורסים. ס'האָבן טאַטעס קריעה געריסן, שבעה געזעסן נאָך זייערע קינדער, ווען יענע האָבן זיך געכאַפּט צו בילדונג. אָט די אַלע גרויליקע מעשים האָבן געפונען אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער השכלה־ליטעראַטור אין ניינצנטן יאָרהונדערט. אויף צו קריגן אַ טיפערן אריינבליק אין יענער עפּאָכע אינעם יידישן לעבן איז פון גאָר באַזונדערן אינטערעס די אויטאָ־ביאָגראַפיע פון שלמה מיימאָן (1754־1800), דעם גרויסן יידישן פילאָזאָף אין אכצנטן יאָרהונדערט, אַ פּראָדוקט פונעם חדר און ישיבה אין דער ליטע (זיין אויטאָ־ביאָגראַפיע איז אַרויס אין אַ יידישער איבערזעצונג).

בקיצור, ווער־זשע טאַקע איז געווען דער דאָזיקער פאַרצייטיקער גריכישער פילאָזאָף, עפּיקורוס, וועלכער האָט גורם געווען אַזאַ אויפרודערונג אין אונדזער געשיכטע און לעבן, באַלד נאָך דעם ווי ער האָט אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן זיין לערע, ביז היינט כמעט, און וואָס שטעלט מיט זיך איינגנטלעך פאָר זיין פילאָזאָפיע, וואָס האָט אַרויסגערופן דעם צאָרן פון דער יידישער רעליגיע — און נישט נאָר פון דער יידישער בלויז? וועט דעריבער זיין אין פּלאַץ צו געבן אַ קורצע עקספּאָזיציע פון זיין פילאָזאָפיע, עטיק און פּאָליטישן אני־מאמין. אַ רייכע ליטעראַטור האָט זיך אַנגעקליבן אין משך פון אָט די אַלע יאָרן וועגן אָט דעם קאָנטראָווערסיאַלן פילאָזאָף און גרינדער פון אַן עטישער באַוועגונג. ס'איז דאָ פון וואַנעט צו שעפּן און שעפּן, און זאָל דער לייענער אַליין זען און משפּטן.

.2

איינער פון די פאַרנעמסטע דענקער אין דער אַנטיקער וועלט, וועלכער האָט קאָנטינואירט און געפירט ווייטער די ליניע פון דער מאַטעריאַליסטי־שער פילאָזאָפיע פון דער העלעניסטישער עפּאָכע אין גריכנלאַנד — איז געווען ע פּ י ק ו ר ו ס. אָננעמענדיק אין זיין פילאָזאָפיע די גרונט־הנחות וועגן דער אַטאָמיסטישער וועלט־דערקלערונג פון לעאוקיפּן און דעמאָקריטן איז ער אָבער אין אַ סך פּונקטן אין תוך זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט זיינע פאַרגייער. די לערע פון די מילעטישע פילאָזאָפן וועגן דעם מאַטעריעלן יסוד פון דער וועלט, הערואַקליטס דיאַלעקטיק, די פּיטאַגאָרישע לערע וועגן קוואַנטיטעט, אַריסטאָטלס סענסואַליזם, דעמאָקריטס אַטאָמיזם, די לערע פון די קירעניייקער פילאָזאָפן וועגן פאַרגעניגן — אַט דאָס אַלץ זענען גע־ווען די עלעמענטן וועלכע האָבן צונויפגעשטעלט זיין סיסטעם. אַ דאָמי־נירנדיקן באַדייט האָט אָבער ביי אים געהאַט דעמאָקריטס אַטאָמישע טעאָ־ריע, וועלכע האָט אין עפּיקורס פילאָזאָפיע געפונען איר ווייטערדיקע אַנט־וויקלונג.

געבוירן געוואָרן איז עפּיקור אין יאָר 342 אָדער 341 פאַר דער היינ־טיקער צייטרעכענונג, דאָס מיינט מיט אַרום 2300 יאָר צוריק, אויפן גרי־כישן אינדזל סאַמאָס, אין דער פאַמיליע פון אַ דאָרפישן לערער. (געלעבט האָט ער 90 יאָר). צו זיין פערצנטן יאָר הייבט ער אָן זיך פאַרנעמען מיט וויסנשאַפט און פילאָזאָפיע. צו אַכצן יאָר קומט ער אָן קיין אַטען, דעם צענטער פון פילאָזאָפיע. דאָרטן פאַרבלייבט ער אַ קורצע צייט, און לעבט דערנאָך אַרום צען יאָר אין פאַרשידענע שטעט אין קליין־אַזיע. אין טעאָס באַקענט אים אַן אַנהענגער פון דעמאָקריטן מיט זיין אַטאָמישער לערע. ער נעמט אויך אין יענער צייט לעקציעס אין פּלאַטאָס פילאָזאָפיע.

ווען עפּיקור ווערט דרייסיק יאָר אַלט באַזעצט ער זיך פריער אויפן אינדזל מיטעלענע, אַ צענטער דעמאָלט פון גריכישער קולטור און לוקסוס. דערנאָך אין לאַמפּסאַק, וואו ער פאַרנעמט זיך מיט געבן לעקציעס אין פילאָזאָפיע. אין יאָר 307 קערט ער זיך אום קיין אַטען, און גרינדעט דאָרט אַן אייגענע פילאָזאָפישע שול, „די שול פאַר פריינטשאַפט און האַרמאָנישקייט", וואָס איז באַקאַנט אין דער געשיכטע אונטערן נאָמען „עפּיקורס גאָרטן". איבערן טויער פון זיין גאָרטן איז געווען אָט די אויפשריפט: „וואַנדערער, דאָ וועט דיר גוט זיין; דאָ איז דאָס העכסטע גוטס — פאַרגעניגן".

דאָ אין דער דאָזיקער שול פלעגט ער מיט זיינע תּלמידים און פאַרערער די קונסט פון אַ שכלדיקן, ראַציאָנעלן לעבן. ער האָט געלערנט, אַז פאַרגעניגן און גליק זענען די נאַטירלעכע צילן אין לעבן. אָבער, להיפּוך צו שפּעטערדיקע אויסטייטשונגען און מיספּרעזענטאַציעס פון זיין לערע, האָט ער נישט געפּרעדיקט דאָס יאָגן זיך נאָך בלויז קערפּערלעכע פאַרגעניגנס אָדער נאָך אַ וואָסערן עס איז ספּעציעלן פאַרגעניגן, נאָר בלויז

יענע פֿאַרגעניגנס וואָס שטימען זיך צונויף, וואָס האַרמאָנירן מיט שׂכלדיקייט, מיט אינטעליגענץ און מיט מעסיקייט. פֿאַרגעניגנס פֿונעם גייסט, איז געווען זיין מיינונג, שטייען העכער ווי די פֿאַרגעניגנס פֿונעם קערפּער.

עפּיקורס פֿילאָזאָפֿיע האָט געגעבן אויסדרוק צום באַגער פֿאַר אַ ראַפֿינירטן, איידעלן סאָרט גליק, וואָס איז די באַלוינונג פֿאַרן קולטורעלן מענטש. אָט אַזאַ מין גליק קאָן ער נאָר אַרויסקריגן אוים די פֿריידן פֿונעם גייסט, איבער וועלכן ער איז ביכולת צו האָבן אַ גרעסערן קאָנטראָל ווי איבער יענע פֿאַרגעניגנס וואָס זענען פֿון אַ מאַטעריעל־זינלעכער נאַטור. די פֿריינטשאַפֿט צווישן באַגאַבטע און נאָבעלע מענטשן, דער פֿרידן און נחת־רוח וואָס קומען אויף אוים אַ שיינעם אויפֿפֿיר, אוים גוטער מאָראַל און עסטעטישער הנאה זענען די אידעאַלן פֿון די עפּיקורעער, וועלכע זאָגן זיך אָפּ צו ווערן מבולבל דורך אַ וואָסערע עס איז מעטאַפֿיזישע אָדער רעליגיעז־מיטאָלאָגישע לערעס, וואָס צווינגען אַרויף אויפֿן מענטשן פֿליכטן און שטייען דערפֿאַר אין וועג דער פֿרייהייט פֿון ריינעם פֿאַרגעניגן. עפּיקורוס האָט, ווי שוין געזאָגט, אַקצעפּטירט דעמאָקריטס נאַטור־וויסנשאַפֿטלעכע לערע וועגן אַטאָמיזם, ער האָט אָבער מאָדיפֿיצירט דעמאָקריטס דעטערמיניזם דורכן דערלויבן צופֿאַל, וואָס קאָן פּירן דערצו, אַז דער אַטאָם זאָל אין זיין באַוועגונג זיך אָפּקערן פֿון זיין פּרעדעטערמינירטן, פֿאָראויסבאַשטימטן קורס אין גאָר אַן אַנדער ריכטונג.

.3

עפּיקורס ווערק זענען צו אונדז נישט דערגאַנגען. מ׳האָט שוין גוט אַכטונג געגעבן זיי זאָלן פֿאַרשווינדן. אויפֿגעהיטן האָבן זיך בלויז דריי בריוו זיינע, אין וועלכע ס׳איז אויף אַ העכסט קאָנדענסירטן אופֿן אויסגעלייגט געוואָרן זיין לערע, ס׳האָבן זיך אויך אויפֿגעהיטן אַ צאָל פֿראַגמענטן פֿון זיינע ווערק. אגב, איז עפּיקור געווען איינער פֿון די פּרוכטבאַרסטע שרייבער אין אַלטערטום. ער האָט אָנגעשריבן אַרום דריי הונדערט אַרבעטן. צו אונדז זענען דערגאַנגען די נעמען בלויז פֿון אַ מאַסע ווערק זיינע. זיין הויפּט־ווערק — „וועגן דער נאַטור“, איז באַשטאַנען פֿון אַן ערך 37 ביכער.

דער וויכטיקסטער קוואַל אָבער צו דערלערנען עפּיקורס פֿילאָזאָפֿיע, אַחוץ די אויפֿגעהיטע, פֿריער־דערמאָנטע בריוו זיינע און די פֿראַגמענטן, איז אַ באַרימטע פֿילאָזאָפֿישע פּאָעמע פֿון זיין טאַלענטירטן נאָכפֿאָלגער אויפֿן רוימישן באָדן, ל ו ק ר ע צ י ו ס, וועלכער האָט געלעבט אין די יאָרן 54-98 פֿאַר דער היינטיקער צייט־רעכענונג. די דאָזיקע דידאַקטישע פּאָעמע „דע נאַטורא רערום“ [וועגן דער נאַטור פֿון זאַכן], באַשטייט פֿון זעקס ביכער און שטעלט מיט זיך פֿאָר אַן אינטערעסאַנטע עקספּאָזיציע פֿון עפּיקורס פֿילאָזאָפֿיע. דער ציל פֿון דעם דאָזיקן ווערק, ווי דער מחבר דער־

קלערט דאָס, איז געווען צו באַפרייען זיינע לייענער פון דער מורא פאַרן טויט. ער האָט געגלייבט, אַז אַט די מורא איז צונויפגעבונדן מיט רעליגיע, מיט דער מורא פאַר די געטער. די דאָזיקע פאַעמע זיינע האָט באַקומען די איינשטימיקע לויב פון געלערנטע פאַר דעם טאַלענט מיט וועלכן לוקרעציוס האָט די סאַמע שווערסטע פילאָזאָפישע געדאַנקען אויסגעדריקט אויף אַ וואונדערלעך פאָעטישן אופן.

קומען מיר איצט צוריק צו עפּיקורן.

די יאָרן און אַקטיוויטעטן פון עפּיקורן זענען אויסגעפאַלן אין אַ העכסט שטורמישן און שווערן פּעריאָד אין דער געשיכטע פון גריכנלאַנד, ווי בכלל אין יענעם וועלט טייל. גריכנלאַנד איז געווען דעמאָלט אַן אַרענע פון אומאויפהערלעכע רוּאינירנדיקע מלחמות און פּאָליטישע איבערקערענישן. הערשער אין גריכנלאַנד האָלטן זיך אין איין בייטן. די פּאָרוויסטונגען אין יענעם לאַנד האָבן פאַרשאַרפט די קלאַסן־קעגנזאַצן. רעוואָלטן פון שקלאַפן האַלטן אין איין אויסברעכן. דער אַנטיקער שקלאַפן־אייגנטימערישער סאָציאַלער סיסטעם לעבט אַדורך אַ שווערן קריזיס.

אין אַט דער אויפגעבורעטער צייט אין זיין לאַנד, מיידט עפּיקור אויס יעדע באַטייליקונג אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. די עיקר זאָרג זיינע איז געווען דער וואוילזיין, דאָס גליק פונעם יחיד, נישט פון דער געזעלשאַפט ווי אַ גאַנצע, און האָט געוויכט פון יעדער פּאָליטישער אַקטיוויטעט. עפּיקורן ווערט צוגעשריבן דער מאַקסים: „שלייך זיך אַדורך דורכן לעבן אומבאַמערקט".

דער ציל פון דער פילאָזאָפיע, האָט עפּיקור געהאַלטן, איז דאָס מענטשלעכע גליק.

„זאָל קיינער נישט, — זאָגט עפּיקור אין אַ בריוו צו מענאָיקען, — אָפּלייגן פילאָזאָפיע אין דער יוגנט און זאָל קיינער פון איר נישט אָפּשטיין אויף דער עלטער. וואָרום ס'קאָן קיינער דאָך נישט זיין נישט־דערוואַקסן אָדער אַריבערגעוואַקסן פאַרן געזונט פון דער נשמה. און ווער ס'זאָגט, אַז די צייט פאַר פילאָזאָפיע איז נאָך נישט געקומען אָדער איז שוין אַוועקגעפלויגן, איז גלייך ווי ער וואָלט זאָגן, אַז די צייט פאַר גליק איז אָדער נאָך נישט געקומען, אָדער עקזיסטירט נישט מער. דעריבער איז פילאָזאָפיע אַ נויטווענדיקייט סיי פאַר אַלט און סיי פאַר יונג; דעם ערשטן איז זי נויטווענדיק, כדי ביי די שפּעטע יאָרן זיך באַנייען מיט גליק, זיך פרייען מיטן פאַרגאַנגענעם; דעם צווייטן, כדי ער זאָל בלייבן יוגנטלעך און ביי־זאַמען מיט די עלטערע יאָרן אַז שום מורא גיין אַנטקעגן דעם, וואָס דאַרף קומען".

כדי צו זיין גליקלעך, זאָגט ער ווייטער אין יענעם בריוו, מוז דער מענטש פאַרשטיין די געזעצן פון דער נאַטור. „אַן נאַטור־קענטעניש איז אוממעגלעך צו דערווערבן נישט־פאַרטונקלטע פרייד".

.4

עפיקור טיילט איין די פילאָזאָפיע אין דריי טיילן: 1. די לערע וועגן דער נאַטור (פיזיק); 2. די לערע וועגן די אופנים ווי צוצוקומען צו דער דערקענטעניש פון דער נאַטור און דעם מענטש (לאָגיק, אָדער ווי ער האָט עס אָנגערופן: קאַנאָן) און 3. די לערע וועגן דעם ווי דער מענטש זאָל צו־קומען צו גליק (עטיק).

ער האָט קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפן אַ וואָסערע עס איז איבערנאַטירלעכע כוחות, אַנטקעגנשטעלנדיק דער אידעאַליסטישער פילאָזאָפיע, דער מיס־טיק, דעם רעליגיעזן וועלט־באַנעם זיין מאַטעריאַליסטישע לערע.

די מאַטעריעלע וועלט האָט עפיקור אָנערקענט ווי די איינציקע און פרי־מערע רעאַלקייט. אַלע דערשיינונגען אין דער נאַטור האָט ער דערקלערט ווי די אינערלעכע געזעצמעסיקייט אין דער נאַטור גופא, אָפּוואַרפנדיק אַזוינע כוחות וואָס זענען איבער אונדזערע חושים, וואָס שטייען כלומרשט העכער איבער דער וועלט. זיין מאַטעריאַליסטישע לערע האָט עפיקור באַ־גרינדעט אויף דעם אָנערקענען די אייביקייט פון דער מאַטעריע, אַפּירמירנ־דיק די מאַטעריעלע איינהייט פון דער וועלט.

אין זיין בריוו צום גריכישן היסטאָריקער הערדאָט שרייבט ער:

„קודם־כל, פאַר אַלץ — קומט קיין זאַך נישט אויף פונעם נישט־זיין, פון גאָרנישט. וואָרום אויב אַנדערש, וואָלט דאָך אַלץ געקאָנט אויפקומען פון אַלצדינג, נישט נייטיקנדיק זיך אין קיין שום באַזונדערן אייגענעם אָנ־הייב פאַר זייער אַנטוויקלונג. און אויב עפּעס־וואָס וואָלט אינעם נישט־זיין צעשטערט געוואָרן, וואָלטן במילא דאָך אויך אַלע אַנדערע זאַכן פאַר־שוואונדן: וואָרום ס׳וואָלט דאָך מער נישט געווען אָט דאָס אויף וועלכן זיי האָבן זיך געהאַלטן.

„און דער אוניווערס איז דאָך תמיד געווען אַזאַ ווי ער איז, און וועט אַזוי בלייבן. וואָרום ס׳איז נישטאָ גאָר נישט אַזוינס וואָס וואָלט געקאָנט אין אים אַריינדרינגען און אַדורכפירן ענדערונגען״.

דער קאָסמאָס ווי אַ גאַנצער און די פאַרשידנאַרטיקע דערשיינונגען אין דער וועלט זענען פאַר עפיקורן דער פּראָדוקט פון מעכאַנישער באַוועגונג. אָנהייבנדיק מיט די גאָר סאַמע ערשטע טיילעכלעך פון אַטאָמען אינעם ליידיקן רוים.

זייענדיק אויף אַזוֹפיל פאָראויס פון זיין צייט האָט עפיקור געלערנט, אַז „אַטאָמען מוזן אומבאַדינגט זיך באַוועגן מיט אַ גלייכער געשווינדיקייט, אָן שום שטערונג, ווען זיי טראָגן זיך אַדורך דורכן רוים. וואָרום ס׳קאָן דאָך נישט געמאָלט זיין, אַז שווערע אַטאָמען זאָלן האָבן אַ גרעסערן אימ־פּעט ווי קלענערע און גרינגערע, ווען קיין שום זאַך שטעלט זיך זיי נישט אַנטקעגן״. אָט אַזוי נאָך געהערט עפיקורן די היפּאָטעזע, אַז „אַטאָמען, ווי פאַרשידן זיי זאָלן נישט זיין לויט דער מאַסע, דער וואָג און פאָרם, באַוועגן

זיי זיך . . . מיט אַן אַלצאײנער שנעלקייט אינעם ליידיקן רוים". (מאַרקס, אין זיין פֿריער־דערמאָנטער אַרבעט וועגן עפּיקורן.)

אָט דער אומשטאַנד מאַכט, לויט עפּיקורן, אוממעגלעך צוזאַמענשטויסונגען צווישן אַטאָמען. אויב זיי באַוועגן זיך מיט אַן אַלצאײנער שנעלקייט, מוזן זיי תמיד זיך געפֿינען אָפּגעטרעטן אויף אַ גלייכער דיסטאַנץ איינס פֿון דאָס אַנדערע, און ס'וואָלטן דעריבער נישט געקאָנט פֿאָרקומען קיין צוזאַמענשטויסן צווישן אַטאָמען. אָט דערפֿון איז עפּיקור געקומען צום אויספֿיר, אַז בעתן פֿאַלן נייגן זיך אַטאָמען אָפּ אין אַ זייט פֿון דער גלייכער ליניע, דורך וועלכן ס'קומט צווישן זיי פֿאָר זייער צונויפֿבאַהעפֿטונג, און אויפֿן גרונט פֿון אָט דעם געזעץ דאָס אויסבילדן זיך פֿון זאַכן.

דאָס אָפּנייגן זיך פֿונעם אַטאָם פֿון זיין וועג אין אַן אַנדער ריכטונג איז אַ וואָסער עס איז טרייב־קראַפֿט, וועלכעס קומט פֿאָר דורך אַן אינערלעכער סיבה, שטעלט אַוועק די פּראָבלעם פֿון נויטווענדיקייט און צופֿעליקייט.

עפּיקור איז אַרויסגעקומען קעגן פֿאַטאַליזם, קעגן דער נויטווענדיקייט, וועלכע איז איינגעבוירן אין דער פֿילאָזאָפֿיע פֿון דעמאָקריטן מיט זיין לערע וועגן דער אומפֿאַרמיידלעכקייט פֿון דער נויטווענדיקייט און פֿון זיין נעגירן צופֿעליקייט. עפּיקור האָט געהאַלטן, אַז דעמאָקריטס קאָנצעפּציע וועגן נויטווענדיקייט, אויסשליסנדיק צופֿעליקייט, איז געווען פּונקט אַזאַ פֿאַטאַליזם, ווי דער גלויבן אין דער געטלעכער פּרעדעטערמינירונג, פֿאָראויסבאַשטימונג. „וואָרום ס'איז שוין בעסער, — זאָגט ער, — נאָכצופֿאָלגן דעם מיטאָס וועגן געטער, איידער דאָס שקלאַפֿישע קלאַמערן זיך אין דעם פֿאַטום [גורל] פֿון די נאַטור־וויסנשאַפֿטסלייט: דער ערשטער האָט כאָטש די האָפֿענונג צו רירן גאָט דורכן אָפּגעבן אים כּבֿוד, בעת דער לעצטער פֿאַרמאָגט זיין אייגנס אַ נויטווענדיקייט, וואָס ווערט דורך קיין שום זאַך נישט גערירט".

אַריינפֿירנדיק אין זיין נאַטור־סיסטעם די קאַטעגאָריע פֿון צופֿעליקייטן, האָט עפּיקור דאָך באַמיט זיך נישט אין גאַנצן צו צעשטערן דערמיט דעם דעטערמיניזם; ער האָט אָבער נישט נעגירט, אָפּגעלייקנט דעם געזעץ פֿון קאַוזאַליטעט, ד"ה, אַז פֿאַר אַלצדינג וואָס קומט פֿאָר מוז פֿאַר דעם זיין אַ סיבה.

וועגן דער וועלט־באַשאַפֿונג, צייכנט עפּיקור אָן — להיפּוך צו דער רעליגיעזער טראַדיציע, אַז די וועלט איז באַשאַפֿן געוואָרן דורך גאָט, אָדער געטער — אָט אַזאַ מין בילד: דער אוניווערס איז אומענדלעך. ס'זענען פֿאַראַן אַן אַ צאָל וועלטן — סיי אַזוינע וואָס זענען ענלעך צו אונדזערער און אויך אַזוינע וואָס זענען נישט ענלעך צו אונדזער וועלט. אַלע וועלטן זענען אויפֿגעקומען אויס אַטאָמישע שטורעמווינטן, וועלכע האָבן זיך אויסגעפֿורעמט אויס די באַוועגונגען און דער פֿאַראייניקונג פֿון די אַטאָמען צווישן זיך. „ביים אָנהייב פֿונעם אויסבילדן זיך פֿון דער וועלט, — שרייבט

ווייטער עפיקור אין זיין בריוו צו הערדאָטן, — דרינגען אין איר אַריין די אין אַ קרייז זיך ווירבלענדיקע, פֿריער־דערמאָנטע, שטורעמווינטן".

אַלע דערשיינונגען אין דער נאַטור, ווי בכלל אַלע פּראָצעסן וועגן דעם אויפֿקום פֿון דער וועלט, געשען, לויט זיין מיינונג, אויפֿן יסוד פֿון דער געזעצמעסיקייט אין דער נאַטור. „מ'דאַרף זיי, די נאַטור־דערשיינונגען, — שרייבט ער ווייטער — נישט פֿאָרשטיין אַזוי ווי זיי וואָלטן כּלומרשט פֿאָרגעקומען לויטן ווילן פֿון וועמען עס איז, וועלכער גיט אַכטונג, אָר־גאַניזירט אָדער בויט זיי אויף, און אַז ער פֿאַרמאָגט אויך זיין אייגנס אין דער אייגענער צייט גליקזעליקייט, נחת־רוח אויף יעדן מעגלעכן אופֿן, בײַ־נאַנד מיט אומשטערבלעכקייט".

צופֿירנדיק אַלע ענדערונגען אין זאַכן צום איבערשטעלן זיך פֿון די אַטאָ־מען צווישן זיך, האָט עפיקור דאָך קאַטעגאָריש אַפֿירמירט די אָביעקטיוו־קייט פֿון דער קוואַליטעט. לויט עפּיקורן איז נישט אַ זאַך פּשוט די טאָטאַל־קייט פֿון די אַטאָמען בלויז, נאָר אַ דעפֿיניטיווע איינהייט, אַ באַזונדערע גאַנצקייט, וועלכע פֿאַרמאָגט אַ געוויסע „האַרמאָנישע באַוועגונג". אינעם פּראָצעס פֿון דער פֿאַראייניקונג פֿון אַטאָמען צווישן זיך, קומט אויף אַ באַ־שטימטע זאַך, וועלכע דערוועבט אַן אַנהאַלטנדיקן קאָמפּלעקס פֿון תמצית־דיקע אייגנשאַפֿטן, אַ דעפֿיניטיווע קוואַליטעט.

אָבער נישט פֿיזיק איז געווען, אייגנטלעך, עפיקורס הויפּט־אינטערעס. קומען מיר, בכן, איצט צו צו זיין לערע וועגן דער נשמה.

„די נשמה, — שרייבט עפיקור ווייטער אין זיין בריוו צו הערדאָטן, — איז נישט עפּעס־אַזוינס וואָס איז דרויסן פֿונעם קערפּער, אויב מ'זאָל אונ־טערן נאָמען נשמה פֿאַרשטיין אַ זעלבסטשטענדיק־באַזונדערע זאַך, אַזאַ מין זאַך וועגן וועלכער מ'קאָן נישט דענקען, אַז זי איז פֿאַרבונדן מיט קערפּער־לעכקייט, אַ חוץ ווי נאָר מיטן ליידיקן חלל . . . יענע וואָס דערקלערן די נשמה ווי אַן אַ קערפּער, אַז זי איז קערפּערלאָז, יענע רעדן פֿון היץ".

אָפּלייקענענדיק פֿאַר דער נשמה עפּעס אַ מין באַזונדערע גייסטיקע סוב־סטאַנץ, אַ באַזונדערע עקזיסטענץ פֿאַר זיך אַליין, האָט אומפֿאַרמיידלעך גע־מוזט נאָכקומען דאָס אָפּלייקענען פֿאַר דער נשמה אומשטערבלעכקייט. „מיטן פֿונאַנדערפֿאַלן זיך פֿונעם גאַנצן קערפּער, — זאָגט ווייטער עפיקור, —לייזט זיך אויך אויף די נשמה".

ווייטער איז די גרונט־הנחה פֿון זיין דערקענטעניש־טעאָריע, אַז אונדזע־רע פּערצעפּציעס, אונדזער געפֿילס־לעבן און שפּירונגען זענען אמתע, זיי קומען אויף אוים דער אָביעקטיווער רעאַלקייט און שטעלן צונויף דעם יסוד פֿון דער דערקענטעניש. אָט דער אמת איז באַגרינדעט אויפֿן צוטרוי צו די אָנווייזונגען פֿון די געפֿילן, וואָרום די שפּירונגען, די חושים, ווייזן אונדז די פֿאָרם פֿון זאַכן.

אויב מיר זאָלן אָנערקענען אַז אונדזערע געפֿילן נאַרן אונדז אָפּ, וואָלט

דאָס אונדז באַרויבט פון אַ קריטעריום צו אורטיילן וואָס איז אמת און וואָס איז פאַלש און וואָלט נישט נאָר געמאַכט אוממעגלעך יעדע דערקענטעניש, נאָר אַפילו אויך יעדע אַקטיווקייט בכלל, וועלכעס וואָלט אונדז אומפּאַר־מיידלעך דערפירט צו אונטערגאַנג.

דער מקור פאַר אונדזערע געפילן איז, בכן, די אָביעקטיווע רעאַלקייט. „מיר זעען", זאָגט עפּיקור ווייטער, „און באַנעמען די קאָנטורן פון זאַכן, דער־פאַר ווייל ס'האָלט אין אונדז אין איין אַריינפליסן עפּעס־וואָס פון דער דרויסנדיקער וועלט". אַ דאַנק אונדזערע חושים דרינגט אין אונדז אַריין דאָס, וואָס געפינט זיך דרויסן פון אונדז.

5.

די וויכטיקסטע זייט אָבער אין עפּיקורס פילאָזאָפיע, וואָס האָט אַרויסגע־רופן דעם צאָרן ביי די רעליגיעזע אויטאָריטעטן, איז געווען דאָס וואָס צווישן אַלע אַנטיקע פילאָזאָפן האָט ער שאַרף אַרויסגערוקט זיין אַנטי־רעליגיעזקייט, אָנשפּאַרנדיק זיך אויף די וויסנשאַפטלעכע דערגרייכונגען פון יענער צייט.

די אַטאָמישע לערע, די וויכטיקסטע וויסנשאַפטלעכע דערגרייכונג אין יענער צייט, איז פיינדלעך דער פאַרשטעלונג וועגן דער וועלט־באַשאַפונג און איר אויפהיטונג דורכן כוח פון אַן איבערנאַטירלעך, איבערמענטשלעך וועזן. די נאַטור האָט איר יסוד אין זיך אַליין, און אַלצדינג וואָס קומט אין איר פאַר איז מיטן כוח פון איר אייגענער געזעצמעסיקייט.

דאָס אָפּלייקענען פאַר דער נשמה אַ באַזונדערע מאַטעריעלע סובסטאַנץ און דאָס אָפּזאָגן דער נשמה אומשטערבלעכקייט איז אויך אומאָפּרייסבאַר פאַרבונדן מיט די אַטעאיסטישע איבערצייגונגען פון עפּיקורן. דאָס דער־קענען די נאַטור־געזעצן און דער מאַטעריאַליסטישער באַנעם פון דער נשמה, באַפרייט מענטשן, לויט עפּיקורן, פון דעם אייביקן שוידער, פון דער שרעק פאַרן טויט און פאַר די שטראָפן נאָכן טויט אויף יענער וועלט, וואָס ווערט אויפגעהאַלטן דורך דער מיטאָלאָגיע, דורך דער רעליגיע.

די עפּיקורעער האָבן אָט די מורא פאַרן טויט געהאַלטן פאַר נישט קיין רעאַלער. זיי האָבן געגלייבט, אַז מענטשן האָבן מורא פאַרן טויט טיילווייז איבער נאַטירלעכער שוואַכקייט, דער עיקר אָבער מחמת דער מיטאָלאָגיע, דער רעליגיע מיט אירע סטראַשונקעס פאַר דער שטראָף נאָכן טויט. צום בעסטן איז אָט דאָס אַרויסגעפירט געוואָרן דורך פּלאַטאָן אין זיינע ד י אַ־ ל אָ ג ן, אין וועלכע ער באַשרייבט מיט אַלע פּישטשעווקעס די טאָפּאָ־גראַפיע פון יענער־וועלט, ווי זי קוקט אויס, די באַפעלקערונג דאָרטן און די שווערע באַשטראָפונגען פאַר די באַגאַנגענע עבֿרות ביים לעבן. „ער, פּלאַ־טאָ, — שרייבט לוקרעציוס אין זיין פריער־דערמאָנטן פּאָעטישן ווערק, —

האָט דורך זיינע מיטאָלאָגישע מעשיות אין זיינע ד י א ל א ג ן, זיך באַמיט צו באַקענען די זינדיקע מיט דעם, וואָס ס'שטייט זיי פאַר נאָכן טויט אויף יענער־וועלט". די מורא פאַר די געטער האָט עפּיקור פאַררעכנט פאַרן גרעסטן בייזס פאַר מענטשן. ער האָט זיך באַמיט צו פאַרטרייבן פון די מענטשנס הערצער דעם פּחד פאַרן טויט, וואָס ווערט סוגעסטירט דורכן גלויבן אין געטער. אויב אויף יענער זייט פון קבר איז נישטאָ גאָר נישט, איז נישטאָ מער וואָס מורא צו האָבן פאַרן טויט, האָט ער געהאַלטן.

אַ צווייטע צרה, אַחוץ דער שרעק פאַרן טויט, וואָס גייט ביינאַנד מיט רעליגיע, איז, לויט עפּיקורן, דאָס אומוויסן, דאָס וואָס מענטשן פאַרשטיין נישט די נאַטור־געזעצן: „די שטערבלעכע, — שרייבט ער, — האָבן געזען אַ באַשטימטן סדר אין די דערשיינונגען ... נאָר האָבן נישט געקאָנט דערקלערן, פאַרוואָס אָט דאָס אַלץ קומט פאָר. איז פאַר זיי געבליבן צו מאַכן נאָר איין אויספיר: איבערלאָזן אַלץ פאַר די געטער און צוגעבן, אַז אַלצדינג אין דער וועלט געשעט לויטן ווילן פון די געטער". עפּיקור האָט געפאָדערט צו לערנען די נאַטור־געזעצן, וועלכעס איז נייטיק פאַר דעם, כדי צו פאַרטרייבן די דורך דער רעליגיע אויפקומענדיקע „שווידערס און פאַראומערונג פונעם געמיט".

נישט געקוקט אָבער דערויף, האָט עפּיקור דאָך געצאָלט צינז דעם גייסט פון זיין צייט און אָנערקענט די עקזיסטענץ פון געטער. נישט מער, וואָס לויט זיין לערע, לעבן זיי אין די צווישן־וועלטלעכע רוימען און מישן זיך לחלוטין גאָר נישט אריין אין דער אַנטוויקלונג פון דער נאַטור און אין די מענטשלעכע ענינים. „פאַרברענגענדיק אין גליקזעליקער רו, אין נחת־רוח הערן זיי זיך נישט צו צו קיין שום תפילות און בקשות, קימערן זיך נישט, נישט וועגן אונדז, נישט וועגן דער וועלט ...". (מאַרקס, אין זיין פריערדערמאָנטער יוגנט־אַרבעט וועגן עפּיקורן.)

.6

מיר קומען איצט צו צו עפּיקורס עטישער טעאָריע.

עפּיקורס עטיק איז געבויט אויף אַ נאַטוראַליסטישן און אינדיווידואַליסטישן פונדאַמענט. דעם מענטש באַטראַכט ער ווי אַ וועזן וואָס ווערט געפירט דורך זיינע חושים, און די געפילן זענען דער קריטעריום פאַר דער מאָראַל. „וואָרום איטלעכס גוטס אָדער שלעכטס, — זאָגט עפּיקור, — איז אין די געפילן".

דאָס העכסטע גוטס, האָט ער געהאַלטן, איז פאַרגעניגן. דער מענטש דאַרף זיך באַפרייען פון אַלעם דעם, וואָס שטייט אין וועג פון פאַרגעניגן. טוגנד, גוטע מידות זענען נייטיק נישט גלאַט אַזוי פאַר זיך אַליין, נאָר דערפאַר, וואָס אָט דאָס, גוטע מידות דערמעגלעכט די דערגרייכונג פונעם העכסטן גוטס, פון נחת־רוח, גליקזעליקייט.

„ס׳איז גענוג צו האָבן געפילן און זיין אַ לעבעדיק וועזן, — זאָגט עפּיקור אין זיין בריוו צו מענאָיקעאוס — כדי צו וויסן, אַז צופרידנקייט איז גוט". ווייטער, זאָגט ער דאָרטן, — „מיר באַנעמען אָט דאָס [די צופרידנקייט] ווי דאָס פּרימערע, ווי דאָס סאַמע ערשטע איינגעבוירענע גוטס; זי דינט אונדז ווי דער אויסגאַנגס־פּונקט פאַר יעדן באַגער, און צו אויסמיידן וואָס עס איז, און צו אָט דעם קומען מיר אין לעצטן סך־הכל תמיד צו ווי צו אַ ציל, אויף וויפיל מיר שאַצן אָפּ יעדעס גוטס מיט אַ געפיל פון צופרידנקייט, ווי דעם סטאַנדאַרד".

פאַרגעניגן איז דער נאַטירלעכער ציל פון אַלץ וואָס לעבט. איטלעכס באַשעפעניש זוכט צופרידנקייט, נחת־רוח און מיידט אויס ליידן. „אָט דערפאַר, — זאָגט עפּיקור ווייטער אין דעם בריוו, — דערקלערן מיר פאַרגעניגן ווי דעם יסוד און ציל פון אַ גליקזעליק לעבן".

עפּיקור ווייזט אָבער אָן דאָרט ווייטער, אַז מ׳דאַרף פונאַנדערשיידן צווישן די אמתע און די פאַנטאַסטישע, די נאַטירלעכע פון גלאַט־טומלדיקע פאַרגעניגנס.

„מיר, — שרייבט ער ווייטער אין אָט דעם בריוו, — קלייבן נישט אויס גלאַט אַזוי איעדעס גוטס; ס׳טרעפט אויך, אַז מיר גייען פאַרביי אַ סך פאַרגעניגנס, נאָך וועלכע ס׳קומען אָבער דערנאָך גרעסערע שוועריקייטן. און מיר פאַררעכענען אַמאָל אַ סך ליידן פאַר וויכטיקער ווי פאַרגעניגנס, בעת מיר טראָגן איבער ליידן אַ לענגערע צייט, אָבער ס׳קומען נאָך זיי גרעסערע פאַרגעניגנס. איטלעכס פאַרגעניגן איז, לויט זיין נאַטור נאָך, אַ גוטס, אָבער נישט יעדעס גוטס פאַרדינט זיך אָנגענומען צו ווערן . . . וואָרום אונטער געוויסע אומשטענדן קאָן אַמאָל אַ גוטס פאַר אונדז גאָר ווערן אַ שלעכטס, אַ שלעכט גוטס. אמתדיק גליק קאָן מען דערגרייכן, בלויז דעמאָלט ווען מ׳ווייסט דעם ריכטיקן וועג צו אָט דעם גליק. די אויפגאַבע פון דער פילאָזאָפיע באַשטייט דאָך אייגנטלעך אין אָט דעם, צו ווייזן דעם וועג צו גליק".

„ס׳טויגן צו גאָר נישט יענע ווערטער פונעם פילאָזאָף, — זאָגט עפּיקור אין אַן אַנדער בריוו, — וועלכע היילן נישט אַ וואָסערע עס איז מענטשלעכע ליידן. וואָרום פּונקט ווי אַ מעדיצין איז אומניצלעך, אויב זי איז נישט ביכולת צו פאַרטרייבן די קראַנקהייט פונעם קערפּער, איז פּונקט אָט אַזוי אויך אַ פילאָזאָפיע אומניצלעך, אויב זי איז נישט בכוח אַרויסצוטרייבן ליידן פון דער נשמה".

עפּיקור האָט גערעכנט, אַז גליק באַשטייט אינעם דערגרייכן דאָס מיינסט סאָלידע און דויערנדיקע גליק. גרויס באַדייט האָט ער דערביי צוגעגעבן צו יענער קערפּערלעכער צופרידנקייט, וואָס איז פאַרבונדן מיטן געפילס־לעבן. „איך ווייס נישט, — זאָגט ער ווייטער, — ווי אַזוי איך קאָן האָבן אַן אידעע וועגן דעם גוטן, אויב איך זאָל אויסשליסן צופרידנקייט פון געשמאַק,

געהער און פֿאַרגעניגן וואָס מיר קריגן אַרויס בעת מיר קוקן זיך צו צו פּרעכטיקע פֿאָרמען״.

ס׳האָט אָבער עפּיקור בשום אופֿן נישט פֿאַרשטאַנען פֿאַרגעניגן אין אַ וואולגאַרן, גראָב־חושימדיקן זין, ווי די רכילותניקעס אינעם רעליגיעזן לאַגער, פֿון יעדער רעליגיע, האָבן געטענהט.

„ווען מיר זאָגן, — שרייבט עפּיקור אין זיין בריוו צו מענאָיקען, — אַז פֿאַרגעניגן איז אַ ציל, רעדן מיר נישט וועגן די פֿאַרגעניגנס פֿון יענע וואָס פֿירן אַ צעלאָזן לעבן און אויך נישט וועגן צופֿרידנקייט פֿון עפּעס, וואָס איז געשמאַק, ווי ס׳טענהן געוויסע איגנאָראַמוסעס, אַנדערש דענקענדיקע, אָדער יענע וואָס זענען צו אונדז שלעכט געניינגט. אונדזער ציל איז — נישט צו ליידן קערפּערלעך און נישט אַריינצוואַרפֿן אין אַ צערודערונג אונדזער נשמה. און אויך נישט אין אומאויפֿהערלעכע הוליאַנקעס און טענץ, נישט קיין פֿאַרגעניגנס מיט קיין יונגנטלעכע אָדער מיט פֿרויען, אָדער מיט פֿיש, און אַלץ דאָס וואָס שאַפֿט אַ גרויסאַרטיקן טיש — נישט זיי געבערן דאָס זיסע לעבן. דאָס דאָזיקע לעבן ווערט געבוירן דורך ישוב־הדעת, באַרעכנטקייט . . .״

„צופֿרידנקייט, — לויט עפּיקורן, — קאָן מען נישט באַטראַכטן ווי פֿאַרגעניגן פֿאַר אַ מאָמענט; מ׳דאַרף זי, די צופֿרידנקייט, נעמען אין פֿאַרבינדונג מיט ליידן, נעמענדיק אין באַטראַכט דאָס מענטשלעכע לעבן ווי אַ גאַנצקייט״.

עפּיקור טיילט איין די מענטשלעכע באַגערן אין נאַטירלעכע און תמציתדיקע, און אין נאַטירלעכע און נישט קיין תמציתדיקע. אַזוי, למשל, איז דער באַגער פֿאַר שפּייז תמציתדיק און נאַטירלעך; דער באַגער אָבער פֿאַר אַ לוקסוריעז לעבן איז נישט נאַטירלעך און נישט תמציתדיק. נאַטירלעכע און תמציתדיקע באַגערן דאַרף מען באַפֿרידיקן. פֿון פּוסט־קליינלעכע באַגערן דאַרף מען זיך אויסהיטן, ווײַרום זיי קאָנען פֿירן צו צערודערונג און זאָרג. נאַטירלעכע אָדער נישט־תמציתדיקע באַגערן דאַרף מען באַפֿרידיקן מיט אַ מאָס, ווײַרום צופֿרידנקייטן האָבן זייער גרענעץ.

באמת דויערהאַפֿטיק און סטאַביל קאָנען נאָר זיין גייסטיקע פֿאַרגעניגנס און צופֿרידנקייט, וואָס קומען אויף אויס פֿריינטשאַפֿט, וויסן. „גליקלעך איז יענער, — זאָגט עפּיקור, — וואָס פֿאַרלאָזט די וועלט אָן שנאה, צופֿרידנקייט צו דער ברוסט אַ פֿריינט און זיך מיט אים פֿרייען״. „דער חכם, וואָס נערט זיך מיט ברויט און וואַסער קאָנקורירט אין גליקזעליקייט מיט צעאוסן״. די העכסטע פֿאָרם פֿון גליק באַשטייט אין גייסטיקער רואיקייט, מנוחת־הנפֿש, אין זעלבסט־באַהערשונג.

חכמה און גליק באַשטייען דערין, וואָס דער מענטש דערגרייכט אומאָפּהענגיקייט און אַ באַרואיקט געמיט, מיידט אויס אַלצדינג וואָס ברענגט אים אומצופֿרידנקייט, און געניסט פֿון אַלעם דעם, וואָס שטעלט צו צופֿרידנ־

קייט. די סאמע נייטיקע קאנדיציעס פאר דער דערגרייכונג פון גליקלעכקייט און א בארואיקט געמיט, מנוחת־הנפש, אטאראקסיא, ווי עפיקור רופט עס אן, קאן בלויז דערגרייכט ווערן א דאנק דער אומאפהענגיקייט סיי פון איינפלוסן פון דער דרויסנדיקער וועלט, אזוי גוט ווי פון די אייגענע ליידנשאפטן און גלוסטונגען. גליק, לויט עפיקורן, ליגט נישט אינעם יאגן זיך נאך פארגעניגנס, נאר אין דעם באפרייען זיך פון ליידן. בלויז נאך א לאנגער טרעניראנג און אנשטרענגונג קאן דער מענטש ווערן א חכם און זיך איינשאפן א גליקלעך לעבן און א לעבן אנגעפילט מיט גוטע מידות.

זייער א סך נאכפאלגער פונעם עפיקורעאניזם, דער עיקר צווישן די העכערע שיכטן אין דער שקלאפן־אייגנטימערישער געזעלשאפט, וועלכע איז אין יענער היסטארישער עפאכע געווען דער הערשנדיקער סאציאלער סדר, האבן פארוואולגאריזירט, פארמיאוסט עפיקורס לערע, אפווארפנדיק זיין פאדערונג, אז צום אלעם ערשטן קומט דאס שטודירן די נאטור־געזעצן און זיין אפעלירן צו באגרענעצן די קערפערלעכע פארגעניגנס ; זיי האבן עפיקורס לערע וועגן אטאראקסיא, מנוחת־הנפש, איבערגעקערט מיטן קאפ אראפ און זי פארקריפלט דורכן פרעדיקן עגאאיזם. פונעם גאנצן עפיקורעאישן קאמפלעקס האבן זיי אויפגעכאפט, און אויך דאס אין א פערווערזער פארם, בלויז די לערע וועגן פארגעניגן ווי דאס העכסטע גליק. האט אויך דאס, נאטירלעך, נישט בייגעשטייערט צו א בעסערער פארשטענדעניש פון דעם תוך פונעם עפיקורעאניזם, פון זיין פילאזאפישער שיטה און עטיק.

דארף דעריבער קיין חידוש נישט זיין וואס אננעמענדיק אט די פארקריפלונג פארן אמתן עפיקורעאניזם, האט ביי דער יידישער רעליגיע אט דער פערווערזער עפיקורעאניזם זיך אויסגעריכט אזא שלעכטע מערכה. שטרעבנדיק צו פארשווארצן דאס פנים פון עפיקורס מאטעריאליסטישן וועלט־באנעם, פון זיין אטעאיזם, האבן זיי אידענטיפיצירט דעם עפיקורעאניזם מיטן יאגן זיך נאך קערפערלעכע פארגעניגנס ; פארגעניגנס וואס שטעלן צופרידן די נידעריקע געפילן און מיט צעלאזנקייט. דער אמת איז אבער, אז עפיקורס פארגעשריטענע און פראגרעסיווע לערע פאר זיין צייט, האט נישט געהאט קיין שום געמיינשאפטלעכס מיט יענע רכילותן, פארלוימדונגען און אויסטראכטענישן אין וועלכע מ'האט אים באשולדיקט.

.7

זיין לערע וועגן דער געזעלשאפט, האט עפיקור ארויסגעפירט אויס אן עטיק, געבויט אויף אינדיווידואליסטישע יסודות. די געזעלשאפט איז, לויט עפיקורן, די טאטאלקייט, דער סך־הכל פון די יחידים. איטלעך איינער יחיד, ארייננטרעטנדיק אין איר איז הסכם מיט איינער און דער זעלבער שטרעבונג, די שטרעבונג צו צופרידנקייט, — דארף דורך זיינע מעשים, טואונגען זיך אויפפירן אזוי, אז זיי, די טואונגען זיינע, זאלן נישט גיין להיפוך

צו די אינטערעסן פֿון דער געזעלשאַפֿט ווי אַ גאַנצע, וואָרום גוטע מידות געפֿינען זיך אין אַן אומצערייסבאַרער פֿאַרבינדונג מיט אַ צופֿרידן און איינגענעם לעבן.

דער פּרינציפּ פֿון צופֿרידנקייט דיקטירט דעם מענטשן גערעכטיקייט, וואָרום נישט נאָר האָט ער מורא פֿאַר די געטער און פֿאַרן טויט, נאָר אויך פֿאַר אַנדערע מענטשן, וואָס פֿאַרשאַפֿן אים אָפֿט אומרואיקייט, זאָרגן, און אויפֿגערודערט געמיט. כּדי אָט דאָס צו באַזײַטיקן, מאַכן מענטשן צווישן זיך אָפּ נישט צו שעדיקן איינער דעם אַנדערן. אויפֿצוהיטן אָט די האַרמאָנישקייט צווישן זיך הייסט גערעכטיקייט; נישט אויפֿהיטן זי — איז אומגערעכטיקייט. גערעכטיקייט שטעלט זיך איין, לויט עפּיקורן, צווישן מענטשן, אָבער עקזיסטירט נישט אין זיך אַליין אין דער נאַטור. „נאַטירלעכע רעכט, — זאָגט עפּיקור, — איז אַן אָפּמאַך וועגן נוצן: נישט צו ברענגען און נישט פֿאַרשאַפֿן קיין שאָדן איינער דעם אַנדערן".

אין זײַן יוגנט־אַרבעט וועגן עפּיקורן, האָט מאַרקס אָנגעוויזן, אַז די עפּיקורעער זענען געווען די יעניקע, וואָס האָבן געשאַפֿן די טעאָריע וועגן „געזעלשאַפֿטלעכע אָפּמאַכן", וועלכע האָט באַקומען אַ ברייטע פֿאַרשפּרייטונג מיט הונדערטער יאָרן שפּעטער צווישן די אידעאָלאָגן פֿון דער רעוואָלוציאָנערער בורזשואַזיע.

בײַ לוקרעציוסן, דעם וויכטיקסטן אויסטײַטשער פֿונעם עפּיקורעאַניזם אין רוים, געפֿינען מיר עפּיקורס פּינקטלעכע שטעלונג צו די פּראָבלעמען פֿון דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט. בכלל גענומען, באַשטייט די שטעלונג זײַנע אין קורצן אין אָט דעם: עפּיקור האָט געגלייבט, אַז גאָר־גאָר אַמאָל איז די מענטשלעכע געזעלשאַפֿט געווען פֿאַרבונדן צווישן זיך דורכן באַנד פֿון פֿרײַנטשאַפֿט אָדער ליבשאַפֿט, און אַז אָט דאָס איז טאַקע געווען ווי ס'באַדאַרף צו זײַן. איצט אָבער איז פֿרײַנטשאַפֿט צעשטערט געוואָרן און פֿאַרביטן געוואָרן דורך לעגאַליסטישער גערעכטיקייט, וועלכעס איז אַן אָרימער סובסטיטוט פֿאַר דעם. דער פֿרײַנטשאַפֿט־סיסטעם האָט כאַראַקטעריזירט אַ פּשוטע און מער עגאַליטערע, אויסגעגליכטע שטופֿע אין דער געזעלשאַפֿט. מיטן וואוקס אָבער פֿון עשירות איז אָט דאָס אַלץ צעבראָכן געוואָרן, און האָט פֿאַרשוועכט פּערזענלעכע אייגנשאַפֿטן, האָט פּראָדוצירט פּריוואַט־אייגנטום און געפֿירט צו מלחמות. אָט דאָס זענען געווען די אויספֿירן וואָס לוקרעציוס האָט געמאַכט בנוגע עפּיקורס שטעלונג צו דער געזעלשאַפֿט, אין זײַן פֿריער־דערמאָנטן ווערק „וועגן דער נאַטור פֿון זאַכן", די איינציקע עקספּאָזיציע אויף אַ גרויסן פֿאַרנעם, פֿונעם עפּיקורעאיִשן פֿילאָזאָפֿישן סיסטעם, וואָס איז אויפֿגעהיטן געוואָרן ביז הײַנט.

איטלעך איינער וואָס האָט אין יענער צײַט זיך אָנגעשלאָסן אין אַן עפּיקורעער געזעלשאַפֿט האָט באַדאַרפֿט אָפּגעבן אָט אַזאַ דערקלערונג: „איך זאָג צו אויסצופֿאָלגן עפּיקורן אין הסכּם מיט וועלכן איך האָב אויסגעווײלט

צו לעבן". מיטגלידשאַפט איז אַז עפּיקורעער געזעלשאַפט, איז געווען אַן אַקט פון פרייען ווילן; געבונדן מיט אַט דער געזעלשאַפט האָט אים דער עיקר זייער לעבנסשטייגער; און אויך וויפיל מ׳ווייסט איז אַט דער לעבנסשטייגער געווען באַקאַנט ווי פריינטשאַפט. אויסצוקלויבן דעם וועג פון פריינטשאַפט האָט געמיינט פון דאָס ניי געבוירן צו ווערן צו אַ ניי לעבן. „פריינטשאַפט, — זאָגט עפּיקור אין איינעם פון זיינע אויפגעהיטע פראַגמענטן, — גייט אַרום טאַנצנדיק אַרום דער וועלט פון מענטשן, אָנ־באַטנדיק אונדז צו אויפוואַכן צו אַ לעבן פון נחת־רוח". איז אַט דאָס גע־ווען דער פּאָזיטיווער אַספּעקט פון אַט דעם אויסוואַל. די נעגאַטיווע זייט דערפון איז געווען דאָס צוריקציען זיך, אויך וויפיל נאָר מעגלעך, פונעם לעבן פון דער מדינה. אַט דאָס איז פאַר זיי געווען נויטווענדיק איבער דעם וואָס זיי האָבן געהאַלטן, אַז דער שטאַט איז אַ גרויסער צעשטערער פון פריינטשאַפט. די עפּיקורעער האָבן, ווי שוין געזאָגט, געהאַלטן, אַז אַמאָל־אַמאָל, פריער פאַרן אויפקום פון דער פּאָליטישער געזעלשאַפט, איז צווישן מענטשן געווען פריינטשאַפט, און אַז זי ווערט דורכן שטאַט צעשטערט.

8.

בנוגע דער עפּיקורעער עטיק דאַרפן צוויי פּונקטן ספּעציעל גענומען ווערן אין באַטראַכט. פּונקט איינס — זייער אָפּט האָט מען די עפּיקורעער באַ־שולדיקט, אַז זייערע אַרויסזאָגונגען וועגן גערעכטיקייט, זענען געווען נישט גאָר צופרידנשטעלנדיק. אין אַ פּאָליטישער געזעלשאַפט איז אָנגענומען, אַז גערעכטיקייט איז אַ פונדאַמענטאַלע טוגנד, אַ גוטע מידה. פאַר די עפּיקורעער אָבער, וועלכע האָבן אָפּגעוואָרפן די פּאָליטישע געזעלשאַפט ווי אַ רעזשים פון מאַכט, וואָס זיין ציל איז אויפצוהיטן אַ געזעלשאַפט געבויט אויף קאָנקורענץ פון איין מענטש מיטן אַנדערן, כדי זי זאָל זיך נישט אויפ־לייזן אין אַן אַנאַרכיע, קאָן דעריבער זייער גערעכטיקייט נישט זיין קיין העכסטע טוגנד, קיין גוטע מידה. פאַר די עפּיקורעער איז די העכסטע טוגנד געווען פריינטשאַפט.

דער צווייטער פּונקט פון עפּיקורס עטיק האָט צו טון, ווי געזאָגט שוין, מיט זיין לערע וועגן פאַרגעניגן, אַ לערע וועלכע מ׳האָט אין מיינסטע פאַלן אויסגעטייטשט פאַלש. אמת, היינטצייטיקע קריטיקער פונעם עפּיקורעאַ־ניזם מאַכן נישט מער דעם דאָזיקן טעות, באַשולדיקן נישט מער די עפּי־קורעער אין אידענטיפיצירן זינלעכע, קערפּערלעכע פאַרגעניגנס מיטן ס ו מ ו ם ב אָ נ ו ם [העכסטן גוטס], אָבער מ׳האַלט אַלץ נאָך אין באַ־שולדיקן זיי אין דעם, אַז דאָס זוכן פאַרגעניגן האָבן זיי געמאַכט פאַרן העכסטן ציל אין לעבן. איז אַט דאָס בפירוש נישט ריכטיק. וואָס זיי, די עפּיקורעער, האָבן אויפגעוויזן איז געווען, אַז איטלעך איינער ביאָלאָגישער

אָרגאַניזם ווערט אינעם אויסוואַל פֿון זיינע טואונגען געפֿירט דורך די געפֿילן פֿון פֿאַרגעניגן און שמערץ. דער מענטש איז אָבער מערער ווי אַ ביאָלאָגישער אָרגאַניזם בלויז. ער איז אַ סאָציאַלע בריאה, וועלכע קומט־צו צו זיין אמתער נאַטור, בלויז דורכן פֿאַרבינדן זיך אין פֿריינטשאַפֿט מיט אַנדערע מענטשן. און לויטן עפּיקורעאישן באַנעם האָט דאָס עקזיסטירט אין דער פֿריערדיקער קלאַסנלאָזער געזעלשאַפֿט, וועלכע האָט עקזיסטירט פֿאַרן אויפֿקום פֿונעם שטאַט, פֿון דער מלוכה. צוריק אויפֿשטעלן אַ לעבן פֿון פֿריינטשאַפֿט, האָבן זיי געזאָגט, איז נאָר מעגלעך אינעווייניק אין דער עפּיקורעאישער געזעלשאַפֿט. די עפּיקורעער האָבן דעריבער געלערנט זיך צו באַגנוגענען מיט אַן עקסטרעם איינפֿאַך לעבן.

דאַרף דאָ קלאָר ווערן, אַז דער עפּיקורעאַניזם איז אויפֿגעקומען אין אַ באַשטימטן היסטאָרישן קאָנטעקסט, ווי אַ באַוועגונג וועלכע האָט געזוכט, דורך דער גרינדונג פֿון אַ פֿרייוויליקער געמיינשאַפֿט, בייצוקומען די שלעכטסקייטן פֿון אַ קלאַסן־געזעלשאַפֿט. אין זייער פּאָלעמיק אַנטקעגן דעם שטאַט, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף די מיטאָסן און וועלכער איז דערהויבן געוואָרן דורך פּלאַטאָן און אַנדערע, כדי אים, דעם שטאַט אויפֿצוהיטן, האָבן די עפּיקורעער אויסגענוצט דאָס בעסטע אין דער וויסנשאַפֿט פֿון זייער צייט. זיי האָבן אַנטוויקלט דעמאָקריטס אַטאָמיזם און געפֿירט ווייטער פֿאָראויס די וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַרשטענדעניש פֿון דער נאַטור און געזעלשאַפֿט. בקיצור, ווי מיר זעען עס דאָ, איז דער תוך פֿון דער עפּיקורעאישער פֿילאָזאָפֿיע באַשטאַנען דער עיקר פֿון אַ ראַציאָנעלן, שכלדיקן לעבנס־שטייגער, באַגרינדעט אויף דעמאָקריטס אַטאָמישער פֿילאָזאָפֿיע.

איז אָט דאָס אַלץ געווען טאַקע אַ גלאָררייכע דערגרייכונג. אָבער ווי ס׳ווייזט אָן דער באַוואוסטער ענגלישער מאַרקסיסט, פּראָפֿעסאָר בענדזשאַמין פֿאַררינגטאָן אין זיינער אַן אַרבעט וועגן עפּיקורעאַניזם, האָט זייער לערע קעגן אַן אָרגאַניזירטער געזעלשאַפֿט געהאַט אין זיך אויך אַן עלעמענט פֿון רעאַקציע. זיי האָבן געגלייבט אינעם צוריקגיין אַזוי ווייט ווי נאָר מעגלעך צו יענער געזעלשאַפֿטלעכער פֿאָרם, וועלכע איז באַזייטיקט געוואָרן דורך דער אָרגאַניזירטער מלוכה, און האָבן אָנערקענט, אַז כדי אָט דאָס צו דערגרייכן וועט זיין נייטיק אויפֿצוגעבן אַ סך פֿון די געווינסן פֿון דער ציוויליזאַציע, אַ סך פֿון דער אָנגעווענדטער וויסנשאַפֿט, פֿון דער טעכנאָלאָגיע, הייסט עס. דעריבער, טענהט ער, איז הגם מיר שאַצן הויך אָפּ זייער קאַמף קעגן אַבערגלויבן און מלחמה, האָט אָבער פֿון דער צווייטער זייט זייער אונטערשאַצן אַ סך פֿון די געווינסן פֿון דער ציוויליזאַציע, דעם מענטשנס זיג איבער דער נאַטור, ווי למשל, די אַנטוויקלונג פֿון דער נאַוויגאַציע, ווי

בכלל זייער אַבסאָלוטן אָפּוואַרפן יעדן פּאָליטישן עקספּערימענט, געהאַט אין זיך אַן עלעמענט פון רעאַקציע, נישט געקוקט דערויף, וואָס בכלל גע־נומען זענען זייערע פּאַרדינסטן געווען גרויסע.

● ● ●

דער לעצטער סך־הכל — אין די באַדינגונגען פון יענער עפּאָכע, אונטערן שקלאַפן־אייגנטימערישן סאָציאַלן סדר, איז דער עפּיקורעאַניזם געווען אַ פּאָרגעשריטענע אידעאָלאָגישע שטרעמונג, ענג־צונויפגעבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פון דער וויסנשאַפט און קעמפנדיק קעגן יעדן סאָרט אָב־סקוראַנטיזם.

דר. חיים זשיטלאָווסקי — אונדזער גרויסער לערער

עטלעכע שטריכן צו זיין פּערזענלעכקייט — צו זיין הונדערסטן געבוירנטאָג

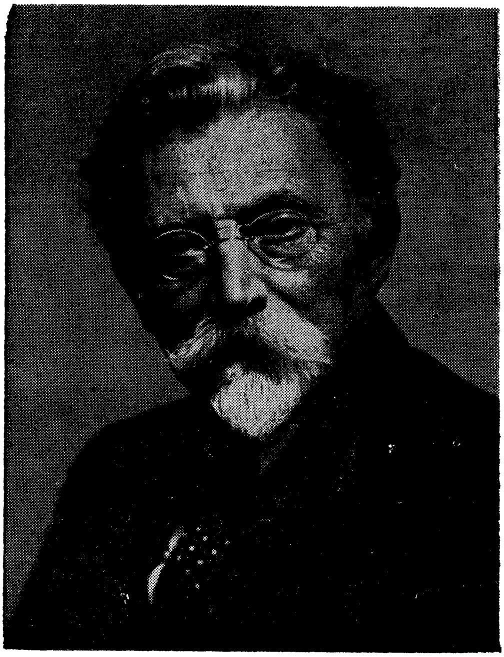

דר. חיים זשיטלאָווסקי

ס׳איז געוואָרן הונדערט יאָר זינט חיים זשיטלאָווסקי איז געבוירן געוואָרן (1965-1865). איז איצט אויך געוואָרן 23 יאָר ווען דער אומפּאַרגעסלעכער דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם. דאָנערשטיק, מאי 6, 1943, ווייט פון דער היים, האָט זיין לעבן זיך פּלוצים אויסגעלאָשן אינעם ווייטן מערב־קאַנאַדישן שטעטל. קאַלגאַרי, אין מיטן פון זיין לעצטן לעקציע־טור.

אַ טייל פאַרעפנטלעכט אין „זאַמלונגען“, פּערטליאָר־שריפט, נומער 36, ווינטער, 1966, ניו־יאָרק.

אָנהייבנדיק מיט זיין דראַמאַטישן איבערברוך צו 17 יאָר, ווען ער איז פון יעפּים אַריבער צו חיים, און אַט אַזוי ביזן לעצטן מאָמענט פון זיין לעבן איז ער ווי אַ זעלנער אויף זיין פּאָסטן געפאַלן פאַר אַט די דריי עיקרים זיינע:

1. די נאַציאָנאַלע אויפלעבונג פון יידישן פאָלק אין זיין שפּראַך—יידיש; 2. די פּראָדוקטיוויזירונג פון די יידישע מאַסן ; 3. סאָציאַליזם אין אונד־זערע טעג.

טויכט איצט אויף אין דער געדעכעניש יענער קלאָרער מאַיאָווער פרי־מאָרגן, 1943, ווען מ'איז זיך צונויפגעקומען צו באַגלייטן דעם גרויסן נפטר אַהין פון וואַנעט קיינער קומט מער נישט צוריק. אַ פּאָר טויזנט תלמידים און פאַרערער זיינע האָבן אין יענעם וואָכעדיקן ניו־יאָרקער פרימאָרגן גע־וואָרפן די אַרבעט און פון אַלע עקן שטאָט געצויגן פאַראַבלטע צום מאַנהעטן צענטער, צוטיילן דעם לעצטן כבוד זייער באַליבטן, אומפאַרבייטלעכן לערער חיים זשיטלאָווסקי ז"ל, יענעם וואָס האָט פאַר אַ משך פון יאָרן געגעבן זייער לעבן אַ זין.

געדענקט זיך אויך — דער שטאַלטנער שלום אַש אין זיין גאַנצער הייך, שטייט אַ טיף־געבויגענער ביים אָרון מיטן נפטר און אין אַ געדעמפּט קול קרעכצט ער אַרויס : „אַ תנא, אַ גרויסער תנא איז ביי אונדז אַוועקגע־נומען געוואָרן . . . ” האָט ער מיט אָט דעם אַריינפיר צו זיין הספד, וועל־כער האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זכרון און געמיט, געשטעלט דעם טאָן פאַר די רעשט הספדים.

געטרויערט אויף זיין טויט האָט מען אין אַלע תפוצות. וועט דאָ, בכן, כדאי זיין זיך אָפּצושטעלן אויף איין אַזאַ טרויער־פאַרזאַמלונג. דעם 18טן מאַי לייענען מיר אין דער יידישער פרעסע דעם דאָזיקן קעיבל פון מאָסקווע:

„מאָסקווע, מאַי 17, 1943. — דער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמי־טעט אין סאָוועטן־פאַרבאַנד און די יידישע שרייבער־אָרגאַניזאַציע אין מאָסקווע האָבן איינגעאָרדנט אַ גרויסן זשיטלאָווסקי אָנדענק־אָוונט דעם 14טן מאַי.

„אינעם גרויסן זאַל פונעם שרייבער־קלוב זענען צום אָוונט געקומען די יידישע שרייבער, די מיטגלידער פונעם אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט, יידי־שע קינסטלער, קולטור־טוער און אַרבעטער. צווישן עולם האָט מען אויך געזען יידישע רויט־אַרמייער און קאָמאַנדירן. אויסער דעם האָט מען גרינג געקאָנט דערקענען אַ צאָל געוועזענע רויט־אַרמייער און קאָמאַנדירן, כאָטש זיי זענען געווען אָנגעטון אין ציווילע קליידער. זיי האָבן אויפן רעכטן לאַץ געהאַט וואונד־שטרייפן, וואָס האָבן דערציילט וועגן הייסע שלאַכטן, ערנסטע וואונדן און ליידן . . . צו זייער קאַמף, דעם קאַמף פון דער רויטער אַרמיי און סאָוועטישן פאָלק, האָט חיים זשיטלאָווסקי געווידמעט אַ סך פון זיינע כוחות, באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן.

„מיט רעדעס זענען אַרויסגעטראָטן: פּראָפעסאָר י. נוסינאָוו, ל. קוויט־קאָ, נ. אויסלענדער און פּרץ מאַרקיש".

סימבאָליש איז געווען דאָס וואָס זיין לעבן האָט זיך פאַרענדיקט פּונקט דעמאָלט ווען היטלער, ימח שמו, האָט געטריבן מיליאָנען אומגליקלעכע שוועסטער און ברידער אונדזערע צום טויט אין די קאַלך־אויוונס און גאַז־קאַמערן.

צווישן דער מאַסע מיטגעפיל־אויסדרוקן וואָס זיין פאַמיליע האָט אריינ־באַקומען, וועט דאָ אויך כדאי זיין צו ברענגען אָט דעם איינציקן טרויער־אויסדרוק — פון דר. חיים ווייצמאַן, דעם שפּעטערדיקן ערשטן פּרעזידענט פון דער ניי־אויפגעריכטער יידישער מדינה. אָט איז דער טעקסט פון זיין בריוו צו דער אלמנה:

„געשעצטע פרוי זשיטלאָווסקי:

„איך האָב זיך ערשט דערוואוסט, ביי מיין צוריקקער קיין ניו־יאָרק, וועגן דעם טויט פון אייער מאַן און איך וויל דאָ אויסדריקן מיין אויפריכטיקסטן מיטגעפיל.

„מיטן טויט פון דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט די יידישע וועלט פאַרלוירן אַ גרויסן קעמפער פאַר אונדזער נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, די וועלט אַ מוטיקן רעוואָלוציאָנער, אַ ליכטיקן גייסט, אַ טיפן פילאָזאָף.

„ווי פאַרשידן אונדזערע אָנזיכטן זענען געווען פונאַנדערגעשיידט אַ סך יאָרן, האָט אָבער אונדזער פריינטשאַפט פון די סטודענטן־יאָרן אין בערן און זשענעווע אָנגעהאַלטן און געוואַקסן. זיין אָנדענק וועט געערט ווערן אומעטום וואו יידן לעבן און ווילן לעבן.

„זאָל זיין נשמה רוען אין פרידן.

„מיט דער טיפסטער סימפּאַטיע, אייער חיים ווייצמאַן".

פאַר יענע פון אונדז וואָס האָבן געהאַט די זכיה צו געניסן נישט נאָר פון חיים זשיטלאָווסקים געשריבענעם, נאָר אויך פון זיין גערעדטן וואָרט, שטייט ער נאָך אַלץ פאַר די אויגן לעבעדיק און פריש, און ס'דאַכט זיך צו־מאָל אויס, אַז אויב נישט היינט, איז מאָרגן, וועט ער זיך פאַר אונדז ווידער באַווייזן מיט זיין הדרת פנים און מילדן קלאָרן בליק און ווידער וועלן מיר געניסן פון אָט דעם לויטערן קוואַל, פון זיין טיפער חכמה; ער וועט פאַר אונדז אויפפלאָנטערן יענע אַלע שווערע פּראָבלעמען, וועלכע מאַטערן אונדז היינט אַזוי שטאַרק.

קנאַפּע זעכציק יאָר האָט ער געדינט זיין פאָלק מיט זיין געניאַלער פּען און מיט זיין פאַרלדיקן מויל — און אין ביידע צו זיך קיין גלייכן נישט געהאַט, און נישט געלאָזט נאָך זיך קיין יורש וואָס זאָל ראוי זיין צו פאַרנעמען זיין לייזיק־געוואָרענע שטול. נישט נאָר אַ טיפער דענקער, סאָציאַליסטישער טעאָרעטיקער, הומאַניסט און אָריגינעלער פילאָזאָף איז ער געווען, נאָר אויך

אַן אַלזייטיקער עסעאיסט פֿאַר עקסעלאַנס, אַ בריליאַנטענער פּובליציסט און אַ שאַרפֿזיניקער פּאָלעמיקער.

ווי איינער פֿון די געבילדעטסטע מענטשן אין זיין צייט — וועט דאָ נייטיק זיין גאַנץ בקיצור אַנצואווייזן כאָטש אויף צוויי מוסטערן פֿון זיינע ליטעראַריש־וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן:

1. זייענדיק פֿון די ערשטע געציילטע צו באַנעמען איינשטיינס געניאַלע רעלאַטיוויטעט־טעאָריע, פֿאַרעפֿנטלעכט ער אין יענער צייט, אויף יידיש נאַטירלעך, — הגם ער האָט עס געקאָנט אויך מאַכן אין רוסיש, דייטש, ענגליש אָדער פֿראַנצויזיש — אַ וויכטיק ווערק וועגן איינשטיינס רעלאַטי־וויטעט־טעאָריע.

2. זיין געשיכטע פֿון פֿילאָזאָפֿיע, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן אויס אַ סעריע פֿון צוואַנציק לעקציעס, אין ווינטער 1909־1910, אינעם קלינטאָן האָל, אין דער ניו־יאָרקער איסט־סייד, אונטערן נאָמען „די געשיכטלעכע אַנטוויקלונג פֿונעם פֿילאָזאָפֿישן געדאַנק״. די דאָזיקע סעריע האָט אין יענער צייט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם צוהערער, אין די הונדערטער אַר־בעטער און פֿאָלקס־אינטעליגענץ.

ס'איז געווען די צייט אָנהייב הײַנטיקן יאָרהונדערט, ווען אונדזער יידי־שע ליטעראַטור איז האַסטיק געגאַנגען באַרג־אַרויף, אַ צייט וועלכע ווערט באַצייכנט ווי דער רענעסאַנס פֿונעם געלייטערטן יידישן וואָרט. די גרויסע קלאַסיקער אונדזערע — מענדעלע, פּרץ, שלום עליכם — די דריי אָבות פֿון אונדזער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, זענען געווען אין זייער פֿולן בלי. אָט אין יענער צייט וואַרפֿט פּרץ דעם לאָזונג: „בילדונג פֿאַר די ברייטע פֿאָלקס־מאַסן״. דער געניסער פֿונעם יידישן וואָרט איז דעמאָלט יונג און פֿריש געווען, געדאַרשט נאָך וויסן, זיך נישט געשראָקן פֿאַר טעאָריע, פֿאַר אַ טיפֿן געדאַנק, פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעך ווערק — כאַפּט ער אויף מיט התלהבות פּרצס רוף צו בילדונג, צו וויסן.

אין אַ בריוו צו שלום עליכמען אַרום סוף פֿאָריקן יאָרהונדערט, שרייבט פּרץ:

„... אָנשטאָט וויסן, וויסנשאַפֿט, וואָס זענען ברויט, פֿלייש, וואַסער, קליידער און וואוינונג פֿאַרן מענטשנס נשמה — גיבן מיר אים [דעם יידיש־לייענער] בעלעטריסטישע נאַשערייען און אילוזיעס. אונדזער גאַנצע אַר־בעט איז גאָר נישט ווערט ביז מיר וועלן נישט באַרייכערן די ליטעראַטור מיט וויסנשאַפֿט־ביכער, כל־זמן זיי וועלן נישט קאָנען זעטיקן באמת זייערע נשמות מיט דער יידישער ליטעראַטור. כל־זמן זיי וועלן נישט געפֿינען אין דער ליטעראַטור דאָס אמתע וויסן, וועט די ליטעראַטור זיין אַן אומנוציק שפּילכל ... אויב מיר פֿאַרלאַנגען פֿון פֿאָלק עס זאָל קענען זיין שפּראַך ... דאַן דאַרפֿן מיר די שפּראַך צוגרייטן אַזוי, אַז זי זאָל באַפֿרידיקן אַלע באַ־דערפֿענישן פֿון דעם משכיל״.

אין אָט יענער צייט נעמט זיך זשיטלאָווסקי אַדורכפירן פרצס פּראָגראַם פאַר אַ וועלטלעכער, פּראָגרעסיווער קולטור אין יידיש, אויפן סאַמע גרינדלעכסטן אופן. איז בכן אָט דאָס ווערק זשיטלאָווסקיס וועגן דער אַנטוויקלונג פונעם פילאָזאָפישן געדאַנק, וואָס ער האָט דערלאַנגט דעמאָלט אין אונדזערע הענט, געקומען פונקט אין דעם ריכטיקן מאָמענט.

אין דעם פאָרוואָרט צו אָט דעם ווערק זיינעם, דערקלערט דאָרטן זשיטלאָווסקי, אַז דאָס איז אייגנטלעך דער ערשטער טייל פון אַן אַלץ־אַרומנעמענדיקן גרעסערן ווערק, וואָס ער האָט בדעה אַרויסצוברענגען. אינעם ווייטערן טייל, ווי ער שרייבט דאָרטן, האָט ער געזאָלט מאַכן אַ פרואוו אויפצושטעלן די גרונט־פרינציפן פון אַ נייער באַגרינדונג פאַר דער פילאָזאָפיע.

מחמת רייז־פערזענלעכע סיבות מוז ער עס אָפּלייגן אויף שפּעטער. צום באַדויערן איז אים שוין מער נישט מעגלעך געווען זיך אומצוקערן צו אָט דער טעמע. די טעגלעכע זאָרג, די פּובליציסטישע אַרבעט זיינע אין דער פּרעסע, וואָס איז געווען דער איינציקער קוואַל פון זיין חיונה — האָט אונדז אַזוי נאָך באַרויבט פון אַ גרויס אָריגינעל ווערק. און איז עס דען דאָס איינציקע ווערק? ער האָט, צו אונדזער גרויסן שאָדן, זיך געמוזט אָפּזאָגן פון נאָך און נאָך אַרבעטן פון גרויסן פאַרנעם. די טעגלעכע אַרבעט האָט פשוט צעדרויבלט זיינע געניאַלע כוחות.

דאָך אָבער, האָט זשיטלאָווסקי מיט יענע צוויי פריער־דערמאָנטע גרעסערע ווערק זיינע, ווי אויך מיט דער מאַסע אַנדערע פילאָזאָפיש־וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן, קלענערע און גרעסערע, פון דער רייכער ירושה וואָס ער האָט אונדז געלאָזט, ווי אויך מיט זיינע עסעיען אויף ליטעראַרישע טעמעס, וואָס זענען מייסטערווערק פון סטיל און אַן אוצר פון קענטעניש און הויכער אינטעלעקטועלער קראַפט, פאַראייניקט מיט אַ פאַרשידנאַרטיקייט פון אינטערעסן און סימפּאַטיעס, אַוועקגעשטעלט אונדזער יידיש לשון און ליטעראַטור אויף די פעדערשטע פּאָזיציעס צווישן די קולטור־שפּראַכן אין דער וועלט.

אמתע ווירטואָזיטעט אָבער ווייזט ער אַרויס אינעם גערעדטן וואָרט. דאָ האָט ער צו זיך קיין גלייכן נישט געהאַט. דער איינציקער וואָס קומט אויפן געדאַנק איז פרץ. אין זשיטלאָווסקיס מויל האָט זיך דאָס יידישע וואָרט פאַרוואַנדלט אין אַ כישופדיקן אינסטרומענט, אויף וועלכן ער האָט געשפּילט ווי קיינער נישט פאַר אים. איז געווען אַ יום־טוב צו זען און הערן אים פון דער טריבונע — נאָך גרעסער איז געווען דער יום־טוב פאַר יענע פון זיין דור וועלכע זענען געקומען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט אָט דער מאַגנעטישער פערזענלעכקייט, יענע וועלכע האָבן געהאַט דאָס גליק צו וואַרעמען זיך אין זיין זון.

לאָמיר אויך נישט פאַרגעסן זיין ראָל ווי דער גרויסער פירער, וועלכער

האָט געהאַט אַ האַנט אין יעדער פּראָגרעסיווער באַוועגונג ביי אונדז פאַר העכער אַ האַלבן יאָרהונדערט. אַ קעמפער פאַר „סאָציאַליזם אין אונדזערע טעג" — אַ באַליבט ווערטל זיינס, אַ וועגווייזער צו אַ חשובער מענטשלעכער עקזיסטענץ פאַר אונדזער פאָלק.

די עטלעכע און פופציק יאָר פון זיין רייך, שעפעריש לעבן, די טראַגישסטע יאָרן אין אונדזער געשיכטע, האָט אָט דער באַליבטער זון פון זיין פאָלק אין גאַנצן געווידמעט צו דער סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער אויפריכטונג פונעם יידישן פאָלק און צו דער דערהייבונג און חשיבות פון זיין קולטור אין יידיש.

מיט אַרום זיבעציק יאָר צוריק, אין 1899, פאַרעפנטלעכט דער יונגער, 34־יעריקער חיים זשיטלאָווסקי (אונטערן פּסעוודאָנים בן־אהוד), אַ גרעסערע אַרבעט זיינע, „ציוניזמוס און סאָציאַליזמוס", אינעם בונדישן אָרגאַן „אידישער אַרבעטער", וואָס האָט זיך געדרוקט אין דער שווייץ. לייענען מיר דאָרטן: „... ווי יידן האָפן מיר — ערשטנס, אַז די יידישע פאָלקסליטעראַטור, וואָס דער יונגער יידישער דור האָט שוין אין דער לעצטער צייט באַשאַפן פאַר דעם יידישן פאָלק, וועט אַלץ וואַקסן און וואַקסן, וועט אַלץ צוציען מער טאַלאַנטן צו זיך און וועט זיך דערשלאָגן צו אַזאַ מדרגה, אויף וועלכער עס שטייען די שענסטע אייראָפּעאישע ליטעראַטורן ..."

און ווייטער שרייבט ער, אַז „... ווי נאָר די יידישע ליטעראַטור וועט ווערן רייך אין ביכער פון אַלערליי וויסנשאַפטן, וועט דער יונגער דור נישט דאַרפן זוכן די ערשטע נייטיקע קענטעניש ביי די פרעמדע פעלקער ..."

ווען זשיטלאָווסקי איז געקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אַ יאָר פערציק פאַר זיין פּטירה, איז ער שוין געווען באַוואָפנט מיט גרויס וויסן. שוין געווען אַן אַלזייטיק געבילדעטער מאַן, בפרט אין דער פילאָזאָפיע. האָט מען דאָך אים שוין דעמאָלט, נאָך אַ גאָר יונגער מענטש, פאַר זיין קומען אַהער צו אונדז, פאַרגעלייגט אַ קאַטעדרע פאַר פילאָזאָפיע אין אַ שווייצאַרישן אוניווערזיטעט, בתנאי אָבער, ער זאָל איבעררייסן זיין סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע אַקטיוויטעט. איז ער אָבער אויף דעם נישט איינגעגאַנגען. אָנשטאָט צו ווערן פילאָזאָפיע פּראָפעסאָר האָט ער ליבערשט אויסגעוויילט צו פאַרשפּרייטן וויסן צווישן פאָלק — צו גיין אין פאָלק, ווי ס'האָט דעמאָלט געהייסן. גיין אָבער אין ז י י ן פאָלק און פאַרשפּרייטן וויסן אין ז י י ן שפּראַך — די שפּראַך פון זיין פאָלק. ווערן דער גרויסער לערער ביי די מאַסן פון זיין פאָלק. ס'איז געווען זיינער דער גרויסער אויפטו צו רעדן צום ערשטן מאָל וועגן די סאַמע קאָמפּליצירטסטע ענינים, אין אַלע פעלדער פון וויסן, אין יידיש, פאַר אַן אוידיטאָריע פון יידישע אַרבעטער און פּשוטע מענטשן, שאַפן אַ פילאָזאָפישע טערמינאָלאָגיע אין יידיש, און אַזוי לויטער מסביר זיין דעם שווערסטן ענין, אַז אַ ליכט איז אויפגעגאַנגען אין זייערע מוחות. זיי דערהייבן צו די העכסטע רעגיאָנען

פון מענטשלעכן וויסן. האָט אים אויך דאָ אָן שום ספק אַרויסגעהאָלפן זיין מאַגנעטישע פּערזענלעכקייט.

ס'האָט אָבער אָט דער גרויסער לערער אונדזערער קיינמאָל זיך נישט באַנוגנט מיט זיינע פּיל־פּאַרצווייגטע קענטענישן — שוין גענוג געלערנט, ער קען שוין תורה כולה. ער האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט אַליין צו לערנען און לערנען אַנדערע — ללמוד וללמד. נישט געקאָנט לעשן זיין דאָרשט נאָך וויסן און נאָך מער וויסן. זיך קיינמאָל נישט געקאָנט אָנזעטיקן. באַגלייך מיטן גרויסן פילאָזאָף שפּינאָזע, האָט ער געהאַלטן, אַז:

„בלויז אין וויסן ליגט מאַכט און פרייהייט, דעם מענטשנס גליק ליגט אין זיין שטרעבן נאָך וויסן און אין דער פרייד פון פאַרשטיין". (שפּינאָזע אין דער „עטיק".)

געוואָרן אַ טענדענץ ביי אונדז לעצטנס צו שרעקן זיך פאַרן וואָרט פילאָזאָפיע. מי יודע וואָס דאָס איז. „נישט פאַר אונדז" — הערט מען לעצטנס גאַנץ אָפט. ס'האָט שוין דר. זשיטלאָווסקי אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן אויסגעדריקט גרויס זאָרג איבער דער טענדענץ צו דער איינשמעלערונג און איינזייטיקייט אין אונדזער יידיש־ליטעראַטור.

איז דער אמת, אַז גאָר־גאָר אַמאָל, איז פילאָזאָפיע געווען טאַקע אַן עניז פאַר יחידי סגולה — באַשטימט פאַר אַ פילאָזאָפישער אַריסטאָקראַטיע בלויז, עפּעס אַ מין סתרי תורה פאַר אַן אינטעלעקטועלער מינאָריטעט.

פּלאַטאָ, למשל, אין זיין „רעפּובליק" זאָגט דאָרטן בפירוש, אַז דעם פילאָזאָפישן אמת דאַרף מען לערנען מיט די פּריווילעגירטע בלויז, מיט די אַזוי־גערופענע „אַפּיטראָפּסים" איבער דער געזעלשאַפט. פאַרן ברייטן עולם, האָט ער זיך גאַנץ שיין נישט געשעמט צו עצהן, וועט גענוג זיין וועז מ'וועט אים קאָרמען מיט עפּעס אַן איינגענעמען ליגן.

דער אמת איז אָבער, אַז ווען פילאָזאָפיע קאָן מען זאָגן: כי לא בשמים היא — אַז זי איז נישט אין די הימלען, נאָר גאַנץ פשוט און פּראָסט אויף דער האַרטער ערד.

וואָרום ווי אַבסטראַקט טייל פילאָזאָפישע שפּעקולאַציעס זאָלן נישט אויסקוקן — זענען ביז היינט אַלע פילאָזאָפישע סיסטעמען געווען נישט מער און נישט ווינציקער ווי נאָר די פאַרשידענע אופנים דורך וועלכע מענטשן האָבן רעאַגירט אויף דער וועלט, ד"ה, אויף דער נאַטור און דער געזעלשאַפט אין וועלכער זיי לעבן. היינט, נאָך מער ווי אין אַלע פריערדיקע צייטן, קומט פאַר אַ צוזאַמענשטויס צווישן די פאַרשידענע פילאָזאָפישע טעאָריעס, אָדער ווי מ'רופט זיי אָפט, אידעאָלאָגיעס. רעאַקציאָנערן און פּראָגרעסיווע, קאַפּיטאַליסטן און קלאַסן־באַוואוסטזיניקע אַרבעטער גלייבן יעדער אין פונקט פאַרקערטע טעאָריעס וועגן דער נאַטור און וועגן דעם לעבן פונעם מענטש.

איז דערפון פאַרשטענדלעך, אַז יעדע פילאָזאָפיע האָט אָפּגעשפּיגלט די

באַציאונגען צווישן די קלאַסן אין די היסטאָרישע פאָרמאַציעס, אין דער אַנטוויקלונג פון דער מענטשהייט. אין דער אַנטיקער צייט האָט די פילאָזאָפיע אָפּגעשפּיגלט די באַציאונגען צווישן שקלאַף און זיין האַר. אינעם מיטלאַלטער — די באַציאונגען צווישן הערשנדיקן פעאָדאַלן קלאַס און דעם אונטערדריקטן בירגערלעכן קלאַס. יעדער פילאָזאָף, בכן, ווי ער זאָל נישט זוכן דורך כלערליי דריידלעך, מיט הויכע ווערטער און געדאַנקען, צו פאַרהילן דעם אמתן מיין פון זיין פילאָזאָפישן סיסטעם, דריקט ער אין זיין פילאָזאָפיע אויס נישט עפּעס אַנדערש, ווי נאָר דעם שטאַנדפּונקט און אינטערעסן פון יענעם קלאַס פון וועמענס האַנט ער עסט.

דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט, ווי אַ פילאָזאָף און הומאַניסט, אין זיינע שריפטן אויסגעדריקט דעם שטאַנדפּונקט און אינטערעסן פון דער אַרבעטנדיקער מענטשהייט. וועט דעריבער אין פאַרבינדונג דערמיט דאָ זיין אין פּלאַץ צו ציטירן עטלעכע שורות פון זיינער אַן אַרבעט מיטן נאָמען, „אינדיווידועלע מאָראַל און סאָציאַלע עטיק":

„. . . די אינדיווידועלע מאָראַל איז אַן אויפגאַבע פאַר יעדן אינדיווידואום, פאַר יעדן מענטשלעכן יחיד. און לאָמיר זיך נישט נאַרן, עס איז נישט נאָר אַן אויפגאַבע. עס איז אויך אָפטמאָל אַ נסיון, אַ שווערער עקזאַמען, וואָס נישט אַלע קאָנען איצט אויסהאַלטן.

„און פאַרוואָס איז דאָס אַזאַ שווערע אויפגאַבע? אָט גראַד דערפאַר, וואָס זי ווערט געשטעלט אין די גרענעצן פון אַ געזעלשאַפט, וואָס איז געבויט אויף דעם אוממאָראַלישסטן, אוממענטשלעכסטן פּרינציפּ פון פאַרקויפן די אייגענע אַרבעטס־קראַפט צוליב דעם פּריוואַטן פּראָפיט פון די וואָס קויפן זי . . .

„על כל פנים דאַרף יעדן סאָציאַליסט זיין קלאָר ווי דער טאָג, אַז די אַלגעמיין־מענטשלעכע אינדיווידועלע מאָראַל, וואָס זאָל טאַקע אין דער אמתן זיך פונאַנדערבליען אין אַלעמענס הערצער און מוחות — קאָן נאָר דעמאָלט זיך באמת פונאַנדערבליען, ווען עס וועלן פאַרווירקלעכט ווערן די סאָציאַליסטישע פאָדערונגען פון דער סאָציאַלער עטיק: אין דער ערשטער ליניע, ווען עס וועט אָפּגעשאַפט ווערן דער קויף־און־פאַרקויף פון מענטשלעכער אַרבעט צוליב דעם פּריוואַטן פּראָפיט פון די קאַפּיטאַליסטן".*

ווי אַ סאָציאַליסט און רעוואָלוציאָנער האָט זשיטלאָווסקי מיט זיין גאַנצן בענטשטער פּען „געקעמפט אַנטקעגן אַלץ וואָס שטייט אין וועג דער מענטשהייט צו אַ גליקלעכן און חשובן לעבן אויף דער וועלט, און אַנטקעגן אַלץ וואָס שטייט אין וועג דעם יידישן פאָלק צו אַ גליקלעכן פרייען לעבן". (די דאָזיקע ציטאַטע איז גענומען געוואָרן ביי זשיטלאָווסקין.)

*) אַלע ווערק פון דר. חיים זשיטלאָווסקי, באַנד צוויי, „דער זין פון מענטשלעכן לעבן", ז. 291. פאַרלאַג איקוף, ניו־יאָרק, 1945.

ווי אן אויסגעהאלטענער סאציאליסט, מוז ער סוף כל סוף איינזען, אז די סאציאליסטישע רעוואלוציע אין רוסלאנד אין 1917, האט פונדאמענטאל איבערגעאנדערשט די געשיכטע פון דער מענטשהייט, האט ענדלעך „אפגעשאפט דעם קויף און פארקויף פון מענטשלעכער ארבעט צוליב דעם פריוואטן פראפיט פון די קאפיטאליסטן", אז „סאציאליזם אין אונדזערע טעג", איז געזיכערט געווארן דורכן סאציאל־עקאנאמישן סיסטעם אינעם סאוועטן־פארבאנד. דעם דאזיקן צוגאנג זיינעם צו דער רעוואלוציע אין רוסלאנד האט ער אויסגעדריקט מיט אט די ווערטער: „שטעלן זיך אויף דער זייט פון דער סאציאליסטישער רעוואלוציע, ווייל פאר דער מענטשלעכער געשיכטע איז זי די פארקערפערונג פון סאציאליזם".

נו, נו, מער האט אים נישט געפעלט! פאר אונדז, עדות פון יענער וואקכאנאליע, זענען נאך פריש אין זכרון די באליידיקונגען, דאס מבזה זיין, די שפיכות־דמים, רדיפות עד חרמה, וואס דער איידעלער מענטש איז זיך אויסגעשטאנען אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן — נישט נאר דורך די געשווארענע שונאים, נאר אויך מצד זיינע כלומרשטע פריינט און פארערער. ס'איז געווען ממש א גערענגל אויף לעבן און טויט, אז דער מינדסטער איינזעעניש פאר די גרויסע פארדינסטן זיינע פאר אונדזער פאלק און קולטור.

פארלירט ער אפשר זיין גלייכגעוויכט? שלאגן זיי אים אראפ פונעם וועג וועלכן ער האט אויסגעוויילט? ניין! נישט ער פאלט ביי זיך אראפ, נישט ער בייגט איין דעם קאפ.

ער בלייבט, נאטירלעך, זיינע אנפאלער נישט שולדיק קיין ענטפער. פארשטעלט מען אים דעם וועג צו דער פרעסע — ענטפערט ער זיינע „קריטיקער" דורך א סעריע גלענצנדיקע בראשורן, ווי נאר ער האט געקענט. מיט איבערמענטשלעכן געדולד, אן רוגזה און אן כעס — ווי שארף דער וויטיק זאל נישט געווען זיין, האלט ער זיך אויך איצט, ווי תמיד, ביי שפינאזעס דיקטאט: „נישט וויינען, נישט לאכן, נאר פארשטיין". זיינע כלי־זיין — די שארפע שווערד פון זיין אייזערנער לאגיק, טיפע חכמה און בנימוסדיקע מענטשלעכע רייד. (דאך אבער שפירט זיך דאס מאל, דאכט זיך דאס ערשטע מאל, א דערשטיקט עמאציאנעלער אונטערטאן צווישן די שורות. צו טיף האבן אים, אפנים, פארוואונדעט די פארסמטע פיילן זייערע).

זייענדיק באקאנט ווי א קעגנער פון דער מארקסיסטישער פילאזאפיע פון געשיכטע, פונעם היסטארישן מאטעריאליזם — איז דאך בארימט זיין דעבאטע אין די יונגע יארן, אין דער שווייץ, מיטן אנערקענטן מארקסיסטישן טעארעטיקער, פלעכאנאוו, א דעבאטע, וועלכע האט זיך געצויגן וואכן־לאנג — האט זשיטלאווסקי אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן זיך געפונען אונטערן איינפלוס פון מארקסיזם.

ס'איז דעריבער סימבאָליש דאָס, וואָס זיין לעצטע שריפטלעכע אַרבעט, עטלעכע טעג פאַר זיין פּטירה, וועלכע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „טאָג", ניו־יאָרק, מאַי 15, 1943, באַלד נאָך דער לוויה, איז געווען געווידמעט דעם 125סטן געבוירנטאָג פון קאַרל מאַרקס. אין אַ כמעט ביבלישן טאָן, פול מיט פּיעטעט פאַר מאַרקסן, הייבט זשיטלאָווסקי אָן זיין אַרטיקל מיט אָט די ווערטער:

„געווען אַ מאַן אין דייטשן לאַנד, קאַרל מאַרקס איז געווען זיין נאָמען. האָט אָט דער יידישער מאַן אָנגעשריבן אַ ספר: 'דער קאָמוניסטישער מאַניפעסט'. געהערט דאָס ספר צו יענע שריפטן, וואָס העלפן באַשטימען דעם גורל פון דער גאַנצער מענטשהייט.

„שוין באַלד הונדערט יאָר, ווי דאָס ספר האָט דערשיינט, טויזנטער און צען־טויזנטער מענטשן האָבן זיך געקוויקט מיט אים דורות און דורות. און מען קוויקט זיך מיט אים עד היום. הונדערטער און אפשר טויזנטער האָבן זיך געוואָרגן מיט אים, און אפשר ביי טויזנטער און צען־טויזנטער גייט אַדורך אַ שוידער איבערן לייב ווען עס ווערט דערמאָנט דער מחבר און זיין ספר.

„און גאָר גרויסע תלמידי חכמים לערנען מיט התמדה דעם 'מאַניפעסט', כדי צו באַשטימען זיין באַדייט און זיין היסטאָרישע ראָלע און כדי אויסצוגעפינען זיין ווערט אויך פאַר איצטער און פאַר שפּעטער.

„די תלמידי חכמים באַטראַכטן דאָס ספר ווי דעם טעסטאַמענט, דעם ספר הברית פון אַ נייער שיטה, — דעם מאַרקסיזם. מען באַדאַרף עס אָבער באַטראַכטן ווי דעם משניות פון דער שיטה . . ."

און אַזוי ווייטער און ווייטער אין אָט דעם טאָן.

ווייזט דאָס אונדז, אַז נאָך דעם ווי ער האָט יאָרנלאַנג געקעמפט אידעאָלאָגיש קעגן דער מאַרקסיסטישער שיטה אינעם סאָציאַליזם, קעגן דעם היסטאָרישן און דיאַלעקטישן מאַטעריאַליזם, האָט ער ביים סוף פון זיין לעבן אָנערקענט די גראַנדיעזע ראָלע פונעם גרונטווערק, פונעם 'קאָמוניסטישן מאַניפעסט', אויף וועלכן ס'איז געבויט דער מאַרקסיזם, אָנערקענט דעם נצחון פון דער מאַרקסיסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין רוסלאַנד.

● ● ●

דאַרף דאָ ביים סוף קלאָר ווערן, אַז אין אָט דער קורצער, העכסט־קאָנדענסירטער אָפּהאַנדלונג, איז קוים־קוים באַרירט געוואָרן דער גוואַלדיקער פאַרנעם פון זשיטלאָווסקיס פילזייטיקע אַקטיוויטעטן אין אַלע ספערן פון אונדזער קולטור און לעבן, ווי אַ סאָציאַליסט, אויפקלערער, פילאָזאָף, וויסנשאַפטסמאַן, עסעאיסט, לעקטאָר און פירער אין אונדזער געזעלשאַפטלעכן לעבן אין משך פון קנאַפּע זעכציק יאָר — פאַרדינסטן וואָס זענען נאָך עד היום נישט געהעריג אָפּגעשאַצט געוואָרן. איז שוין כ'לעבן די העכסטע צייט

פֿאַר אַן אויספֿירלעכער מאָנאָגראַפֿיע, וואָס זאָל אַרומנעמען פֿון אַלע זייטן דאָס רייכע, פֿרוכטבאַרע לעבן פֿון דער זשיטלאָווסקי פּערזענלעכקייט — איינער וואָס האָט געלייגט זיין חותם אויף דער עפּאָכע אין וועלכער ער האָט געלעבט און געווירקט. ווי אַן אויסערגעוויינלעך קאָליריפֿולער טיפּ מענטש, מיט אַזוינע דערפֿאַרונגען אין לעבן ווי זיינע, וואָלט דער פּענאָמען זשיטלאָווסקי געקאָנט דינען ווי אַ גאָלדענע טעמע פֿאַר אַ גרויסער נאָוועלע.

צום אויסלאָז — לאָמיר אַלע טייער האַלטן און זיך פֿאַרטיפֿן אין זיין רייכער גייסטיקער ירושה, וואָס ער האָט אונדז געלאָזט — אַ ירושה וואָס וועט לעבן און ווירקן אַזוי לאַנג, כל זמן דאָס יידישע פֿאָלק און דאָס יידישע וואָרט וועט לעבן.

ניו־יאָרק, 1965.

ווי אַזוי י. ל. פּרץ איז אין 1912 שיר אַריינגעפּירט געוואָרן אין אַ גרויסער צרה

און ווי אַזוי ער איז ניצול געוואָרן פון דער געפאַר. — נאָך אַנדערע פּאַסירונגען מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, וואָס זענען פאַרבונדן מיט אָט דעם עפּיזאָד.

(אַ בלעטל זכרונות)

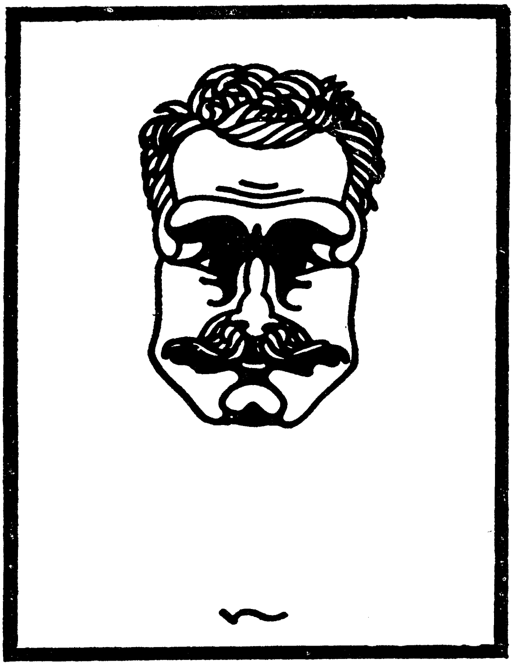

י. ל. פּרץ (צייכענונג פון אוריאל בירנבוים, 1921)

.1

55 יאָר ווערט דעם אַפּריל, ווי י. ל. פּרץ איז פון אונדז אַוועק אויף אייביק. דאַכט זיך, ס'וואָלט ערשט נעכטן געווען, ווען ס'האָט צו אונדז, אין ניו־יאָרק, חול־המועד פּסח, אַפּריל 3, 1915, אין סאַמע ברען פון דער

פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור", חודש־שריפט, מאַי און יוני, 1970, ניו־יאָרק.

ערשטער וועלט־מלחמה, דערגרייכט די טרויעריקע בשורה, אַז פּרץ איז נישטאָ מער.

דאָס איז געווען ער, וואָס האָט גערופן צו ליכט און בילדונג און צוגע־זאָגט אַ יום־טובדיק, שעפעריש לעבן. און זיין רוף איז מיט התלהבות אויפ־געכאַפּט געוואָרן דורך אונדזער יוגנט, אונדזערע טרוימער אין יענער איבערברוך־צייט. אַ פירער, קעמפער, אַ טרוימער — האָט ער פאַרמאָגט אַ גוואַלדיקע פעאיקייט צו וועקן ליבשאַפט און פאַרערונג צו זיך. יצחק לייבוש פּרץ, אונדזער גרויסער קלאַסיקער, הומאַניסט, האָט מיט זיך פער־זאָניפיצירט דאָס סאַמע שענסטע אינעם היסטאָרישן פּוילישן יידנטום.

וועט דערביי דאָ כדאי זיין אַרויסצוברענגען אַן אומבאַקאַנטן עפּיזאָד, וועלכער האָט אונדזער קלאַסיקער שיר נישט אַריינגעטריבן אין אַ גרויס אומגליק, פּונקט דריי יאָר פאַר זיין פּריצייטיקן טויט. דאָס איז דער שרייבער פון די שורות געווען דער יעניקער, וואָס האָט, אומגערן און נישט ווילנדיק, נאַטירלעך, פאַרקאָכט די קאַשע — אַז אַקט וואָס האָט ביי די ביטערע באַדינגונגען אונטערן צאַרישן רעזשים געקאָנט זיך אויסלאָזן זייער נישט פריילעך פאַרן פאָטער פון אונדזער מאָדערנער יידישער ליטע־ראַטור.

לאָמיר איצט גיין כסדר.

נאָכן רעוואָלוציאָנערן אויפברויז אין 1905-1906, טרעטן אין רוסלאַנד אַריין שווערע יאָרן. די רעאַקציע האָט געשטיקט און געוואָרגן. דער קאַמף קעגן דער צארישער דעספּאָטיע איז שטאַרק אָפּגעשוואַכט, קוים וואָס מ'שפּירט דעם דופק. אַזוי גייען פאַרביי עטלעכע יאָר. אַרום 1911-1912 נעמט ווידער קומען צו זיך די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג. די אומלעגאַלע אַרבעטער־פּאַרטייען נעמען אויפשטיין; תחית המתים. ס'ווערט צוביסלעך לעבעדיק. ס'נעמט ווידער זיך רודערן.

דעם רודער פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס די אינטעליגענץ האָט, מיט גאָר ווייניק אויסנאַמען, פאַרלאָזט אין די שווערע יאָרן פון דער רעאַק־ציע, האָבן די אַרבעטער אַליין איבערגענומען. אין די קורצע יאָרן פון דער רעוואָלוציע איז אויסגעוואָקסן אַ דור יונגע, אינטעליגענטע אַרבעטער. זיי ברענגען קרבנות, ווערן אָפט אַרעסטירט און קומען־אָפּ יאָרן אין די שווערע באַדינגונגען פון די צאַרישע תפיסות און אין פאַרשיקונג אין די וויטסטע מקומות אין סיביר.

ווינטער 1911-1912. פון דער גרעסערער ס. ס. (סאָציאַליסטן־טעריטאָ־ריאַליסטן) אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע, איז געבליבן בלויז אַ הייפל געטרייע איבערגעבליבענע חברים. וואָס טרויעריקער ס'איז די רעאַליטעט, אַלץ מערער טוליעט מען זיך איינער צום אַנדערן, אַלץ וואַרעמער איז די פריינט־שאַפט. די הויפּט־דאגה ביי די חברים אויף דער פריי איז געווען דעמאָלט,

ווי צו באַזאָרגן מיטן סאַמע מינימאַלסטן די חברים אין תפיסה און אויף פאַרשיקונג.

יענעם ווינטער נעמט זיך ביי מיר אויספּיקן אין קאָפּ אַ געוואַגטער פּלאַן פאַר יענער צייט, וואָס אויב רעאַליזירט, וואָלט עס פאַר אונדז געווען אַ גרויסע הילף. דער דאַזיקער געדאַנק גיט מיר מער קיין רו נישט בייטאָג און ביינאַכט. ארומגעטראַכט דעם ענין נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל — פאַרטרוי איך ענדלעך דעם פּלאַן צו צוויי נאָענטסטע חברים מיינע און פריינט אין דער פּאַרטיי, צוויי יונגע אינטעליגענטע אַרבעטער, מרדכי ביר־מאַן און אַוורעמל קאַסמאַן,ביידע אויסגעפּרואווטע טוער אין דער וואַר־שעווער ס. ס. אָרגאַניזאַציע.

דער פּלאַן אין קורצן, איז באַשטאַנען אין אָט דעם: איך וועל אַריבערגיין צו פּרצן און אים פאַרבעטן אין מיין געבוירן־שטאָט, כעלם, אויף אַ פאַר־לעזונג, ווי ס'האָט דעמאָלט געהייסן. דער פאַרדינסט וואָס וועט אונדז בלייבן נאָך די הוצאות, וועט גיין אויף צו לינדערן די נויט פון די אַרעס־טירטע און פאַרשיקטע חברים. נאָך אַ לענגערן ישוב־הדעת, וועגנדיק און מעסטנדיק דעם ענין פון אַלע זייטן איין מאָל און נאָך אַמאָל, די אַרגומענטן פאַר און קעגן — זענען מיר דאָך נישט קיין אַנדערן אויסוועג, און די חברים ווינטשן מיר גליק אין מיין שליחות. דערביי ווערט אָפּגערעדט, אַז די גאַנצע זאַך בלייבט אַ שטרענגער סוד צווישן אונדז דריי — די צוויי חברים און מיר. און אין יענער צייט האָט מען געוואוסט ווי צו האַלטן אַ סוד!

אַ פּאָר טעג פאַר פּסח (1912), אין אַ קאַלעמוטנעם, רעגנדיקן נאָכמיטאָג, געפין איך מיך ביים דעמאָלט באַרימטן הויז אין וואַרשע, אויף צעגליאַנע 1. אַרויף אויפן ערשטן שטאָק, קוק איך מיך איין אינעם מעשענעם שילדל אויף פּרצעס טיר, מיטן העברעאישן אויפשריפט, ווען ער נעמט אויף. איך זע, אַז געקומען בין איך גראָד אין דער ריכטיקער צייט. שטייט מען ביי דער טיר און מ'דאַרף אָנקלינגען. פאַרלירט מען אָבער דעם קוראַזש. עפּעס אַ קלייניקייט — זיך באַגעגענען פּנים אל פּנים מיטן גרויסן מייסטער.

אמת, זינט מ'איז אין וואַרשע (1908), פאַרפעלט מען נישט קיין איין פאַרלעזונג פּרצעס. כ'בין אויך איינער פון דער ענטוזיאַסטישער פּרץ־יוגנט — ווי מיר האָבן זיך גערופן — 15־16־יעריקע יינגלעך און מיידלעך, וואָס פלעגן זומער־צייט, יעדן שבת אין דער פרי, זיך אויסזעצן אויף די בענק אין דער איגאַלקאָווער אַלייע, אין זאַקסישן גאָרטן, און מיט ציטערניש אין די הערצער וואַרטן אויף אונדזער פּרצן. און אָט באַמערקן מיר אים פון דער ווייטנס אין דער צעפלאַטערטער ברייטער פעלערינע, מיט וועלכער ער האָט אין יענע יאָרן זיך קיין מאָל נישט געשיידט. מיט האַסטיקע יוגנט־לעכע טריט טראָגט ער זיך אַדורך די אַלייע, באַגלייט פון איינעם אָדער צוויי פון די ניי־אויפקומענדיקע יונגע שרייבער, צווישן זיי — מנחם באָריישאַ, פּרץ הירשביין, מאַרק שווייד און אַנדערע — פאַרטיפט אין אַ הייסן

שמועס. מיר, די יונגע בחורים און מיידלעך, באַגריסן אים, ווי געוויינטלעך, און ער ענטפערט אונדז אַ צופרידענער מיט אַ וואַרעמען שמייכל. דאָס איז געווען צווישן אונדז אַ בשותפותדיקע פאַרשטענדיקונג — אָן ווערטער. (פאַרקוקנדיק זיך אויף פרצן, כאַפט אויך דאָס יונגוואַרג זיך צו צו דער פעלערינע. וואָס־וואָס אָבער אַ פעלערינע מוז יעדערער זיך איינשאַפן און מיט איר פאַראַדירן אין זאַקסישן גאָרטן.)

וועלן מיר איצט איבערלאָזן דעם זאַקסישן גאָרטן און צוריקגיין צו פרצעס טיר. שטיין אַזוי און טראַכטן איז דאָך אויך קיין תכלית נישט. און דאָ מאַטערט אויך די איינגעבוירענע שעמעוודיקייט. סוף־כל־סוף טוט מען זיך אָן אַ כוח — זאָל זיין וואָס ס'וויל זיין — און פון גרויס אויפרעגונג טוט מען אַ צו שטאַרקן דריק אויפן טיר־גלעקל.

ס'נעמט נישט קיין אויגנבליק און צו מיין גרויס איבערראַשונג — פרץ אַליין שטייט אין דער אָפענער טיר. האָט דאָס מיך שוין אין גאַנצן צעטומלט — כ'האָב זיך נישט געריכט ער אַליין זאָל פאַר מיר עפענען די טיר. ער פאַרבעט מיך אַריין אינעווייניק און אַנטשולדיקט זיך, וואָס ער קאָן מיך נישט אַרייננעמען צו זיך אין קאַבינעט. ערב פסח — רוימט מען, מ'וואַשט און מען רייניקט די שטוב. ער האָט פשוט נישט וואו אַהינצוטון זיך. באין ברירה מוזן מיר שוין בלייבן אין פאָדער־צימער. געטראָגן האָט ער דאָס אין יענער צייט באַקאַנטע ברוין־סאַמעטן רעקל זיינס. אויסגעזען האָט ער נישט אויפגעלייגט, כמורנע, ווי דער דרויסן. ווערט שוין אויך מיר קאַלעמוטנע אויפן האַרץ, און איך טראַכט זיך: ריכטיק אַריינגעטראָפן! כ'וואָלט אַנטלאָפן, אָבער שוין צו שפעט. ער לאָזט מיך לאַנג נישט טראַכטן און פרעגט מיך גאַנץ פריינטלעך, וואָס ס'איז מיין פאַרלאַנג.

כ'געווין דערווייל צוריק מיין גלייכגעוויכט, און אין קורצע, געציילטע ווערטער דערקלער איך אים דעם ציל פון מיין וויזיט ביי אים. כ'בין געקומען אים פאַרבעטן אין מיין היים־שטאָט, כעלם, אויף איינער אָדער צוויי פאַרלעזונגען. כ'האָף ער וועט זיך נישט אָפזאָגן צוצוטיילן אונדזער שטאָט דעם גרויסן כבוד. בעת כ'רעד אַזוי, נעמט זיך זיין פנים אויסלייטערן, די אויגן לייכטן אויף מיט יענעם באַזונדערן פרצישן גלאַנץ. ווערט שוין אויך מיר פריילעכער אויפן האַרץ. ס'נעמט זיך מיר אויסדאַכטן, אַז ער האָט פשוט געוואַרט אויף מיר.

זיכער איז פרץ דעמאָלט נישט געווען זשעדנע פאַר אַן אויפטריט ערגעץ אין אַ פראָווינץ־שטאָט. ווייט דערפון. זיין רום האָט שוין געהאַט דערגרייכט די העכסטע מדרגה. שוין געווען נאָך טשערנאָוויץ, געווען נאָך זיינע טריאומפאַלע אויפטריטן אין די גרעסערע צענטערס פון לאַנד, ווי פעטערבורג און אַנד. פריש זענען נאָך געווען די אומפאַרגעסלעכע „פרץ־טעג“ אין ווילנע, ירושלים ד'ליטע, אָט אַקאָרשט צוריק מיט עטלעכע וואָכן, אין פעברואַר. די פרץ־טעג, וואָס זענען דאָרט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ

גרויסן פאָלקס יום־טוב, איז אַן אימפּאָזאַנטער דעמאָנסטראַציע פאַר אונד־זער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור.

ווען כ׳בין פאַרטיק געוואָרן, צעשמייכלט ער זיך מילדּ, אַז אדרבא, ער וואָלט טאַקע אַ בעלן געווען זיך אָראָפּכאַפּן קיין כעלם. מיר האָבן נאָך גע־שמועסט אַ צען־פופצן מינוט, אויך וועגן אַנדערע ענינים. ביים סוף זאָגט ער, אַז ער האָט פאַר מיר שוין די דאַטע פאַר זיין פאַרלעזונג — דאָס וועט זיין מוצאי שבועות. יום־טוב איז ער פריי פון זיינע פליכטן אין דער גמינע, וועט ער קאָנען קומען קיין כעלם.

פאַרטיק געוואָרן מיט דער דאַטע, זאָג איך פרצן, אַז כ׳פאָר אויף פּסח קיין כעלם, כדי דאָרטן גלייך אָנצוהייבן די צוגרייטונגען פאַר זיין פאַר־לעזונג. כ׳בעט אים אויך צוגרייטן אַ קאָנספּעקט פון זיין רעפעראַט אויף רוסיש. כדי צו קריגן פון דער פּאָליציי אַ דערלויבעניש פאַר אַ לעקציע, האָט מען געמוזט איר צושטעלן אַן אויספירלעכן קאָנספּעקט אין רוסיש מיטן פּינקטלעכן אינהאַלט פון דער לעקציע. איך זאָג אים אויך צו באַלד נאָך פּסח צו זיין צוריק אין וואַרשע און מיט אים פאַרענדיקן וועגן אַלע אַנדערע פּרטים. מיט קיין איין וואָרט האָט פרץ נישט דערמאָנט וועגן קיין געלט.

געזעגנט זיך מיט פּרצן און פאַרלאָזט זיין וואוינונג, האָב איך פרייער אָפּגעאָטעמט. כ׳האָב מיך דערפילט גליקלעך און דערהויבן פון דער וואָרע־מער אויפנאַמע ביי פּרצן, און וואָס מיין מיסיע האָט, אַזוי ווייט, דערוווייל זיך איינגעגעבן. אי מיר וועלן קאָנען העלפן אונדזערע חברים אין נויט און אי מיין געבוירן־שטאָט וועט האָבן די זכיה ביי זיך אויפצונעמען פרצן — זען און הערן דעם גרויסן קלאַסיקער.

אָפּגעגעבן נאָך דעם זעלבן אָוונט אַ פרייילעכן באַריכט פון מיין וויזיט ביי פּרצן די צוויי פּריער־דערמאָנטע חברים און פריינט. איבעריק צו זאָגן ווי גליקלעך זיי זענען געווען מיט מיין ערשטן דערפאָלג. וועט דאָ איצט נייטיק זיין צו פאַרנאָטירן, אַז אַחוץ די צוויי פריער־דערמאָנטע חברים, האָט נאָך איין פערזאָן געוואוסט דעם סוד אונדזערן, משה שטיוולמאַן, אויך אַ פּאַרטיי־חבר. ער האָט געוואוינט אין איין צימער מיט מיר אויף מאַ־ריאַנסקע גאַס, נומער 10. ער האָט אויך געשטאַמט פון מיין געבוירנשטאָט, כעלם. קיין אַנדערע האָבן מיר נישט דערציילט. די גאַנצע זאַך איז אונ־טערגענומען געוואָרן אויף אונדזער אייגענער אחריות.

הכלל, די אמתע אַרבעט דאַרף זיך איצט ערשט אָנהייבן.

אַהיימגעקומען בין איך ערב־פּסח, גלייך צום סדר. באַלד אויף מאָרגן, דעם ערשטן טאָג פּסח, נעמט מען זיך גלייך צו דער אַרבעט. כ׳טרעף זיך מיט אַ פּאָר אַלטע חברים — גלייבן זיי פּשוט נישט זייערע אויערן, ווען כ׳דערצייל זיי די גרויסע נייעס. מיר שטעלן זיך פאַר דעם קאָך וואָס דאָס וועט אַרויסרופן אין שטאָט. גלייך נעמט מען זיך אַרבעטן אויף אַ פּלאַן

פאַר פּרצעס אויפטריט. מיר דאַרפן פאַר פּרצן צוגרייטן אַזאַ קבלת־פּנים, ער זאָל עס האָבן צו געדענקען און אויך די שטאָט זאָל עס נישט פאַרגעסן. אונדזער פאַנטאַזיע ווייסט שוין מער פון קיין גרענעץ נישט.

דעם זעלבן טאָג געפינען מיר אויס ביים אייגנטימער פון גרעסטן זאַל אין שטאָט, דאָס איינציקע קינאָ־טעאַטער, אַז ער איז וויליק צו פאַרדינגען אונדז זיין טעאַטער פאַר מוצאי שבועות, פאַר אַ יידישער פאַרלעזונג. ווער, וואָס, ווען זאָגט מען אים דערווייל נישט אויס.

נאָך דעם זעלבן טאָג שרייב איך קיין וואַרשע צו מיינע צוויי חברים עטלעכע שורות מיט אַ גאַנץ אומשולדיקן אינהאַלט. כ'האָב געטראָפן מיין משפחה געזונט, געהאַט אַ שיינעם סדר, און דאָס גלייכן. געמיינט האָט עס, אַז אַלץ גייט אויף אַ דרך. פּרצעס נאָמען איז, נאַטירלעך, נישט דערמאָנט געוואָרן, נישט געווען קיין מינדסטע אָנצוהערעניש. געשיקט די עטלעכע גאָרנישט זאָגנדיקע ווערטער האָב איך צום פריער־דערמאָנטן משה שטיוולמאַן. ער האָט דאָס געזאָלט איבערגעבן אין די ריכטיקע הענט.

.2

די עטלעכע שטורעמדיקע יאָרן פון דער רוסישער רעוואָלוציע, 1905־1906, האָבן אויפגעוועקט די יידישע אַרבעטער־מאַסן צו אַ ניי לעבן. מ'רייסט זיך מיט אַלע כוחות פונעם מיטלאַלטער אין וועלכן מ'האָט נאָך טיף געשטעקט. דער קורצער פרייהייט־קאַמף פירט אַרויס אַ נייעם טיפּ יונגן יידישן אַרבעטער, וואָס נישט ער קאָן און נישט ער וויל זיך מער צוריקקערן צום פריערדיקן פאַרגליווערטן און לאַנגווייליקן לעבן. מיט זייערע ערשטע טריט האָבן די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען געוועקט ביי די יידישע אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן אַן אינטערעס צו קולטור, צו וועלטלעכקייט, אַ דאָרשט צום וויסן; זיי פלאַנצן אין זיי איין די געוווינהייט צו לייענען אַ גוט בוך, לערנען אים צו קוקן אויף אַ בוך מיט דרך־ארץ, מיט רעספּעקט. וואָס די השכלה האָט פריער געטאָן פאַר די באַלעבאַטישע קינדער, דאָס האָבן די ניי־אויפגעקומענע אַרבעטער־פּאַרטייען געטאָן פאַר די ברייטע פאָלקס־מאַסן.

די רעאַליטעט אין רוסלאַנד אין יענער שטאָק־פינצטערער נאַכט איז אַ טרויעריקע. נאָך די הייסע פּאָגראָמען, דורך וועלכע די צאַרישע דעספּאָטיע האָט געזוכט צו דערטרינקען די רעוואָלוציע אין טייכן יידיש בלוט, קומען די טאָג־טעגלעכע קאַלטע פּאָגראָמען; שווערע גזירות פאַרמערן זיך יעדן טאָג, ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן, און גראָבן אונטער אונדזער עקזיסטענץ. ס'ווערט אַלץ שווערער צו אָטעמען. די שנאה צום אונטערדריקער איז אָן אַ גרענעץ. אָרעמקייט און נויט וואַקסן. לאָזט מען פונדעסטוועגן נישט אַראָפּ די הענט. מ'גיט זיך נישט אונטער דעם יאוש און מ'האָפט אויף בעסערע צייטן.

מ׳וואַרפט זיך דערוויַיל מיט ברען צום יידישן בוך, צו זעלבסט־בילדונג. מ׳לייענט מיט התמדה די מאָדערנע יידיש־וועלטלעכע ליטעראַטור, וואָס בליט זיך דעמאָלט אַזוי שיין פונאַנדער. ס׳וואַקסט אויס אַן אַרבעטער־אינטעליגענץ וועלכע ווערט דער רוקנביין פון יעדער קולטור־אַקציע אויף דער יידישער גאַס. ס׳קומט פאַר אַן אמתע קולטור־רעוואָלוציע. דער דאָזיקער רענעסאַנס, ווי יענע עפּאָכע ווערט דעמאָלט באַצייכנט, ברענגט אַריין יום־טובדיקייט אין דער טרויעריקער ווירקלעכקייט, פאַרשענערט דאָס גרויע וואָכעדיקע לעבן. די פּיעטעט פאַר די שאַפער פונעם געלייטערטן יידישן וואָרט, בפרט פאַר פּרצן, וועלכער איז שוין אין יענער צייט געוואָרן אַ לעגענדע, איז גאָר נישט אָפּצושאַצן. דער הייסטער וואונטש ביי יעדן איינעם איז אַליין צו זען און הערן פּרצן.

קאָן מען זיך היינט קוים פאָרשטעלן וואָס פּרצעס אַן אויפטריט האָט דעמאָלט געמיינט פאַר אַזאַ מיטל־גרויסער קאָמפּאַקטער יידישער שטאָט ווי כעלם.

אָבער ווי גייט דאָס ווערטל: דער מענטש טראַכט און גאָט לאַכט. און דער קלאַפּ וואָס דאַרף זיך באַלד אַראָפּלאָזן, לאָזט אויף זיך לאַנג נישט וואַרטן.

חול המועד פּסח קריג איך אַ טעלעגראַמע פון וואַרשע — און אויס מיטן חלום וועגן פּרץ אין מיין היים־שטאָט, אויס מיט הילף פאַר די חברים אין נויט. די אמתע צרות אָבער הייבן זיך ערשט אָן. אויבנאויף איז דער אינהאַלט פון דער טעלעגראַמע געווען אַ גאַנץ אומשולדיקער: „די מאַמע איז קראַנק געוואָרן, ס׳גייט אַ בריוו מיט מער פּרטים". אויפן געוויינלעכן לשון, האָט עס אין יענער צייט געמיינט פּשוט: „ס׳איז פאָרגעקומען אַ פּאָליציייִשער איבערפאַל און אַן אַרעסט, און כ׳זאָל מיך נישט רירן פון אָרט ביז אַ בריוו וועט קומען".

כאָטש כ׳האָב נאָך נישט געקאָנט וויסן אַקוראַט וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, אָבער לויט דער דערפאַרונג פון יענער צייט, איז עס געווען גענוג מ׳זאָל תיכף אָפּשטעלן יעדע ווייטערדיקע צוגרייטונג צום פּרץ־אויפטריט. אַלע שפּורן ווערן פאַרווישט — שאַ, שטיל, מער קיין פּיפּס נישט.

איצט וואַרט מען אין געהאַקטע וואונדן אויפן בריוו. אַ טאָג־צוויי שפּעטער קריג איך דעם פאַטאַלן בריוו פון וואַרשע. לאָזט זיך אויס, אַז ס׳איז אַ סך ערגער ווי זיך פאָרגעשטעלט.

פּאַסירט האָט אָט וואָס. דעם ערשטן טאָג חול־המועד פּסח איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון די אָנפירנדיקע חברים פון דער ס. ס. אָרגאַניזאַציע צו צוגרייטן די טראַדיציאָנעלע ערשטע מאַי פּראָקלאַמאַציע. איז אַלץ, נאַטירלעך, צוגעגאַנגען בסוד סודות, העכסט קאָנספּיראַטיוו, ווי ס׳האָט דעמאָלט געהייסן. ווי אַזוי־זשע דאָך האָט די אָכראַנע — די צאַרישע פּאָליטישע געהיים־פּאָליציי — זיך דערוואוסט דערפון און באַפאַלן די זיצונג? אָט

דאס רעטעניש איז ערשט אויפגעקלערט געווארן שפעטער אין 1917. נאך דער רוסישער פעברואר רעוואלוציע, האט מען געעפנט די ארכיוון פון דער אכראנע און פארעפנטלעכט די נעמען פון די פראוואקאטארן, פאר־קויפטע שקורעס. צווישן זיי איז אויך געווען דער נאמען פון דוד לאנדע, א יונגער ארבעטער, וואס האט געשטאמט פון לובלין, און אן אקטיווער מיטגליד פון דער ווארשעווער ס. ס. ארגאניזאציע. הכלל, ער האט עס אויס־געגעבן יענע זיצונג.

צום אומגליק האט אויף יענער זיצונג פארבלאנדזשעט, געראפן אהין האט מען אים נישט, מיין מיטוואוינער, שטיוולמאן, וואס צו אים האב איך, ווי פריער דערמאנט, געשיקט דאס בריוול פון כעלם. ווערט ער דארטן ארעסטירט באגלייך מיט אלעמען, צווישן זיי אויך די פריער־דערמאנטע צוויי חברים און פריינט מיינע מרדכי בירמאן און אווראמל קאסמאן. די אכראנע קומט אויך מיד און מיין זוכן אין מיין בשותפותדיקער וואוינונג מיט שטיוולמאנען. אויך מיך האט דער פראוואקאטאר ארייגעשלעפט. איז מיך טרעפן זיי טאקע נישט, אבער זיי פארכאפן דאס פריער־דערמאנטע גאר־נישט־זאגנדיקע אבער פיל־מיינענדיקע בריוול מיינס. און אט דא הייבט זיך אן דאס אומגליק.

אין ווארשע איז משה שטיוולמאן געווען א קורצע צייט. האט נישט שלעכט פארדינט ביי זיין פאך, סטאליעריי. געווען איז ער א גוטער חבר און געטרייער פריינט. א שטילער, פשוטער און צוריקגעצויגענער. א קינד פון דער געדיכטער ארעמשאפט, פרי פאריתומט, האט ער זיך געפילט צופרידן און דערהויבן אין דער ווארעם־חברישער, קולטורעלער סביבה, אין וועלכער ער האט איצט געלעבט. ער פלעגט אבער פון צייט צו צייט ארייננפאלן אין א מין פאראליזירנדיקער מעלאנכאליע, פון וועלכער ס'איז אים נישט גרינג אנגעקומען זיך צו באפרייען.

א טאג נאכן ארעסט איז די פארטיי־טוערין ביילע ווילדער (פון כעלם), שוין געווען אויף א זעאונג אין פאוויאק מיט מרדכי בירמאן, זיך אנגעבנ־דיק פאר זיינער א שוועסטער. גלייך נאכן ארעסט האט ער אויף אן אונ־טערערדישן וועג געלאזט איר וויסן, אז זי מוז תיכף קומען אים זען. עפעס שרעקלעכס האט געטראפן.

פאר דער קורצער צייט וואס די זעאונג האט געדויערט דערוויסט זי זיך גענוג.

אין יענער פאטאלער נאכט, בעתן ארעסט, פאלט שטיוולמאן גלייך אריין אין א פאניק. ער האט דאך דארטן נישט געדארפט זיין — צו וואס־זשע איז ער ווי א בלינדער געקראכן גלייך אין פייער אריין! ביי דער אויספאר־שונג אין דער אכראנע, באלד נאכן ארעסט, האבן זיי פריער מיט בייזן, דערנאך מיט „גוטן", מיט זיסע ריידעלעך און פאלשע, כיטרע שטיק, גע־פרובירט אים איינרעדן, אז ער איז דא אומזיסט ארייננגעשלעפט געווארן,

נישט אים מיינט מען. זאָל ער נאָר אויסזאָגן ווער ס׳איז דער ש. וואָס איז געחתמעט אויפן בריוול, און וואָס ס׳איז דער אמתער מיין פונעם בריוול. אַזוי ביסלעכווייז, אונטערן שרעקלעכן דרוק זייערן, שוין אין גאַנצן אַ פאַר־טשאַדעטער, נישט ווייסנדיק מער וואָס ער טוט, ווי אין אַ קאַשמאַר, זאָגט ער אַלצדינג אויס. מער האָבן זיי נישט באַדאַרפט. אַז די אָכראַנע האָט נישט געהאַלטן וואָרט צו באַפרייען אים איז פאַרשטענדלעך. איצט איז ער מיט זיי אין איין קאַמער. בקיצור, די אָכראַנע איז איצט אינפאָרמירט וועגן אַלץ. דאָס אומגליק איז איצט גרויס דערמיט, וואָס פרצעס נאָמען איז אַריינגעשלעפּט געוואָרן. זיי ווייסן וואָס כ׳טו איצט אין כעלם און אויך וואָס די פאַרדינסטן פון פּרצעס פאַרלעזונג וועלן פאַרווענדט ווערן. מוז מען דעריבער פאַרלויפן דעם וועג דער אָכראַנע, און מיך גלייך אַלאַרמירן, כּדי איך זאָל וויסן וואָס איך האָב צו טון.

אין יענער פינצטערער צייט אין רוסלאַנד איז ווי און ווינד געווען יענעם וואָס האָט נישט פאַרמאָגט די פּסיכיש־מאָראַלישע כּוחות צו קאָנען קוקן דעם שונא גלייך און אומדערשראָקן אין פּנים אַריין, ווען ער ווערט פאַר־כאַפּט אין זיין נעץ. אַ היפּש ביסל זענען געווען אַזוינע ווי די צוויי פריער־דערמאָנטע חברים מיינע, וואָס אַריינפאַלנדיק דעם פיינט אין די לאַפּעס, וואַקסן זיי ערשט אויס. אין תּפיסה נעמען זיי אָניאָגן זייער בילדונג, וואָס זיי האָבן אויף דער פריי נישט געהאַט די מעגלעכקייט אויס־צופירן. די תּפיסה איז זייער אוניווערסיטעט. סיי ביי די אַזוי־גערופענע „פאַרהערן" פאַרן פּראָצעס און אויך בעתן פּראָצעס ווייזן אָט די צוויי יונגע אַרבעטער אַרויס קוראַזש און מענטשלעכע חשיבות.

משה שטיוולמאַן איז אָבער, צום אומגליק, נישט פון דעם טייג געווען געקנאָטן. באַלד ביים ערשטן צונויפטרעף מיט די מלאכי־חבלה, לאָזן זיך אים אויס די פּסיכישע כּוחות און ער קאַפּיטולירט. נאָכן ערשטן „פאַרהער" אין דער אָכראַנע, האָט מען אים אָפּגעפירט אין פּאַוויאַק און אים איינגע־זעצט אין איין קאַמער מיט די אַנדערע אַרעסטירטע חברים. דאָרטן, אין תּפיסה־קאַמער, ניכטערט ער זיך אויס פונעם טשאַד, און דער געדאַנק נעמט זיך אים אויסלייטערן. דערזעט ער ערשט מיט פולער קלאָרקייט, וואָס ער האָט דאָ אָפּגעטאָן, אַזוי פאַרראַטן זיינע טייערסטע חברים און פריינט! אַך, ווען ער קאָן צוריקכאַפּן! נישטאָ שוין אָבער קיין וועג צוריק — צו שפּעט. ראַנגלט ער זיך מיטן טויט און זוכט אין זיין פאַרצווייפלונג ערגעץ אַן אָנשפּאַר און — געפינט נישט. ער האַלט עס מער נישט אויס און ברעכט צונויף אונטער דער שווערער משא, וואָס איז נישט פאַר אים צו דערטראָגן. אָט אַזוי, כּדי זיך צו ראַטעווען פון די גיהנומדיקע יסורים, צו אַנטרינען פון דער אומדערטרעגלעכער רעאַליטעט, נעמט דער געדאַנק זיך אים ביסלעכווייז פאַרטונקלען. וואָס ווייטער אַלץ ערגער און ערגער. ס׳דערגייט שוין אַזוי ווייט, אַז ער ווערט צומאָל ווילד און באַפאַלט אין דער

תפיסה־קאמער איז מיטן דער נאכט זיינע געטרייסטע חברים און פריינט, מרדכין און אוורעמלען, און כאפט זיך זיי וואַרגן. איין מאל און נאך אמאל. נישט געקוקט דערויף באמיען זיך די צוויי חברים זיינע אלע פארדעקן, אזוי לאנג ווי ס'לאזט זיך נאר. זיי גיבן זיך מיט אים אפ און העלפן אים מיט וואס נאר זיי קאנען. זיי פילן אים מיט אין זיין בראד, און ווייטיקן מיט אים אין זיין גרויס אומגליק.

דער סוף זיינער איז א טראגישער. ביסלעכווייז לעשט זיך אים דער געדאנק אין גאנצן אויס. פון פאוויאק פירט מען אים איבער אין אן אינסטיטוציע פאר גערירטע פון זינען. צום משפט פון דער ווארשעווער ס. ס. ארגאניזאציע מיט קנאפע צוויי יאר שפעטער (דעצעמבער, 1913), ברענגט מען אים נאך אין געריכט אריין — ס'איז אבער נישטא שוין וועמען צו משפטן. נאך דעם ווי אלע אנדערע ווערן פארמשפט — ווער צו פארשידענע טורמע־טערמינען און ווער צו פארשיקונג אין די ווייטע קאלטע מקומות אין סיביר — ווערט משה שטיוולמאן אפגעשיקט אין א שטאטישן הקדש. ער קומט שוין מער נישט צוריק צו זיך, ביז זיין גיכן פרייצייטיקן טויט, אינעם יונגן עלטער אין זיינע ערשטע צוואנציקער יארן. אין מיטן זומער 1914, הויכט ער אויס זיין לעצטן אטעם. אט אזוי איז צו דער גרויסער מחנה קרבנות פון דער צארישער דעספאטיע צוגעקומען נאך אן אומשולדיקער קרבן.

3.

קומען מיר איצט צוריק צו מיין היים־שטאט כעלם.

ווי שוין פריער דערמאנט, ווערן גלייך נאך די „גוטע" נייעס, וואס כ'קריג פון ווארשע, אלע צוגרייטונגען צו פרצעס אויפטריט ביי אונדז אין שטאט אפגעשטעלט, אלע שפורן פארווישט—ווי קיינמאל גארנישט געוועז. ואני, און איך נעם מיך גרייטן צום אומפארמיידלעכן, נישט־געבעטענעם וויזיט פון די ווארשעווער „געסט". געוואוסט האב איך, אז איצט, אויב זיי קריגן מיך אריין, וועל איך שוין אזוי גרינג נישט אפשניידן. קודם בין איך שוין געוועזן ביי זיי א געשטעמפלטער. צוויי מאל אין די לעצטע צוויי יאר בין איך אריינגעפאלן אין זייערע הענט, אוןביידע מאל זיך גענוג אנגעבידעוועט ביי זיי. דאס ערשטע מאל אין מערץ 1910, דאס צווייטע מאל אין מאי 1911. ביידע מאל אין ווארשע.

איצט אבער איז די סיטואציע א גאנץ באזונדערע. ווארום חוץ דעם וואס מ'האט מיך איבערן פראוואקאטארס מסירה צוגעצויגן צום פראצעס פון דער ווארשעווער ס. ס. ארגאניזאציע, איז מיין לאגע געווארן נאך מער קאמפליצירט און העכסט דעליקאט, מחמת דעם וואס איצט איז געוועזן פארמישט דער נאמען פון אונדזער גרויסן קלאסיקער. בין איך דאך געווען דער איינציקער וואס האט געפירט די פארהאנדלונגען מיט פרצן פאר זיין אויפטריט. איז וואס־זשע איז דא צו רעדן — ס'איז מיך נישט

געוועזן וואָס מקנא צו זיין. פֿון דער אַנדערער זייט, אָבער, האָט מיר אָפּגעגליקט דערמיט וואָס מ׳האָט איבערגעקליגלט די שרעקלעכע אַכראַנע, און מיך באַצייטנס געוואָרנט, וואָס מיר שטייט איצט פֿאָר. אַ דאַנק דעם וואָס ס׳האָט געפֿעלט דער עלעמענט פֿון איבערראַשונג, קריג איך דערווייל די איבערהאַנט איבער זיי. גרייטנדיק זיך צו זייער גיכן „וויזיט״ — איז מען ווידער אַמאָל „בודק־חמץ״ אין דער היים, ס׳זאָל זיך חלילה נישט פֿאַרוואַלגערן ערגעץ קיין „טרייפֿענע סחורה״. איך נעכטיק שוין אויך מער נישט אין דער היים.

אַ פּאָר טעג נאָך פּסח איז עס געוועזן. אַ מחיהדיקער פֿרילינג־טאָג. מיין פֿאָטער לאָזט מיך צופֿעליק איבער אַליין אין דער פֿרי פֿאַר אַ ווײַלע אין זיין אייזן־קראָם. באַמערק איך ווי דער שטאָטישער זשאַנדאַר מיט דער פּיין־פֿאַרקעמטער באַלעבאַטישער באָרד, דרייט זיך מיט זיין בנימוסדיקן גענגל אַרום דער קראָם. ער רוקט זיך אַלץ נעענטער, שמעקט, ניוכעט. אָט אַזוי פּאַמעלעך, ביז ער שטעקט אַריין די באָרד אין קראָם אַריין, קוקט זיך אַרום, מעסט מיך אָפּ פֿון קאָפּ ביז די פּיס, צי איז דאָס דער ריכטיקער בעל־דבר; זיין כּלל איז געוועזן נישט צו פֿאַרלאָזן זיך אויף קיין ניסים. דער דאָזיקער זשאַנדאַר איז אין שטאָט געוועזן באַקאַנט מיטן נאָמען „די באָרד״. ער האָט זיך שטענדיק געדרייט צווישן יידן, אַלעמען געקענט, גרויס און קליין. זיין עובֿדה איז געוועזן אויסצושפּירן פֿריער ווען מ׳האָט געדאַרפֿט עמעצן פֿאַנגען.

שפּעטער אַביסל דערוויסט זיך מיין מוטער, אַז די „באָרד״ איז שוין היינט אויך געוועזן ביים הויז־אייגנטימער, וואו מיר וואוינען, כּלומרשט אַראָפּגעשריבן די נעמען פֿון אַלע איינוואוינער אין הויז, און דער עיקר וואו אַקוראַט יעדערער וואוינט.

פֿאַרנאַכט, ס׳איז שוין געוועזן גוט טונקל, איך שפּאַן אַהיים מיט דער לובלינער גאַס, די הויפּט־געשעפֿט־גאַס. פֿון דער ווייטנס דערקען איך אַ פּאָר וואַרשעווער „געסט״ שפּאַצירן זיך אַזוי געמיטלעך. הכּלל, אַלע סימנים ווייזן, אַז היינט וועט עס געשען.

אין דער היים טרעף איך די משפּחה אין פּחדימדיקער דערוואַרטונג אויף דער אומהיימלעכער וואָר־נאַכט, וואָס ס׳שטייט זיי היינט פֿאָר. זיי ווייסן שוין מיט וואָס דאָס שמעקט. שוין געהאַט פֿאַרזוכט דעם טעם דערפֿון. נאָכן עסן, זיך געזעגנט, און לאָז מיך אַוועק אין מיין באַהעלטעניש.

אַ לאַנגע, שלאָפֿלאָזע נאַכט, לאַנג ווי דאָס יידישע גלות. זיך קוים דערוואַרט ס׳זאָל נעמען טאָגן. ס׳נעמט נישט לאַנג ווי מיין פֿאָטער שלייכט זיך שטיל אַריין צו מיר. אויפֿן וועג גייענדיק צו מיר האָט ער זיך פֿריער גוט אַרומגעקוקט, צי מ׳שפּירט אים נישט נאָך. ער זעצט זיך אַנידער, אָטעמט שווער אָפּ, און אַז ווײַטערע שהיות, נעמט ער דערציילן:

בלילה ההוא — די נאַכט האָט מען שוין קיין אויג נישט צוגעטאָן. מיט

האַרץ־קלאַפּעניש דערוואַרט מען די „אָנגעלייגטע געסט". ויהי בחצי הלילה — ווי ס'איז געווען דער איינגעשטעלטער שטייגער ביי זיי, זיך אַריינצוגרייסן אין מיטן דער נאַכט — מ'זעצט אין דער טיר. מיט אַ הו־האַ פֿאַלט אַריין אַ שייקע ציוויל־געקליידטע אָכראַניקעס, זשאַנדאַרן און פּאָליציסטן, דער זשאַנדאַר מיט דער באָרד בראָש, ווי זייער וועגווייזער. מ'פֿירט מיט זיך אויך אַ גרויסן פּאָליציי־שפּיר־הונט.

די „באָרד" לאָזט דער ערשטער זיך האַסטיק צו דער סאָפֿע, וואו איך האָב, הייסט עס, געזאָלט שלאָפֿן, די רעשט נאָך אים. שוין באַלד ביים ערשטן בליק ווערט אים פֿינצטער אין די אויגן. מיט אַ וויינענדיק קול קרעכצט ער אַרויס: „עטאָ ניע טאָט" — ס'איז נישט ער. געווען איז עס מיין ברודער, פּינחס. ער, די „באָרד", האָט געהאַט וואָס צו וויינען נאָך זיין קאָפּ. דאָס פֿישל איז שוין געווען ביי אים פֿאַרפֿאַקט אין דער נעץ, און דאָ, אונטער די הענט זיך אַרויסגעגליטשט, ואיננו. ס'נעמט זיי אַלע וואַרפֿן די ניכפּה. זיי ווילדעווען און זידלען מיין פֿאָטער — ער מוז מיך גלייך צושטעלן צו זיי. נישט געקוקט אויף אַלע זייערע געוואַלדן און סטראַשונקעס, האַלט דער פֿאָטער זיך פֿעסט ביי זיינעם: אמת, כ'בין טאַקע אַהיים געקומען אויף פּסח, אָבער גלייך נאָך פּסח בין איך צוריקגעפֿאָרן קיין וואַרשע. ווילד צערייצטע טרייבט מען אַלעמען אַרויס פֿון די בעטן — מיין ברודער פּינחס און צוויי יונגע שוועסטער, גישע און בלומע, מ'שוינט אויך נישט די מאַמען.

איצט הייבט זיך אָן דער „אָביסק". מ'זוכט מיך אונטער די בעטן, מ'לאָזט זיך אַראָפּ אין הויף אַריין, מ'רייסט דאָרטן אויף די קאַמערן, אויך דאָרטן זוכט מען מיך. אין שטוב, ווידער, זוכט מען „טרייפֿענע סחורה", אומלעגאַלע ליטעראַטור. מ'נישטערט, מ'צעטרייבערט דעם טאַטנס ספֿרים, מען מאַכט אָן אַ חורבן. אַזוי ראַיענדיק זיך ווערט ביי זיי פּלוצים אַ שמחה. ענדלעך דערטאַפּט די ריכטיקע קראַמאָלע. פֿון דער מאַמעס קרבן־מנחה סידור ציט מען אַרויס אַ בלעטל געדרוקט פֿון ביידע זייטן — אַ תחינה פֿון שׂרה בת־טובים פֿאַר ראש־חודש בענטשן. זיי טראָגן עס אונטער צו מיין פֿאָטער און מיט נצחון אין קול נעמט מען מיט דער תחינה אים פֿאָכען אין די אויגן אַריין: „דאָס וואָס איז?" — „אַ מאָליטוועֶ" (אַ תפֿילה), ענטפֿערט ער זיי, „דער מאַמעס אַ מאָליטווע". אַז זיי פֿאַלן אַריין אין גרימצאָרן: „אַה, אין די אויגן אונדז צו נאַרן, מאָשעניק! וואָס — בלינד זענען מיר? זעען מיר דען נישט, אַז ס'איז אַ זשידאָווסקע פּראָקלאַמאַציע?" און מיט קללות און חרמות וואַרפֿן זיי זיך אויף אים מיט די פֿויסטן.

דער מאַמעס תחינה איז אָבער נישט געווען די איינציקע טראָפֿעי, וואָס זיי האָבן פֿאַרכאַפּט. געווען אין שטוב אַרום אַ צענדליק העפֿטלעך פֿונעם העברעאישן חודש־זשורנאַל „רשפֿים" (פֿונקען). געווען זענען די העפֿטלעך אין אַ קליינעם קעשענע פֿאָרמאַט. איטלעכס העפֿטל האָט געהאַט אַ הילע

פון אַן אַנדערן קאַליר. זענען צווישן זיי געווען אויך אַ פּאָר מיט רויטע הילעס. געווען איז עס אַ הונדערט־פּראָצענטיקע לעגאַלע שריפט, אַ ריין־ליטעראַריש־קינסטלערישע אויסגאַבע, דערלויבט דורך דער צאַרישער צענזור. גענוג צו דערמאָנען, אַז דער רעדאַקטאָר פון „רשפים" איז געווען דוד פרישמאַן. האָט מען באַדאַרפט זיין דערבײַ צו זען מיט וואָס פאַר אַ שמחה די „באָרד" האָט זיך צוגעכאַפּט צו די עטלעכע העפטלעך מיט די רויטע הילעס. דאָ האָבן זיי שוין דערטאַפּט די ריכטיקע קראַמאָלע — נישט צעפּטרט די נאַכט גאָר אין גאַנצן אומזיסט.

ענדלעך פאַרטיק געוואָרן מיט דעם אַביסק (הויז־זוכונג). איצט ציען זיי אַרויס זייער לעצטע טרומף־קאַרט. זיי באַפעלן מיין ברודער פּינחס זיך אָנצוטאָן און מיט זיי מיטגיין. זיי וועלן אים האַלטן פאַר אַ משכון אַזוי לאַנג ביז זיי וועלן מיך נישט אַריינקריגן אין זייערע הענט. אָבער אויך אָט די מאַנעוורע, די פּסיכאָלאָגישע נערוון־אַטאַקע האַלטן די עלטערן אויס מיט קוראַזש. אויסגעשעפּן די לעצטע קויל, פאַרענדיקן זיי ענדלעך די אינקוויזיציע און נעמען זיך אָפּטראָגן, ווען ס'האָט שוין געגרויט אויפן טאָג, מיטנעמענדיק מיט זיך מיין ברודער, דער מאַמעס תחינה און די פּאָר העפטלעך „רשפים".

איז זיך גרינג פאַרצושטעלן די לאַגע אין וועלכער זיי לאָזן די משפּחה. מיין פאָטער, שוין דעמאָלט נישט קיין געזונטער מענטש, אַ האַרץ־ליידנדיקער, האָט זינט יענער עקזעקוציע, געהאַט זעלטן אַ גוטן טאָג. אַזוי שוין ביז זיין פריצייטיקן טויט אין 1923. די אַכראַנע ווידער, איינזעענדיק אַז זייער סטראַטעגיע איז געווען אַ דורכפאַל, מוז זי אין אַ קורצער צייט אַרום אַרויסלאָזן מיין ברודער.

4.

הכלל, אינעם ערשטן אומגלייכן פאַרמעסט מיט דער אַלמעכטיקער צאַרישער אַכראַנע, קום איך לעת־עתה אַרויס דער געווינער. איצט אָבער, וואָס ווייטער?

ווייטער הייבט זיך אָן אַ לעבן פון אַ געיאָגטן, אַ געזוכטן — די גוט־באַקאַנטע קאַץ־און־מויז־שפּיל. בלייבט, פאַרשטענדלעך, ביי דער געפערלעכער לאַגע — געפערלעך איצט שוין נישט נאָר פאַר מיר, נאָר אויך פאַר פרעמדע — קיין שום אַנדער אויסוועג נישט ווי נאָר צו זוכן אַ מעגלעכקייט זיך אַרויסצוכאַפּן פון לאַנד. און אַזוי גיך ווי מעגלעך. צי ס'ווילט זיך יאָ אָדער נישט, איז איצט נישט מער די פראַגע.

אָבער נישט אַזוי גיך טוט זיך ווי ס'רעדט זיך — גרויסע שוועריקייטן נאָך בייצוקומען. קודם איז אַבסאָלוט אוממעגלעך זיך צו רירן פון באַהעלטעניש. כ'וואָלט גלייך אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט. זיי האַלטן אָן אַ וואַך אַרום יענע ערטער, וואו כ'וואָלט געמוזט זיך ווייזן, ווען כ'שטעק נאָר אַרויס דעם קאָפּ. די באַזונדערע פאַרביסנקייט מיט וועלכער זיי האַלטן

אַז זייער געיעג, ווייזט נאָר, אַז מ׳מער אפשר ווי צוליב מיינע אייגענע חטאים, איז עס מסתמא אינעם „זכות״ פון פרצן. ער איז פאַר זיי אַ צו געשמאַקער ביסן דאָס עסק אַזוי גרינג אָפּצולאָזן. איך בין דאָך דער איינציקער וואָס איז דירעקט פאַרמישט אין דער גאַנצער חתונה. אויך די אַרעסטירטע חברים מיינע אין וואַרשע, באַפעלן מיר פון תפיסה אַרויס, זיך אַרויסצור־רייסן קיין אויסלאַנד, אַזוי גיך ווי מעגלעך. זיצט מען איז געהאַקטע וואָונדן און מ׳וואַרט — עד יעבור זעם.

אַזוי פאַמעלעך, אין צרות און לייד, איז דערוויייל דער זומער אַוועק. ס׳שטעלן זיך די האַרבסטיקע רעגנס. די נעכט זענען שוין לענגער. ס׳נעמט אויך אַביסל נאָכלאָזן זייער וואַכזאַמקייט. (די עלטערן באַווייזן דערוויייל צו פירן אין געהיים צו דער חופה — מיך מיט דער באַשערטער לעבנס־באַגלייטערין, חנה ווילדער, וועלכע האָט באַגלייך מיט מיר, צוריק מיט אַ יאָר און אַ האַלבס, געטיילט דעם זעלבן גורל — איז אָפּגעקומען עטלעכע חדשים אין אַ צאַרישער תפיסה אין וואַרשע, מיט אַ צוגאָב דערנאָך, ווי איך, אַ האַלב יאָר אין פאַרשיקונג).

ענדלעך זיך אַרויסגעריסן פון שטאָט. אָבער ביז מיר זעצן זיך אויף אויף דער שיף, ביז יענעם מאָמענט, האַלטן זיך, צו אונדזער שלימזל, אין איין אונטעררוקן כּלערליי שטרויכלונגען און געפאַרן. נישט איין מאָל האָט עס אויסגעזען, אַז אַלץ איז פאַרלוירן, אָבער זיך ווידער און ווידער אַמאָל על־פּי נס געראַטעוועט. אָט אַזוי ביז די שיף וואָס פירט אונדז אַוועק פון אייראָפּע, נעמט שניידן די כוואַליעס אויף ווייטער צום מערב, און קומט אָן אין ניו־יאָרק, דעם 8טן דעצעמבער, 1912.

צום ערשטן מאָל אין לאַנגע חדשים אָטעמט מען אָפּ פריי, ווען מ׳באַ־טרעט די האַרטע ניו־יאָרקער ערד. אַ שווערער שטיין קייקלט זיך אַראָפּ פון האַרץ. ענדלעך איז די סכּנה וואָס האָט געלויערט אויף אונדזער גרויסן קלאַסיקער אין גאַנצן פאַראיבער.

5.

וואָס־זשע איז געוואָרן מיט די צוויי אַרעסטירטע חברים מיינע, מרדכי בירמאַן און אַוורעמל קאַסמאַן, וואָס בלויז אַדאַנק זייער פלינקן אַריענטירן זיך, באַלד אויף דער הייסער מינוט, איז דער סוף געווען אַ גוטער? בלויז אַדאַנק זייער דערפינדערישקייט און געשיקטקייט האָט זיך איינגעגעבן אי־בערצוקליגלען די שרעקלעכע צאַרישע אַבראַנע און צעשטערן זייערע בייזע מחשבות לגבי פרצן. זיי אַליין אָבער זענען אָפּגעזעסן קנאַפּע צוויי יאָר אין פּאַוויאַק ביזן פּראָצעס. סוף 1913 ווערן זיי אויפן פּראָצעס פון דער וואַר־שעווער ס. ס. אָרגאַניזאַציע, באַגלייך מיט די אַנדערע, פאַרמשפּט אויף אייביקער פאַרשיקונג אינעם ווייטן קאַלטן צפון־סיביר, אין טורוכאַנסק.

מיט אָט די חברים מיינע האָב איך די גאַנצע צייט וואָס זיי זענען גע־זעסן אין פּאַוויאַק ביזן פּראָצעס געפירט אַ קאָרעספּאָנדענץ, אויך ווען כ׳בין

שוין געווען אין ניו־יארק. מיינע בריוו ווערן צו זיי אריינגעשמוגלט דורך דער אונטערערדישער פאסט און זייערע צו מיר ארויסגעשמוגלטע פון תפיסה. אויך פון סיביר האלטן מיר אן אונדזער קארעספאנדענץ, ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוליבן אלגעמיינעם אינטערעס זייערן, ווערן די בריוו זייערע פון תפיסה פארעפנטלעכט אין ניו־יארק אין דר. חיים זשיטלאווסקים חודש־זשורנאל, „דאס נייע לעבן", מערץ, 1914, דורכן באוואוסטן פראגרעסיוון שרייבער, משה כץ, א פריינט און חבר נאך פון יענער צייט אין ווארשע, ווען ער איז געווען א מיטארבעטער אין דער טעגלעכער צייטונג, „דער פריינד", אין 1912-1910, וואס איז דעמאלט אריבער פון פעטערבורג קיין ווארשע. אגב, האט ער געקענט פערזענלעך די שרייבער פון יענע בריוו. די בריוו, מיט אן אריינפיר און דערקלערונגען האבן געטראגן דעם נאמען „דאס לעבן אין די רוסישע טורמעס". גענוצט האט משה כץ פאר דעם ארטיקל זיינעם א פסעוודאנים — א. מ־רי, וואס האט אייגנטלעך געמיינט א מיצרי, איבער דעם וואס ער האט פריער מיט א פאר יאר געוואוינט א שטיקל צייט אין עגיפטן.

מיינע חברים אין סיביר דערווארטן זיך אויפן פינצטערן סוף פונעם פארהאסטן צאריזם. בייננאנד מיט אלע אנדערע פאליטישע געפאנגענע, גיט זיי די רעוואלוציע, אין פעברואר, 1917, צוריק זייער פרייהייט. ביידע שטעלן זיך גלייך אין דינסט פון דער רעוואלוציע. אבער די פאר יאר תפיסה ביזן פראצעס און די שווערע יארן אין סיביר דערנאך, האבן שטארק אונטערגעגראבן דאס געזונט פונעם איידעלן אוורעמל קאסמאן. בעת זיין באפרייאונג איז ער שוין געווען שווער אנגעגריפן פון טובערקולאז, א בייזע ירושה פונעם צאריזם. ער לעבט נאך בלויז א קורצע צייט.

עד היום, נאך אזוי פיל יארן, ווען נאר ס'קומט אויפן רעיון יענער טרויעריקער עפיזאד — און ווי קאן מען עס גאר פארגעסן — שטעל איך זיך די פראגע: צי האט פרץ געהאט דעמאלט עפעס אן אנונג, אז די פארדינסטן פון זיין אויפטריט אין מיין היים־שטאט, וועלן פארווענדט ווערן פאר אזא פארבאטענעם צוועק, ווי הילף פאר פאליטישע ארעסטירטע — א הארבע עבירה אין די אויגן פונעם צארישן פאליציי־רעזשים? מוז איך דא מורה זיין, אז איך האב עס דירעקט אים נישט געזאגט, הגם לויט די באדינגונגען פון יענער צייט האט ער זיך זייער גרינג געקאנט דאס אנשטויסן. ער האט מיך אויך גאר נישט געפרעגט. בעת אונדזער שמועס איז אויך ארויפגעקומען דער איבערפאל מיט א קנאפ יאר צוריק, דורך דער אכראנע, אויף דער גענעראל־פארזאמלונג פון דער דעמאלט זייער פאפולערער צווישן דער יוגנט, יידישער ליטעראַרישער געזעלשאפט, און מיט געוואלט אפגעבראכן איר לעגאלע עקזיסטענץ. פרץ איז ביז מיט א קורצער צייט פארן איבערפאל, געווען נישט נאר איר פארמעלער פארזי־

צער, נאָר אויך איר דינאַמישער כוח, ווי זיין שטייגער איז אַלע מאָל געווען. איז בעת יענעם שמועס אויך דערמאָנט געוואָרן דער פאַקט, אַז איך בין געווען איינער פון דער גרופּע, וואָס מ'האָט דאָרטן אַרעסטירט. ס'איז פאַר פּרצן אוודאי קיין סוד נישט געווען, אַז איטלעך איינער פון יענע אַרעס־טירטע איז געווען אַן אַקטיווער מיטגליד פון אַן אומלעגאַלער סאָציאַליס־טישער פּאַרטיי. און ווי געשיקט זיך עס, אַז ער זאָל נישט האָבן זיך עפּעס־וואָס אַנגעשטויסן? פון דער צווייטער זייט — ווער קאָן זיך עס איצט אונ־טערנעמען צו זאָגן מיט זיכערקייט, אַז ער האָט יאָ עפּעס־וואָס געאָנט?

ביי דער געלעגנהייט בעט זיך אָנצואווייזן אויף דעם בלויז, וואָס עד־היום איז, דאַכט זיך, נאָך נישט געמאַכט געוואָרן קיין ערנסטער פּרוּוו אויסצופאָרשן יענע סאַמע ערשטע מאַסן־אָרגאַניזאַציע, פאַר דער פאַר־שפּרייטונג און פעדערונג פון אונדזער מאָדערנער וועלטלעכער יידישער קולטור.

געגרינדעט געוואָרן איז די „יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט" אין וואַר־שע, אין האַרבסט, 1909, אַ יאָר נאָך דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ, איז זי געווען די פאַרלויפערין און פּראָטאָטיפּ פון יעדער שפּעטערדיקער יידי־שער קולטור־געזעלשאַפט, וואָס אָריענטירט זיך אויף אַ ברייטער מאַסן־באַזע.

אין אַ לינדן פרילינג־טאָג, אַ שבת נאָכמיטאָג, מאַי, 1911, אין זאַל אַנגיעלסקי, אויף נאָוויניאַרסקי גאַס, איז סאַמע מיטן ברען פון די דעבאַטן האָט אַ שייקע פּאָליציסטן און ציווילע אַגענטן פון דער אָכראַנע, פּלוצים ווי די הייסעריקן זיך אַראָפּגעלאָזט און אַדורכגעפירט אַ בליץ־אַטאַקע אויף דער, דורכן פּאָליציי־מייסטער דערלויבטער, גענעראַל־פאַרזאַמלונג פון דער יידישער ליטעראַרישער געזעלשאַפט אין וואַרשע. דאָס ערשטע פאַרכאַפּן זיי די פענצטער. לעבן יעדן פון דער מאַסע פענצטער אין זאַל שטעלן זיי אוועק אַ פּאָליציי־וואַך, ס'זאָל זיך קיינער חלילה נישט אַרויסכאַפּן דורך אַ פענצטער, כאָטש די געביידע איז אויך פון דרויסן געווען אַרומגערינגלט מיט אַ פּאָליציי קאָרדאָן. אין מיטן זאַל שטעלן זיי אוועק אַ טיש, אַרום וועלכן ס'מאַכן זיך באַקוועם די לאַפּיטוטן פון דער אָכראַנע, מיטן גראַנד־אינקוויזיטאָר, ראַכמאַנינאָוו בראש.

איז קודם כל נעמט מען זיך, לויט דער ריי, יעדן איינעם באַזונדער, באַטאַפּן פון אויבן ביז אַרונטער. אָבער איידער וואָס־ווען האָט דערוויל דער עולם אין דער מהומה, איז אַן אויגנבליק צעריסן, צעפּליקט אויף פּיץ־פּיצלעך איטלעכס שטיקל פּאַפּיר אין די קעשענעס — אַדרעסן, בריוו, אומלעגאַלע ליטעראַטור, און פאַרפלייצט דערמיט דעם זאַל. מיט אַ בעזים קערט די פּאָליציי צונויף די פיצלעך פּאַפּיר, שטאָפּט אַן אַ פולן זאַק און פירט אים שפּעטער אוועק אין דער אָכראַנע. דערנאָך נעמט מען אייציקווייז יעדן איינעם צום טיש אויף אַ „דאָפּראָס" (פאַרהער).

ווען ס׳קומט די רײ צו מיר, דערפֿרײט ער זיך גאָר מיט מיר, ראַכמאַנינאָוו. ער האָט אַ שאַרף אויג. ער דערקענט מיך גלײַך. וואָס טו איך שוין ווידער דאָ? ער האָט גאָר נישט געוואוסט, אַז כ׳בין שוין דאָ צוריק פֿון פֿאַרשיקונג. ערשט צוריק מיט אַ יאָר בין איך געווען אין זײַנע הענט. בקיצור, ער האָט מיר צוגעטײלט דעם „כבוד" צו זײַן אײנער פֿון די העכער דרײַסיק אַרעסטירטע, וועלכע מ׳האָט נאָך לאַנגע פֿאַרמאַטערנדיקע שעהן אויסגעזיפּט פֿון צווישן די עטלעכע הונדערט פֿאַרזאַמלטע. שוין געווען שפּעט אין אָוונט, ווען מ׳האָט אונדז אַרײַנגעבערענגט אין דער אָכראַנע, ערשט פֿאַר דער אמתער אינקוויזיציע. ביז וואַנעט מ׳האָט אין דער אָכראַנע זיך געספּראַוועט מיט יעדן אײנעם פֿון אונדז, האָט שוין געגרויט אויף טאָג. אײנגעזעצט האָט מען אונדז אינעם נײַעם נאָר־וואָס אויסגעפּאַרטיקטן ראָטהויז, אין סאַמע צענטער פֿון שטאָט. דאָרטן לאָזט מען אונדז אַלע אַרײַן אין אײן זײער גרויסער קאַמער. די נײַע בעטן דאָרטן, אָדער ווי מ׳האָט זײ גערופֿן לעגימאַטן, זענען באַשטאַנען פֿון אַן אײַזערנער פֿירעקעכדיקער ראַם מיט אַן אָנגעצויגענעם ברעזענט און פֿון אײַזערנע צונויפֿלײג־פֿיסלעך. אַ גאַנצן טאָג זענען די דאָזיקע אַזוי־גערופֿענע בעטן געווען צוגעפּעסטיקט מיט אַ שלאָס צו די ווענט. איז בײַטאָג די קאַמער געווען גאַנץ גערוים. בײַנאַכט שליסן די וועכטער אָפּ די אויך־מיר בעטן פֿון די ווענט און שטעלן זײ אַוועק אויפֿן באָדן, פֿאַר יעדן אַ „בעט". גאַנץ פֿרי ווערן זײ אויפֿגעשטעלט און ווידער צוגעפּעסטיקט צו די ווענט. איז אין פֿאַרגלײַך מיטן פּײַכטן, פֿינצטערן קאַזעמאַט אין וואַרשעווער פֿעסטונג, וואו מ׳האָט אונדז, אַ גרופּע חברים, פֿאַרפּאַקט מיט איבער אַ יאָר צוריק, האָט די ליכטיקע, רײנע און גערוימע קאַמער אויסגעזען אין אונדזערע אויגן ווי אַ גרוימער האָטעלצימער. צום „עסן" אָבער האָט מען זיך דאָ נישט געקאָנט צוצירן. געווען אָז אַז ערד אַ סך ערגער ווי אין פֿעסטונג.

ווײַטער איז דאָ נישט געווען וואָס זיך צו באַקלאָגן — ס׳איז דאָ געווען גאַנץ לעבעדיק. צווישן עולם האָבן זיך באַלד אָפּגעזוכט טאַלאַנטן, פֿאַרווײַלערס. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצײכנט אײנער שימקע, געשטאַמט פֿון ווילנע, געווען אַ שוסטער. אַ לוסטיקער לונג־און־לעבער, אַן אמתער אַקטיאָר. פֿלעגט ער פֿאַר אונדז רעציטירן מיט נישט־קשהדיקן טאַלאַנט, די אין יענער צײַט פּאָפּולערע „ר׳ אבאם מאָנאָלאָגן", פֿון ז. י. אָנוכי. ער האָט זײ פֿאַרגעדענקט אויף אויסנווײניק. געווען אויך אַנדערע טאַלאַנטן. געווען צווישן אונדז עטלעכע פּראָמינענטע פּאַרטײ־פֿירער פֿון בונד. אײנער פֿון זײ, אינזשעניר העלער, וועלכער האָט שפּעטער, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אינעם קולטור־לעבן אין וואַרשע. ער איז געווען דער גרינדער פֿון אַן אַרבעטער־אוניווערסיטעט דאָרטן.

די אָכראַנע איז אָבער דאָך געבליבן אַנטוישט. זי האָט זיך גערעכט אויף אַ גרעסערן פֿאַנג. לויט דער אינפֿאָרמאַציע וואָס זײ האָבן פֿאַרמאָגט, האָבן

זיי געהאַפּט מיט איין קלאַפּ אַריינצוקריגן די קאַרפּן־קעפּ פון די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען אין וואַרשע. זיי האָבן אָבער פאַרשפּעטיקט. ס׳איז פאַר זיי קיין סוד נישט געווען, אַז די ליטעראַרישע געזעלשאַפט איז ביסלעכווייז געוואָרן דער טרעף־פּונקט פאַר די מיטגלידער פון די אומלעגאַלע פּאַרטייען, און אַז זיי זענען איצט געוואָרן דאָרט די איבערוועגנדיקע מערהייט. ס׳איז אָבער אויך פאַר אונדז קיין סוד נישט געווען, אַז די אָכראַנע האָט דאָ אירע „אויגן” און „אויערן”. אין דער אייגענער צייט איז מען געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט אויפצוהאַלטן די לעגאַליטעט פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט. איז מען דעריבער ביי די פאַרזאַמלונגען געווען אויף דער וואַך נישט צו געבן קיין געלעגנהייט דער אָכראַנע זיך צו טשעפּען. דאָך אָבער האָט מען צו יעדער צייט געקאָנט זיך ריכטן אויף אַן איבערפאַל. דעריבער, ווי נאָר אַ וויכטיקער פּאַרטייטוער איז יענעם נאָכמיטיק, ביי דער גענעראַל־פאַרזאַמלונג, פּאַרטיק געוואָרן מיט זיין רעדע, האָט ער גלייך פאַרלאָזט די פאַרזאַמלונג. אַזוי געדענקט זיך, אַז נאָך דעם ווי ס׳האָט אָפּגערעדט משה כץ פון די ס.ס. איז ער גלייך אַוועק. דאָס זעלבע אויך הענריק ערליך פון בונד, און נאָך אַנדערע. איז ווען מ׳איז באַפאַלן די פאַרזאַמלונג האָבן שוין מיינסטע פון די גדולים געפעלט, און אַזוי נאָך זיך געראַטעוועט פון אַרעסט.

אָט אַזוי האָט די „יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט” אין וואַרשע פאַרענדיקט איר קורצע, אָבער גלאָררייכע עקזיסטענץ.

דער דאָזיקער ברוטאַלער אַקט רופט אַרויס אַ קאָך אויף דער יידישער גאַס, ער קריגט אויך אַן אָפּקלאַנג איבערן לאַנד. איינער פון די צוויי יידישע דעפּוטאַטן אין דער דומע (פאַרלאַמענט) אין פּעטערבורג, ניסעלעוויטש, דער פאַרטרעטער פון קאָוונע, טראָגט אַריין אין דער דומע, אַן אינטערפּעלאַציע וועגן דעם איבערפאַל. זיין פראַגע צום אינערן־מיניסטער איז אַזעלכע געווען אָט־די:

„מיט וואָס פאַר אַ רעכט איז די אָכראַנע אין וואַרשע באַפאַלן אַ לעגאַלפונקציאָנירנדיקע, פון דער מאַכט דערלויבטער געזעלשאַפט, געמאַכט דאָרט אַרעסטן און אין גאַנצן אָפּגעבראָכן איר עקזיסטענץ? איז דען דאָס נישט געווען אַן אויסדריקלעכע פּראָוואָקאַציע פונעם פּאָליציימייסטער פריער אומיסטנע אַרויסצוגעבן אַ דערלויבעניש פאַר דער גענעראַל־פאַרזאַמלונג פון דער יידישער ליטעראַרישער געזעלשאַפט, כדי דערנאָכדעם אויף אַ ווילקירלעכן, אומגעזעצלעכן אופן זי צו באַפאַלן”, אאז״וו, אאז״וו אין אָט דעם זין.

וואָס ס׳איז געווען דער ענטפער פונעם צאַרישן אינערן־מיניסטער אויף דער אינטערפּעלאַציע איז מיר נישט באַקאַנט, און אפשר האָט ער גאָר אין גאַנצן נישט געענטפערט. דערווייל אָבער האָט די פּרעסע אין לאַנד געשריבן וועגן דער אָנפראַגע. געווען איז אַ סברה, אַז דער דאָזיקער אַרויס־

טריט פונעם דעפוטאַט, ניסעלעוויטש, אין דער דומע איז אינספּירירט געוואָרן דורך די יידישע פּני אין פּעטערבורג. זיי זענען עס געווען די וואָס האָבן אויסגעבלאָפאָטשעט ביי דער צאַרישער מאַכט די דערלויבעניש פאַר דער געזעלשאַפט, וועלכע זיי האָבן אָריגינעל געגרינדעט אין פּעטערבורג. פאַרשטענדלעך, אַז זייער געזעלשאַפט אין פּעטערבורג האָט געטראָגן אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער ווי די אָפּטיילונג פון זייער געזעלשאַפט אין װאַרשע. דער דאָזיקער אַרעסט און דאָס פאַרמאַכן די אָפּטיילונג פון זייער געזעלשאַפט אין װאַרשע, האָט זיי שוין גאָר נישט געשמעקט. ס'האָט זיך זיי נישט געוואָלט פאַרלירן די „גוטע" רעפּוטאַציע אין די אויגן פון דער צאַרישער מאַכט.

די גרינדונג פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט אין װאַרשע איז זיך צונויפגעפאַלן מיט דער צייט ווען יידיש און די יידיש־וועלטלעכע ליטעראַטור האָט אונטער די פליגלען פון יצחק לייבוש פרץ, זיך גענומען אַוועקרייסן פון די ענגע דלד אמות פונעם פּראָווינציאַליזם, און זיך גענומען באַהעפטן מיט דער וועלט־ליטעראַטור. די יידיש־ליטעראַטור האָט איצט באַדאַרפט ווערן אַ טייל פונעם ברייטן שטראָם פון דער וועלט־קולטור. פון די שטעט און שטעטלעך אין פּוילן ציט דעמאָלט די אויפגעוועקטע יוגנט קיין װאַרשע; ס'ציט זיי ווי מיט אַ מאַגנעט צום צענטער פון דער אויפגייענדיקער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, מיט איר קאָכיקן קולטור־לעבן, מיט אירע שאַפער און בויער פון דער נייער וועלטלעכער קולטור, בראש מיט דער ליכטיקסטער פיגור ביי אונדז אין יענער צייט — מיט י. ל. פרץ. צו דעם האָט דער יידישער אַרבעטער געזען אין דער יידישער ליטעראַטור אַ מעכטיק אידעאָלאָגיש געווער. האָבן זיך שוין ביי דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער דער שרייבער פון די שורות איז בייגעווען, אָנגעזען די וואָרט־זאָגער פון די יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. ס'האָבן זיך אָבער אויך אָנגעזען דאָרטן די וויכטיקע פיגורן פון די בירגערלעכע קולטור־שאַפער. איין אָנטיילנעמער ביי דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג, וואָס האָט זיך גאַנץ באַזונדערס איינגעקריצט אין זכרון, איז געווען דוד פרישמאַן, מיטן שטענדיקן סאַרקאַסטישן שמייכעלע, וואָס האָט זיך געקרייזלט אויף זיינע ליפּן. מער אָבער ווייזט ער זיך נישט. און הגם פרץ איז ביי דער גרינדונג נישט בייגעווען, נעמט ער דאָרטן אין גיכן שפּילן די הויפּט־ראָלע.

נאָך עטלעכע חדשים אין תפיסה, אין איין שיינעם זומער־טאָג, נעמט מען פלוצים אומגעריכט און מ'לאָזט אַרויס עטלעכע פון דער גרופּע, וואָס איז אַרעסטירט געוואָרן בעתן איבערפאַל אויף דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט. שפּילט מיר צו דאָס גליק, זיך צו געפינען אין אָט דעם ערשטן „אַרויסלאָז". איז דאָס, נאַטירלעך, פאַר אונדז געווען אַ גרויסע פרייד און נאָך אַ גרעסערע איבעררשאַשונג. צווישן אָט דער ערשטער גרופּע איז אויך

געוועז דער אינזשעניר העלער, וואָס איז געוועז דער פּאָרזיצער פון דער באַפּאַלענער פּאַרזאַמלונג, אַ פּראָמינענטער פירער פון „בונד". איז זיין באַפרייאונג געוועז פאַר אונדז דער גרעסטער חידוש. ס'נעמט נישט לאַנג און דער סוד אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדז. אינזשעניר העלער האָט געשטאַמט פון אַ רייכער משפחה אין ריגע. איז מען געקומען קיין וואַרשע און מיט אַ היפּשער אַפּותיקא אָפּגעחורשט, נישט קיין אַנדערז, ווי נאָר דעם גראַנד-אינקוויזיטאָר פון דער אָכראַנע — ראַכמאַנינאָוו אַליין. באַפרייען העלערן אַליין וואָלט דאָך צופיל אויפגעריסן די אויגן — איז אויף מיר און נאָך אַ פּאָר געפאַלן דער גורל צו געניסן אין זיין זכות.

היות אָבער מ'נעמט שפּעטער ביסלעכווייז אַרויסלאָזן די רעשט אַרעס-טירטע, פאַלט אונדז איין, אַז דאָס איז מסתמא אַ רעזולטאַט פון דער קאָמ-בינאַציע פון צוויי פאַקטאָרן: ביידע, אי דער כאַבאַר און אי דער געוואַג-טער אַרויסטריט פונעם דומע-דעפּוטאַט, האָבן, אַפּנים, פאַר אונדז געעפנט די טויערן פון דער תפיסה. האָט זיך אין יענער צייט באמת געפאָדערט אַ וועלט מיט קוראַזש מצד דעם פּראָווינציעלן יידישן אַדוואָקאַט, ניסעלע-וויטש, זיך איינצורייסן מיטן צאַרישן פּאָליציי-רעזשים. קיין גוטס האָט ער נישט געקאָנט דערוואַרטן. און ריזיקירט האָט ער זייער אַ סך.

שוין העכער אַ האַלבער יאָרהונדערט איז אָפּגעלאָפן זינט יענעם אומ-פאַרגעסלעכן וויזיט מיינעם ביי פּרצן, וואָס וואָלט געקאָנט פאַר אים (ווי אויך, נאַטירלעך, פאַר מיר) זיך אויסלאָזן גאַנץ טרויעריק. איז אין אָט די אַלע יאָרן, ווען נאָר דאָס קומט אויף דער מחשבה — איז מיר שטאַרק קשה, פאַרוואָס דאָך האָט פּרץ אַזוי טרוקן אָפּגעשניטן.

קאָן דאָס דאָזיקע רעטעניש, אינעם ליכט פון די אומשטענדן אין יענער צייט, דאַכט זיך, נישט אַנדערש אויפגעקלערט ווערן, ווי נאָר דערמיט אפשר, וואָס פּרץ אין 1912 איז, אַפילו פאַר דער צאַרישער מאַכט, נישט מער געוועז דער פּרץ פון 1899. אין אויגוסט 1899, ווערט פּרץ, ווי באַ-וואוסט, אַרעסטירט אויף אַן אַרבעטער-פאַרזאַמלונג פון „בונד" ווען ער האָט געהאַלטן אין פאָרלייענען זיין „פרומע קאַץ". ער ווערט פאַרשפּאַרט אין ציטאַדעל, אין באַרימטן צענטן פּאַוויליאָן, דער זיץ-פּלאַץ פאַר וויכטי-קע פּאָליטישע פאַרברעכער. ער קומט דאָרט אָפּ דריי חדשים. האָט ער נאָך גוט אָפּגעשניטן. ס'האָט געקאָנט זיך אויסלאָזן ערגער. אין 1912, אָבער, איז ער שוין פאַר זיי אַ צו גרויסער ביסן צום אַראָפּשלינגען. אַחוץ דעם וואָס ער האָט שוין געהאַט דערגרייכט דעם הויך-פּונקט פון זיין שאַפן, ווי דער גרויסער יידישער קלאַסיקער איז פּרץ דערצו שוין געוועזן דעמאָלט איינער פון די פאָרנעמסטע פיגורן ביי יידן — נישט נאָר אין רוסלאַנד, נאָר אין דער וועלט. די בלינד-ברוטאַלע צאַרישע מאַכט האָט, אַפּנים, דאָס מאָל נישט דערוועגט זיך מער צוצורירן צו אים. ס'האָט זיך איר איצט

פשוט נישט געלוינט איינצורייסן מיט דער וועלט — מעג עס זיין אפילו מיט דער יידישער וועלט.

ואני הקטן — מעג אוודאי זיך שעצן גליקלעך, וואס פרץ איז דעמאלט ניצול געווארן פון זייערע הענט.

שמואל ווינער

פראַנסיס בעיקאָן — ענגלישער פילאָזאָף, עסעאיסט און מלוכה־מאַן

זיין אָנדענק איז אין 1961 באַערט געוואָרן דורכן אַלוועלטלעכן שלום־ראַט, צו זיין 400־סטן געבוירניאָר.

פראַנסיס בעיקאָן

איינער פון די גרויסע וועלט־דענקער, וואָס דער אַלוועלטלעכער שלום־ראַט האָט באַשטימט אים אָפּצוגעבן כבוד אין 1961, צו זיין 400סטן געבוירן־יאָר, איז דער ענגלישער פילאָזאָף, עסעאיסט און מלוכה־מאַן, פראַנסיס בעיקאָן. ער איז געבוירן געוואָרן יאַנואַר 22, 1561; געשטאָרבן אַפּריל 9, 1626.

פראַנסים בעיקאָן, דער געניאַלער זון פונעם ענגלישן פאָלק, אַ ווערסאַטילע, פילזייטיקע און פילפאַרביקע פערזענלעכקייט, איז געווען אַ באַרימטער פילאָזאָף, וויסנשאַפטסמאַן, היסטאָריקער, גלענצנדיקער עסעאיסט,

פאַרעפנטלעכט אין זאמלונגען, נומער 23, זומער 1961, ניו־יאָרק.

יוריסט און הויכער מלוכה־מאַן. ער האָט אַדורכגעמאַכט אַ שטורמיש לעבן אין איינער פֿון די שטורעמדיקע עפּאָכעס אין דער געשיכטע פֿון ענגלאַנד.

אינספּירירט דורכן רענעסאַנס און אין רעוואָלט אַנטקעגן דעם אַריסטאָטעליאַניזם און דער סכאָלאַסטישער לאָגיק, קאָן מען שוין בעיקאָנען כמעט צורעכענען צו די דענקער פֿון דער נייער צייט. האַלטנדיק אַז די סכאָלאַסטיקער און טעאָלאָגן דאַרפֿן זיך נישט אַריינמישן אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער וויסנשאַפֿט, האָט ער שאַרף קריטיקירט דעם מיטלאַלטערלעכן געדאַנק, וועלכער האָט אין זיין צייט נאָך אַלץ אָנגעהאַלטן די איבערהאַנט אין דער פֿילאָזאָפֿיע. קריטיק אַליין איז אָבער נישט געווען דער הויפּט־ציל פֿון זיין זוכן און פֿאָרשן. פֿאַר אים איז דער עיקר געווען דאָס בויען אַ וויסנשאַפֿטלעכע פֿילאָזאָפֿיע, אַ סיסטעם פֿון מענטשלעכן וויסן, וואָס זאָל זיך האַלטן אויף אַ געזיכערטן, דורך דער וויסנשאַפֿט אויסגעפּרואוווטן פֿונדאַמענט. איז הגם דער קאַמף קעגן דער סטערילער, מיטלאַלטערלעכער סכאָלאַסטיק האָט זיך נאָך אָנגעהויבן פֿאַר אים, און גענוג איז שוין אויפֿגעטון געוואָרן, בלייבט פֿאַר אים נאָך אַלץ איבער דער שווערסטער טייל אַרבעט אָפּצורוימען פֿון וועג אַ היפּש ביסל אומבאַרעכטיקטע הנחות און פֿאַלשע קאָנצעפּציעס וועגן דער נאַטור, וואָס זענען געווען אָנגענומען דורך די סכאָלאַסטיקער, קאָנצעפּציעס וועלכע זענען געווען שטרויכלשטיינער אויפֿן וועג צו אַן אמתער וויסנשאַפֿט.

בעיקאָן האָט געוואָלט אַ נייע דערקענטעניש וועגן דער נאַטור, וואָס זאָל געבן דעם מענטש אַן עפֿעקטיווע מאַכט איבער איר. אוטיליטאַריזם, נוצן, דאָס באַהערשן די נאַטור — אָט דאָס איז דער העכסטער אידעאַל צו וועלכן די פֿילאָזאָפֿיע דאַרף, לויט בעיקאָנען, שטרעבן. די הערשנדיקע מיטלאַלטערלעכע פֿילאָזאָפֿיע אָבער, וועלכע איז אין איר סאַמע וואָרצלען געווען אָפּגעריסן פֿונעם רעאַלן לעבן, פֿון דער דערפֿאַרונג, האָט געזוכט צו איבערצייגן די מענטשן, אַז מ׳קאָן נישט דורך מענטשלעכער קונסט און אַרבעט דערוואַרטן קיין באמת גרויסע זאַכן, דורך וועלכע דער מענטש זאָל זיין בכוח צו באַהערשן די נאַטור, זי גובר זיין. דורך אירע ספּעקולאַטיווע ענטפֿערס, רופֿט אַרויס די מיטלאַלטערלעכע פֿילאָזאָפֿיע מיט אויסגערעכנטקייט ביי מענטשן סקעפּטיציזם און פֿאַרצווייפֿלונג.

מוז מען דעריבער האָבן אַ נייע מעטאָדע פֿון וויסן, אַ נייע פֿילאָזאָפֿיע. אמתדיק וויסן מיינט נישט בלויז צו האָבן אַ מיינונג, אַ שטאַנדפּונקט און פּטור. עפֿעקטיוו וויסנשאַפֿטלעך דענקען הייבט זיך אָן נישט מיט גלויבן נאָר מיט צווייפֿלען, מיט ספֿקות. „אויב אַ מענטש“, זאָגט בעיקאָן, „זאָל אָנהייבן מיט זיכערקייטן קאָן ער ענדיקן מיט צווייפֿלען; אויב אָבער ער וועט צופֿרידן זיין אָנצוהייבן מיט צווייפֿלען, קאָן ער ענדיקן מיט זיכערקייטן“. וויסנשאַפֿט איז נישט עפּעס אַ מין לאָגישע דעדוקציע, אַן אַרויסדרינגונג אויס נישט־אויסגעפּרואוווטע אַזוי־גערופֿענע „ערשטע פּרינציפּן“, נאָר דאַרף אויסגעפּרואוווט ווערן דורך אַקציע; נאָר דורך עקספּערימענטן

קאָן מען אויסגעפינען נייע אמתן וועגן דער נאַטור. האָט ער דערמיט געמאַכט אַן אָנהייב צו פאַרשטיין די רעאַלקייט אין איר סאַמע תוך. דאָס איז נישט נאָר וויסנשפט, דאָס איז אויך פילאָזאָפיע.

כדי, בכן, אונדזער וויסנשאַפט זאָל זיין אַן אמתדיק, זיכער וויסן, טאָר זי דורך קיין שום זאַך נישט געשטערט ווערן, טאָר קיין שום זאַך נישט פאַרטונקלען יענע פּראָצעסן, וואָס קומען פאָר אין דער דרויסנדיקער וועלט, אין דער נאַטור. דערמיט האָט ער געמאַכט אַן אָנהייב צו פאַרשטיין די רעאַלקייט אין איר סאַמע תוך. איז אָט דאָס נישט נאָר וויסנשאַפט. די ביזאיצטיקע מעטאָדע פון פאָרשונג מיט דער הילף פון אַריסטאָטלס לאָגיק, דורך די נישט־אויסגעפּרואווטע „ערשטע פּרינציפּן" טויגן שוין נישט מער. מוז מען דעריבער אויסגעפינען נייע וועגן צו פאָרשן די נאַטור.

אין 1620 קומט בעיקאָן אַרויס מיט זיין וויכטיקן פילאָזאָפישן ווערק „נאָוואָום אָרגאַנום" (דער נייער אָרגאַנאָן). דער אַלטער אָרגאַנאָן אַריסטאָטלס וועגן לאָגיק, קאָן היינט מער נישט דינען אונדזער צוועק. אַ נייע לאָגיק, אַ נייער אינסטרומענט פון דענקען מוז אויסגעאַרבעט ווערן, וואָס זאָל אונדז ווידער פירן צום וויסנשאַפטלעכן אמת. די דאָזיקע נייע פּרינציפּן און לאָגיק האָבן נישט נאָר געדאַרפט העלפן אויפבויען אַ וויסנשאַפט וועגן דער נאַטור, נאָר אויך אונדז העלפן אויסאַרבעטן אַלע אַנדערע צווייגן פונעם מענטשלעכן וויסן, וואָס דאַרפן באַפרידיקן די העכערע מענטשלעכע באַדערפענישן.

אין אָט דעם ווערק זיינעם „נאָוואָום אָרגאַנום", ברענגט בעיקאָן אַריין אַן אַקוראַטנע און שטרענג אָפּגעהיטענע אָבסערווירונג און עקספּערימענטירונג. דערמיט האָט ער אין גאַנצן אָפּגעווייכט פון די פריערדיקע וויסנשאַפטלעכע אַנאַלן. דער הויפּט־ציל פון זיין נייער פילאָזאָפיע איז געווען צו באַפרייען די נאַטור פון דער איבערנאַטירלעכער אייבערהערשאַפט איבער איר און אַוועקשטעלן דעם מענטש אונטער די געזעצן פון דער נאַטור. כדי צו קאָנען קריגן די אייבערמאַכט איבער דער נאַטור, דאַרף דער מענטש אָנערקענען די פּרימערקייט פון דער נאַטור און זיך אויסלערנען צו דערקענען, צו פאַרשטיין אירע געזעצן. צו קענען באמת די געזעצן פון דער נאַטור מיינט צו געבן דעם מענטשן אַן עפעקטיווע מאַכט איבער איר, און פאַר זיך עפענען אירע רעסורסן, פאַר זיין וואוילזיין. שטעלט ער דערמיט פעסט, אַז וויסנשאַפט איז נייטיק פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער פּראָדוקטיוויטעט.

מיט אָט די אידעען זיינע דריקט בעיקאָן אויס די רעאַלע נויטן און באַדערפענישן פונעם ניי־אויפשטייגנדיקן מיטלקלאַס אין זיין צייט און זיין לאַנד. האָט דאָך אין ענגלאַנד, פריער ווי ערגעץ אַנדערש זיך גענומען אַנטוויקלען די קאַפּיטאַליסטישע פאָרם פון פּראָדוקציע, וועלכע האָט אין גאַנצן זיך אָנגעשפּאַרט אויפן מענטשנס אויסנוצן די נאַטור־קרעפטן.

בעיקאָן מאַכט אַן אויסגעצייכנטןביישטייער צו דער עמפּירישער מעטאָדע אין דער פילאָזאָפיע. (עמפּיריציזם איז די פילאָזאָפישע טעאָריע,

וועלכע באַטראַכט די דערפאַרונג וואָס דער מענטש קריגט דורך די חושים פאַרן איינציקן קוואַל פון וויסן). לויט בעיקאָנען קאָן „דער מענטש . . . טון און פאַרשטיין אַזוי פיל בלויז, וויפיל ער האָט אָבסערווירט פאַקטיש, אָדער אין געדאַנק, דעם גאַנג פון דער נאַטור". לויט זיין קאָנצעפּציע איז די גאַנצע וויסנשאַפט באַגרינדעט אויף דערפאַרונג און באַשטייט אינעם אונטערוואַרפן די פאַקטן וואָס ווערן אונדז צוגעשטעלט דורך די חושים צו אַ ראַציאָנעלער, שכלדיקער מעטאָדע פון פאָרשונג, וועלכע שליסט אין זיך איין אינדוקציע, אַנאַליז, פאַרגלייכונג, אָבסערווירונג און עקספּערימענטירונג. דערביי לערנט ער, אַז דער מענטש קאָן דערקענען און „באַהערשן" די נאַטור בלויז דורכן אויספאָלגן אירע געזעצן.

ספּעציעל זעט זיך אָן בעיקאָן דערמיט וואָס ער איז געווען איינער פון די ערשטע דענקער אין דער געשיכטע פון וויסנשאַפט צו פּרעזענטירן אַ רייכע און דעטאַליזירטע קאָנצעפּציע וועגן דער אינדוקטיווער מעטאָדאָלאָגיע. די אינדוקטיווע מעטאָדע, איז די מעטאָדע וואָס דרינגט אַרויס אַלגעמיינע געזעצן אויפן גרונט פון אינדיווידועלער דערפאַרונג. למשל, כדי אויסצוגעפינען די אַלגעמיינע געזעצן וואָס הערשן אין דער נאַטור, מוז מען קודם פעסטשטעלן די באַזונדערע, אינדיווידועלע פאַקטן און געשעענישן וואָס קומען אין איר פאָר. פאַר אָט דעם ציל דאַרף מען דאָס ערשטע נעמען צו הילף די אָבסערווירונג, ד"ה, פּינקטלעך און אַקוראַט זיך צוקוקן צו די נאַטור־דערשיינונגען, און צווייטנס — עקספּערימענטירונג, ד"ה, אַריינברענגען פאַרענדערונגען אינעם גאַנג פון די נאַטור־פּראָצעסן, כדי צו זען ווי דאָס וועט ווירקן אויף יענע נאַטור־דערשיינונגען אין וועלכע מיר זענען פאַראינטערעסירט.

ווידמענענדיק זיין גאַנצע ענערגיע פאַר דער אַנטוויקלונג פון אַן עכטער וויסנשאַפטלעכער מעטאָדע, האָט בעיקאָן געלערנט, אַז אמתע פילאָזאָפיע מוז „טון די אַרבעט" וועלכע זי קאָן טון, בלויז דורכן שטעלן זיך אויפן פונדאַמענט פונעם אַקטועלן, ווירקלעכן אָבסערווירן די דערשיינונגען אין דער נאַטור, און אויס אָט די אָבסערווירונגען מאַכן די נייטיקע אויספירן.

נאָך אַן אַספּעקט אין בעיקאָנס פילאָזאָפיע איז דאָס וואָס ער האָט בנוגע דער גאַנצער פראַגע וועגן דער אויפלעבונג פון דער וויסנשאַפט אָנגעווענדט אַ חריפותדיקן היסטאָרישן זין, אומגעווייינלעך פאַר זיין צייט, און נאָך ווינציק פאַרשטאַנען דורך זיינע נאָכפאָלגער. מיט אָט דער גרויסער דערגרייכונג פאַר דער מאָדערנער וויסנשאַפט, דעם ווידערגעבורט פונעם זין פאַר געשיכטע, האָט ער געגעבן דעם העכסטן אויסדרוק צום גייסט פון זיין עפּאָכע. דער עיקר אין בעיקאָנס שריפטן איז דאָס וואָס ער גיט איין גרויסע אינטערפּרעטאַציע, אַן אויסטייטשונג איבער דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. דער זין פון זיין אויסטייטשונג איז, אַז די אמתע געשיכטע פון דער מענטשהייט קאָן נאָר געשריבן ווערן אין פאַרבינדונג מיטן

מענטשנס זיג איבער זיין דרויסנדיקער סביבה, ד"ה, איבער דער נאַטור אַרום אונדז. אינעם פּראָצעס פון זיין באַזיגן די נאַטור מאַכט דער מענטש זיין גייסטיקע געשיכטע. דאָס האָט בעיקאָן געזאָגט, אַז די דערפינדונג פון דרוק, שיס־פּולווער און דעם קאָמפּאַס האָט געטון מערער צו מאַכן געשיכטע, ווי פּאָליטיק, זיגן, אָדער רעליגיע. זיין טעמע איז, אין זיינע אייגענע ווערטער, „דאָס אינטערפּרעטירן די נאַטור און דעם מענטשנס הערשאַפט איבער איר". פון הינטערן שלייער פון פּאָליטיק בליקט ער אַדורך די עקאָנאָמישע רעאַלקייט און אורטיילט דעם מענטשנס פאַרגאַנגענע דערגרייכונגען און צוקונפטיקע אויסקוקן אין טערמינען פון זיין באַהערשן די נאַטור, נישט אויסלאָזנדיק די אַנדערע אַספּעקטן פון זיין קולטור, נאָר פאַרבינדנדיק זיי מיט אָט דעם פונדאַמענטאַלן פאַקט. מיט אָט די אידעען זיינע אין זיין פילאָזאָפיע האָט בעיקאָן זיך צוגענייגט צום מאַטעריאַליזם און צו אַ וויסנשאַפטלעכן וועלט־באַנעם.

בעיקאָן איז, ווי געזאָגט, אין זיין פילאָזאָפיע צוגעקומען גאַנץ נאָענט צום מאַטעריאַליזם. זיין מאַטעריאַליסטישער וועלט־באַנעם איז אָבער אין גאַנצן אָפּגעשוואַכט געוואָרן דורך די כלערליי צינזן וואָס ער צאָלט דער טעאָלאָגיע. אויך זענען אַ טייל פון זיינע גלויבונגען אינעם פעלד פון סאָציאַלע און פּאָליטישע פּראָבלעמען געווען פּונקט אַזוי קאָנווענציאָנעל. נישט געקוקט אָבער אויף אָט די היסטאָרישע באַגרענעצטקייטן, איז בעיקאָנס פילאָזאָפיע דאָך געווען אַ גרויסער שריט פאָראויס אין דער אַנטוויקלונג פון אַ מאַטעריאַליסטישן וועלט־באַנעם. די באַגרינדער פונעם מאַרקסיסטישן געדאַנק האָבן הויך אָפּגעשאַצט די פּראָגרעסיווע ראָלע פון בעיקאָנס אַרבעט, וועלכע האָט באַאיינפלוסט מער אָדער ווייניקער אַזוינע פילאָזאָפן ווי האָבס, לאָק, שפּינאָזע און די פראַנצויזישע מאַטעריאַליסטישע פילאָזאָפן אין אַכצנטן יאָרהונדערט, די פאָרלויפער פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

די מאָראַל, האַלט בעיקאָן, איז אַ פּראָדוקט פון דער מענטשלעכער נאַטור. צוויי פונדאַמענטאַלע כוחות ווירקן אין איר: איינס — דאָס שטרעבן צו אייגננוציקייט, און צוויי — דאָס שטרעבן צו ברענגען נוצן דער גאַנצער געזעלשאַפט. מאָראַליש איז נאָר דאָס, וואָס ברענגט נוצן דער גאַנצער געזעלשאַפט.

אויך בעיקאָנס טעאָריע וועגן פּאָעזיע פאַרדינט גענומען צו ווערן אין באַטראַכט. אין קורצן באַשטייט די טעאָריע זיינע אין אָט דעם. בעת דער שכל אַדאַפּטירט, פּאַסט צו דעם גייסט צו דער נאַטור פון זאַכן, און וויסנשאַפט באַזיגט די נאַטור דורכן אויספאָלגן זי, וואַרפט פּאָעזיע אונטער די אויסשטעלונגען פון זאַכן צום וואונטש פון גייסט און איז גובר די נאַטור דורכן דערלויבן אונדז אין אונדזער דמיון, אין אונדזער פאָרשטעלונג צו אַנטרינען פון איר. סיי דורך אונדזער דערפאַרונג אין דער איצטיקייט, ווי

אויך אויס דער דערפאַרונג, וואָס מיר קריגן דורכן רעקאָרד פון דער געשיכטע, בויט פּאָעזיע אירע נאַראַטיווע (דערציילערישע) און דראַמאַטישע פאַנטאַזיעס. זי קאָן אָבער אויך אין אַלעגאָריעס און פאַבלען (משלים מיט אַ מוסר־השכל), מאָלן סימבאָליש וויסנשאַפטלעכע און פילאָזאָפישע אמתן, ווי אויך רעליגיעזע מיסטעריעס — און אָט אַזוי נאָך שאַפט פּאָעזיע מיטאָלאָגיעס.

פון אַלע זיינע פילאָזאָפישע שריפטן האָבן בעיקאָנס „עסעיען", באַלד ווי זיי זענען אַרויס, פאַרמאָגט אַ זייער ברייטן לייענער־קרייז, און אַזוי ביזן היינטיקן טאָג. די „עסעיען" זענען אַן אוצר פון אַ רייכער קענטעניש בנוגע די באַציאונגען צווישן מענטש און מענטש, און אַ מייסטערווערק פון ענגלישן סטיל. ביזן היינטיקן טאָג ווערן געמאַכט פאַרשידענע פרואוון צו דערווייזן, אַז ער איז עס אייגנטלעך געווען גאָר דער אויטאָר פון די שעקספּירווערק.

ווי איינס פון דער וועלטס עפּאָכע־מאַכנדיקע ווערק, האָבן בעיקאָנס עסעיען זייער אַ סך אויפגעטון צו פורעמען און צו דירעקטירן דעם כאַראַקטער פון אַ מאַסע מענטשן. ס'איז איינס פון יענע ווערק, וואָס מ'קאָן אָנרופן וועלט־ביכער — ביכער וואָס זענען צוגעפּאַסט נישט צו איין דור און צו איין באַשטימטער צייט, נאָר צו אַלע צייטן. דאָ, אין די עסעיען, איז די העכסטע אינטעלעקטועלע קראַפט פאַראייניקט מיט אַ פאַרשידנאַרטיקייט פון אינטערעסן און סימפּאַטיעס. אַלע מענטשלעכע טיפּן און טעמפּעראַמענטן קאָנען דאָרט געפינען עפּעס אַן ענלעכקייט צו זיך אַליין. אין אָט די באַרימטע עסעיען ווייזט אונדז בעיקאָן ווי אַזוי אויסצובוייטערן אונדזער קראַפט פאַר מעשים און פון אורטייל, און ווי אַזוי צו דערקענען און קענען זיך אַליין און די כוחות אַרום אונדז.

שוין באַלד ביים אָנהייב, מיט העכער 350 יאָר צוריק, ווי נאָר די „עסעיען" זענען אַרויס, איז, ווי געזאָגט, זייער פּאָפּולערקייט געווען גרויס. די קורצקייט זייערע איז גראָד נישט קיין חסרון, זייער קאָמפּאַקטקייט פון געדאַנק און דאָס וואָס ער דריקט זיך אויס דורך געציילטע, ווינציקע ווערטער איז דווקא אַ מעלה.

ס'וועט דערביי דאָ כדאי זיין צו מאַכן אַ שטיקל פאַרגלייך צווישן די צוויי גרויסע עסעיאיסטן אין יענעם דור — צווישן דעם פראַנצויז מאָנטעין און דעם ענגלענדער בעיקאָן. בעת מאָנטעינס עסעיען אַפּעלירן צו ברייטערע סאָציאַלע סימפּאַטיעס און די ספערע פון זייערע אָבסערווירונגען און קריטיק דעקט אַ גרעסער פעלד פון מענטשלעכע טואונגען און אינטערעסן, פעלט אָבער דאָרט דער קרעפטיקער אינטעלעקטועלער אויסדרוק בעיקאָנס, די קראַפט פון קאָמפּאַקטן געדאַנק, דער אַלצאַרומכאַפּנדיקער בליק איבער דער גאַנצער ספערע פונעם וויסן, זיין חריפותדיקייט און די פילזייטיקע

באקאנטשאפט מיטן גאנצן פארנעם פון געלערנטקייט אין זיין צייט, קלאר דערוויזן דורך בעיקאנען. אים אבער, בעיקאנען, האט געפעלט מאנטעינס לייכטער באריר און פיקאנטע רייצנדיקייט, וועלכער האט גאנץ געוויינלעכע אמתן אזוי אויסגעדריקט, אז זיי האבן אויסגעקוקט ווי ניי. מאנטעינען, ווידער, האט אין גאנצן געפעלט דעם גרויסן ענגלישן עסעיאיסטס וואונדערלעד אריינדרינגען אין דער סאמע נשמה פון זאכן און זיין פעאיקייט צו דערווייזן זיין פונקט על־פי שכל. אויב מאנטעין איז ליטעראריש געווען א גרויסער קינסטלער, איז בעיקאן געווען א טיפערער מאראלער און אינטעלעקטועלער כוח.

בעיקאנס „עסעיען" זענען די ארבעט פון א מענטשן וועלכער האט, בכלל גענומען, געהאט א טיפן רעספעקט פאר מאראלע פרינציפן. נאר איינער וואס פארמאגט אט אזוינע געפילן, האט אין זיינע עסעיען געקאנט זאגן: „א מענטש וואס פארמאגט נישט אין זיך קיין טוגנד, קיין גוטע מידות, וועט קיינמאל נישט מקנא זיין קיין גוטע מידות ביי אנדערע". אדער: „די מאכט צו טון גוטס איז דער אמתער און געזעצלעכער ציל פאר דעם וואס שטרעבט צו העכערס, ווארום גוטע געדאנקען (אויב אפילו זיין קאנען אנגענומען ווערן פון גאט) זענען זיי אבער פאר מענטשן נישט קיין סך בעסער ווי גוטע חלומות, סיידן זיי ווערן אויסגעפירט אין מעשים". און נאך: „דער באגער צו מאכט איבער דער מאס האט געפירט צום פאלן פון מלאכים, דער באגער צו וויסן איבער דער מאס האט געפירט מענטשן צום פאלן, אבער גוטע מעשים קאנען ניט זיין איבער דער מאס; נישט פאר א מלאך אדער פאר א מענטש קאן דאס זיין געפערלעך".

דער מחבר פון די עסעיען איז אויך געווען א מענטש וואס האט, טעארעטיש ווינציקסטנס, געפילט א טיפע ליבשאפט און רעספעקט פאר גערעכטיקייט, פאר יושר. מיר טרעפן ביי אים אט אזוינע ארויסזאגונגען: „פארדאכטן צווישן געדאנקען זענען ווי פלעדערמייז צווישן פייגל, זיי פליען נאר דעמאלט, ווען ס'איז טונקל. זיי [די פארדאכטן] דיספאנירן קיניגן צו טיראניי, מענער צו אייפערזוכט, קלוגע מענטשן צו אומאנטשלאסנקייט און צו מעלאנכאליע".

בעיקאן האט הויך געהאלטן די הייליקייט פונעם אמת, סיי אין וויסנשאפטלעכער פארשונג, ווי אויך אין זיין פילאזאפיע, אזוי גוט ווי אינעם פארקער אין לעבן.

אין זיין קאריערע ווי א מלוכה־מאן, האט פראנסיס בעיקאן פארנומען פארשידענע הויכע שטעלעס אין דער מלוכה. די העכסטע יורידישע פאזיציע אין דער ענגלישער רעגירונג, און א גרויסע מאכט, דערגרייכט ער ווען ער ווערט אין יאנואר, 1618, דורכן קעניג דזשעימס דער ערשטער, באשטימט פארן לארד טשאנסעלאר פון ענגלאנד. אין זעלבן יאר, יולי, 1618, ווערט ער אויך דערהויבן צום הויכן אדל־שטאנד, אלס לארד ווערולאם.

ווי אונטער יעדער מאָנאַרכיע, האָבן אויך דאָ קיין אינטריגעס נישט גע־פעלט. זיין גדולה געדויערט נישט לאַנג. ער ווערט אַריינגעפּלאָנטערט אינעם שפּינגעוועב פון אינטריגעס — צווישן וועלף וואָיעט מען ווי אַ וואָלף. און אַרום דריי יאָר שפּעטער, אין 1621, ווערט ער, דער לאָרד טשאַנסעלאָר, געשטעלט אין פּאַרלאַמענט צו אַ משפּט. ענטפערנדיק אויף די באַשולדיקונגען, פּאַרטיידיקט ער זיך נישט, שרייבנדיק צום פּאַרלאַ־מענט, אַז „איך בין שולדיק אין קאָרופּציע, און איך זאָג זיך אָפּ פון יעדער פּאַרטיידיקונג, און כ׳פּאַרלאָז מיך אין גאַנצן, מיינע הערן, אויף אייער חסד און רחמים״. ער ווערט פּאַרמשפּט צו תפיסה אויף אַזוי לאַנג ווי דער קעניג וועט אים וועלן דאָרט האַלטן, אָן אַ טערמין. דערצו האָט ער נאָך באַדאַרפט באַצאָלן אַ שטראָף פון פערציק טויזנט פונט שטערלינג. ס׳ווערט אויך ביי אים צוגענומען דאָס רעכט צו פאַרנעמען אַ שטעלע אין דער מלוכה און צו זיצן אין פּאַרלאַמענט.

איינגעזעצט האָט מען אים אין באַרימטן טורעם פון לאָנדאָן, אַ תפיסה בלויז פאַר יחסנים און פאַר מיטגלידער פון דער קיניגלעכער פאַמיליע, וועמ מ׳דאַרף זיי דאָרט טון זייער „רעכט״. האָט ער נאָך גוט אָפּגעשניטן. נאָך צוויי טעג זיצן, דערבאַרעמט זיך איבער אים דער קעניג און באַפרייט אים פון תפיסה. אויך די שטראָף פון פערציק טויזנט פונט שטערלינג ווערט אים געשענקט. די רעכט אָבער צו אַ מלוכה־שטעלע און צו זיצן אין פּאַרלאַמענט קריגט ער שוין מער נישט צוריק.

לאָזט זיך אויס, אַז דאָס איז פאַר אים געווען גאָר אַ טובה. וואָרום אָט די לעצטע פינף יאָר, וואָס איז אים געבליבן צו לעבן, זענען געווען די סאַמע שעפערישסטע יאָרן אין זיין לעבן. אין אָט די עטלעכע רואיקע יאָרן איז ער געווען העכסט פּראָדוקטיוו און אַרויסגעבערענגט די מיינסט וויכטיקע ווערק זיינע.

צום סוף — מיט זיין גרויסער ליטעראַרישער ירושה, מיט זיינע פילאָזאָ־פישע, וויסנשאַפטלעכע און היסטאָרישע ווערק, ווי מיט די וואונדערלעכע עסעיען זיינע האָט בעיקאָן זיך באַפעסטיקט דאָס רעכט אויף דאַנקבאַרקייט נישט בלויז פון די מענטשן אין זיין געבוירנלאַנד, ענגלאַנד, נאָר אויך פון זיינע מיטמענטשן אין יעדן ציוויליזירטן ווינקל אין דער וועלט, בכלל גע־נומען — אַ רעכט וואָס די יאָרן וועלן כסדר פאַרשטאַרקן און וואָס צייט וועט וואָס ווייטער אַלץ מער באַשטעטיקן.

אינדעקס

אָגוז, א. ד., 13
אָוען, ראָבערט, 84, 134
אויסלענדער, נ., 176
אַוויצעבראָן, 33, 34
אַוויצענאַ, 19
אוריאל אַקאָסטאַ, 157
אחד־העם, 5
איבן עזרא, אברהם, 28, 40
איבן עזרא, משה, 24, 29, 30, 36
איינשטיין, אַלבערט, 26, 66
אלחריזי, יהודה, 24, 29, 30, 36
אלישע בן אבויה, 157
אַקווינאַס, טאָמאַס, 17
אַריסטאָטעל, 10, 14, 15, 16, 23, 52, 125, 139, 140, 141
אַריסטיפּוס, 138
אַרכימעדעס, 102
אַש, שלום, 31, 175

באַריישאַ, מנחם, 187
ביאַליק, חיים נחמן, 5
ביילין, י. ב., 27
בעיקאָן, פראַנסיס, 40
בן־גוריון, 126
בראַנדעס, געאָרג, 72
ברוידעס, ר. א., 5
ברונאָ, דזשיאָרדאַנאָ, 34, 40
בריינין, ראובן, 5

גאָטלאָבער, א. ד., 5
גאָלדמאַן, נחום, 129
גאַלען, 18, 19
גאַלילעי, 42
גאסענדי, 58
גאָרדאָן, יהודה לייב, 5
גאָרדין, יעקב, 158
גאָרקי, מאַקסים, 63

געבהאַרדט, קאָרל, 70
געטהע, 72
גרעץ, 23, 25

דאַווידזאָן, ישראל, פּראָפ., 32
דאַרווין, 57
דוקעס, לעאָפּאָלד, 32
דידראָ, 136, 144
דעמאָקריט, 14, 34, 158, 163, 172
דעקאַרט, 40, 43

האַרקאַווי, אַלעקסאַנדער, 6
הויגענס, 42
הונדאַסווילי, דאָמיניק, 33
היינע, היינריך, 21, 36, 72, 75
היפּאָקראַטעס, 10, 18, 19
הירשביין, פּרץ, 187
הלל הזקן, 140
העגעל, 45, 72, 78, 87
העלוועציוס, 140
העראָדאָט, 164
העראַקליט, 140

ווייצמאַן, חיים, 176

זאַקס, סעניאָר, 32
זשיטלאָווסקי, חיים, 73

טאַגאָר, ראַבינדראַנאַט, 126

יהואָש, 6
יהודה הלוי, 14
יהודה איבן תיבון, 36
יוסף איבן אַקנין, 13

לאַנדאָ, יעקב, 13
לוקרעציוס, 160, 161, 170
לייבניץ, 66
לעאוקיפּ, 14, 159
לעווין, יעקב, 6

לענין, 80, 90, 150
לעסינג, 42, 72

מאַגנוס, אַלבערטוס, 17
מאַפּו, אברהם, 5
מאָנטאַגיו, אַשלי, 54
מייקלסאָן, 105
מאַרקיש, פּרץ, 187
מאַרקס, קאַרל, 61, 116, 160, 163
מאַרלי, 105
מונק, שלמה, 33
מיכאָעלס, שלמה, 73, 120
מיימאָן, שלמה, 17, 158
מענדעלסאָן, משה, 17, 72

ניוטאָן, אייזעק, 102, 104, 125
נוסינאָוו, י., פּראָפ., 176
ניגער, ש., 6
נעהרו, 126

סאַנטאַיאַנאַ, דזשאָרדזש, 73
סאָקראַטעס, 23, 69
סמאָלענסקין, פּרץ, 5
סמיט, אַדאַם, 80
סעדיה גאון, 13
סען־סימאָן, 86

ענגעלס, 6, 76, 79, 86, 88, 90, 91, 93, 133, 139, 154
עפּיקורוס, 34, 76, 135, 138, 144

פּטאָלעמעי, 125
פּיטאַגאָראַס, 125, 159
פּלאַטאָ, 23, 138, 139, 159, 165, 172
פּלעכאַנאָוו, 182
פּראָטאַגאָראַס, 61
פּרץ, י. ל., 5, 177, 178

פּאַרינגטאָן, בענדזשאַמין, פּראָפ., 172
פּוריע, 86, 134
פּייערבאַך, 6, 88, 95, 96, 133, 138
פּעפּער, איציק, 120
פּערמי, 111
פּראַנס, אַנאַטאָל, 72
פּרודאָן, 76

קאָפּערניקוס, 42, 125
קאָהען, מאָריס, פּראָפ., 77
קאַנט, אימאַנועל, 138
קאַפּלאַן, פּסח, 13
קאָראָלענקאָ, וולאַדימיר, 69
קוויטקאָ, ל., 176
קלויזנער, יוסף, דר., 5
קעפּלער, 125

ראב״ד, 16
רלב״ג, 16, 40
רמב״ם, 40, 127
רונעס, דאַגאָבערט, 70
ראָסעל, בערטראַנד, 130, 131
ריקאַרדאָ, 80
רעזניק, ליפּע, 24, 38

שאָו, בערנאַרד, 125
שאַצקי, י. דר., 6
שווייד, מאַרק, 187
שווייצער, 126
שילאַרד, 111
שלום עליכם, 177
שמואל איבן תיבון, 13
שמואל הנגיד, 26, 27, 30
שם־טוב, פּאַלקייראַ, 33
שפּינאָזע, 6, 17, 103, 116

אינהאַלט:

שמואל ווינער — איטשע גאָלדבערג — 5
רמב"ם — 9
שלמה איבן גבירול — 21
ברוך שפּינאָזע — 39
קאַרל מאַרקס — 74
אַלבערט איינשטיין — 100
מאַרקסיזם און עטיק — 132
עפּיקורוס — 156
דר. חיים זשיטלאָווסקי — 174
י. ל. פּרץ — 185
פּראַנסים בעיקאָן — 206
אינדעקס — 214